

აღიქსანდრა რონდელი

საერთაშორისო ურთიერთობები

მესამე
განახლებული
გამოცემა

როცა ერი ყოველს მოვლინებას და საქმეს მის გარშემო მომხდარს, ყოველს ნახულს, გაგონილს და ყოფილს საზოგადო მნიშვნელობისას — გონებით დააკვირდება, ღირსსახსროვარს, აესა თუ კარგს, — ხსოვნისათვის ანუსხავს, გულში ჩაირჩენს და სასწორზედ სწონის ფასის დასადებად, — მაშინ პირდაპირ და უტყუარად შეიძლება კაცმა სთქვას, რომ იგი ერი გონებითად ჰასაკში შედის, ჭკუა, გული და ცნობიერება დასძვრია მოქმედებისათვის და ფეხი შინიდან გარეთ გამოუდგამს კაცურის ცხოვრებისათვის.

ილია

წინასიტყვაობა

საერთაშორისო ურთიერთობები ყოველთვის ურთულეს სფეროდ იყო მიჩნეული. პლატონისა და არისტოტელეს, თომას ჰობსისა და ჯონ ლოკის შრომებში საერთაშორისო ურთიერთობების საკითხები ჩვეულებრივ სადღაც ბოლოს ან გაკვრით არის განხილული. ალბათ შემთხვევითი არ იყო, რომ ჟან-ჟაკ რუსომ აღარ დანერა მისი ცნობილი „საზოგადოებრივი ხელშეკრულების“ მეორე ნაწილი, რომელშიც აპირებდა საერთაშორისო ურთიერთობების განხილვას და ამით მთელი მისი შეხედულებების შეჯამებას და დაგვირგვინებას. არც კარლ მარქსს დაუსრულებია თავისი „კაპიტალი“, რომლის დასკვნით ნაწილში ჩაფიქრებული ჰქონდა საერთაშორისო ასპექტების განხილვა.

რატომაა, რომ ნებისმიერი სუვერენული სახელმწიფო ძალისხმევას არ იშურებს ქვეყნის შიგნით წესრიგის, მშვიდობის დასამყარებლად და შესანარჩუნებლად, მაგრამ საერთაშორისო ასპარეზზე კი იგი ხშირად აგრესორად და ომის გამჩალებლად გვევლინება? იქნებ ნიკოლო მაკიაველი მართალი იყო, როცა პოლიტიკაში ძალაუფლებისათვის ბრძოლისა და ქიშპის მეტს ვერაფერს ხედავდა? ან იქნებ ოდესმე გამართლდეს იმანუელ კანტის წინასწარმეტყველება, რომ საბოლოოდ კაცობრიობა მარადიულ მშვიდობას დაამყარებს?

სამწუხაროდ, ყველა ამ და ბევრ სხვა არანაკლებ მნიშვნელოვან კითხვაზე თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორია ერთ პასუხს ვერ გვთავაზობს, რაც არა მხოლოდ მის სისუსტეზე, არამედ მის მიერ შესასწავლი ობიექტის ურთულეს ბუნებაზეც მიგვითითებს. სახელგანთქმულ ფიზიკოსს ალბერტ აინშტაინს ერთხელ ჰქვია: „რატომაა, რომ ადა-

მიანის გონებამ ატომის სტრუქტურის აღმოჩენა შეძლო, მაგრამ ვერ შეეძლეთ ისეთი პოლიტიკური საშუალებების გამოჩენა, რომლებიც იმავე ატომით საკუთარი თავის მოსპობისაგან გადაგვარჩენდა?“, ამაზე აინშტაინმა მიუგო: „ეს მარტივად აიხსნება, ჩემო ბატონო. რადგან პოლიტიკა ფიზიკაზე რთულია, ბევრად უფრო რთული.“

საერთაშორისო ურთიერთობები ადამიანთა ურთიერთობების უძველესი სფეროა, მაგრამ, როგორც აკადემიური დისციპლინა, საერთაშორისო ურთიერთობები საკმაოდ ახალგაზრდაა — მისი ასაკი საუკუნესაც არ აღწევს.

ქართული საზოგადოებისათვის საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიაც და პრაქტიკაც 90-იან წლებამდე მაინც აქტუალური ვერ იქნებოდა. ჩვენი სამშობლო არ იყო სუვერენული სახელმწიფო და ამდენად ეს დარგი ჩვენში ვერ განვითარდა ობიექტური და სუბიექტური მიზეზების გამო. საერთაშორისო ურთიერთობები, როგორც აკადემიური დისციპლინა, სათანადოდ ვერც საბჭოთა კავშირში განვითარდა, რადგან იგი „ჩაჭედოდა“ იქნა მარქსისტულ პროკრუსტეს სარეცელში და ამის გამო ჩანასახშივე დასაჭურისდა.

ახლა, როცა საქართველო სუვერენული სახელმწიფოა და იგი თანდათანობით საკუთარ გზას იკვლევს საერთაშორისო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სისტემებში, ჩვენი საზოგადოებრიობის ინტერესი საერთაშორისო ურთიერთობათა პრობლემატიკისადმი მკვეთრად გაიზარდა. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში საერთაშორისო სამართლისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა ფაკულტეტზე 1991 წელს პირველად დაარსდა საერთაშორისო ურთიერთობათა კათედრა.

ავტორი მადლობას უხდის აშშ-ის „საერთაშორისო კვლევისა და გაცვლის საბჭოს“ (IREX), რომლის სტიპენდიამ მას საშუალება მისცა ემუშავა ვუდრო ვილსონის საზოგადოებრივ და საერთაშორისო საქმეთა სკოლაში (პრინსტონის უნივერსიტეტი, აშშ) 1993/94 სასწავლო წლის განმავლობაში, რის გარეშეც წინამდებარე წიგნის მომზადება ვერ მოხერხდებოდა.

ავტორი მადლობას უხდის ბატონ ვახტანგ როდონაიას ხელნაწერის წაკითხვისა და გამოთქმული შენიშვნებისთვის, აგრეთვე ბატონებს ლევან ბერძენიშვილს და გია გენაძეს ცალკეული ნაწილების წაკითხვისთვის. ბუნებრივია, რომ ყველა შეცდომასა და ხარვეზზე პასუხს მხოლოდ ავტორი აგებს.

ავტორი მადლიერია ქალბატონების ნანა ლიბრაძის და ნატო აღხაზიშვილის, აგრეთვე ბატონ თემო ჯორბენაძის, რო-

მელთა ენთუზიაზმისა და დახმარების გარეშე წიგნის ხელნაწერი ვერ მომზადდებოდა.

და ბოლოს, განსაკუთრებული მადლობა ბატონ პარმენ მარგველაშვილს, თბილისის დამოუკიდებელი უნივერსიტეტის რექტორს, რომელმაც წიგნის გამოცემაში უდიდესი წვლილი შეიტანა.

ავტორი მადლიერების გრძნობით მიიღებს ყველა შენიშვნას.

The author would like to acknowledge the support of International Research and Exchanges Board (IREX), which granted him a fellowship to spend 1993/94 academic year at Woodrow Wilson School of Public and International Affairs (Princeton University), making this book possible.

წინასიტყვაობა მესამე, განახლებული გამოცემისათვის

ამ წიგნის პირველი გამოცემა 1996 წელს დაისტამბა. იმ დროისათვის, საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინის შესახებ ქართულ ენაზე წიგნი არ მოგვეპოვებოდა. მას შემდეგ ათმა წელმა განვლო... საქართველოს საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევისა და სწავლების სფეროს უკვე ათობით კარგი სპეციალისტი ჰყავს, რამდენიმე მნიშვნელოვანი ნაშრომი საერთაშორისო ურთიერთობათა შესახებ ითარგმნა კიდეც ქართულად და რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, გამოჩნდნენ ქართველი ავტორები, რომელთაც საერთაშორისო ურთიერთობათა სხვადასხვა საკითხის შესახებ მეტად საყურადღებო შრომები შემოგვთავაზეს.*

10 წლის წინ ჩვენს მიერ შემოთავაზებულმა წიგნმა გარკვეული როლი შეასრულა საქართველოში საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინის დამკვიდრებისა და პოპულარიზაციის თვალსაზრისით, მაგრამ მისი ხელახლა გამოცემა ტექსტის სერიოზული გადამუშავების გარეშე მართებული არ იქნებოდა. ამიტომ ავტორმა პირვანდელ ტექსტში არა მხოლოდ შესწორებები შეიტანა, არამედ ახალი თავები და ქვეთავებიც დაამატა.

-
- * 1. ჰედლი ბული, ანარქიული საზოგადოება: წესრიგის საკითხი მსოფლიო პოლიტიკაში, „დიოგენე“, თბილისი, 2003.
2. ზურაბ დავითაშვილი, გლობალიზაცია და ნაციონალიზმი, „მეცნიერება“, თბილისი, 2003.
3. დავით დარჩიაშვილი, პოლიტიკოსები, ჯარისკაცები, მოქალაქეები, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2000.
4. ალექსანდრე რონდელი, პატარა ქვეყანა საერთაშორისო სისტემაში, „მეცნიერება“, თბილისი, 2003.
5. საერთაშორისო ურთიერთობების თეორია. ქრესტომათია, სამოქალაქო ინიციატივების ინსტიტუტი, თბილისი, 2004.
6. გიორგი სანიკიძე, ნინო კილურაძე, თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობები: მსოფლიო პოლიტიკის გლობალიზაცია. „მერიდიანი“, თბილისი, 2001.
7. კენეთ ნ. უოლცი, ადამიანი, სახელმწიფო და ომი: თეორიული ანალიზი, გამომცემლობა „ჯისიი“, თბილისი, 2003.
8. ერნესტ ოტო ჩემპილი, მსოფლიო პოლიტიკა გარდატეხის პროცესში, თბილისი, 2003.
9. სემუელ ფ. ჰანტინგტონი, პოლიტიკური სტატიები, „ელვა“, თბილისი, 2001.
10. სამუელ ფ. ჰანტინგტონი, ცივილიზაციათა შეჯახება? საქართველოს ახალგაზრდა პოლიტიკოსთა ასოციაცია. პლურალიზმის ცენტრი, თბილისი, 1997.
11. სემუელ ფ. ჰანტინგტონი, ჯარისკაცი და სახელმწიფო: სამოქალაქო-სამხედრო ურთიერთობათა თეორია და პრაქტიკა, „საარი“, თბილისი, 2005.

ავტორი მადლობას უხდის ქალბატონ ნატა საბანაძესა და ბატონ გიორგი ხელაშვილს თანამშრომლობისთვის. აქვე, მადლობა მსურს გადაუხადო ნინი ბაქრაძეს, თინა დვალიშვილს, ეკა აკობიასა და თეა კენჭაძეს მესამე გამოცემის მომზადებაში მონაწილეობისთვის.

I. საერთაშორისო ურთიერთობები როგორც სამეცნიერო დისციპლინა

არის ქვეყანაზე ბევრი იმისთანა საგანი, რომლის გამოც ჰოც ითქმის და არაცა, რადგან საგანი ან გამოძიებული არ არის ჯერაც მთლად, ან მეტად რთულია და დახლართული და ჯერ კაცის თვალი ვერ მიმწვდარა მრავალ-გვარის ხლართის ერთ კრებულად დანახვისათვის.

ილია

„საერთაშორისო პოლიტიკა“, „საერთაშორისო ურთიერთობები“, „საგარეო პოლიტიკა“, „მსოფლიო პოლიტიკა“ — ეს ტერმინები ხშირად იხმარება როგორც სინონიმები, მაგრამ მათ განსხვავებული მნიშვნელობა აქვთ. უფრო მეტიც, ზოგიერთ მათგანს სხვადასხვა კონტექსტში აგრეთვე განსხვავებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ.

რა არის „საერთაშორისო ურთიერთობები“? იგივე საერთაშორისო პოლიტიკაა, თუ მათ შორის არსებითი სხვაობაა? რა ტერმინი ვიხმაროთ, „საერთაშორისო ურთიერთობები“ თუ „სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობები“? რას მოიცავს საერთაშორისო ურთიერთობები?

აღიარებულია, რომ ყოველმა სამეცნიერო დისციპლინამ უნდა შეძლოს საკუთარი დეფინიციის ჩამოყალიბება, კვლევის საგნისა და ობიექტის განსაზღვრა, მაგრამ ხშირად ისეც ხდება, რომ ზოგიერთი სამეცნიერო დისციპლინის შექმნის შემდეგ მოგვიანებით ყალიბდება მისი დეფინიცია და არცთუ იშვიათად დეფინიციისა და თეორიული „ჩარჩოების“ მონახვის ცდები დიდხანს უშედეგოდ მთავრდება.

საერთაშორისო ურთიერთობების, როგორც სამეცნიერო დისციპლინის, ჩამოყალიბების პროცესი რთული და წინააღმდეგობებით აღსავსე იყო. უკვე თითქმის ერთი საუკუნეა თეორიული დებატები გრძელდება და დღესაც არ არსებობს ამ დისციპლინის ყველას მიერ აღიარებული დეფინიცია, მისი კვლევის ობიექტისა და ძირითადი პოსტულატების ერთნაირად გაგება და ფორმულირება. ამის მიზეზი პირველ ყოვლისა არის ის, რომ საერთაშორისო ურთიერთობათა შესწავლა მოითხოვს ისტორიის, პოლიტიკის, ეკონომიკის, რელიგიის, გეოგრაფიის, დიპლომატიის, დემოგრაფიის, საერთაშორისო სამართლის, ეთიკის, აგრეთვე ტექნიკური და ტექნოლოგიური მიღწევების

ცოდნას. ამის მიზეზი იყო, რომ თითქმის 50-იანი წლების მიწურულამდე გრძელდებოდა დავა, ელიარებინათ საერთაშორისო ურთიერთობები როგორც დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინა, თუ მისი „ენციკლოპედიურობისა“ და დისციპლინათაშორისი ხასიათის გამო იგი რამდენიმე დისციპლინად დაენაწილებინათ.

ნიმანდობლივია, რომ დიდ ბრიტანეთში ჯერ კიდევ 1916 წელს გამოცემული „საერთაშორისო ურთიერთობათა შესწავლის შესავალი“ დანერილი იყო რამდენიმე ავტორის მიერ, რომლებიც წარმოადგენდნენ სხვადასხვა სამეცნიერო დისციპლინას (ისტორია, სამართალი, ეკონომიკა, ფილოსოფია). 1955 წელს ქუინსი რაიტის ცნობილ შრომაში „საერთაშორისო ურთიერთობათა შესწავლა“ ხაზგასმულია, რომ საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინა თორმეტი სხვადასხვა დარგიდან ღებულობს „შევსებას“. ¹ ზოგიერთი თანამედროვე ავტორი საგანგებოდ აღნიშნავს ამ დისციპლინის მჭიდრო კავშირს ბევრ სხვა სამეცნიერო დისციპლინასთან. ²

ამერიკელმა ნიკოლას სპაიკმენმა 30-იან წლებში ერთ-ერთმა პირველმა განმარტა საერთაშორისო ურთიერთობები, როგორც „ინდივიდუალური ურთიერთობები, რომლებიც სხვადასხვა სახელმწიფოებს მიეკუთვნებიან“ მისი აზრით, „ეს ურთიერთობები ინდივიდუალურისა და ჯგუფების სოციალური ქცევაა განპირობებული სხვა ინდივიდუალისა და ჯგუფების არსებობით თუ ქცევით, რომლებიც სხვა სახელმწიფოებს მიეკუთვნებიან.“ ³ ამ დისციპლინის განმარტების უფრო ადრეული ცდების საბოლოო შედეგი იყო ის, რომ საერთაშორისო ურთიერთობები განხილულ იქნა როგორც დარგი, რომელიც მოიცავს ნებისმიერი სფეროდან ისეთ ცოდნას, რომლის მეოხებითაც შესაძლოა ახალი საერთაშორისო პრობლემების დაძლევა და ძველი პრობლემების გაგება. ⁴

თანამედროვე ავტორებს შორისაც არ არის ერთიანობა იმის თაობაზე, თუ რა არის საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის

¹ Q. Wright. The Study of International Relations. New York, Appleton-Century-Crofts, 1955

² W.C.Olson and N.G.Onuf. The Study of "I.R.": How It Developed. In: W.C.Olson. The Theory and Practice of International Relations. 7th Edition. Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, 1987

³ N.J.Spykman. Methods of Approach to the Study of International Relations. Proceedings of the Fifth Conference of Teachers of International Law and Related Subjects. Wash.: Carnegie Endowment for International Peace, 1933, p.60

⁴ F.S.Dunn. The Scope of International Relations. "World Politics", I, October 1948, p.142

ობიექტი. მაგ., სტენლი ჰოფმანი მიიჩნევს, რომ ეს არის „ის ფაქტორები და საქმიანობა, რომლებიც განაპირობებენ საგარეო პოლიტიკას და მსოფლიოს შემადგენელი ძირითადი ერთეულების ძლიერებას.“⁵ ყველაზე უფრო გავრცელებულია შეხედულება, რომ ეს დისციპლინა შეისწავლის ყველა სახის ურთიერთობებს სხვადასხვა საზოგადოებათა შორის, ე.ი. მოიცავს პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, კულტურულ და სხვა ურთიერთქმედებებს. ეს ნიშნავს იმას, რომ საგარეო პოლიტიკური პროცესების შესწავლასთან ერთად ეს დისციპლინა შეისწავლის საერთაშორისო ვაჭრობას, საერთაშორისო ორგანიზაციებს და მათ საქმიანობას, საერთაშორისო ეთიკას, საერთაშორისო ტურიზმს, საერთაშორისო პროფკავშირულ, სპორტულ და სხვა საქმიანობას და ა.შ. მაგრამ ეს უკანასკნელნი საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ინტერესების სფეროში ხვდებიან, თუ ისინი ზეგავლენას ახდენენ საერთაშორისო (სამთავრობათაშორისო) ურთიერთობებზე.⁶

ტერმინი „საერთაშორისო ურთიერთობები“ (ეს ტერმინი პირველად გამოიყენა თიტქმის ორი საუკუნის წინათ ბრიტანელმა ფილოსოფოსმა ჯერემი ბენტამმა) ერთდროულად მიგვითითებს სამეცნიერო დისციპლინაზეც და მისი კვლევის ობიექტზეც. მოხდა ისე, რომ საერთაშორისო ურთიერთობები დიდხანს შეისწავლებოდა რამდენიმე სამეცნიერო დისციპლინის (დიპლომატიის ისტორია, საერთაშორისო სამართალი, საერთაშორისო ურთიერთობათა ისტორია, მსოფლიო ეკონომიკა და სხვ.) თვალსაწიერიდან. ამის გამო, ისეთი სპეციფიკური სფერო, როგორიც სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობათა კომპლექსია, სპეციალური თეორიული კვლევის გარეშე აღმოჩნდა.

დღეისათვის გამოიკვეთა ტენდენცია, რომლის შედეგად საერთაშორისო ურთიერთობები ჩამოყალიბდა როგორც დისციპლინათაშორისი დარგი, რომელიც რამდენიმე სფეროს (საერთაშორისო უსაფრთხოება, საერთაშორისო პოლიტიკური ეკონომია, საერთაშორისო ურთიერთობათა ისტორია, საერთაშორისო ურთიერთობათა სოციოლოგია, და სხვ.) მოიცავს, მაგრამ როგორც პოლიტიკური-მეცნიერება, საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინა შეისწავლის საერთაშორისო პოლიტიკას სახელმწიფოთა შორის ურთიერთიერთობათა კომპლექსს.

⁵ S.Hoffman (Ed.). Contemporary Theory in International Relations. Englewood Cliffs, N.J. Prentice-Hall, 1960, p.6

⁶ K.J.Holsti. International Politics: A Framework for Analysis. 4th Edition. Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, Inc., 1983, pp.19-20.

ამერიკელი ჯოშუა გოლდსტაინის აზრით, საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინის უპირველესი ამოცანა მდგომარეობს მსოფლიოს ეროვნულ მთავრობათა შორის ურთიერთობათა კვლევაში.⁷ მაგრამ ამგვარი ურთიერთობების განყენებულად, მსოფლიოში არსებული საერთაშორისო ორგანიზაციების, ტრანსნაციონალური კორპორაციების, ეკონომიკური, საზოგადოებრივი, კულტურული და სხვა სახის მოვლენებისა და პროცესებისაგან მოწყვეტილად კვლევას აზრი არა აქვს. თუ 70-იან წლებამდე საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევაში უსაფრთხოების, ომის, სამხედრო ასპექტების შესწავლა ჭარბობდა, შემდგომში გაცხოველდა ინტერესი საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების მიმართ. არცთუ დიდი ხანია, რაც დისციპლინის ჩარჩოებში მკვეთრად გაიზარდა ინტერესი რეგიონული კონფლიქტების პრობლემატიკის, მშვიდობის პირობების შესწავლის მიმართაც, მაგრამ, მიუხედავად ყველაფრისა, საერთაშორისო ურთიერთობათა პრობლემატიკის ბირთვი მაინც სუვერენულ სახელმწიფოთა ურთიერთობებია.

ბრიტანელი მკვლევარის პ. რეინოლდსის შეხედულებით, საერთაშორისო ურთიერთობები შეიძლება დაიყოს ე.წ. მიკრო და მაკრო საერთაშორისო ურთიერთობებად. პირველი სფერო მოიცავს საერთაშორისო ასპარეზზე მოქმედი ინდივიდების, ჯგუფების, სახელმწიფოების და ორგანიზაციების ქმედებების შესწავლას, ხოლო მეორე შეისწავლის მათ შორის არსებული ყველა სახის ურთიერთქმედებას და მათ ურთიერთმიმართებას დინამიკაში.⁸

თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობები არსებობს და ვითარდება საერთაშორისო-სისტემის, საერთაშორისო საზოგადოების ჩარჩოებში. ამიტომ, უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება ხსენებული სისტემის თუ საზოგადოების არსებითი ნიშნების, სტრუქტურის, განვითარების ხასიათისა და სისტემური დინამიკის გაცნობიერებას. ეს კი მსოფლიოს, საერთაშორისო სისტემის/საზოგადოების ობიექტური სურათის, მისი სისტემური მოდელის წარმოდგენას გულისხმობს. ამგვარი უნივერსალური, ყველასთვის მისაღები მსოფლიოს კონცეფცია თუ მოდელი არ არსებობს და ეს გარემოება კიდევ უფრო ართულებს საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიის განვითარებას.

საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინა, ფაქტო-

⁷ J.S Goldstein. International Relations. Harper Collins Publishers, 1994. p.1

⁸ P.A. Reynolds An Introduction to International Relations. Longman, London, 1990, p.7

ბრივად, ამ საუკუნეში შეიქმნა და განვითარდა. როგორც დამოუკიდებელი დისციპლინა, რომელიც ისტორიისა და სამართლის წიაღიდან გამოვიდა, საერთაშორისო ურთიერთობები მიმდინარე საუკუნის შუა წლებში ჩამოყალიბდა. ამ დისციპლინის გამოჩენას უნივერსიტეტებსა და კვლევით დაწესებულებებში ბიძგი მისცა პირველმა მსოფლიო ომმა და 30-იან და 40-იან წლებში დატრიალებულმა პოლიტიკურმა მოვლენებმა. საერთაშორისო ურთიერთობათა პირველი კათედრა შეიქმნა 1919 წელს უელსის საუნივერსიტეტო კოლეჯში (აბერისთვითი, დიდი ბრიტანეთი). საყურადღებოა, რომ კათედრის მოწყობისათვის ფული გაიღო სპონსორმა, ერთმა უელსელმა მეწარმემ. მან კათედრის გახსნის მიზნად გამოაცხადა სამართლისა და პოლიტიკის, ეთიკისა და ეკონომიკის იმ ურთიერთდაკავშირებული პროგრამების შესწავლა, რომლებიც დღის წესრიგში დააყენა ერთა ლიგის შექმნამ. სულ მალე საერთაშორისო ურთიერთობათა კათედრები შეიქმნა აგრეთვე ლონდონის უნივერსიტეტში (დიდი ბრიტანეთი) და კოლამბიის უნივერსიტეტში (ნიუ-იორკი, აშშ).

პირველ მსოფლიო ომამდე საერთაშორისო პოლიტიკა ამ სფეროში ჩაბმული პროფესიონალების საქმედ ითვლებოდა. საგარეო პოლიტიკა საგარეო საქმეთა სამინისტროებისა და ქვეყნის მმართველი წრეების საქმიანობა იყო და დემოკრატიულ სახელმწიფოებშიც კი იგი პარტიული ინტერესების სფეროდ არ განიხილებოდა, არ შედიოდა პარტიების კომპეტენციაში და იდუმალებით იყო მოსილი; მართალია, ამ დროს საზოგადოებრივი აზრი დროდადრო ბობოქრობდა რომელიმე საგარეო პოლიტიკური საკითხის გამო და საერთაშორისო პრობლემები ზოგჯერ ამა თუ იმ პოლიტიკური მოძრაობის რეზოლუციაში და პრესაში აისახებოდა. აშშ-ს კონსტიტუციაშიც კი აღნიშნულია, რომ ხელშეკრულებები იდება პრეზიდენტის მიერ „სენატის რჩევითა და მასთან შეთანხმებით.“⁹

არც უნივერსიტეტებში და არც ფართო ინტელექტუალურ წრეებში საერთაშორისო მოვლენების და მათთან დაკავშირებული პრობლემების შესწავლა არ იყო ორგანიზებული. ომი სამხედროების საქმედ იყო მიჩნეული, ხოლო საერთაშორისო პოლიტიკა — დიპლომატიების ასპარეზად.

პირველმა მსოფლიო ომმა, მისმა საზარელმა შედეგებმა შეცვალა ამგვარი შეხედულება. განმტკიცდა აზრი, რომ საგარეო პოლიტიკა უნდა გახდეს საჯარო და იგი მხოლოდ დიპლო-

⁹ ამერიკის შეერთებული შტატების კონსტიტუცია. თბილისი, 1993, გვ. 18-19

მატების საქმიანობის სფეროდ არ უნდა დარჩეს, უნდა აიკრძალოს ყოველგვარი საიდუმლო ხელშეკრულებები და ომი გამოცხადდეს საგარეო პოლიტიკის მიუღებელ ინსტრუმენტად. ყოველივე ამან ყურადღების ცენტრში მოაქცია ომისა და მშვიდობის პრობლემები, საერთაშორისო პოლიტიკა. მოხდა საერთაშორისო პოლიტიკის „მოპოვარიზაცია“, ამან კი თავის მხრივ საერთაშორისო პრობლემების სერიოზული კვლევის საჭიროება განაპირობა.

პირველი მსოფლიო ომის შემდგომი მსოფლიო, შეძრწუნებული მომხდარი ტრაგედიით, იმედით შეჰყურებდა მომავალს. დამკვიდრდა შეხედულება, რომ ომები პოლიტიკურ გაუგებრობათა და საგარეო პოლიტიკაში საზოგადოებრიობის ჩაურევლობის შედეგია და მათი თავიდან აცილება შეიძლება ყველა ქვეყნის კეთილი სურვილით, საერთაშორისო თანამშრომლობითა და კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის შექმნით. იმ დროის გავლენიანი ავტორი ინგლისელი გ.ლ. დიკინსონი აღნიშნავდა: „ომი არ არის ადამიანის ბუნების გარდაუვალი შედეგი, ის ამ ბუნების გარკვეულ პირობებში გამოვლენაა.“¹⁰ ამერიკელი გ.მარი აცხადებდა: „ომის აპოლოგეტები არ არიან მართლები, როცა ომს ადამიანის ბუნების ელემენტად თვლიან. ომი სახელმწიფოს ქმედების ფორმაა პოლიტიკური პროგრამის ნაწილია“¹¹ ცნობილმა ბრიტანელმა-ისტორიკოსმა არნოლდ ტოინბიმ ომს კაცობრიობის „მომაკვდინებელი სენი“ უწოდა.¹²

იმ ეპოქის უდიდესი მოვლენა იყო ერთა ლიგის შექმნა (1919 წ.). ერთა ლიგა ჩაფიქრებული იყო კიდევ ერთი მსოფლიო ომის თავიდან აცილების მიზნით.¹³ 20 წლის განმავლობაში იარსება ამ მეტად მნიშვნელოვანმა საერთაშორისო ორგანიზაციამ და, საბოლოო მარცხის მიუხედავად, ერთა ლიგამ ბევრ შემთხვევაში შეძლო საერთაშორისო კონფლიქტების-თავიდან აცილება და მოგვარება.¹⁴ ხუთ უმნიშვნელოვანეს შემთხვევაში (იაპონიის მიერ მანჯურიის ოკუპაცია, იტალიის აგრესია აბისინიაში, ბოლივია-პარაგვაის ომი, ესპანეთის სამოქალაქო ომი და სსრკ-ფინეთის ომი) ერთა ლიგამ სრული მარცხი განიცადა, და 30-იანი

¹⁰ G. Lowes Dickinson. Causes of International War. London, 1920, Swarthmore Press, p. 16

¹¹ G. Murray. The Ordeal of This Generation. New York, Harper and Brothers, 1929, p. 29

¹² A. J. Toynbee. Survey of International Affairs: 1928. London, Oxford Univ. Press, p. 1

¹³ იხ.: F. R. Walters. A History of the League of Nations. London, Oxford University Press, 1952.

¹⁴ J. C. Plano, R. E. Riggs. Forging World Order: The Politics of International Organization. New York, Macmillan, 1967, p. 28

ნლების ამ და სხვა მოვლენებმა ცხადყო, რომ საერთაშორისო პოლიტიკაში გადამწყვეტი საბოლოო ფაქტორი ძალაა, ხოლო საერთაშორისო პოლიტიკური სისტემა ვერ „ეგუება“ კოლექტიურ უსაფრთხოებასა და მშვიდობას. ეს კი დიდი იმედგაცრუება იყო ყველასათვის, ვისაც პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ ეგონა, რომ ამიერიდან კაცობრიობის კეთილი სურვილის გამო ომები, ყოველ შემთხვევაში, დიდი ომები მაინც, აღარ მოხდებოდა.

პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ საზოგადოებაში და, განსაკუთრებით, აკადემიურ წრეებში გაბატონებული წარმოდგენა, რომ თითქოს საყოველთაო მშვიდობის მიღწევა შესაძლებელია მოლაპარაკებათა მაგიდასთან მოსული სახელმწიფოების დიპლომატიისა და საერთაშორისო სამართლის უზენაესობის მეშვეობით, სათანადო საერთაშორისო ინსტიტუტების შექმნით და საგარეო პოლიტიკაში ზნეობრივი და სამართლებრივი ნორმების დამკვიდრებით, საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიაში ცნობილია იდეალიზმად ან უტოპიზმად. სურვილი და იმის იმედი, რომ ომების თავიდან აცილება და მშვიდობის დამყარება შესაძლებელია, დამკვიდრდა საერთაშორისო ურთიერთობათა ახლად აღმოცენებულ სამეცნიერო დისციპლინაში და ამ დარგის წარმომადგენლებმა თავიანთი ამოცანა მშვიდობისათვის, სტაბილურობისათვის საჭირო აუცილებელი პირობების კვლევაში დაინახეს. ზემოთ უკვე ნახსენები საერთაშორისო ურთიერთობათა მსოფლიოში პირველი კათედრის (უელსის საუნივერსიტეტო კოლეჯი, აბერსთვითი, დიდი ბრიტანეთი) პირველი გამგე ა.ციმერნი უკვე 1936 წელს, მაშინ, როცა სრულიად ნათელი გახდა, რომ პოლიტიკური იდეალიზმი არ მართლდება, თავის შრომაში ისევ აღნიშნავდა, რომ პოლიტიკოსი იდეალისტი უნდა იყოს და „ცივილიზაციის მომავალი ერთა ლიგაზეა დამოკიდებული“. ¹⁵ ბევრი მეცნიერი დარწმუნებული იყო, რომ პოლიტიკაში და საერთაშორისო ურთიერთობებში ახალი პრინციპების დამკვიდრება აუცილებელი და შესაძლო რამ იყო. განსაკუთრებით ძლიერი იყო იმის რწმენა, რომ საჯაროობა და საზოგადოების ფართო ფენებში მშვიდობის იდეის გავრცელება გარდატეხას შეიტანდა პოლიტიკურ პრაქტიკაში.

რწმენა, რომ მშვიდობა ყველა სახელმწიფოს საერთო ინტერესი და სურვილია და რომ ყველა პოტენციური კონფლიქტის თავიდან აცილება შეიძლება, იდეალიზმის საფუძველი

¹⁵ A.E. Zimmer. The League of Nations and the Rule of Law, 1918-1935. London, Macmillan, 1936, p.5

იყო ხოლო ერთა ლიგის შექმნას პირველი მსოფლიო ომის „დიდ მონაწილად“ აცხადებდნენ.¹⁶ ერთა ლიგაში ცივილიზაციის გადარჩენის ბოლო შანსს ხედავდნენ.

საყურადღებოა, რომ მსგავსი რამ გამეორდა მეორე მსოფლიო ომის მიწურულს და მისი დამთავრების შემდეგაც. ზოგიერთი მეცნიერი და პოლიტიკოსი აცხადებდა, რომ საჭიროა ახალი ერთა ლიგის შექმნა, რომ ბირთვულ ეპოქაში მსოფლიო მთავრობის შექმნის გარეშე გადარჩენა შეუძლებელია და ა.შ. იდეალისტებისათვის მსოფლიოში არსებული საერთაშორისო ანარქია და სუვერენული სახელმწიფოების სისტემა ყველა უბედურების მიზეზი იყო და ამიტომ - მიუღებელიც. უფრო მეტიც, ბევრი თანამედროვე ექსპერტი ზუსტად იმავე პოზიციაზე დგას.¹⁷

ორ მსოფლიო ომს შორის გაბატონებული იდეალიზმის ილუზიების უმაღლესი მწვერვალი იყო 1928 წლის 27 აგვისტოს პარიზის პაქტი, რომელიც ცნობილია ბრიან-კელოგის პაქტის სახელწოდებით. თხუთმეტმა სახელმწიფომ მოაწერა ხელი ამ პაქტს, რომლის თანახმადაც საერთაშორისო წინააღმდეგობების ომის მეშვეობით დაძლევა მიუღებლად ცხადდებოდა და ყველა კონფლიქტი მხოლოდ მშვიდობიანი გზით უნდა მოგვარებულიყო. ბრიან-კელოგის პაქტი საერთაშორისო ურთიერთობების ტრიუმფად იქნა მიჩნეული და განიხილებოდა როგორც ტრადიციებზე იდეების გამარჯვებად, ეფემერულ და „კუთხურ“ ეროვნულ ინტერესებზე, ერთხელ და საბოლოოდ დადგენილი გრძელვადიანი ინტერესების გამარჯვებად განიხილებოდა.¹⁸ 1932 წელს აშშ-ის მთავრობამ მიიღო ე.წ. „სტიმსონის დოქტრინა“, რომლის მიხედვითაც აშშ უარს აცხადებდა ძალის ნებისმიერი გამოყენებით შეძენილი ტერიტორიების დიპლომატიურ ცნობაზე. იდეალიზმის გარეგნული ტრიუმფის მიუხედავად, ძალადობა არა მარტო არ გამქრალა, არამედ კვლავ ბატონობდა საერთაშორისო ურთიერთობებში. 1932 წელს იაპონია თავს დაესხა ჩინეთს და მის ტერიტორიაზე შექმნა მარიონეტული სახელმწიფო მანჯოუ-გო, ხოლო გერმანიამ მოახდინა რაინის ოლქის ოკუპაცია, დაარღვია ვერსალის ხელშეკრულება

¹⁶ G.Murray. The Ordeal of This Generation. New York, Harper and Brothers, 1929, p.221

¹⁷ J.Shell. The Fate of the Earth. New York, 1982, pp. 187, 193,226

¹⁸ J.T.Shotwell. War as an Instrument of National Policy. New York, Harcourt Brace, 1929, p.221; A.Zimmern. The League of Nations and the Rule of Law, 1918-1935..., p.392; G.Murray. The Ordeal of This Generation....., p.201; A.Toynbee. Survey of International Affairs..., p.8

და დაიწყო გამაღებული შეიარაღება.¹⁹ იტალიამ 1935 წელს მოახდინა აბისინიის (ეთიოპიის) ოკუპაცია, გერმანია მუქარის გამოყენებითა და დასავლეთ ევროპის ქვეყნების ხელშეწყობით დაეუფლა ჩეხოსლოვაკიას, შემდეგ - ავსტრიას („ანშლუსი“), ესპანეთის სამოქალაქო ომში (1936-1938წ.წ.), ფაქტობრივად, მონაწილეობდნენ იტალია, გერმანია და სსრკ. 1939 წლის 1 სექტემბერს კი მეორე მსოფლიო ომიც დაიწყო. საერთაშორისო ურთიერთობებზე იდეალისტურ შეხედულებებს ბოლო მოეღო.

მწარე სინამდვილე ახალ ხედვას, ახალ მიდგომას მოითხოვდა. ახალი დისციპლინა იმის კვლევით იყო გართული, თუ როგორი უნდა ყოფილიყო მსოფლიო და კაცობრიობა, როგორ უნდა დამყარებულიყო მშვიდობა და სახელმწიფოთა თანამშრომლობა. გამოირკვა, რომ ამგვარი მიდგომა რეალური პოლიტიკური ვითარებისაგან დაშორებული იყო. საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინაშიც დაიწყო გარდატეხა. ახალი ხედვის პრინციპები ყველაზე კარგად გამოხატა ბრიტანელმა ედვარდ ქარმა თავის გახმაურებულ წიგნში („ეცნოთნი კრიზისი“, 1919-1939: საერთაშორისო ურთიერთობათა შესწავლის შესავალი“), რომელიც წიგნის მალაზიების თაროებზე უკვე 1939 წლის ნოემბერში, მეორე მსოფლიო ომის დაწყებიდან ორი თვის შემდეგ, გამოჩნდა.²⁰

ეს წიგნი საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინის ახალი, რეალიზმის ეტაპის ნიშანსვეტად არის აღიარებული. ე.ქარის აზრით, დისციპლინას, რომელმაც ვერ შეძლო სინამდვილის ანალიზის გამიჯვნა სასურველის ანალიზისაგან, არ უნდა ჰქონდეს მეცნიერების პრეტენზიები.²¹ მისივე აზრით, პოლიტიკურ მეცნიერებაში უტოპია და რეალობა ყოველთვის უპირისპირდებიან ერთმანეთს, მაგრამ საჭიროა თითოეულმა თავისი კუთვნილი ადგილი დაიკავოს. პირველ ყოვლისა, საჭიროა იმის შესწავლა, თუ რა არის და შემდეგ, რა უნდა იყოს. ქარის შეხედულებების თანახმად, საერთაშორისო ურთიერთობებში რეალიზმის გამოჩენა ნიშნავდა ამ დისციპლინის ნინა-სამეცნიეროდან სამეცნიერო ფაზაში გადასვლას.

საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიასა და პრაქტიკაში

¹⁹ ყურადღების ღირსია ფრანგი მხედართმთავრის, მარშალ ფერდინანდ ფოშის, ნინასწარმეტყველება, როცა მან 1919 წელს, ვერსალის ხელშეკრულების ხელმოწერის შემდეგ, შენიშნა: „ეს არ არის მშვიდობა. ეს მხოლოდ ოცნლანია ზავია.“

²⁰ Edward H. Carr. The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations. Macmillan and Company, London, 1939.

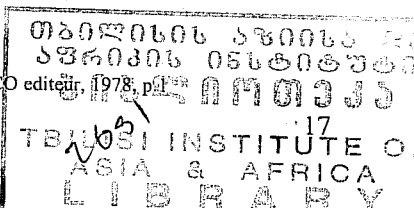
²¹ იქვე, p.9

გაბატონებულ იდეებს ქარმა უტოპია უწოდა.²² თეორიულ ლიტერატურაში მათ იდეალიზმის სახელწოდებით ვხვდებით. ეს იდეალიზმი იყო ტელეოლოგიური, ვოლუნტარისტული, რაციონალური და უტოპიური.²³ მისი მიზანი იყო ისეთი საერთაშორისო ცხოვრების მოწყობა, რომელიც დაეყრდნობოდა კოლექტიურ უსაფრთხოებას, განიარაღებასა და მსოფლიო მთავრობას. იდეალიზმი მომდინარეობდა იქიდან, რომ ომების მიზეზი საერთაშორისო ანარქიაა, რომლის ფესვები სახელმწიფოთა სუვერენულობაშია საძიებელი, ეროვნული ინტერესები უაზრო, რეტროგრადული ცნებაა და პოლიტიკური პროვინციალიზმის, „კუთხურობის“ გამოხატულებაა; ნაციონალიზმი ჩამორჩენილობაა და საერთაშორისო პოლიტიკაში მას არაფერი ესაქმება. ყველაფერი, რაც ხელს უწყობს ერების მშვიდობიან თანამშრომლობასა და საერთაშორისო წესრიგს, უნდა დაგმო-ბილიყო და ამოღებულიყო პოლიტიკური არსენალიდან; საერთაშორისო პოლიტიკაში ზნეობრიობის საკითხი მარტივია — ყველა მთავრობამ უნდა შეასრულოს ის, რაც საერთაშორისო ინსტიტუტებმა (ერთა ლიგა, საერთაშორისო სასამართლო, კონვენციები და ა.შ.) და საერთაშორისო სამართალმა დაადგინა. როგორც ვხედავთ, ამგვარი ნორმატიული შეხედულებები საერთაშორისო თეორიასა და პრაქტიკაზე იმდროინდელი სინამდვილისაგან ძალიან შორს იდგა და ვერ დაეხმარა რეალური საერთაშორისო ვითარებისა და მასთან დაკავშირებული ზნეობრივი პრობლემების გაგებას და გადაწყვეტას.

როგორი იყო ამ ვითარებაში პატარა, სუსტი ქვეყნების მდგომარეობა? როგორ განიხილავდა მათ პრობლემებს საერთაშორისო ურთიერთობათა ახლადდამკვიდრებული დისციპლინა? პატარა ქვეყნები ტრადიციულად უმწიფო იყვნენ საერთაშორისო ასპარეზზე. არც სამხედრო და არც პოლიტიკური ძალა მათ არ გააჩნდათ და ძლიერი ქვეყნების ბატონობის პირობებში მათ დაქვემდებარებადებული ადგილი ეკავათ. XIX საუკუნის მიწურულიდან საერთაშორისო ურთიერთობებში ძალიან ნელა, მაგრამ მაინც შესამჩნევად იჩენს თავს სახელმწიფოთა „ქცევის“ ახალი ნორმები: ყოველი ერის თვითგამორკვევის უფლება; სახელმწიფოთა სუვერენული უფლებები საკუთარ ტერიტორიაზე; საერთაშორისო ორგანიზაციებში სახელმწიფოთა თანასწორუფლებიანობის ზრდა; საერთაშორისო

²² იქვე, p.5

²³ J.Barrea. Theories des Relations Internationales, CIACO editur, 1978, p.17

სამართლის წინაშე სახელმწიფოთა თანასწორუფლებიანობა; სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობებში ძალის გამოყენების დაგმობა. ეს ძვრები წარმოადგენდა მნიშვნელოვან ისტორიულ მოვლენას, რადგანაც სახელმწიფოებისათვის დადგა ახალი დრო, რომელშიც საერთაშორისო წესები და ნორმები ახალი შინაარსით იცვებოდა.²⁴ ეს ძვრები დასავლურ საზოგადოებაში დემოკრატიული, ლიბერალური და ეგალიტარული ნორმების დამკვიდრებასთან იყო დაკავშირებული. ამასთანავე, ის, რაც ამ დროის მოწინავე სახელმწიფოების საშინაო პოლიტიკაში მკვიდრდებოდა, იმავე სახით და მოცულობით ვერ გადავიდოდა საერთაშორისო პოლიტიკაში, რადგან ძალის პოლიტიკა და ეროვნული ინტერესების პრიმატი საერთაშორისო ურთიერთობათა პრაქტიკის საფუძველს წარმოადგენდა.

XIX საუკუნის განმავლობაში დიდ ბრიტანეთში, საფრანგეთში, აშშ-სა და ზოგიერთ სხვა დიდ თუ პატარა ქვეყანაში განუხრელად ვითარდებოდა დემოკრატიული ინსტიტუტები. ეს იყო ყველა მოქალაქის საარჩევნო უფლებები, კანონის წინაშე ყველას თანასწორობა და კანონის უზენაესობა, პროგრესული გადასახადები, შემოსავლის უფრო თანასწორი განაწილება და სხვ. ამავე დროს იგივე სახელმწიფოები საერთაშორისო ასპარეზზე იმპერიალისტურ პოლიტიკას ატარებდნენ. ძალით ჰქონდათ დაპყრობილი კოლონიები და მათ ექსპლუატაციას უწევდნენ, მსოფლიო დაყოფილი ჰქონდათ გავლენის სფეროებად, პატარა ქვეყნებს ეპყრობოდნენ როგორც მეორეხარისხოვან სახელმწიფოებს და მათ ხშირად საკუთარი საგარეო საქმეების გაძღოლის უფლებასაც არ აძლევდნენ. ორ პოლიტიკურ სისტემას (საშინაო და საგარეო) შორის უფსკრული იყო. მეტროპოლიების მოსახლეობას უფლებები ჰქონდა, ხოლო მათი კოლონიების მოსახლეობას — არა, სახელმწიფოს შიგნით ძალადობა აკრძალული იყო, მაგრამ საგარეო საქმეებში ძალადობა უპირველეს საშუალებად მიიჩნეოდა. ეკონომიკური თანასწორობისკენ სწრაფვა შინ და ამავე დროს სხვა ხალხების ექსპლუატაცია — აი, ამგვარი დისონანსი იყო საშინაო და საერთაშორისო სისტემებს შორის.

მშვიდობიანი მსოფლიოს მოწყობისა და სახელმწიფოთა თანამშრომლობის დამკვიდრების იდეებთან ერთად, ორ მსოფლიო ომს შორის პერიოდში განვითარდა ე.წ. „გეოპოლიტიკა“, რომლის მოშველიება იმპერიალისტური, ექსპანსიონისტური პოლიტიკის

²⁴ K.W.Thompson. Political Realism and the Crisis of World Politics. Princeton, Princeton University Press, 1960, p.136

გასამართლებლად აგრესიული, რევანშისტულად განწყობილი სახელმწიფოებისათვის მეტად სარფიანი საქმე გახდა.²⁵

შვედმა პოლიტოლოგმა რ.ჩელენმა, რომელსაც რუსეთისა და სლავური სამყაროს ექსპანსიისა ემინოდა და თავისი ქვეყნის გადარჩენას ძლიერ გერმანიასთან კავშირში ხედავდა, 1916 წელს გამოაქვეყნა წიგნი „სახელმწიფო როგორც სიცოცხლის ფორმა“. ეს წიგნი 1917 წელს გამოიცა გერმანიაში და დიდი მოწონება დაიმსახურა.²⁶ ცნება „გეოპოლიტიკა“ სწორედ ჩელენის წიგნიდან მომდინარეობს, რომელშიც სახელმწიფო შედარებულია ორგანიზმთან. ამგვარი შედარება პირველად დიდი გერმანელი გეოგრაფის ფ.რატიცელის შრომებში გვხვდება. რატიცელი გეოგრაფიულ თეორიას აყალიბებდა ევოლუციისა და ბუნებრივი შერჩევის თეორიის შუქზე, მაგრამ, ჩელენისაგან განსხვავებით, მან სახელმწიფო ორგანიზმს შეადარა არაპირდაპირი გაგებით. თუ სახელმწიფო ორგანიზმია, მაშინ იგი ადამიანებისა და მათი ჯგუფებისაგან დამოუკიდებლად ვითარდება და მოქმედებს. ამის მსგავსი რამ ადრეც იყო თქმული დარვინამდელი გერმანელი ფილოსოფოსების (ფიხტე, ჰეგელი, ფონ შლეგელი) მიერ. ჩელენის თეორიამ გერმანულ პოლიტიკურ ფილოსოფიას „თანამედროვე მეცნიერების“ სამოსელი ჩააცვა. გერმანელმა კ. ჰაუსჰოფერმა თავის მიმდევრებთან ერთად 20-იანი და 30-იანი წლების განმავლობაში განავითარა ჩელენის შეხედულებები (გამოაცხადა გეოგრაფია გეოპოლიტიკად) და შექმნა ე.წ. გეოპოლიტიკური მეცნიერება, რომელიც სინამდვილეში მძლავრ პროგერმანულ პროპაგანდას წარმოადგენდა. გერმანული გეოპოლიტიკის თანახმად, გერმანია იყო ორგანიზმი, რომელიც უკვე საუკუნეების განმავლობაში ვითარდებოდა და რომელიც უნდა გაფართოებულყო იქამდე, სანამ მთელ მსოფლიოს არ დაიმორჩილებდა. ჰაუსჰოფერმა გამოიყენა ინგლისელი გეოგრაფის ჰ.მაკინდერის თეორია „შუაგული მიწის“ შესახებ.²⁷ გეოპოლიტიკა გერმანული ნაციონალიზმის პრაქტიკულ ფილოსოფიად იქცა. იგივე მოხდა იტალიასა და იაპონიაში. სწორედ ამ ქვეყნებმა, ორ მსოფლიო ომს შორის პერიოდში, საგარეო საქმეებში ძალის გამოყენება და სხვა სახელმწიფოთა მიმართ

²⁵ გეოპოლიტიკის შესახებ იხ.: ა. გეგეშიძე. გეოპოლიტიკა. ESM, თბილისი, 1992; А. Дугин. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. «Арктогея», Москва, 1997; Ю.В. Тихонравов. Геополитика, ЗАО Бизнес-школа «Интел-синтез», Москва, 1998; К. Хаусхофер. Континентальный блок // Хаусхофер о геополитике. «Мысль», Москва, 2001; И. А. Василенко. Геополитика. «Логос», Москва, 2003.

²⁶ R.Kjellen. Der Staat als Lebensform. Leipzig, 1917

²⁷ H.J.Mackinder. Democratic Ideals and Reality. New York, Henry Holt and Co. 1919

აგრესია პოლიტიკის მისაღებ ინსტრუმენტად მიიჩნის. ამგვარად, საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიაში გაბატონებულ იდეალიზმთან ერთად, ზოგიერთ ქვეყანაში (გერმანია, იტალია, იაპონია) ძალის პოლიტიკის, ექსპანსიის იდეებიც ვითარდებოდა. როდესაც ამ იდეებს კონფლიქტები და აგრესია მოჰყვა, იდეალიზმი რეალიზმმა შეცვალა.

II. საერთაშორისო ურთიერთობები: უკეთესი თეორიის ძიება

*არაფერი ქვეყანაზე არც იმით დაიწუნება, რომ ძველია,
არც იმით მოიწონება, რომ ახალია.*
ილია

*გამარჯვება ერთისა თუ მეორისა, ჰოსი თუ არასი,
ყოველთვის არა ჰნიშნავს ჭეშმარიტების გამარჯვებასა,
მაგრამ მაინც ჰოსა და არას ჭიდილია ერთად-ერთი
გზა ჭეშმარიტების აღმოჩენისა და პოვნისა.*
ილია

საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინა, ფაქტობრივად, მიმდინარე საუკუნის 20-იან წლებში ჩაისახა და მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში ჩამოყალიბდა როგორც დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინა. მისი განვითარების საწყის ეტაპზე, 30-იან და 40-იან წლებში, მიმდინარეობდა მძაფრი თეორიული დებატები, რის შედეგადაც ე.წ. „იდუალისტურმა“ კონცეფციამ ადგილი დაუთმო „პოლიტიკური რეალიზმის“ კონცეფციას, რომელიც საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიასა და პრაქტიკაში დღემდე ძლიერია. მეორე დიდი დებატები გაიშალა 60-იან წლებში, როცა საზოგადოებრივ მეცნიერებებში რაოდენობრივი მეთოდები შემოიჭრა და საერთაშორისო ურთიერთობათა სფეროშიც ე.წ. „ტრადიციონალისტებსა“ და „ბიჰევიორისტებს“ შორის კონფრონტაცია დაიწყო. ამ უკანასკნელებმა თავიანთ მიმართულებას „სამეცნიერო“ უწოდეს. ბიჰევიორისტები ტრადიციონალისტებს ბრალს სდებდნენ იმაში, რომ ისინი ზედმეტად ეყრდნობიან ისტორიასა და ფილოსოფიას მაშინ, როცა საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინა საჭიროებს კვლევის ზუსტ მეცნიერულ მეთოდებს, რომელთა გარეშე ეს დარგი ვერ გახდება ნამდვილი მეცნიერება და არც მისი კვლევის შედეგები გამოადგება პრაქტიკას. ეს დებატები მეტად ნაყოფიერი გამოდგა; ამან საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინა ახალი კონცეფციებითა და მეთოდებით გაამდიდრა. ამავე დროს საერთაშორისო ურთიერთობათა პრობლემატიკის კვლევისათვის ბევრი ფორმალური მეთოდის გამოყენება ვერ მოხერხდა.

მესამე დებატები, ისევე როგორც წინა ორი, უნივერსალური, უკეთესი თეორიის ძიების გამოხატულება იყო; ამ დებატებში გამოკვეთილად იგრძნობა თანამედროვე სოციალური და პოლიტიკური თეორიის მიღწევათა გავლენა. ეს დებატები, პირველ ყოვლისა, ფოკუსირებულია მეტამეცნიერულ ერთეულებზე (პარადიგმებზე) და არსებითად პარადიგმათა შეჯახებაა, პარადიგმათაშორისი დებატებია.

თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობები, როგორც სამეცნიერო დისციპლინა, სამი პარადიგმით — რეალიზმი, პლურალიზმი და გლობალიზმი (სტრუქტურალიზმი) შეიძლება იყოს კონცეფტუალიზებული.* თითოეული პარადიგმა მსოფლიოს სრულებით განსხვავებულ ხედვას ემყარება. რეალისტებისათვის საერთაშორისო სისტემა სუვერენული სახელმწიფოების (იმავე ბილიარდის ბურთების) დაუსრულებელი ურთიერთქმედებაა, პლურალისტებისათვის მსოფლიო ურთულესი ობობას ქსელია, სხვადასხვა სახისა და ხასიათის ურთიერთობათა გადახლართვაა. გლობალისტებისათვის კი საერთაშორისო სისტემა ის რვაფენაა, რომელიც თავისი მშლავი საცეცებით გამუდმებით იწოვს სიმდიდრეს დასუსტებული პერიფერიიდან და მას განვითარებული ცენტრებისაკენ გადატუმბავს. რეალისტები საერთაშორისო ურთიერთობათა მოქმედ პირებად სუვერენულ სახელმწიფოებს მიიჩნევენ, პლურალისტები — ასევე სახელმწიფოებს, მაგრამ მრავალ სხვა მოქმედ პირთან ერთად, ხოლო გლობალისტები — სოციალურ კლასებს. რეალისტები საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინის ამოცანას სახელმწიფოთა „ქცევის“ ახსნა-განმარტებაში ხედავენ, პლურალისტები — მსოფლიოს ყველა მნიშვნელოვანი მოვლენის ახსნაში, ხოლო გლობალისტები მის ფუნქციად მსოფლიოში მდიდარ და ღარიბ ქვეყნებს შორის არსებული უფსკრულის მიზეზებისა და მექანიზმების ახსნას მიიჩნევენ.

საერთაშორისო ურთიერთობათა პროცესებსა და ფაქტორებში რეალისტები განმსაზღვრელად ძალას, ძალაუფლებას მიიჩნევენ, პლურალისტები — კომპლექსურ სოციალურ ძვრებს, ხოლო გლობალისტები — კაპიტალისტურ ეკონომიკას.

კვლევის ობიექტის თვალსაზრისით, რეალისტები უფრო

* ამერიკელმა ჯეიმს როზენაუმ საერთაშორისო პრობლემათკა სამ კატეგორიად წარმოადგინა: სახელმწიფო-ცენტრალური, მულტი-ცენტრალური და გლობალ-ცენტრალური. ისინი ხსენებული სამი პარადიგმის მთავარ ნიშნებზე მიგვითითებს. იხ: J. N. Rosenau. Order and Disorder in the Study of World Politics: In: "Globalism Versus Realism: International Relations' Third Debate", R. Maghroori and B. Ramberg (Eds.). Boulder, CO: Westview Press, 1982, pp. 1-7

ეინრო ჩარჩოებს იყენებენ, სახელმწიფო-ცენტრულ მიდგომას ეყრდნობიან და ხშირად, „საერთაშორისო ურთიერთობებთან“ შედარებით, ტერმინ „საერთაშორისო პოლიტიკას“ ანიჭებენ უპირატესობას. პლურალისტები აფართოებენ დისციპლინის ჩარჩოებს და მასში აგრეთვე ტრანსნაციონალურ კორპორაციებს, საერთაშორისო ბაზრებს, ეთნიკურ ჯგუფებსა და ნაციონალიზმს რთავენ. გლობალისტები განმსაზღვრელ როლს მსოფლიო სისტემის მთლიანობას, მის ეკონომიკურ სტრუქტურას, წარმოების წესს ანიჭებენ, ხოლო სახელმწიფოთა შორის პოლიტიკურ ურთიერთობებს ზედაპირულ მოვლენად განიხილავენ²⁸.

საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიაში, როგორც აღინიშნა, სამი ძირითადი ხედვა, სამი კონცეფცია ჩამოყალიბდა, რომლებიც დღესაც ვითარდება, მდიდრდება. ერთი იმათგანი, რეალიზმი, მაინც ყველაზე უფრო განვითარებული და გავლენიანი რჩება; სწორედ ამიტომ უნოდებენ მას ზედმეტსახელად საერთაშორისო ურთიერთობათა „კლასიკურ ტრადიციას“.²⁹

დაახლოებით სამი საუკუნე მაინც იქნება, რაც საერთაშორისო ურთიერთობათა პრობლემებით დაინტერესებული ავტორები ამ დისციპლინის ჩარჩოებს და მისი პრობლემეტიკის განმსაზღვრელ სამ საკვანძო საკითხს უტრიალებენ. ეს საკითხებია: 1. ომის მიზეზები და მშვიდობის (უსაფრთხოების)/წესრიგის პრობლემა (ამ საკითხის განუყოფელი ნაწილია ძალაუფლების არსი); 2. ძირითადი მოქმედ პირები (ან ანალიზის ერთეულები); 3. სახელმწიფოთა სამყაროს (სისტემის) საზოგადოების კონცეფციები.

პირველი საკითხი განაპირობებს საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის აუცილებლობას, რადგანაც ეს კვლევა, პირველ ყოვლისა, გამოწვეულია კაცობრიობაში ღრმად გამჯდარი ომის შიშით. ვინც კი საერთაშორისო პოლიტიკის პრობლემებს შეეხო, გვერდი ვერ აუარა ომის მისი მიზეზებისა და თავიდან აცილების საკითხებს. ომი დღესაც საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიის საკვანძო პრობლემად რჩება, რადგან იგი — ისტორიული ცვლილებების ძირითადი წყარო — მთელი პოლიტიკური ცხოვრების განმსაზღვრელია. საერთაშორისო ურთიერთობათა ძირითად მოქმედ პირებს ანუ ანალიზის ერთეულებს

²⁸ M. Banks. The Inter-Paradigm Debate. In: "International Relations: A Handbook of Current Theory." M. Light and A. J. R. Groom (Eds.). Pinter, London, 1985, p.13

²⁹ K.J. Holsti. The Dividing Discipline: Hegemony and Diversity in International Theory. Unwin Hymen, Boston, 1985, p.1.

რაც შეეხება, ამ თვალსაზრისით, კლასიკური თეორიის პასუხი ერთია: — ესენი სუვერენული სახელმწიფოებია. ისინი ომობენ და ისინი ქმნიან იმ ნორმებსა და ინსტიტუტებს, რომლებიც საერთაშორისო სისტემაში მეტ-ნაკლებ სტაბილურობას, უსაფრთხოებას, წესრიგსა და მშვიდობას უზრუნველყოფენ.

მსოფლიოს „სურათს“, კონცეფციას თეორიისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ყოველი კონცეფციიდან გამომდინარეობს განსხვავებული შეხედულება ძირითად მოქმედ პირებზე, მოვლენებსა და მექანიზმებზე. მსოფლიო შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ როგორც სახელმწიფოთა საზოგადოება, ინდივიდთა გლობალური თანამეგობრობა, სახელმწიფოთა სისტემა, კაპიტალისტური გაცვლის უნივერსალური სისტემა ან მოქალაქეთა, მრავალრიცხოვანი ტრანსნაციონალური კორპორაციების, ბიუროკრატიული ინტერესების, ზეეროვნული ინსტიტუტების და სხვ. ხლართი. ყოველი ზედვა ან კონცეფცია მსოფლიოს მართლაცდა სრულებით განსხვავებულ „სურათს“, სტრუქტურასა და განვითარების მექანიზმებს გვთავაზობს.

ყველა თეორიული დებატებისა და აზრთა სხვადასხვაობის მიუხედავად, კლასიკური ტრადიციის ჩარჩოებში, გამოიკვეთა კონსენსუსი სამი ძირითადი საკითხის თაობაზე: 1. საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიის არსებითი პრობლემაა ომის მიზეზები და მშვიდობის /უსაფრთხოების/ წესრიგის პირობები; 2. ანალიზის ძირითადი ერთეულები არის მთავარი მოქმედი პირების — სუვერენული სახელმწიფოების დიპლომატიურ-სამხედრო ქმედებები; 3. სახელმწიფოები ურთიერთქმედებენ საერთაშორისო სისტემაში, რომელიც ანარქიულობით ხასიათდება; მასში არ არსებობს უზენაესი, ცენტრალური ხელისუფლება³⁰.

ამერიკელები პ. ვიოტი და მ. კაუპიცი სამ პარადიგმას გამოყოფენ; ესენია: რეალიზმი, პლურალიზმი და გლობალიზმი (იგივე სტრუქტურალიზმი)³¹. აღსანიშნავია, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში, შეხედულებათა მრავალგვარობის მიუხედავად, ხსენებული სამი პარადიგმა საკმაოდ მკაფიოდ არის გამოკვეთილი.

რეალიზმი, როგორც უკვე არაერთგზის აღინიშნა, დღესაც

³⁰ K.J. Holsti. The Dividing Discipline, ... p.1

³¹ P.R. Viotti, M. V. Kauppi. International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism. Macmillan, New York, 1987, p. 2.

ალბათ ყველაზე გავლენიან პარადიგმას წარმოადგენს, მაგრამ ამავე დროს იგი ძლიერი კრიტიკის ობიექტიცაა. ზოგიერთი კრიტიკოსი იქამდეც კი მიდის, რომ საერთაშორისო ურთიერთობებში რეალიზმის გაბატონებას, პირველ ყოვლისა, იმ ფაქტს უკავშირებს, რომ საერთაშორისო ურთიერთობები უპირატესად „ამერიკული დისციპლინაა“. მათი აზრით, აშშ-ის საგარეო პოლიტიკის ინტერესები მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ისე კარგად მოერგო რეალისტურ კონცეფციას, რომ ის გაბატონდა. მართლაც, რეალიზმის სამი საკვანძო ელემენტი (ეროვნული ინტერესები, ძლიერების მაქსიმიზაცია, ძალთა წონასწორობა) განსაკუთრებით კარგად მოერგო აშშ-ის საგარეო პოლიტიკის მოთხოვნებს. ამიტომ, რეალიზმის კრიტიკოსთა აზრით, იგი საერთაშორისო ურთიერთობათა არა ობიექტური, მიუკერძოებელი კონცეფცია კი არ არის, არამედ გარკვეული საზოგადოების (აშშ-ის სახელმწიფო მოხელეებისა და მეცნიერების) ხედვისა და პოლიტიკური ლექსიკონის პირმშოა.

პოლიტიკური რეალიზმისა და ნეორეალიზმის „ტანდემი“, ბევრი თეორიული სისუსტისა და ობიექტური კრიტიკის მიუხედავად, ჯერჯერობით მაინც „უმკლავდება“ დანარჩენ ორ პარადიგმას — პლურალიზმს და გლობალიზმს, განსაკუთრებით საერთაშორისო ურთიერთობათა პრაქტიკის სფეროში. აღსანიშნავია, რომ გლობალიზმის კონცეფცია სპეციალურ ლიტერატურაში ყველაზე ხშირად რადიკალური (მარქსისტული) მოდელის და სტრუქტურალიზმის (დაქვემდებარების მოდელი) სახესხვაობებით გვხვდება, მაგრამ, პლურალიზმის კონცეფციასთან შედარებით, იგი დღეისათვის, ბევრად უფრო ნაკლები გავლენით სარგებლობს.

რეალიზმი, პლურალიზმი და გლობალიზმი საერთაშორისო ურთიერთობათა სამი იდეალური, ურთიერთგამომრიცხავი „სურათი“, კონცეფცია და სამეცნიერო პარადიგმაა. მაგრამ მათ მსგავსებებიც ახასიათებს. საყურადღებოა, რომ ხშირად არც თითოეული კონცეფციის შიგნით შეინიშნება აზრთა ერთიანობა. ამავე დროს ხსენებული პარადიგმების ხასიათი, შიდა სტრუქტურა, წარმოდგენათა სისტემა არ იძლევა მათ შორის სერიოზული კომპრომისის შესაძლებლობას. კომპრომისი და კონსტრუქციული დისკუსია მხოლოდ ერთი პარადიგმის ჩარჩოებშია შესაძლებელი.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინის ჩარჩოებში გრძელდება ისეთი თეორიისა და მოდელების შექმნისკენ მიმართული დისკუსიები, რომ-

ლებსაც არსებული პარადიგმის ფარგლებში უფრო ფორმალური და პროგნოსტიკური ღირებულება ექნებოდა. იყო გამალებული შეიარაღების ფორმალური თეორიის შექმნის ცდები (ლ. რიჩარდსონისა და მ. მაკგუაირის მოდელები), საერთაშორისო კონფლიქტების კვლევისას საკმაოდ კარგად იქნა გამოყენებული თამაშთა თეორია (ქ. ბოულდინგი, უ. რაიკერი და სხვ.). საერთაშორისო ურთიერთობათა ზოგიერთ სფეროში გამოყენებული იყო აგრეთვე იმიტაციური მოდელირება. ყველა ზემოაღნიშნულმა ცდამ გვიჩვენა, რომ საერთაშორისო ურთიერთობათა პროცესები და მექანიზმები ვერ თავსდება ფორმალური მეთოდების პროკრუსტეს სარეცელში და საერთაშორისო ურთიერთობათა სფეროში ფორმალური მეთოდების შედეგიან გამოყენებას კიდევ დიდი ხანი დასჭირდება. მიუხედავად იმისა, რომ არსებობს მთელი რიგი ლოგიკური მოდელები, რომლებიც საერთაშორისო ურთიერთობების პრობლემების გარკვევაში გვეხმარებიან, ჯერ ვერა და ვერ შეიქმნა ისეთი თეორიული მოდელები, რომლებიც პროგნოზის, წინასწარმეტყველების შთამბეჭდავ შედეგებს მოიტანდნენ; პრაქტიკოსი პოლიტიკოსებისათვის კი სანდო პროგნოზს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს.

80-იანი წლებიდან საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინაში გაძლიერდა ახალი მიდგომებისა და ხედვების ძიება, რასაც დიდი ბიძგი მისცა კრიტიკული თეორიისა და პოსტ-მოდერნიზმის განვითარებამ. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა ის თეორიული ხედვა თუ მიდგომა, რომლებიც 80-იანი წლებიდან ჩამოყალიბდა, დაფუძნებულია პოზიტივიზმის უარყოფაზე, და ცენტრალური ადგილი უჭირავს ფაქტებს, ემპირიულ ცოდნასა და არა ღირებულებებსა და ნორმებს.

მესამე დეკადებში დიდი ყურადღება მიექცა სოციალურ და პოლიტიკურ თეორიებს შორის სხვაობასა და თანამედროვე პოლიტიკური აზროვნებისათვის ხსენებული სხვაობის მნიშვნელობასა და შედეგებს.

კრიტიკული თეორია ჩამოყალიბდა ადამიანის თავისუფლების შემზღუდველი ფაქტორების მოსაშორებლად. გარდა ამისა, კრიტიკული თეორია იმიტომ არის "კრიტიკული", რომ მას აინტერესებს საკუთარი თავის საჭიროება და მიზანი, ე. ი. სვამს კითხვას: „რატომ შევისწავლი იმას, რასაც შევისწავლი?“. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ თეორიაში შემოდის ძლიერი ნორმატიული ელემენტიც.

ტრადიციულად, თეორია ღირებულებათა მიმართ საკმაოდ „ნეიტრალურია“ - მასში ის, რაც არის, გამოყოფილია იმისაგან,

რაც უნდა იყოს. მესამე დებატების ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი შედეგია ფაქტისა და ღირებულების დაახლოება. თეორია, რომელიც მხოლოდ ხსნის, განმარტავს ფაქტებს, მოვლენებს, უკვე საკმარისი აღარ არის. მასში უნდა იყოს წარმოდგენილი ნორმატიული ელემენტები.

კონსტრუქტივიზმს დახვეწილი მეთოდოლოგია აქვს, მაგრამ საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიაში იგი არა მხოლოდ დესკრიფციულია, არამედ ცდილობს ჩანდეს იმ ნორმებს, რომლებიც საერთაშორისო ურთიერთობებში გამოიყენება და აღწერს ხსენებული ნორმების მოქმედების შედეგებს. კონსტრუქტივიზმისთვის ძირითადი ამოცანა ნორმების შესწავლა ხდება. მესამე დებატების შედეგია კითხვა: „რას ემსახურება თეორია?“. ფაქტობრივად, ნებისმიერი თეორია, გარკვეულწილად, ნორმატულია და არა მხოლოდ იმიტომ, რომ გულისხმობს ნორმატიული საკითხების შესწავლას, არამედ იმიტომაც, რომ ვერც ერთი თეორია ვერ აიცილებს თავიდან იმ ნორმატიულ ელემენტებს, რომლებიც თან სდევს საჭირო ინფორმაციის შევსებას, მის ინტერპრეტირებას, და იმის არგუმენტირებას, თუ რატომ არის მოცემული კვლევა მნიშვნელოვანი და აქტუალური.³² მესამე დებატების შედეგებიდან გამომდინარეობს, რომ ცოდნა ძალაუფლებასთან არის დაკავშირებული და ის თეორიები, რომლებსაც ჩვენ ვიყენებთ, შესასწავლი სფეროს ჩამოყალიბებაში თავად “მონაწილეობენ”. თეორიისა და ცოდნის ნორმატიულობის აღიარება ნიშნავს, რომ ხელოვნური განსხვავება სოციალურ და პოლიტიკურ თეორიას შორის დაძლეული უნდა იქნეს. ჯერ კიდევ მარტინ უაითმა აღნიშნა, რომ „საერთაშორისო თეორია საერთაშორისო ურთიერთობათა პოლიტიკური ფილოსოფიაა“.³³ ჰედლი ბულის თანახმად კი „საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიული შესწავლა აუცილებლად ნიშნავს ზნეობრივი თუ ნორმატიული სახის კითხვებსაც.“³⁴ ჰედლი ბული ასევე აღნიშნავს, რომ „თუ საერთაშორისო წესრიგს რაიმე ღირებულება აქვს, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი ხელსაყრელია ადამიანთა საზოგადოებაში,

³² Cochran, Molly. Normative Theory in International Relations. Cambridge University Press, Cambridge, 1999, p.1

³³ Wight, Martin. International Theory: The Three Traditions. Edited by Gabriel Wight and Brian Porter. Leicester University Press, Leicester, 1991, p.1

³⁴ Bull, Hedley. Introduction in Martin Wight . International Theory... p. XXI

როგორც ერთიან მთელში, წესრიგის მიზნის მისაღწევად.”³⁵

უახლეს თეორიებში ღირებულებები და ნორმები გადამწყვეტ როლს ასრულებენ, ამიტომ, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ დღეისათვის საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინის შიგნით ძირითადი დაპირისპირება ვითარდება არა ხსენებულ სამ პარადიგმას (რეალიზმი, პლურალიზმი და გლობალიზმი) შორის, რომლებსაც პოზიტივისტური “საძირკველი” აერთიანებს, არამედ პოზიტივისტებსა და პოსტპოზიტივისტებს შორის.

ქვემოთ გთავაზობთ საერთაშორისო ურთიერთობათა რამდენიმე უახლესი და ყველაზე გავლენიანი პოსტპოზიტივისტური თეორიის მოკლე მიმოხილვას.

კრიტიკული თეორია

უკვე აღინიშნა, რომ საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიაში დროდადრო დებატები იმართება, რომელთა მიზეზი და მიზანი ამ დისციპლინის თეორიული საფუძვლების გაღრმავება-განვითარებაა. პირველი თეორიული დებატები რეალიზმისა და იდეალიზმის შეჯახებას შეეხებოდა, რომელშიც რეალიზმმა გაიმარჯვა. მეორე დებატები მეთოდოლოგიის საკითხებს (ბიჰეივიორიზმი კლასიკური თეორიის წინააღმდეგ) მიეძღვნა. ორივე თეორიულმა “შერკინებამ” დისციპლინის შიგნით ვითარება დაძაბა, მაგრამ მისი საძირკველი ვერ შეარყია. გასული საუკუნის 80-იანი წლებიდან დაწყებული საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიის კრიტიკული გადასინჯვა, რომელსაც დისციპლინის შიგნით “კრიტიკულ თეორიას” უწოდებენ, დღესაც გრძელდება.*

როგორც რიჩარდ დევეტაკი შენიშნავს, კრიტიკული თეორიის სათავეების დანახვა განმანათლებლობის ეპოქაში შეიძლება, მაგრამ იგი ყველზე მეტად კანტის, ჰეგელისა და მარქსის ნაზრევთან არის დაკავშირებული.³⁶ მე-20 საუკუნეში კრიტიკული თეორია უკავშირდება ფილოსოფოსთა ე.წ. ფრანკფურტის სკოლას (მ. ჰორკჰაიმერი, ტ. ადორნო, ვ. ბენჯამინი, ჰ. მარკუზე,

³⁵ Bull, Hedley. *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*. Macmillan, London, 1977, p.22

* კრიტიკული თეორიის შესახებ იხ. Andrew Linklater. *The achievements of critical theory. In International Theory: Positivism and Beyond*. Edited by Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski. Cambridge University Press, Cambridge, 1996, pp. 279-298

³⁶ Richard Devetak. *Critical Theory*. In Scott Burchill and Andrew Linklater. *Theories of International Relations*. St. Martin's Press, New York, 1996, p.145

ე. ფრომი, ლ. ლევენტალი და ი. ჰაბერმასი). ამ სკოლის ფილოსოფიურმა შეხედულებებმა კითხვის ქვეშ დააყენა გაბატონებული სოციალური და პოლიტიკური წესრიგი. ხსენებული შეხედულებები გულისხმობდა თანამედროვე საზოგადოების საკვანძო მახასიათებლების "გაშიფრვას" ისტორიული და საზოგადოებრივი განვითარების ჭრილში და თანამედროვე წინააღმდეგობების თავიდან აცილების საშუალებათა მონახვას. კრიტიკულ თეორიას უნდა გაეანალიზებინა არსებული წინააღმდეგობების გამომწვევი "ზედაპირის ქვეშ" მყოფი სოციალური სტრუქტურები, მათი "დაძლევისა" და შეცვლის მიზნით.

გაბატონებული თეორიებისადმი კრიტიკული მიდგომა ხსენებული თეორიების მიზნისა და ფუნქციის შეფასებისა და გადასინჯვის საშუალებას იძლევა. ამავე დროს, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ კრიტიკული თეორიის შემქმნელები საერთაშორისო ურთიერთობებით საგანგებოდ არ იყვნენ დაინტერესებულნი. კრიტიკული თეორია, ფაქტობრივად, ნეომარქსისტული აზროვნების ნაკადშია მოქცეული და მარქსის კრიტიკაში იღებს სათავეს. ამ ნაკადს იტალიელი მარქსისტის ანტონიო გრამშის მიმდევრებიც მიეკუთვნებიან.

კრიტიკული თეორიის ძირითადი ტენდენცია საზოგადოების მთლიანობაში განხილვაა. მაშასადამე, კრიტიკული თეორიის მიზანი არა მხოლოდ ტრადიციული თეორიების კრიტიკული გადასინჯვაა, არამედ საზოგადოებრივი ცხოვრების იმ ფორმების აღმოფხვრა, რომლებიც ადამიანის თავისუფლებას ზღუდავენ. კრიტიკული თეორიისთვის ცოდნა არ შეიძლება იყოს ზნეობრივად, პოლიტიკურად თუ იდეოლოგიურად ნეიტრალური. ნებისმიერი ცოდნა დამკვირვებლის ინტერესებს ემსახურება და მისი სოციალური პერსპექტივიდან არის დანახული.

საერთაშორისო ურთიერთობების დისციპლინაში კრიტიკული თეორიის დამკვიდრებას ორ ბრიტანელ მკვლევარს, რობერტ კოქსსა და ენდრიუ ლინკლეიტერს უნდა ვუმაღლოდეთ. რ. კოქსის ცნობილ ადრეულ სტატიაში, რომელიც 1981 წელს გამოქვეყნდა, მან არა მხოლოდ საერთაშორისო კრიტიკული თეორიის პრინციპები მოხაზა, არამედ ნეორეალიზმი სერიოზულად გააკრიტიკა.³⁷ რ. კოქსის აზრით, „თეორია ყოვ-

³⁷ Cox, R. Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. „Millenium“, Vol. 10, N2, Summer 1981

ელთვის არის ვილაცისთვის და რაღაც მიზნისთვის”.³⁸ ტრადიციული თეორიები გარკვეული პრობლემების გადაჭრას ემსახურება არსებული ინსტიტუტების, სტრუქტურებისა და საზოგადოებრივი ურთიერთობების გადასინჯვისა და შეცვლის გარეშე. ამიტომ, ამგვარი თეორიები არსებულ საზოგადოებრივ ვითარებასა და წესრიგს ნიადაგს უმყარებენ, მათ ლეგიტიმურობას ზრდიან. კრიტიკული თეორიის თანახმად კი ნებისმიერი თეორია სამყაროს გარკვეული პოლიტიკური და საზოგადოებრივი პოზიციიდან განიხილავს და ამიტომ არ შეიძლება იყოს დამოუკიდებელი. რ. კოქსი აღნიშნავს, რომ „არ არსებობს თეორია თავისთავად, დროსა და სივრცეში გარკვეული პოზიციისაგან განსხვავებით”.³⁹

კრიტიკული თეორია განიხილავს საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ინსტიტუტების წარმოშობასა და ლეგიტიმურობას, მათი გარდაქმნის პირობებსა და მიზეზებს. ამ თეორიას „ანტიერესებს” მსოფლიო წესრიგის რომელი ელემენტებია უნივერსალური და რომელია შემთხვევითი თუ გარკვეული პირობების ურთიერთქმედების შედეგი. კრიტიკული თეორია პრობლემების გადაწყვეტას გულისხმობს, მაგრამ იგი აგრეთვე ნორმატიული ელემენტებისაგანაც შედგება, რომლებიც არსებული საზოგადოებრივი და პოლიტიკური წესრიგის შეცვლას გულისხმობს. კრიტიკული თეორია ალტერნატიული წესრიგის მიღწევის სტრატეგიულ „გზამკვლევადაც“ გამოდგება.

ერთი სიტყვით, კრიტიკული თეორია უარყოფს პოზიტივიზმის სამ საყრდენ პოსტულატს: ობიექტურად არსებულ სინამდვილეს, სუბიექტსა და ობიექტს შორის სხვაობას, და ღირებულებებს მოკლებულ სოციალურ მეცნიერებას. სოციალური სამყარო გარკვეული დროისა და სივრცის კონსტრუქციაა, ხოლო საერთაშორისო სისტემა უძლიერესი სახელმწიფოების მიერ არის შექმნილი; ყველაფერი რაც სოციალურია, საერთაშორისო ურთიერთობათა ჩათვლით, ექვემდებარება ცვლილებებს და ამიტომ ისტორიულია; რადგან მსოფლიო პოლიტიკა უფრო მეტად ჩვენს მიერ კონსტრუირებულია, ვიდრე სინამდვილეში არსებული, ამიტომ არ არსებობს ძირეული სხვაობა

³⁸ Cox, R. Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. In Neorealism and Its Critics. Robert O. Keohane (Editor). Columbia University Press, New York, 1986, p.207

³⁹ იქვე,..... p. 207

სუბიექტსა და ობიექტს შორის.⁴⁰

როგორც მოსწრებულად შენიშნავს მ. ნიკოლსონი, კრიტიკული თეორია კარლ მარქსის ცნობილ გამონათქვამს გვაგონებს, რომელიც ლონდონის ჰაიგეითის სასაოფლაოზე მარქსისვე საფლავის ქვაზეა დატანილი: „ფილოსოფოსები მხოლოდ განმარტავენ სამყაროს სხვადასხვაგვარად, საქმე კი მისი შეცვლაა.“⁴¹

კრიტიკული თეორია, ფაქტობრივად, მიდგომასა თუ მეთოდოლოგიას უფრო წარმოადგენს, ვიდრე საკუთრივ თეორიას.

პოსტმოდერნიზმი

მოდერნიზმი ხელოვნების ერთ-ერთი მიმართულებაა. მოდერნისტები იყვნენ დიდი მწერლები: ჯეიმს ჯოისი, ფრანც კაფკა, მარსელ პრუსტი... დიდი მხატვრები: ანრი მატისი და პაბლო პიკასო ... დიდი კომპოზიტორები: იგორ სტრავინსკი, ალბან ბერგი და არნოლდ შენბერგი.....

„მოდერნ“ ნიშნავს “თანამედროვეს” და ტრადიციულად ამ ტერმინით აღწერენ XIX და XX საუკუნეთა ეპოქას. ეს ეპოქა, ფაქტობრივად, დაიწყო 1789 წლის საფრანგეთის რევოლუციის შედეგად, როცა მმართველობის ტრადიციული ფორმები წარსულს ჩაბარდა და დაიწყო საზოგადოებრივი ურთიერთობების ახალი ეპოქა. ეს ეპოქა სამრეწველო კაპიტალიზმის ეპოქაა. მოდერნიზმი განიხილება როგორც განმანათლებლობის კულმინაცია - გონის, რაციონალიზმის, ცოდნისა და ეთიკის ბატონობის ეპოქა.

პოსტმოდერნიზმი მოდერნიზმის შემდგომი ეპოქაა. იგი მოდერნიზმზე რეაქციაა. პოსტმოდერნიზმად მოინათლა XX საუკუნის მიწურულის მთელი აზროვნება, ამ პერიოდის საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური სინამდვილე. პოსტმოდერნიზმი ზოგადი ინტელექტუალური მოძრაობაა, რომლის ყველაზე ცნობილი აპოლოგეტები ფილოსოფოსები მიშელ ფუკო, ფრანსუა ლიოტარი, ჟაკ დერიდა და ჟან ბოდრიარი არიან. პოსტმოდერნიზმს ახასიათებს სკეპტიციზმი მოდერნიზმის მიმართ. პოსტმოდერნიზმის შეხედულებით, სოციალური სინამდვილე არ არის ისეთი, როგორსაც წარმოვიდგენთ. მასმე-

⁴⁰ Jackson, Robert, Sorensen, Georg. Introduction to International Relations: Theories and Approaches. Second Edition. Oxford University Press, Oxford, 2003, p.248

⁴¹ Nicholson, Michael. International Relations: A Concise Introduction. 2nd Edition. New York University Press, New York, 2002, p.117

დღამ და კულტურის განვითარებამ ნაცნობი სიმბოლოებისა და ხედვების რევიზია და ახლებური კონტექსტუალიზება მოახდინა და ამით ჩვენი ცნობიერება “რეალობიდან” “ჰიპერრეალობაში” გადაიყვანა. ამიტომ პოსტმოდერნიზმი უნდობლობაა “კლასიკური” ჭეშმარიტების, ზნეობისა თუ სილამაზის მიმართ.

პოსტმოდერნიზმი* კრიტიკული სოციალური თეორიის ყველაზე უფრო რადიკალური მიმართულებაა.

საერთაშორისო ურთიერთობებში პოსტმოდერნისტული მიდგომა გამოიკვეთა ჯეიმს დერ დერიანის *On Diplomacy* (1987) და რობერტ უოლკერის შრომაში *One World/Many Worlds: Struggles for a Just World Peace* (1988). ხსენებული მიდგომა საერთაშორისო ურთიერთობების დისციპლინის თვალსაზრისით, სამი ძირითადი თავისებურებით გამოირჩევა. პირველი, პოსტმოდერნიზმი უარყოფს უნივერსალურ თუ აბსოლუტურ ჭეშმარიტებას. პოსტმოდერნიზმის წარმომადგენლები უარყოფენ ჩვენი აღქმისა და მისი გადმოცემი ენისაგან დამოუკიდებლად არსებულ სინამდვილეს. ეს კი თეორიასა და პრაქტიკას შორის ტრადიციულად არსებული განსხვავების უარყოფას ნიშნავს.**

პოსტმოდერნიზმის ლოგიკის თანახმად, საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინაში გაბატონებულია რაციონალისტური წარმოდგენები, რომელთა მიხედვით საერთაშორისო ურთიერთობები რაციონალურ ლოგიკას ემყარება და მონაწილეთა ინტერესები ყოველთვის არ არის გამოკვეთილი. პოსტმოდერნიზმის თანახმად, წარსული უნდა “მოიცილო”, რათა დღევანდელობას ჩაწვდე. პოსტმოდერნისტების აზრით, ჯერ წარსულის ე.წ. მონათხრობების დეკონსტრუირება უნდა მოხდეს და მხოლოდ ამის შედეგად ხდება შესაძლებელი ტრადიციული პოლიტიკური აზროვნებისაგან თავის დაღწევა - მისგან სრული თავისუფლების მოპოვება პოლიტიკური სამყაროს ახლებურად გაცნობიერების მიზნით.

საერთაშორისო ურთიერთობების დისციპლინაში პოსტმოდერნიზმი ერთიან ნაკადად თუ სკოლად ვერ ჩამოყალიბდა, რადგან პოსტმოდერნისტები თავიანთი შეხედულებების მრავალი ასპექტის თაობაზე ვერ თანხმდებიან. პოსტმოდერნიზმის გავლენიანი წარმომადგენლები, ამერიკელი რიჩარდ ეშლი და

* პოსტმოდერნიზმის შესახებ იხ. სოციალურ და პოლიტიკურ ტერმინთა ლექსიკონი - ცნობარი. ლოგოს პრესი, თბილისი, 2004, გვ. 219

** პოსტმოდერნიზმის შესწავლისათვის მეტად საყურადღებო ნაშრომია *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*. Edited by James Der Derian and Michael L. Shapiro. Massachussets, 1989

ინგლისელი რობერტ უოლკერი ამტკიცებენ, რომ საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიასა და პრაქტიკაში ძალაუფლება და ცოდნა განუყოფელია ერთმანეთისაგან. მათი შეხედულებით, თეორიასა და პრაქტიკას შორის დღევანდელი განსხვავების ადგილი ე.წ. „დისკურსმა“* დაიკავა, რომელიც „არბილებს“ სხვაობას სინამდვილესა და მის ტექსტუალურ წარმოდგენას შორის.

პოსტმოდერნისტები აკრიტიკებენ და უარყოფენ ობიექტური სამეცნიერო ცოდნის იმ ცნებებს, რომლებიც ევროპაში რენესანსიდან მოყოლებული განვითარდა და მოგვცა ტექნოლოგიის განვითარება, სამრეწველო რევოლუცია და ა.შ. პოსტმოდერნისტების აზრით, მოდერნიზმმა რაციონალურობა თვითმიზნად გაიხადა, რის შედეგადაც იგი პროგრესის ფაქტორი ველარ გახდა და შედეგად ადამიანების მასობრივი ჟლეტა და ბირთვული იარაღი მოგვცა. პოსტმოდერნისტების აზრით, ზნეობრივი ასპექტები ჩრდილში მოექცა და მოდერნიზმმა ის, რაც პოლიტიკისა და ზნეობის სფეროში უნდა დარჩენილიყო, ტექნიკურ პრობლემად აქცია. ამის შედეგად, უმწვავეს პრობლემებს ზნეობრივი არსი გამოეცალა.

პოსტმოდერნისტებს არ სჯერათ განზოგადებათა შესაძლებლობის, რომლებიც საზოგადოებრივი მეცნიერებების აუცილებელ თავისებურებას წარმოადგენს. სწორედ განზოგადებები ქმნიან იმ კანონების საფუძველს, რომლებსაც ეძიებენ საზოგადოებრივი მეცნიერებები. პოსტმოდერნისტებისათვის განზოგადებების ძიება მიუღებელია, რადგან მათი აზრით ისინი ძალაუფლების არსებული სტრუქტურების ლეგიტიმურობის გამართლებასა და განმტკიცებას ემსახურება. განსაკუთრებული მოვლენისა თუ ფაქტის განზოგადება ჩრდილავს თავად მოვლენის განსაკუთრებულობას და ზედმეტს ხდის მის ზნეობრივ და პოლიტიკურ განსჯას. პოსტმოდერნიზმის ხედვით, განზოგადების ნაცვლად საჭიროა გაბატონებული ძალაუფლების გამოვლენათა დეკონსტრუირება ან კრიტიკა.

პოსტმოდერნისტებისთვის პოლიტიკური სამყარო არსებითად აგებულია ძალაუფლების რეჟიმზე. მათთვის არ არსებობს ერთი აუცილებელი ჭეშმარიტება და ყოველი ფაქტის შესახებ, მათი აზრით, რამდენიმე განსხვავებული განმარტება შეიძლება

* დისკურსი არის ურთიერთდაკავშირებული დებულებების და ცნებების ერთობლიობა, ერთგვარი „ენა“, რომელიც განსაზღვრავს სოციალური სამყაროს ელემენტებს შორის ურთიერთობას. იხ. სოციალურ და პოლიტიკურ ტერმინთა ლექსიკონი – ცნობარი. ლოგოს-პრესი, თბილისი, 2004, გვ.64

იქნეს წარმოდგენილი. ნებისმიერი პოლიტიკური ფაქტი თუ მოვლენა გაბატონებული ძალაუფლების სტრუქტურების ინტერპრეტირებით ვრცელდება და ინერგება. პოსტმოდერნისტების აზრით კი, მათი ამოცანა ჭეშმარიტებად გასაღებული ინტერპრეტაციის დეკონსტრუირება და სხვა შეხედულებათა წარმოჩენაა.

მაშასადამე, პოსტმოდერნიზმი უარყოფს ობიექტური ჭეშმარიტების არსებობას. პოსტმოდერნისტები ასევე უარყოფენ ცოდნის დაგროვებისა და სრულყოფის შესაძლებლობას. მათ არ სჯერათ, რომ შესაძლებელია არსებული ინსტიტუტების იმგვარად ტრანსფორმირება, რომ ისინი კაცობრიობის ჭეშმარიტ სამსახურში ჩადგნენ და ყველგან და ყველასათვის სამართლიანობა და თანასწორობა თესონ.

პოსტმოდერნიზმი საერთაშორისო ურთიერთობათა სფეროში ილაშქრებს აღიარებული თეორიების წინააღმდეგ. ნეორეალიზმი პოსტმოდერნისტებს უაზრობად მიაჩნიათ. პოსტმოდერნისტების აზრით, ე.წ. მეტამონათხრობები, როგორიცაა, მაგალითად, ნეორეალიზმი და ნეოლიბერალიზმი, უსაფუძვლოა მივიჩნიოთ სოციალური სამყაროს შესახებ ჭეშმარიტებად. პოსტმოდერნისტებს სჯერათ, რომ რეალიზმი თუ სხვა გაბატონებული თეორიული კონცეფციები პოსტმოდერნიზებული დეკონსტრუქციული კრიტიციზმის მიკარებისთანავე დაიშლება.⁴²

პოსტმოდერნიზმი, ალბათ, ყველაზე უფრო დაუნდობელია იმ მეცნიერულ მიდგომებს შორის, რომლებიც გაბატონდნენ საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინაში, რადგან არა მხოლოდ უარყოფს “ობიექტური რეალობის” არსებობას, არამედ იმ “ობიექტური ენის” არსებობასაც, რომლის მეშვეობითაც ცოდნის ჩაწერა და გადაცემა გახდება შესაძლებელი.⁴³

ბუნებრივია, რომ პოსტმოდერნიზმი გაკიცხულია ბევრის მიერ, როგორც უკიდურესად თეორეტიზებული და ამის გამო პრაქტიკულად გამოუსადეგარი მიდგომა. ამაზე პოსტმოდერნისტები პასუხობენ შემდეგნაირად – სოციალურ სამყაროში არაფერი შეიძლება იყოს „ნამდვილი“ ჩვენი ინტერპრეტირების ჩარჩოებს გარეთ.

⁴² Jackson, Robert. Sorensen, Georg. Introduction to International Relations: Theories and Approaches. Second Edition. Oxford University Press, Oxford, 2003, p. 251

⁴³ Puchala, Donald J. Theory and History in International Relations. Routledge, New York, 2003, p.221

კონსტრუქტივიზმი

ყოველი ჩვენთაგანი ცხოვრობს საკუთარ სამყაროში. ჩვენ ამავე დროს ვესაუბრებით, შეხედულებებს ვუზიარებთ ერთმანეთს "ჩვენი" სამყაროების შესახებ. ის სამყარო, რომლის შესახებაც ჩვენ ვესაუბრებით ერთმანეთს მხოლოდ ფრაგმენტულად და ამავე დროს ძალიან სუბიექტურად არის ხოლმე ასახული ჩვენს ცხოვრებაში. ამდაგვარად ხდება საერთაშორისო ურთიერთობათა სამყაროს განხილვისას. ამ სამყაროს ბევრი აკვირდება, უბრალო ადამიანებით დაწყებული და ექსპერტებითა და პოლიტიკოსებით დამთავრებული. ყოველ ადამიანში და განსაკუთრებით, ადამიანთა ჯგუფებში, დროთა განმავლობაში იქმნება კოლექტიური წარმოდგენა საერთაშორისო ურთიერთობებზე, მათ ცალკეულ კომპონენტებზე ან მოვლენებზე. ეს წარმოდგენები უმეტესწილად ნორმატიული ხასიათისაა.

გაბატონებული პოზიტივიზმის* ენას შეუძლია მხოლოდ არსებული სამყაროს ასახვა. კონსტრუქტივიზმის თანახმად კი ენა სამყაროს ასახვისას ჩვენს შემეცნებაში სპეციფიკურ სამყაროს ქმნის და ეს სამყარო ისეთია, როგორსაც მას ენა წარმოსახავს, ე.ი. როცა ვსაუბრობთ, სამყაროს კოლექტიურად მისაღები ცნებების გამოყენებით აღვწერთ. ადამიანები ცხოვრობენ ენის სამყაროში და დამოკიდებულნი არიან ენაზე, როგორც საკუთარი სურვილების გამოხატვისას, ასევე მათი მიზნებად გადაქცევისა და ამ მიზნების მიღწევის მცდელობებისას.

საერთაშორისო ურთიერთობები და მისი შემადგენელი ნაწილები: ელემენტები, მოვლენები, სტრუქტურები, პროცესები, მტრები, ინტერესები, მოკავშირეები და ა.შ. არა მხოლოდ ფიზიკურად არსებობენ, არამედ მათ კიდევ ის მნიშვნელობა აქვთ, რომელსაც ჩვენ ვანიჭებთ, ე.ი. ისინი სოციალურად კონსტრუირებულია ადამიანთა მიერ სოციალური ურთიერთქმედების კონტექსტში.

ამგვარი სოციალური კონსტრუირების თვალსაჩინო მაგალითია ისეთი სოციალური ინსტიტუტი, როგორიც არის ფული. რაღაცა მხოლოდ იმიტომ გახდა ფული, რომ მას ყველამ

* პოზიტივიზმი ფილოსოფიასა და მეცნიერებაში წარმოადგენს მიმართულებას, რომლის თანახმად შესწავლის პროცესში უნდა დავეყრდნოთ „პოზიტიურს“ ანუ ფაქტობრივს, უეჭველად მოცემულს. პოზიტივიზმის სისტემის „მამად“ ფრანგ ოგიუსტ კონტს (1798-1857) მიიჩნევენ. პოზიტივიზმის ამოსავალი ცნებაა „ფაქტი“. ის, რაც არ შეიძლება შემოწმდეს ფაქტით თუ ექსპერიმენტით, მეტაფიზიკაა - თეორიულად უსაფუძვლო და პრაქტიკულად გამოსაუდგარი. პოზიტივიზმის დამკვიდრებას ხელი შეუწევს საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებმა.

მიანიჭა ეს ფუნქცია და ღირებულება. ფინანსური ურთიერთობები ფულის გამოყენებით მხოლოდ იმიტომ არის შესაძლებელი, რომ ყველა აღიარებს მას ფულად. მის გარეშე ფული მხოლოდ ქალაქის ფურცლები ან ლითონის ნაჭრები იქნებოდა. საერთაშორისო ურთიერთობათა სამყაროშიც ყოველი ელემენტი იძენს თავის მნიშვნელობას იდეების სოციალურ კონტექსტში.

კონსტრუქტივიზმი, მაშასადამე, საერთაშორისო ურთიერთობათა მიმართ განსაკუთრებული მიდგომაა, რომელშიც აქცენტი ამ ურთიერთობათა სოციალურ განზომილებაზეა გაკეთებული. კონსტრუქტივიზმი გულისხმობს, რომ ინსტიტუტები მუდმივად იცვლება და ეს ხდება სახელმწიფოთა და საერთაშორისო ურთიერთობათა სხვა მონაწილე მხარეთა ქმედებების შედეგად. ინსტიტუტები და მოქმედი პირები ურთიერთგანმაპირობებელნი არიან. კონსტრუქტივისტების შეხედულებით საერთაშორისო ინსტიტუტებს ერთსა და იმავე დროს აქვთ მარეგულირებელი და „კონსტიტუციური“ ფუნქციები. მარეგულირებელი ნორმები განსაზღვრავენ საერთაშორისო ქცევის ძირითად წესებს, ხოლო კონსტიტუციური ნორმები განსაზღვრავენ ქცევას და მას გარკვეულ მნიშვნელობას ანიჭებენ. კონსტრუქტივისტების აზრით, კონსტიტუციური ნორმები ჭადრაკის თამაშის წესების ანალოგიურია და მოთამაშეებს ანიჭებს აუცილებელ ცოდნას, რათა აზრიანად უპასუხონ ერთმანეთის სვლებს.⁴⁴ სახელმწიფოებს ბევრი საერთო აქვთ და ამის გამოა, რომ მათი ზოგადი მიზნებიც ანალოგიურია (უსაფრთხოება, პრესტიჟი, ეკონომიკური განვითარება, და ა.შ.). მაგრამ ის, თუ როგორ, რა გზით აღწევენ ისინი თავიანთ მიზნებს, დამოკიდებულია მათ სოციალურ გამოცდილებაზე და იდენტურობაზე, ე.ი. როგორ ხედავენ ისინი საკუთარ თავს საერთაშორისო სისტემის სხვა მონაწილეებთან მიმართებაში. ხსენებული გამოცდილებისა და იდენტურობის საფუძველზე ყალიბდება მათი ეროვნული ინტერესები. როგორც კონსტრუქტივიზმის ერთ-ერთი „მამა“ ა. ვენდტი შენიშნავს, „სახელმწიფოთა აღქმა დამოკიდებულია სახელმწიფოთა სისტემურ კულტურაზე“.⁴⁵

საყოველთაოდ აღიარებულია შეხედულება, რომ საერ-

⁴⁴ Martin Griffiths, Terry O' Callaghan. *International Relations: The Key Concepts*. Routledge, London, 2002, p.51

⁴⁵ Alexander Wendt. *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999, p.372

თაშორისო სისტემა ანარქიულობით ხასიათდება, მაგრამ მეგობარ ქვეყნებს შორის არსებული ანარქია ძალიან განსხვავდება მტრებს შორის შექმნილი ანარქიისაგან. საერთაშორისო ურთიერთობებში კონსტრუქტივიზმის ყველაზე გავლენიანმა წარმომადგენელმა ალექსანდერ ვენდტმა შემთხვევით არ დაასათაურა თავისი ცნობილი სტატია შემდეგნაირად: „ანარქია არის ის, რასაც მისგან სახელმწიფოები ქმნიან: ძალის პოლიტიკის სოციალური კონსტრუირება.“⁴⁶

ჩვენს მიერ შექმნილ სამყაროში ვცხოვრობთ და ისეთში, რომლის კონტურები და თავისებურებები წინასწარ და ადამიანის ჩაურევლად იყო განსაზღვრული.

კონსტრუქტივისტების აზრით, საერთაშორისო სისტემაში სოციალური ურთიერთობები უაღრესად მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ. მატერიალურ შესაძლებლობებს მნიშვნელობას სწორედ ისინი ანიჭებენ.

კონსტრუქტივიზმი ძალზე გავლენიანი გახდა. შეიძლება ითქვას, რომ უდიდესი დალი დაასვა თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიას. ხსენებული ალექსანდერ ვენდტი იმასაც კი ამტკიცებს, რომ მატერიალური პრინციპები აუცილებლად სოციალურიცაა და არა პირიქით.⁴⁷ აქედან გამომდინარე მას შესაძლებლობები და უნარი „გაზიარებული ცოდნის სტრუქტურებზე“ ნაკლებად აინტერესებს.⁴⁸ კონსტრუქტივისტთა ამგვარი შეხედულება სოციალურ სამყაროს დაიყვანს ალქმით მონაწილეებამდე და სოციალურ კონსტრუქციას, - იდეათა გავრცელებამდე.⁴⁹

საერთაშორისო ურთიერთობათა ფემინისტური თეორია

ბევრის აზრით, ფემინისტური თეორიის გამოყენება მხოლოდ გენდერული ასპექტების წინ წამოწევას, ქალთა ემანსიპირებას ემსახურება. ეს ასე არ არის. ფემინისტური თეორიის განვითარება და გამოყენება ნიშნავს საზოგადოების შესწავლის ფუნდამენტურ რეორიენტირებას გენდერული პრობლემების

⁴⁶ Alexander Wendt. Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics. „International Organization.“ Vol. 46, N2, Spring 1992, pp. 391-425

⁴⁷ Alexander Wendt. Constructing International Politics. „International Security“ 1995, Vol. 20, p.73

⁴⁸ იქვე, გვ. 73

⁴⁹ ალექსანდერ ვენდტის შეხედულებები კონსტრუქტივიზმის შესახებ დეტალურად არის გაანალიზებული რამდენიმე სტატიაში კონსტრუქტივიზმისადმი მიძღვნილ „Journal of International Relations and Development“, Vol. 4, N4, December 2001.

მიმართ.

საერთაშორისო ურთიერთობების შესწავლაში ფემინისტური თემა 80-იანი წლების შუა პერიოდიდან შემოვიდა. ეს მოვლენა უკავშირდება იმ დროს პოპულარულ განვითარების პოლიტიკისა და მშვიდობის პრობლემათა კვლევის ზოგიერთი ასპექტის გენდერის პოზიციიდან შესწავლის მცდელობებს. საერთაშორისო ურთიერთობების დისციპლინა, ტრადიციულად ჩამოყალიბდა როგორც სამეცნიერო დარგი, რომელიც ომსა და მშვიდობას, დიპლომატიას, საერთაშორისო ვაჭრობას შეისწავლიდა გენდერული მიდგომის გაუთვალისწინებლად. მართლაც, ისეთი ცნებები, როგორც არის „ეროვნული ინტერესი“, „ეროვნული უსაფრთხოება“, „ბირთვული შეკავება“, „საერთაშორისო ბაზარი“, და ა.შ. თითქოს გენდერულ მიდგომას, გენდერის პოზიციიდან ანალიზს არ საჭიროებდა. საერთაშორისო ურთიერთობები თითქოს კაცების საქმიანობის სფეროდ იქცა, ხოლო საერთაშორისო ურთიერთობების დისციპლინამ „მამრობითი“ სქესი შეიძინა. ენ თიკნერი ფიქრობს, რომ საერთაშორისო პოლიტიკა, რომელშიც ეროვნული უსაფრთხოება ცენტრალურ ადგილს იკავებს, ძალიან გადახრილია „მამრობითობისაკენ“ რადგან „საგარეო და სამხედრო პოლიტიკაში მამაკაცები ბატონობენ და მათი საქმიანობის შემსწავლელი დისციპლინაც ფოკუსირებულია კაცებზე და მამრობითობაზე.“⁵⁰

ფემინისტების აზრით, საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინაში, ისევე როგორც ბევრ სხვაში, ყველანი დავეჩვიეთ საკაცობრიოს გათანაბრებას მამრობითთან და ის, რასაც ჩვენ ნორმალურად, ბუნებრივად წარმოვიდგენთ, ჩვეულებრივ ნორმალურობის მამრობითი მოდელიდან გამომდინარეობს. ფემინისტებს მიაჩნიათ, რომ ამგვარი მიდგომა ჩრდილავს რეალურ ვითარებას, ჩქმალავს ე.წ. „სუსტი სქესის“ ინტერესებს, უსაფრთხოებისა და მშვიდობის განსაკუთრებულ მოთხოვნებსა და ხედვას. ამასთანავე, ფემინისტების შეხედულებით, არ შეიძლება სერიოზულად საუბარი ეკონომიკური განვითარების, სიღატაკისა და რესურსების ნაკლებობის პრობლემებზე, რომლებიც გადახლართულა საერთაშორისო ურთიერთობათა პრობლემებთან. მართლაც, რაც უფრო ფართო ხდება საერთაშორისო ურთიერთობათა სფერო და რაც უფრო სცილდება, სახელმწიფოთაშორის ურთიერთობათა ანალიზის ჩარჩოებს და გლობალური პოლიტიკური ეკონომიკის

50 Tickner, Ann L. *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*. Columbia University Press, New York, 1992, p.4

სფეროებში იჭრება, მით უფრო მნიშვნელოვანი ხდება საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინისათვის გენდერული ასპექტების ცოდნა.

არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ომების მსვლელობისას სამოქალაქო მოსახლეობაში დანაკარგის 90% ქალებზე მოდის, ხოლო ჩამორჩენილობის, სიღატაკის, წერა-კითხვის უცოდინრობის თვალსაზრისით ქალთა მდგომარეობა მსოფლიოში კაცებისაზე გაცილებით უარესია. ფემინისტების აზრით, ბუნებრივია, რომ ამგვარ ვითარებაში და როდესაც საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინაში კაცების ინტელექტუალური დომინირებაა, საერთაშორისო ურთიერთობათა ბევრი ასპექტი ჩრდილში რჩება და მათი შესწავლა მხოლოდ გენდერული თვალთაკუთხით არის შესაძლებელი.

საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინაში ფემინისტური მიდგომა ორი წყაროდან იღებს სათავეს: საკუთრივ ფემინიზმიდან და საერთაშორისო ურთიერთობათა კრიტიკული თეორიიდან. ზოგადად ფემინიზმი დისციპლინათშორისი დარგია და მისი ამგვარი ბუნების გამოა, რომ იგი საერთაშორისო ურთიერთობათა სფეროშიც შეიჭრა.

საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინაში ფემინიზმის ასპექტები წინ წამოწიეს სინთია ენლომ, ჯინ ელშტეინმა, ქრისტინ სილვესტრმა და ენ თიკნერმა. ამ დისციპლინის ჩარჩოებში ფემინისტურმა მიდგომამ ოთხი მიმართულება განავითარა: 1.ფემინისტური ხედვა; 2.ლიბერალური ფემინიზმი; 3.პოსტმოდერნისტული ფემინიზმი და 4.სოციალისტური/მარქსისტული ფემინიზმი.⁵¹

ფემინისტური ხედვა რადიკალურ ფემინიზმში იღებს სათავეს, რომლის მთავარი თეზისია, რომ მსოფლიოში მამაკაცები და მათი აზროვნება ბატონობს. ლიბერალური ფემინიზმის მტკიცებით, ის უფლებები, რომლებიც კაცებს აქვთ, ქალებსაც უნდა ჰქონდეთ, ისინი არ უნდა იყვნენ გათიშულნი ძალაუფლებისათვის ბრძოლას და პოლიტიკის სრულყოფილი მონაწილეები უნდა გახდნენ. მარქსისტული ფემინიზმის თანახმად, ქალთა დისკრიმინაცია კაპიტალისტური წყობის ბუნებაშია,

⁵¹ ფემინიზმის შესახებ იხ: Sylvester, Christine. The Contributions of feminist theory to international relations. In *International Theory: Positivism and Beyond*. Edited by Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski. Cambridge University Press, Cambridge, 1996, pp.254-278; Jacqui True. *Feminism*. In *Theories of International Relations*. Edited by Scott Burchill and Andrew Linklater. Macmillan Press Ltd, 1996, pp.210-251. Zalewski, Marysia. *Feminist Theory and International Relations*. In *From Cold War to Collapse*. M. Bowker and R. Brown (Eds) Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

ამიტომ უნდა მოხდეს კაპიტალისტური სისტემის დამხობა და ამ გზით გენდერული თანასწორობის მიღწევა. პოსტმოდერნისტულ ფემინიზმში ყურადღება გადატანილია იმაზე, თუ რა სოციალური როლები ჩამოყალიბდა მსოფლიო პოლიტიკაში კაცებისა და ქალებისათვის არსებული სტრუქტურების და პროცესების პირობებში.

საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინაში ფემინისტური ნაკადის გაცნობისას ნათელი ხდება, რომ დისციპლინის ჩარჩოებში არ არსებობს ერთიანი ფემინისტური მიდგომა, თუმცა ფემინისტები ცდილობენ სოციალური და პოლიტიკური მოვლენების გაგებასა და ახსნას გენდერის პოზიციებიდან დანახულ საზოგადოებრივ და საერთაშორისო ურთიერთობებში და ამას აკეთებენ ანალიზის ყველა დონეზე (ოჯახი, სოციალური ჯგუფი, ერი-სახელმწიფო, საერთაშორისო სისტემა). ფემინისტებისათვის უმთავრესი მნიშვნელობა აქვს გენდერული იერარქიის სტრუქტურებს და მათში კაცებისა და მამრობითის ბატონობას. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ფემინისტებისათვის თეორია ემანსიპირების ინსტრუმენტია და ამიტომ ფემინისტები საერთაშორისო ურთიერთობების დისციპლინაში თეორიასა და პრაქტიკას არ მიჯნავენ ერთმანეთს.

ფემინისტებს მიაჩნიათ, რომ გენდერი ძალზე მნიშვნელოვანი ცვლადი თუ კატეგორიაა საერთაშორისო ურთიერთობათა სფეროში და რომ მსოფლიო პოლიტიკის პრაქტიკამ ფემინისტური ხედვის უგულვებელყოფით ბევრი დაკარგა.

გვეჩვენება, რომ საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინის ჩარჩოებში ფემინიზმმა საკუთარი თეორია ვერ შექმნა და უმთავრესად შემოიფარგლა საერთაშორისო ურთიერთობების ტრადიციული თეორიების კრიტიკით. ამავე დროს ფემინისტებმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს კონსტრუქტივიზმის განვითარებაში, რადგან გვიჩვენებს, რომ არსებული თეორიები დაფუძნებულია პატრიარქალურ ხედვაზე და თავად სოციალურ კონსტრუქციას წარმოადგენენ და არა ბუნებრივ მოვლენას.

III. საერთაშორისო პოლიტიკური სისტემა

საერთაშორისო ურთიერთობები როგორც სისტემა

*ყოველი ნესი, ჩემო საყვარელნო, პაჭიჭსა
ჰგავს: თუკი ერთი წვერი შემოერღება, გათავდა
კიდევ — სულ ბოლომდე რღვევით წავა.*

ილია

საერთაშორისო სისტემის კონცეფცია გამომდინარეობს სისტემური ანალიზიდან. სისტემას უწოდებენ ელემენტთა სიმრავლეს, რომლებიც ერთმანეთთან მიმართებაში და ურთიერთქმედებაში ქმნიან მთლიანობას, ერთიანობას. სისტემის შესახებ წარმოდგენა დაკავშირებულია ცნებებთან: ელემენტი, მთლიანობა, სტრუქტურა, კავშირი, იერარქია, ქვესისტემა. სისტემური ანალიზის მეთოდოლოგიური სპეციფიკა განპირობებულია იმით, რომ იგი მიმართავს კვლევას ობიექტის მთლიანობის და ამ მთლიანობის უზრუნველყოფი მექანიზმების, რთული ობიექტის მრავალგვარ კავშირთა ტიპების გამოსავლენად და მათ შესახებ ერთიანი თეორიული წარმოდგენის შესაქმნელად.

საერთაშორისო ურთიერთობებში სისტემური ანალიზი მიმდინარე საუკუნის 50-იანი წლების მეორე ნახევრიდან დამკვიდრდა.* სწორედ ამ დროიდან საბოლოოდ დამკვიდრდა ცნება „საერთაშორისო სისტემა“.

სისტემას ახასიათებს სტაბილური ან არასტაბილური მდგომარეობა. სტაბილური სისტემა საჭიროებს მნიშვნელოვან ძალისმიერ იმპულსს სტაბილური მდგომარეობის შესანარჩუნებლად. არასტაბილური სისტემა უფრო ადვილად კარგავს ნორმალური ფუნქციონირების უნარს. ყოველი სისტემა ნებისმიერი „გალიზიანების“ შემდეგ ცდილობს განონასწორებულ მდგომარეობას დაუბრუნდეს. ნონასწორობა კი თავის მხრივ

* საერთაშორისო ურთიერთობებში სისტემური კონცეფციის გამოყენების შესახებ იხილეთ: M.A. Kaplan, *System and Process in International Politics*. John Wiley and Sons, New York, 1957; C.A. McClelland, *Theory and the International System*. Macmillan, New York, 1966; A.M. Scott, *The Functioning of the International System*. Macmillan, New York, 1967; J. J. Weltman, *Systems Theory in International Relations. A Study in Metaphoric Hypertrophy*. Lexington Books, Lexington, D.C., Heath and Company, 1973; M. Haas, *International Systems. A Behavioral Approach*. Chandler Publishing Company, New York, 1974; Ў.А. Їсәйғәйә, *Системный подход и международные отношения*. М., “Наука”, 1976.

შეიძლება იყოს სტაბილური ან არასტაბილური. დიდი სისტემა შეიძლება მოიცავდეს უფრო პატარა ქვესისტემებს. საერთაშორისო სისტემის შემთხვევაში ამგვარი ქვესისტემები ცალკეული სუვერენული სახელმწიფოებია.

სისტემის შემადგენელი ელემენტები ურთიერთდამოკიდებული არიან და ფუნქციონირებენ ურთიერთქმედების მეშვეობით. რაც უფრო დიდია ურთიერთდამოკიდებულება, მით უფრო მეტია და ინტენსიურია ურთიერთქმედება. ამ შემთხვევაში სისტემა კიდევ უფრო რთული ხდება. თანამედროვე საერთაშორისო სისტემაში შიდასისტემური ურთიერთქმედებები მოიცავს არა მხოლოდ სუვერენული სახელმწიფოების, არამედ სისტემის სხვა ელემენტების — „მონაწილეების“ (საერთაშორისო ორგანიზაციები, საერთაშორისო ვაჭრობა, ფინანსები, ტურიზმი და ა.შ.), ურთიერთქმედებასაც. ტექნოლოგიის სწრაფმა განვითარებამ, ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების და ინტეგრაციის ზრდამ, მოდერნიზაციის პროცესმა საერთაშორისო პოლიტიკური სისტემა უაღრესად რთული და ამავდროს გლობალური გახადა.

საერთაშორისო სისტემას, ან, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, საერთაშორისო სისტემებს, სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქებში განსხვავებული საზღვრები ჰქონდა. საერთაშორისო სისტემა მოიცავს იმ მოქმედ პირებს-სახელმწიფოებს, რომელთა ქმედებები და საპასუხო ქმედებები ანგარიშგასანევია დანარჩენებისათვის თავიანთი საგარეო პოლიტიკის შემუშავებისას, რადგან საერთაშორისო სისტემა ის ასპარეზია, რომლის ჩარჩოებში ხორციელდება სახელმწიფოთა მიერ ურთიერთშეფასება და ურთიერთდამოკიდებული გადაწყვეტილებების მიღება. ბუნებრივია, რომ კოლუმბამდელი ამერიკული იმპერიები არ წარმოადგენდნენ გლობალურ საერთაშორისო სისტემას. ისინი სრულებით იზოლირებულნი იყვნენ დანარჩენი სამყაროსაგან. ძველი რომი და ძველი ჩინეთი გარკვეულწილად ურთიერთდამოკიდებულნი იყვნენ, რადგან მათ შორის მდებარე ცენტრალური აზიის ტერიტორიაზე მომთაბარე მოსახლეობის დიდი მიგრაციები ხორციელდებოდა, რომლებიც ამ ორივე იმპერიაზე დიდ ზეგავლენას ახდენდა, მაგრამ ეს იმპერიები არ მიეკუთვნებოდნენ ერთსა და იმავე საერთაშორისო სისტემას. მხოლოდ თანამედროვე საერთაშორისო სისტემა არის ჭეშმარიტად გლობალური სისტემა.

საერთაშორისო პოლიტიკური სისტემა უზარმაზარი, რთული და ჩაკეტილი სისტემაა. ჩაკეტილია იმიტომ, რომ დედამიწის გარედან ამ სისტემაზე ზემოქმედება არ ხორციელდება. საერ-

თაშორისო სისტემის და დედამიწის საზღვრები ერთი და იგივეა. მსოფლიოს მთელი ტერიტორია პოლიტიკურად „ათვისებულია“, ანტარქტიდაც კი საერთაშორისო ხელშეკრულებათა ობიექტია. საერთაშორისო სისტემა მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრიდან გლობალური სისტემაა და ეს როგორც დედამიწის გეოგრაფიული ათვისების, ასევე მისი პოლიტიკურ-ეკონომიკური განვითარების შედეგია.

თანამედროვე საერთაშორისო სისტემა შედგება, პირველ ყოვლისა, სუვერენული პოლიტიკური ერთეულებისაგან, რომლებიც ურთიერთქმედებენ სხვადასხვა სიხშირით და სიმძაფრით, საერთაშორისო ურთიერთობათა რამდენადმე დარეგულირებული პროცესის ჩარჩოებში. საერთაშორისო სისტემა მოიცავს გარკვეულ ელემენტებს და მათ შორის ურთიერთკავშირებს. ამ სისტემის შემადგენელი ელემენტები, სახელმწიფოებთან და სხვა კოლექტიურ მონაწილეებთან ერთად, ცალკეული პიროვნებებიცაა და მათ შორის ურთიერთქმედებაც არის. საერთაშორისო ურთიერთობათა გარკვეულ სისტემად წარმოდგენა არ იქნებოდა მართებული, ხსენებული ურთიერთობები შემთხვევითი, უსისტემო და არარეგულარული რომ ყოფილიყო. კავშირურთიერთობის მკვეთრი გაადვილების, ინტენსიური პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობების, გლობალური პრობლემების წინა პლანზე წამოწევის გამო თანამედროვე სახელმწიფოები იმდენად ურთიერთდამოკიდებულნი და ურთიერთდაკავშირებულნი აღმოჩნდნენ, რომ საერთაშორისო ურთიერთობები სისტემურ პროცესად იქცა.

საერთაშორისო სისტემის ძირითადი შემადგენელი ელემენტები-სუვერენული სახელმწიფოები- მართალია, ფორმალურად დამოუკიდებელნი და თანასწორუფლებიანნი არიან, მაგრამ ისინი ერთმანეთისაგან ძალიან განსხვავდებიან სიდიდით, პოლიტიკურ-ეკონომიკური ძლიერებით და შესაძლებლობებით. ეს თანამედროვე საერთაშორისო სისტემის უკიდურესი სირთულის ერთ-ერთი მიზეზია. გარდა ამისა, ყოველი ქვეყანა არ არის თანაბრად განვითარებული, მისი ზოგიერთი რაიონი დანარჩენებთან შედარებით უფრო განვითარებულია და ამის შედეგად ქვეყნის შიგნით ბევრი რთული პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული პრობლემა არსებობს. თუ ქვეყნის შიგნით რაიონული დისპროპორციების შერბილება ხერხდება შემოსავლის გადანაწილებისა და სელექციური კაპიტალდაბანდებების მექანიზმების მეშვეობით, ამას ვერ ვიტყვით საერთაშორისო სისტემის შესახებ, რომელშიც ქვეყნებს შორის

განსხვავებები ძალზე ღრმაა; მას ჯერ არ გააჩნია ხსენებული მექანიზმები და შესაძლებლობები, რომლებიც მოეპოვება სუვერენულ სახელმწიფოს საკუთარი შიდა პრობლემების მოსაწესრიგებლად. სხვა სისტემებისაგან განსხვავებით, საერთაშორისო სისტემა არის ძალიან კონკრეტული, გეოგრაფიულად განსაზღვრული და ჩაკეტილი. მას არ გააჩნია რეგულირების ადეკვატური საშუალებები და სწორედ ეს არის ამ სისტემის სირთულეების და საერთაშორისო ურთიერთობათა კონფლიქტურობის ძირითადი მიზეზი.

როგორც აღინიშნა, საერთაშორისო სისტემის ძირითადი ელემენტები სუვერენული სახელმწიფოებია, მაგრამ მათ გარდაკიდევ არის სხვა ელემენტები ანუ მონაწილეები — საერთაშორისო ორგანიზაციები, არასამთავრობო ორგანიზაციები, ეკლესია, საერთაშორისო კორპორაციები და სხვ. კიდევ არის რეგიონული სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიკური კავშირები და ორგანიზაციები.

საერთაშორისო სისტემის მთავარი ელემენტები — სუვერენული სახელმწიფოები იურიდიულად თანასწორია, ე.ი. თანაბარია საერთაშორისო სამართლის წინაშე.⁵² თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში ბატონობს სახელმწიფოთა სუვერენული თანასწორობის პრინციპი, რომელიც კანონის წინაშე პიროვნებისა და მოქალაქის თანასწორობის დემოკრატიული პრინციპის საერთაშორისო „ვარიანტია“. ამ პრინციპის თანახმად, ყველა სახელმწიფოს ერთნაირი უფლებები და მოვალეობები აქვს და არც ერთ ძლიერ სახელმწიფოს არა აქვს უფლება, სუსტს თავს მოახვიოს თავისი ბატონობა ან პრივილეგიურ მდგომარეობაში დააყენოს თავისი თავი.⁵³ ამავე დროს, საერთაშორისო პრაქტიკიდან ვიცით, რომ იურიდიული თანასწორობა სულაც არ ნიშნავს სახელმწიფოთა პოლიტიკურ თანასწორობას. ამგვარი ვითარების საუკეთესო მაგალითად გამოდგება პოსტსაბჭოური რუსეთის დამოუკიდებელი საქართველოს მიმართ დამოკიდებულება. სახელმწიფოთა რეალური პოლიტიკური უთანასწორობა საერთაშორისო ურთიერთობათა დინამიკის ძირითადი წყაროა და ეს უთანასწორობა აისახება თუნდაც სახელმწიფოთა დაჯგუფებაში პატარა ან სუსტ, საშუალო, ძლიერ და სუპერძლიერ ქვეყნებად. აქვე უნდა გავიხსენოთ ისიც, რომ, როგორც ერთა ლიგაში, ასევე გაეროში მსოფლიოს

⁵² ლ. ალექსიძე. თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი. თბილისის დამოუკიდებელი უნივერსიტეტი, თბ., 1994, გვ. 33

⁵³ ლ. ალექსიძე, გვ. 33

უძლიერეს სახელმწიფოებს მიენიჭა განსაკუთრებული, პრივილეგირებული სტატუსი. თუ ერთა ლიგაში ეს ქვეყნები ლიგის საბჭოში შედიოდნენ, რომელიც პრაქტიკულად ყველა საკითხს წყვეტდა, გაეროშიც უძლიერესი ქვეყნები უშიშროების საბჭოს წევრები არიან და მათ ვეტოს უფლებაც აქვთ. ეს, რა თქმა უნდა, უძლიერესი სახელმწიფოების ჭეშმარიტი როლისა და მშვიდობის შენარჩუნების საქმეში მათი განსაკუთრებული პასუხისმგებლობის აღიარებაა.⁵⁴ ამით არ დარღვეულა საერთაშორისო სამართლის სუვერენული თანასწორობის პრინციპი, მაგრამ საერთაშორისო ორგანიზაციებში კოლექტიური უსაფრთხოების პრინციპის მიმართ რეალისტური მიდგომა სუფევდა. საერთაშორისო სისტემაში სტაბილურობის დასამყარებლად და შესანარჩუნებლად სადღესოდ საჭიროა უძლიერესი სახელმწიფოების ძალა და ავტორიტეტი. მათი დიდი სამხედრო უპირატესობის გამო, სწორედ მათ ძალუძთ დათრგუნონ მოსალოდნელი კონფლიქტი, დაამყარონ „ნესრიგი“ და საერთაშორისო სისტემას სტაბილურობა შეუნარჩუნონ. უძლიერესი სახელმწიფოების ადგილი და როლი საერთაშორისო სისტემაში მართლაც განსაკუთრებული და განმსაზღვრელია. აშშ-ის გლობალური როლი ნესრიგის შენარჩუნებასა და საზოგადოდ საერთაშორისო უსაფრთხოების შენარჩუნებაში ამ თეზისის თვალსაჩინო მაგალითია.

როგორც უკვე აღინიშნა, საერთაშორისო სისტემის ქვესისტემებად მიჩნეულია სუვერენული სახელმწიფოები, მაგრამ ზოგიერთი ავტორი ქვესისტემებად მიიჩნევს აგრეთვე რეგიონულ დაჯგუფებებს, კავშირებს.⁵⁵ ამგვარ ქვესისტემად შეიძლება ჩავთვალოთ ყოფილი „სოციალისტური ბანაკი“, „ევროპის ეკონომიკური კავშირი“ და ა.შ. საერთაშორისო სისტემა — შენიშნავს მორტონ კაპლანი — უკვე რამდენიმე საუკუნეა, რაც ქვესისტემათა დომინირების ტენდენციას ავლენს.⁵⁶ საერთაშორისო სისტემაში შეიძლება გაბატონდეს ერთი რომელიმე სახელმწიფო ან სახელმწიფოთა ბლოკი, რომლებსაც შეუძლიათ არა

⁵⁴ Encyclopedia of Public International Law. Vol. 10, North-Holland, Amsterdam, 1987, p.477

⁵⁵ M.Banks. Systems Analysis and the Study of Regions. "International Studies Quarterly", 13, No. 4, 1969; L.J. Cantori and S.L.Spiegel. The International Politics of Regions: A Comparative Approach. Englewood Cliffs, Prentice - Hall, 1970; W.R. Thompson. The Regional Subsystem: A Conceptual Explication and a Propositional Inventory. "International Studies Quarterly", 17, No. 1, 1973

⁵⁶ M.A. Kaplan. System and Process in International Politics. John Wiley and Sons, New York, 1967, p.17

მხოლოდ თავს მოახვიონ მთელ სისტემას „თამაშის წესები“, არამედ გამოიწვიონ მასში კიდევ უფრო დიდი ცვლილებები.

საერთაშორისო სისტემათა ექვსი შესაძლებელი ნაირგვარობა არსებობს: 1. ძალთა წონასწორობის სისტემა; 2. „რბილი“ ბიპოლარული სისტემა; 3. „ხისტი“ ბიპოლარული სისტემა; 4. უნივერსალური სისტემა; 5. იერარქიული სისტემა; 6. „ერთეული ვეტოს“ სისტემა.⁵⁷ ზემოთ ჩამოთვლილი სისტემების ტიპები ერთმანეთისაგან განსხვავდება ინტეგრირების ხარისხით. ყველაზე უფრო ინტეგრირებულია იერარქიული და ყველაზე ნაკლებად — „ერთეული ვეტოს“ სისტემა. ამავე დროს, ჯერჯერობით მხოლოდ პირველი ორი სისტემის (ძალთა წონასწორობის და „რბილი ბიპოლარული“) ისტორიული ანალოგები მოგვეპოვება.

პირველი, ძალთა წონასწორობის ტიპის სისტემა გულისხმობს, რომ იგი წონასწორობაშია. ამ ტიპისა იყო საერთაშორისო სისტემა XVIII და, განსაკუთრებით, XIX საუკუნეში. ძალთა წონასწორობის სისტემაში მოქმედი პირები — სუვერენული სახელმწიფოები, ჩვეულებრივ, მოქმედებენ რეალიზმის „საუკეთესო“ ტრადიციის თანახმად — ცდილობენ მაქსიმალური ძლიერების მიღწევას ანარქიულ საერთაშორისო გარემოში, ცდილობენ საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველყოფას კავშირების შექმნით და, თუ საჭირო გახდა, ომის საშუალებით. ძალთა წონასწორობის სისტემა შეიძლება გახდეს არასტაბილური ზოგიერთ შემთხვევებში (მაგ., მსოფლიო ომი ან რომელიმე ტოტალიტარული ბლოკის აღზევება) და მაშინ სისტემამ შეიძლება სახე იცვალოს, გადაიზარდოს, როგორც ეს ჩვეულებრივ ხდება, „რბილ“ ბიპოლარულ სისტემაში.

„რბილი“ ბიპოლარული სისტემა ხასიათდება ძალის ორი პოლუსის დომინირებით და კონფრონტაციით, მაგრამ ამგვარ სისტემაში სუვერენულ სახელმწიფოებთან ერთად მნიშვნელოვანი მონაწილეების როლს ასრულებენ აგრეთვე საერთაშორისო ორგანიზაციები და სხვა მონაწილეები. კავშირების შექმნა ხორციელდება ორი ძალის, ორი პოლუსის ჩარჩოებში, მაგრამ ორივე პოლუსი-ბლოკი არ არის ხისტად ორგანიზებული და ამის გამო საერთაშორისო სისტემა უფრო მოქნილია. ცივი ომის პერიოდი სწორედ „რბილი“ ბიპოლარული სისტემის ეპოქა იყო.* ამ ტიპის საერთაშორისო სისტემაში მოქმედებს ორი წამყვანი სუ-

⁵⁷ იქვე, p.21

* ბიპოლარული სისტემის შესახებ დანვრილებით იხ.: P.J. Fliess. *International Relations in the Bipolar World*. Random House, New York, 1968

ვერენული სახელმწიფო, რომლებიც თავიანთი მოკავშირეებით ორ მოწინააღმდეგე ბლოკს ქმნიან. ამავე დროს, ამ ტიპის სისტემაში წარმოდგენილია სახელმწიფოები, რომლებიც არც ერთ ბლოკში არ შედიან, საერთაშორისო ორგანიზაციები და სხვა არასახელმწიფო მონაწილეები. ბუნებრივია, რომ „თამაშის წესები“ ამ ტიპის სისტემაში არ არის ერთი და იგივე ყველა მონაწილისათვის. ეს ნიშნავს იმასაც, რომ განსხვავებული შესაძლებლობებისა და აქედან გამომდინარე ფუნქციების მქონე მონაწილე სახელმწიფოები უნდა აღიარებდნენ და ემორჩილებოდნენ იმას, რომ სხვას „თამაშის წესები“ განსხვავებული აქვს. „რბილ“ ბიპოლარულ სისტემაში, როგორც წესი, ორივე ბლოკი (განსაკუთრებით კი მათი „ლიდერები“) ცდილობს, ბლოკების გარეთ მოქცეული სახელმწიფოები თავისი ბლოკის ჩარჩოებში მოაქციოს. თუ ეს მოხდა, მაშინ ხსენებული სისტემა „ხისტ“ ბიპოლარულ სისტემად გადაიქცევა. ამ შემთხვევაში საერთაშორისო ორგანიზაციების როლი ძალზე შემცირდება და, რაც მთავარია, ბლოკებს გარეთ მყოფი სახელმწიფოების სამშვიდობო მისია და საქმიანობა მთლიანად მოისპობა. „რბილი“ ბიპოლარული სისტემა იტანს ორ ბლოკზე მეტის არსებობას, მაგრამ დანარჩენი ბლოკი ან ბლოკები აუცილებლად უფრო მომცრო უნდა იყოს და მათი შესაძლებლობები ორ ძირითად ბლოკთან შედარებით — ბევრად უფრო შეზღუდული.⁵⁸ ამ ტიპის სისტემა ძლიერი შიდასისტემური ცვლილებების ზეგავლენის შედეგად შეიძლება გადაგვარდეს როგორც „ხისტ“ ბიპოლარულ, ასევე იერარქიულ ძალთა წონასწორობის ან უნივერსალურ სისტემად გადაგვარდეს.

„ხისტი“ ბიპოლარული სისტემა, მართალია, თავის წინამორბედს ჰგავს, მაგრამ მათ შორის განსხვავებები საკმაოდ მნიშვნელოვანია. ამ ტიპის სისტემაში მონაწილეთა რიცხვი შეზღუდულია და „თამაშის წესებიც“ განსხვავებული. ამგვარი სისტემა სტაბილურია მხოლოდ მაშინ, როცა ორივე ბლოკის მონაწილეები იერარქიულად არიან ორგანიზებულნი. თუ ეს ასე არ არის, მაშინ ორივე ბლოკი საკმაოდ არასტაბილურია და სისტემა იხრება „რბილი“ ბიპოლარულობისაკენ. ამ ტიპის სისტემაში, როგორც უკვე დავინახეთ, არ არის ბლოკებს გარეშე მყოფი სახელმწიფოები, ხოლო საერთაშორისო ორგანიზაციები ან მხოლოდ სიმბოლური სახით არსებობს, ან მათი როლი თითქმის ნულამდეა დაყვანილი. „ხისტი“ ბიპოლარული სისტემის პირობებში ნებისმიერი ტექნოლოგიური ან სხვა უპი-

⁵⁸ M.A.Kaplan..., p.40

რატესობა, მოპოვებული ერთ-ერთი ბლოკის მიერ, აცდუნებს მას გამოიყენოს ეს უპირატესობა მუქარის ან ძალის გამოყენების გზით, რაც კონფლიქტს ან მეტოქე ბლოკის კაპიტულაციას გამოიწვევს. ამ ტიპის სისტემას არ გააჩნია თვითრეგულირების, ინტეგრაციის საკმარისი მექანიზმები.

უნივერსალური საერთაშორისო სისტემა შეიძლება წარმოიშვას „რბილ“ ბიპოლარულ სისტემაში საერთაშორისო მონაწილეების (საერთაშორისო ორგანიზაციები და ა.შ.) ფუნქციების გაფართოებისა და გაძლიერების შედეგად. ამგვარ საერთაშორისო სისტემაში უნდა გაჩნდეს, როგორც ქვესისტემა, პოლიტიკური სისტემა, რომელიც იურიდიულად განსაზღვრავს სისტემის სახელმწიფოთა მოქმედების, სულ ცოტა, ზოგიერთ წესს და ზღვარს მაინც. ამგვარი სისტემა იქნება ძალზე ინტეგრირებული და საერთაშორისო სოლიდარობის მაღალი დონის მქონე. უნივერსალურ სისტემაშიც შეიძლება იყოს სახელმწიფოთა დაჯგუფების ტენდენციები, მაგრამ ამგვარი მანევრირება მაინც გარკვეულწილად შეზღუდული იქნება სისტემის ფორმალური პოლიტიკური წესებით. ამიტომ ამგვარ სისტემაში შემავალი სახელმწიფოების ფასეულობათა სისტემები ან ერთნაირი, ან გარკვეულწილად მსგავსი უნდა იყოს, რაც კაცობრიობის განვითარების საკმაოდ მაღალ დონეს გულისხმობს. უნივერსალური საერთაშორისო სისტემა შეიძლება გადაგვარდეს სხვა სახის სისტემად, თუ მასში შემავალი ზოგიერთი სახელმწიფოს (განსაკუთრებით უძლიერესის ან უძლიერესების) შიგნით მოხდება იმგვარი ცვლილებები, რომელთა შედეგები სისტემაში მიღებულ ფასეულობებსა და წესებთან წინააღმდეგობაში აღმოჩნდება. ასეთ შემთხვევებში საერთაშორისო უნივერსალური სისტემა გადაგვარდება ბიპოლარულ ან ძალთა წონასწორობის სისტემად. შეიძლება ისიც მოხდეს, რომ საერთაშორისო უნივერსალური სისტემის უძლიერესმა მონაწილემ ძალით გადააქციოს იგი იერარქიულ სისტემად.

იერარქიული საერთაშორისო სისტემა შეიძლება იყოს ორი ტიპისა: დირექტიული და არადირექტიული. ეს უკანასკნელი ფუნქციონირებს დემოკრატიის პირობებში მიღებული პოლიტიკური წესების მიხედვით, ხოლო დირექტიული სისტემა თავისი ხასიათით ავტორიტარულია. იერარქიული სისტემა შეიძლება განვითარდეს უნივერსალური სისტემიდან და მაშინ იგი, ალბათ, არადირექტიული ხასიათისა იქნება. თუ იერარქიული სისტემა ძალით ექნება თავს მოხვეული ბიპოლარულ ან უნივერსალურ სისტემას, ამ შემთხვევაში უფრო მოსალოდ-

ნელია, რომ იგი დირექტიულ ხასიათს შეიძენს. იერარქიულ საერთაშორისო სისტემაში სუვერენული სახელმწიფოების, როგორც მონაწილეების, ფუნქციები შეზღუდული იქნება და ეს სახელმწიფოები დამოუკიდებელი პოლიტიკური სისტემების მაგიერ იარსებებენ, როგორც საერთაშორისო სისტემის ტერიტორიული ქვესისტემები. ამგვარი საერთაშორისო სისტემა სტაბილური იქნება ინტეგრაციის მაღალი დონის გამო. საყურადღებოა, რომ ამგვარი სისტემის ჩამოყალიბება შეიძლება მოხდეს ერთი ძლიერი სახელმწიფოს მსოფლიოზე გაბატონების შედეგად და ეს სახელმწიფო შეიძლება იყოს რასისტული, ფაშისტური, კომუნისტური და ა.შ.

„ერთეული ვეტოს“ საერთაშორისო სისტემა ჰობსისეული „ყველას ომი ყველას წინააღმდეგ“ ვითარების სისტემური ასახვაა. ამგვარი სისტემის ჩამოყალიბება შესაძლებელია, თუმცა კი ძალიან საეჭვოა. იგი შეიძლება ჩამოყალიბდეს მხოლოდ ერთ შემთხვევაში, თუ თითოეულ მონაწილე სუვერენულ სახელმწიფოს ექნება ისეთი სახის იარაღი, რომ შეეძლება ნებისმიერი აგრესორის მოსპობა, თუნდაც საკუთარი გაქრობის ფასად. ამგვარ სისტემაში საერთაშორისო ორგანიზაციების არსებობას აზრი ეკარგება. ეს სისტემა სტაბილური შეიძლება იყოს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ყველა მონაწილე მზად არის გაუძლოს მუქარას და აგრესიის შემთხვევაში საპასუხო ზომები მიიღოს. რომელიმე მონაწილის უუნარობა (გამონეწეული შიდა პრობლემებით), გაუძლოს ძალადობას ან შანტაჟს, ნიშნავს ამ მონაწილის გაქრობას და სისტემის ელემენტთა რიცხვის შემცირებას, ან ერთი ან მეტი ბლოკის დამატებას. შეიძლება ისეც მოხდეს, რომ ერთმა მონაწილემ შეძლოს ყველა დანარჩენის დაშინება. მაშინ „ერთეული ვეტოს“ სისტემა გადაიქცევა იერარქიულ სისტემად. „ერთეული ვეტოს“ სისტემა მოითხოვს ისეთ ვითარებას, როცა ტექნიკურად შეუძლებელია მოულოდნელი გამანადგურებელი დარტყმის მიყენება. ამ სისტემაში დაძაბულობამ შეიძლება ისეთ დონეს მიაღწიოს, რომ სისტემა ქაოსმა მოიცვას.

მართალია, კაპლანის ექვსი მოდელი უფრო მარტივია რეალური სამყაროს საერთაშორისო სისტემასთან შედარებით, ისინი გვეხმარება საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიის ზოგიერთი მნიშვნელოვანი საკითხის გარკვევაში. მხოლოდ ორი მათგანი — ძალთა წონასწორობის და „რბილი“ ბიპოლარული სისტემა — არის ტესტირებული ემპირიული წესით და აღიარებული, როგორც სანდო. ზოგიერთი ავტორის აზრით, „ერთეული ვეტოს“ სისტემა გარკვეულ შუქს ჰფენს თანამედროვე თერმო-

ბირთვული სამყაროს პრობლემებს, ხოლო უნივერსალური საერთაშორისო სისტემა წარსულისა და თანამედროვეობის ბევრი მკვლევარისა და პოლიტიკოსის გონებაში გლობალური სისტემის იდეალურ ტიპს განასახიერებს.⁵⁹

როგორც დავინახეთ, კაპლანის ექვსივე ჰიპოთეტიკურ მოდელში არის საკუთარი „თამაშის წესები“. ეს წესები არსებითი ხასიათისაა თითოეული ტიპის სისტემისათვის, რადგან ისინი წარმართავენ მონაწილეთა ქმედებებს სისტემის წონასწორობის შენარჩუნების მიმართულებით.*

ავტორებმა, რომლებიც სისტემის კონცეფციას საერთაშორისო ურთიერთობათა რთული სამყაროს ანალიზისათვის იყენებდნენ, თავიანთ გამოკვლევებში „სისტემის“ მნიშვნელობათა და „სისტემურ“ მიდგომათა მთელი სპექტრი წარმოადგინეს. სპექტრის ერთ კიდეში დგას მ.კაპლანი, რომელიც ცდილობს, საერთაშორისო პოლიტიკის პროგნოსტიკული ჰიპოთეზები (ე.წ. „დედუქციური სისტემები“) სისტემურ დინამიკაზე დაყრდნობით შეიმუშაოს. მეორე კიდეში კი ის მრავალრიცხოვანი ავტორები აღმოჩნდნენ, რომლებიც რეგიონების საერთაშორისო პოლიტიკას სისტემის, როგორც სტილისტური ხერხის გამოყენებით სწავლობენ. კაპლანსა და ამ უკანასკნელთა შორის დგანან ამერიკელები ე.ჰაასი და რ.როუზკრენსი, რომლებიც საერთაშორისო პოლიტიკის საკვლევ სისტემათა თეორიის რალაცნაირ გამოყენებას შეეცადნენ.

ე.ჰაასმა სისტემათა თეორია ინსტრუმენტად გამოიყენა საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევაში დიდძალი ემპირიული მასალის „მონესრიგებისათვის“. ჰაასის აზრით, სისტემათა თეორია შესაძლებლობას გვიქმნის, „მოვანესრიგოთ მოვლენები, ავხსნათ ურთიერთობები, გამოვარკვიოთ ტენდენციები და ამაზე დაყრდნობით განვჭვრიტოთ მომავალი“.⁶⁰

რ. როუზკრენსი კი იყენებს სისტემურ ანალიზს, როგორც ინსტრუმენტს, საერთაშორისო პოლიტიკური მოვლენების პროგნოზისათვის. როუზკრენსის გამარტივებული „რეგულირება-გალიზიანება“ (regulation-disturbance) მოდელი კიბერნეტიკი-

⁵⁹ J.E. Dougherty, R.L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations*. Third Edition. Harper Collins Publishers, New York, 1990, p.158

* კაპლანის მოდელების კრიტიკული განხილვა იხ.: K.N.Waltz. *Theory of International Politics*. McGraw-Hill, New York, 1979, pp.50-59

⁶⁰ E. Haas. *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization*. Stanford, Stanford University Press, 1964, p.52

დან არის ნასესხები.* როუზკრენსის მიერ შემუშავებულ საერთაშორისო სისტემათა ტიპებს ჯ.ველტმანმა „ისტორიული სისტემები“ უწოდა.⁶¹ როგორც ვხედავთ, სამივე ხსენებული მკვლევარი (მ.კაპლანი, ე.ჰაასი და რ.როუზკრენსი) სისტემათა თეორიას სხვადასხვაგვარად იყენებს. თუ როუზკრენსი სისტემას კიბერნეტიკიდან „სესხულობს“, ხოლო ჰაასი — ფუნქციური სოციოლოგიიდან, კაპლანი სისტემათა ზოგად თეორიას ეყრდნობა. მოყვანილი მაგალითები კიდევ ერთხელ გვიჩვენებს, რა სირთულეებთან არის დაკავშირებული საერთაშორისო ურთიერთობათა შესწავლაში ფორმალური მეთოდების გამოყენება.

საერთაშორისო სისტემის ანარქიულობა

მანამა ვცოცხლობთ მტერი გვყავ.
ვაჟა

იმისი გეშინოდეს, ვისაც შენი ეშინიაო.
ქართული ანდაზა

საერთაშორისო პოლიტიკური სისტემა განსაკუთრებული ტიპის პოლიტიკური სისტემაა — მას არ გააჩნია ხელისუფლება, უზენაესი ორგანო, რომელიც მოწოდებულია იმისათვის რომ, მაგალითად, სახელმწიფოს შიგნით უზრუნველყოს წესრიგი, კანონიერება და „დამრღვევთა“ წინააღმდეგ ლეგიტიმური ძალადობა გამოიყენოს.

საერთაშორისო პოლიტიკურ სისტემას დღესდღეობით. საერთაშორისო რეჟიმის ხასიათი უფრო აქვს, ვიდრე პოლიტიკური სისტემისა.⁶² საერთაშორისო სისტემაში სუვერენული სახელმწიფოების ქმედებები არ იზღუდება მათზე მაღლა მდგომი რომელიმე უზენაესი ორგანოს მიერ.⁶³ მართალია, სუვერენული სახელმწიფოების ქმედებებს გარკვეულ ჩარჩოებში აქცევს საერთაშორისო სამართალი, საერთაშორისო ორგანიზაციები,

* R. Rosecrance. Action and Reaction in World Politics. Boston, Little, Brown and Co., 1963

⁶¹ J.J. Weltman. Systems Theory in International..., p.49

⁶² M.B.Nicholson, P.A.Reynolds. General Systems, the International Systems and Eastonian Analysis. "Political Studies", XV, 1967, pp.12-31

⁶³ R.Art, R.Jervis. International Politics, 3rd Edition. Boston, Harper Collins, p.1

საერთაშორისო „ქცევის“ ნორმები და წესები, სუვერენული სახელმწიფო მაინც არ არის იგივე, რაც მოქალაქე სახელმწიფოში, რომელიც ვალდებულია დაემორჩილოს კონსტიტუციას, კანონებს და კანონის წინაშე პასუხი აგოს. მაშასადამე, საერთაშორისო სისტემას არ გააჩნია სახელმწიფოსათვის აუცილებელი ორი ელემენტი: საზოგადოების სოციალური საფუძველი და მთავრობის პოლიტიკური სტრუქტურა.⁶⁴ საერთაშორისო სისტემას სწორედ ამიტომ უწოდებენ ანარქიულს. ანარქია ამ შემთხვევაში არ ნიშნავს ქაოსს, სრულ უწესრიგობას, მაგრამ სუვერენულ სახელმწიფოთაგან შემდგარი საერთაშორისო სისტემა გულისხმობს ძალზე დეცენტრალიზებულ სისტემას, რომელსაც არ ჰყავს ისეთი უზენაესი ხელისუფლება, როგორიც სახელმწიფოში მთავრობაა.

საერთაშორისო სისტემაში შემავალი სუვერენული სახელმწიფოები თავიანთ თავზე მალლა მდგომ პოლიტიკურ ხელისუფლებას არ აღიარებენ და ამგვარი ხელისუფლება არც არსებობს. სავსებით ლოგიკური იქნება დავასკვნათ: თუ სისტემის შემადგენელი ერთეულები სუვერენულია, მათი ურთიერთქმედება ანარქიული ხასიათისა უნდა იყოს. ამავე დროს ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ტერმინი „ანარქიული“, უკიდურესად უარყოფითი ჟღერადობის მიუხედავად, საერთაშორისო სისტემასთან მიმართებაში, უპირველეს ყოვლისა, ნიშნავს მთავრობის, უზენაესი ხელისუფლების არარსებობას. სუვერენულ სახელმწიფოთა შორის ანარქიულ ურთიერთობათა პროცესი შეიძლება ქაოსშიც გადაიზარდოს, მაგრამ საერთაშორისო ურთიერთობების პრაქტიკა გვიჩვენებს, რომ ასე არ ხდება. უფრო მეტიც, პიროვნებათა შორის ურთიერთობები უფრო ხშირად ემგვანება ქაოსს, მაგრამ სახელმწიფოთა ურთიერთქმედება, როგორც წესი, გარკვეულ წესრიგს ემორჩილება, თუმცა ხსენებული წესრიგი შეიძლება სხვადასხვა ხასიათისა და დონის იყოს.

საერთაშორისო ანარქია ნიშნავს სუვერენული სახელმწიფოების ურთიერთობათა ძირეულ სტრუქტურას, რომლის ჩარჩოებში შეიძლება იყოს მრავალნაირი სისტემური ვარიაციები. ანარქიული სისტემა შეიძლება შეიცავდეს ორ ან, თუნდაც 250 მონაწილეს, მასში ძალა, ძალაუფლება შეიძლება თანაბრად ან ძალზე არათანაბრად იყოს განაწილებული (ძლიერი და სუსტი სახელმწიფოები). ამიტომ საერთაშორისო სისტემა შეიძლება

64 J.Frankel. International Relations in a Changing World. Fourth Edition. Oxford University Press, Oxford, 1990, pp.160-161

სტრუქტურულად ანარქიული იყოს, მაგრამ სხვადასხვა ხასიათი ჰქონდეს. ამა თუ იმ ისტორიულ ეპოქაში საერთაშორისო სისტემას განსხვავებული ხასიათი აქვს, მაგრამ იგი ანარქიულია, რადგანაც მისი შემადგენელი ერთეულები სუვერენული სახელმწიფოებია. როგორც ქენეთ უოლცი შენიშნავს, სწორედ სისტემის სტრუქტურა განსაზღვრავს ყველა მის დანარჩენ თავისებურებას.⁶⁵

საერთაშორისო სისტემის სტრუქტურა განსაზღვრავს, თუ როგორი ხასიათის ურთიერთქმედება შეიძლება იყოს სისტემის შემადგენელ ნაწილებს შორის. შიდასახელმწიფოებრივი სტრუქტურა იერარქიულად არის აგებული. მისი შემადგენელი ერთეულები გარკვეულ პირამიდას ქმნიან — ზოგიერთი ერთეული მართავს, მბრძანებლობს, ზოგიერთი კი მხოლოდ ემორჩილება მას. საერთაშორისო სისტემა კი ამგვარად ცენტრალიზებული და იერარქიული არ არის. ამ სისტემის შემადგენელი ნაწილები ფორმალურად არ იყოფა „მბრძანებლებად“ და „მორჩილებად“ — ყველა თანასწორია და არ არსებობს უზენაესი ხელისუფლება. აქედან გამომდინარე, საერთაშორისო სისტემაში არ უნდა იყოს ორგანიზებულობა და წესრიგი. იმავე უოლცის სამართლიანი მითითებით, როგორ შეიძლება სისტემას სტრუქტურა ჰქონდეს (რაც მის გარკვეულ ორგანიზებულობას, სისტემურობას გულისხმობს) და ამავე დროს იგი იყოს ანარქიული.⁶⁶ მართლაც, როგორ შეიძლება სისტემაში სუფევდეს გარკვეული წესრიგი, თუ არ არსებობს წესრიგის დამამკვიდრებელი? მაგრამ ხომ ფუნქციონირებს ეკონომიკური ბაზარი, რომელშიც უამრავი კერძო ფირმა მოქმედებს კონკურენციის პირობებში. სწორედ ისევე, როგორც ეკონომიკური ბაზრის კონკურენციის პირობებში, საერთაშორისო სისტემის შემადგენელი ერთეულები — სუვერენული სახელმწიფოები ურთიერთსაწინააღმდეგო მიზნებით, მაგრამ ამავე დროს გარკვეული თანამშრომლობის ჩარჩოებში მოქმედებენ. საერთაშორისო სისტემა თავად განუსაზღვრავს თავის შემადგენელ ელემენტებს — სუვერენულ სახელმწიფოებს მათი ქმედებებისათვის შესაძლებლობებსა და შეზღუდვებს.

საერთაშორისო სისტემას სამი თავისებურება ახასიათებს. პირველი ის, რომ იგი შედგება არაერთნაირი, „არატოლფასოვანი“ ერთეულებისაგან. მეორე თავისებურება იმაში მდგო-

⁶⁵ K.N.Waltz. Theory of International Politics. McGraw-Hill, New York, 1979, pp. 79-80.

⁶⁶ K.N.Waltz. Theory, p.89

მარეობს, რომ სისტემის შემადგენელი ელემენტები რეგულარულ ურთიერთქმედებაში (ომიდან მჭიდრო ეკონომიკურ და კულტურულ ურთიერთდამოკიდებულებამდე) იმყოფებიან. თანამედროვე საერთაშორისო სისტემაში ხსენებული ურთიერთქმედება უაღრესად ინტენსიური და ორგანიზებული გახდა. შრომის საერთაშორისო დანაწილების გაღრმავებამ ამ პროცესში დიდი და დადებითი წვლილი შეიტანა. საერთაშორისო სისტემის **მესამე** თავისებურება მდგომარეობს ამ სისტემის „მართვის“ ხასიათში. ბევრს მიაჩნია, რომ საერთაშორისო სისტემაში მისი ანარქიული ბუნების გამო. არავითარი „მმართველი“ მექანიზმი არ არსებობს. საერთაშორისო სისტემის დახასიათებისას, სწორედ ეს მესამე თვისება არის ყველაზე მნიშვნელოვანი. ანარქიულ საერთაშორისო სისტემას და, მაშასადამე, სახელმწიფოთაშორისო ურთიერთობებს ახასიათებს წესრიგის საკმაოდ მაღალი „დონე“ და სისტემა „აკონტროლებს“ სახელმწიფოთა ქმედებებს უზენაესი მმართველი ორგანოს არარსებობის პირობებში.

როდესაც ვსაუბრობთ საერთაშორისო სისტემის მართვისა თუ მასზე დაწესებული კონტროლის შესახებ, მხედველობაში შეიძლება გვქონდეს მხოლოდ „გარკვეული კონტროლი“ ან კონტროლისა თუ მართვის მცდელობა.⁶⁷ ისევე, როგორც დღემდე ვერც ერთმა მთავრობამ, ყველაზე უფრო ტოტალიტარულმაც კი, ვერ შეძლო სახელმწიფოს შიგნით საზოგადოების მთლიანად გაკონტროლება, არც ერთ სახელმწიფოს არ შეუძლია სრული კონტროლი დაამყაროს საერთაშორისო სისტემაზე. სრული კონტროლი თუ დამყარდა ნებისმიერ საზოგადოებასა ან მთელ კაცობრიობაზე, ცვლილებები, პროგრესი ვეღარ მოხდება. ტექნოლოგიური, პოლიტიკური თუ ეკონომიკური ცვლილებები სწორედ იმიტომ ხდება, რომ ამგვარი კონტროლის დამყარება შეუძლებელია.

რ.გილპინის აზრით, საერთაშორისო სისტემის ფუნქციონირებას ყოველთვის სამი ფაქტორი განსაზღვრავდა: სისტემის სტრუქტურა (მასში ძალთა განაწილებით), სისტემის სახელმწიფოთა შორის პრესტიჟის იერარქია და სისტემაში მიღებული გარკვეული უფლებები და ქცევის წესები.⁶⁸

საერთაშორისო სისტემაში ყოველთვის უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია ძალის, ძალაუფლების დანაწილების ხასიათი სახ-

67 R.Gilpin. War and Change in World Politics. Cambridge University Press, Cambridge, 1989, p.28.

68. R. Gilpin..., p.28

ელმწიფოთა ან მათ კოალიციებს შორის. ყოველ საერთაშორისო სისტემაში გაბატონებული, უძლიერესი სახელმწიფოები განსაზღვრავენ სისტემის იერარქიულობასა და მის შემადგენელ ნაწილებს (სახელმწიფოებს) შორის ურთიერთობათა ხასიათს. საერთაშორისო სისტემის სტრუქტურა ყოველთვის ოლიგოპოლური ხასიათისაა და ყოველ მოცემულ პერიოდში წამყვანი მონაწილეები უფრო მეტად განსაზღვრავენ სისტემის ხასიათს, ვიდრე თავად სისტემა განსაზღვრავს მათ ქმედებებს. ამა თუ იმ წამყვანი სახელმწიფოს რეჟიმში მომხდარი ცვლილებები, — შენიშნავს რ.არონი, — საკმარისია იმისათვის, რომ შეიცვალოს საერთაშორისო ურთიერთობათა ხასიათი.⁶⁹ სისტემაში გაბატონებული სახელმწიფოები საკუთარი ინტერესების უზრუნველსაყოფად ცდილობენ მასზე კონტროლი დაამყარონ.

სისტემის სტრუქტურა. რ.გილპინის აზრით, ისტორიის მანძილზე, საერთაშორისო სისტემებს ახასიათებდა კონტროლის სამი ფორმა ანუ სტრუქტურის სამი ტიპი: იმპერიული (ჰეგემონური), ბიპოლარული და ძალთა წონასწორობის.⁷⁰ იმპერიულ (ჰეგემონურ) სისტემაში ერთი უძლიერესი სახელმწიფო ბატონობს ან აკონტროლებს სისტემის უფრო სუსტ ქვეყნებს. უკანასკნელ ხანებამდე ამ ტიპის სისტემა უფრო ხშირად გვხვდებოდა. მეორე, ბიპოლარული ტიპის სტრუქტურა, როდესაც ორი უძლიერესი სახელმწიფო აკონტროლებს მთელს სისტემას და ამყარებს თავისი გავლენის სფეროებს, როგორც წესი, ხანმოკლეა ხოლმე. მესამე ტიპის, ძალთა ბალანსის, სისტემაში, სამი ან მეტი სახელმწიფო აწონასწორებს და აკონტროლებს სისტემას დიპლომატიური საქმიანობის, კავშირების შექმნისა და ომის მეშვეობით. ამ ტიპის სისტემის კლასიკური მაგალითია ევროპის ძალთა წონასწორობის სისტემა ვესტფალიის ზავიდან (1648 წ.) მოყოლებული პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამდე (1914 წ.).⁷¹

პრესტიჟის იერარქია. პრესტიჟი ძალაუფლების, ძლიერების მაჩვენებელი და, გარკვეულწილად, მისი ფუნქციური ექვივალენტია. სახელმწიფოთა პრესტიჟი გამომდინარეობს მათი რეალური ან წარმოსახული ეკონომიკური და სამხედრო ძლიერებიდან. ძალა, ძლიერება სახელმწიფოს ეკონომიკურ,

⁶⁹ R.Aron. Peace and War: A Theory of International Relations. F.Praeger, New York, 1968, p.95

⁷⁰ R.Gilpin ..., p.29

⁷¹ ამ ტიპის სისტემის დეტალური განხილვა იხ.:E.V.Gulick. Europe's Classical Balance of Power. A Case History of the Theory and Practice of One of the Great Concepts of European Statecraft. The Norton Library. W.W.Norton and Company, Inc. New York, 1955

სამხედრო და სხვა სახის შესაძლებლობებს ასახავს, ხოლო პრესტიჟი წარმოსახვითი ხასიათისაა. ამიტომ სისტემაში ძალის დანაწილება და პრესტიჟის იერარქია შეიძლება ხშირად არ იყოს იდენტური და ეს საერთაშორისო სისტემაში ცვლილებათა მნიშვნელოვანი ფაქტორია.

საერთაშორისო ურთიერთობებში პრესტიჟს უზარმაზარი მნიშვნელობა აქვს, რადგან, თუ რომელიმე სახელმწიფოს ძლიერება აღიარებულია, მას შეუძლია საკუთარ მიზნებს მიაღწიოს ძალის გამოყენების გარეშეც. ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს ხოლმე დიპლომატიური მოლაპარაკებებისა და კონფლიქტების მოგვარების პროცესში, როცა „ვაჭრობისა“ და „გარიგების“ შედეგები, პირველ ყოვლისა, მონაწილეთა თუ მედიატორთა პრესტიჟზეა დამოკიდებული. საერთაშორისო სისტემის ყველაზე პრესტიჟიან სახელმწიფოებად მიიჩნევენ ისეთებს, რომლებმაც სულ ახლახან შედეგიანად გამოიყენეს სამხედრო ან ეკონომიკური ძლიერება და თავიანთ მიზნებს მიღწიეს სხვებზე გამარჯვებით.

სისტემაში დამკვიდრებული უფლებები და „ქცევის“ წესები. ადამიანებისა თუ სახელმწიფოების ურთიერთქმედებათა ნებისმიერი სისტემა გარკვეული უფლებებისა და ქცევის წესების მინიმუმს მაინც გულისხმობს. ნებისმიერი სოციალური სისტემა ქმნის და ამკვიდრებს ქცევის მარეგულირებელ წესებსა და ნორმებს და ასე ხდება საერთაშორისო სისტემებშიც. უფრო მეტიც, საერთაშორისო სისტემაში მოქმედი სახელმწიფოები ქცევის გარკვეული ნორმებისა და წესების დაცვას უფრო ახერხებენ, ვიდრე ადამიანები; ამას სახელმწიფოები ახერხებენ უზენაესი ხელისუფლების გარეშეც, ანარქიულ საერთაშორისო სისტემაში.⁷²

სახელმწიფოთა ურთიერთქმედების გარკვეულწილად მარეგულირებელი წესები სამ სფეროს მოიცავს. პირველი არის დიპლომატიური საქმიანობა და პოლიტიკური ურთიერთობები. მეორე სფერო ომის წარმოების წესებია; ამის საუკეთესო მაგალითია ჟენევის კონვენცია და ომთან დაკავშირებული სხვა საერთაშორისო იურიდიული ნორმები. მესამეში კი იგულისხმება ის წესები, რომლებიც ეკონომიკურ და სხვა სფეროებში მოქმედებენ. სწორედ ყველა ხსენებული წესი და ნორმა (უფლებების ჩათვლით) გვაძლევს იმის საფუძველს, რომ საერთაშორისო სისტემასთან ერთად ვისაუბროთ სახელმწიფოთა საზოგადოების შესახებაც, რომელშიც სისტემის წევრი სახელმწიფოები

⁷² H.Bull. The Anarchical Society. Columbia University Press, New York, 1977, p.49

იზიარებენ საერთო ფასეულობებს, წესებსა და ნორმებს. ყველა ხსენებული უფლება, წესი და ნორმა შეიძლება იყოს არაფორმალური, დამკვიდრებული ტრადიცია; აგრეთვე იყოს ფორმალური და ჰქონდეს საერთაშორისო შეთანხმების სახე. ამავე დროს უნდა ითქვას ისიც, რომ, გარკვეული წესებისა და ნორმების არსებობის მიუხედავად, საერთაშორისო სისტემაში დამკვიდრებული ქცევის წესები და ნორმები გამომდინარეობს სისტემაში გაბატონებული სახელმწიფოების ძლიერებიდან და მათი ინტერესებიდან.

წესრიგი საერთაშორისო სისტემაში

არის ზოგიერთი იმისთანა ზნეობრივი კანონი, რომელიც კაცთა ერთმანეთობით ცხოვრებას საძირკვლად უდევს და რომელიც ყველასათვის ერთნაირად სავალდებულოა, რა დასისა და რწმენითაც გინდ იყოს, და ერთი ამ კანონთაგანი ის არის, რომ, რაც შენ არ გინდა მოგივიდეს, იმას ნურც სხვისთვის მოინდომებო.

ილია

საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, საზოგადოებაში წესრიგი ნიშნავს სოციალური ცხოვრების იმგვარად აწყობას, რომ შესაძლებელი გახდეს გარკვეული ფასეულობებისა და მიზნების რეალიზება.

საერთაშორისო წესრიგი სახელმწიფოთა შორის წესრიგია, რომელიც საშუალებას ქმნის, მიღწეულ იქნეს საერთაშორისო სისტემაში შემავალი სახელმწიფოების უპირველესი და ყველაზე ზოგადი მიზნები. პირველი მიზანი თავად საერთაშორისო სისტემის ან საზოგადოების შენარჩუნებაა. მეორე მიზანია მონაწილე სახელმწიფოების დამოუკიდებლობისა და სუვერენულობის შენარჩუნება. მესამე მიზანს მშვიდობა და უსაფრთხოება წარმოადგენს. მეოთხე მიზანი ძალადობის შეკავება, შეზღუდვა და ამავე დროს დადგენილი წესების თუ შეთანხმებების პატივისცემაა, რაც იმას ნიშნავს, რომ სახელმწიფოები პატივს სცემენ ერთმანეთის იურისდიქციის სფეროებს.⁷³

⁷³ H.Bull. The Anarchical Society..., pp.16-18

საერთაშორისო წესრიგი და მსოფლიო წესრიგი ერთმანეთისგან განსხვავდება. საერთაშორისო წესრიგი, როგორც აღინიშნა, სახელმწიფოთა შორის წესრიგია, ხოლო მსოფლიო წესრიგი მოიცავს აგრეთვე ქვეყნების შიგნით და მუნიციპალურ დონეზე წესრიგსაც. წესრიგი არა მხოლოდ საერთაშორისო პოლიტიკის ვითარების მახასიათებელია, არამედ ფასეულობაა. ასეთივე ფასეულობას წარმოადგენს სამართლიანობა. საერთაშორისო პოლიტიკაში ეს ორი ფასეულობა დაკავშირებულია ერთმანეთთან და ურთიერთგანმსაზღვრელიც არის. ამავდროს წესრიგი და სამართლიანობა საერთაშორისო პოლიტიკაში, სამუხაროდ, ხშირად ერთმანეთს უპირისპირდება. საერთაშორისო ურთიერთობებში სამართლიანობის მოთხოვნები პრივილეგიებისა და დისკრიმინაციის მოსპობის, ძლიერი და სუსტი სახელმწიფოების თანასწორობის მოთხოვნებია. როგორც ვხედავთ, ეს სახელმწიფოთაშორისი სამართლიანობის მოთხოვნებია.

საერთაშორისო სისტემაში უფლებები და მოვალეობები ყველაზე მეტად სუვერენულ სახელმწიფოებს გულისხმობს და ამასობაში ადამიანის უფლებებისა და მოვალეობების საკითხი ერთგვარად ჩრდილში აღმოჩნდა.⁷⁴

საერთაშორისო სისტემაში წესრიგისა და სამართლიანობის პრობლემის მეტად აქტუალური შემადგენელი ელემენტია ერთა თვითგამორკვევის პრინციპის ცხოვრებაში დამკვიდრება. ალბათ, არც ერთ თანამედროვე საერთაშორისო პრობლემას ამდენი შიდა წინააღმდეგობა არ ახასიათებს და ამდენი თავსატეხი არ მოაქვს თეორეტიკოსებისა და პრაქტიკოსებისათვის, როგორც ერთა თვითგამორკვევის პრინციპს და მის განუხრელ გავრცელებას საერთაშორისო პრაქტიკაში. საერთაშორისო სამართლის ნორმების თანახმად, ყოველი სახელმწიფო სუვერენულია თავის უფლებებში. ამავდროს, იგივე სამართალი თვითგამორკვევის უფლებას ანიჭებს ერებსა და ხალხებს.⁷⁵ ამგვარად, ერთა თვითგამორკვევის პრინციპი პირდაპირ ეწინააღმდეგება სახელმწიფოთა სუვერენული მთლიანობის საერთაშორისო სამართლის ნორმას და უკვე საკმაოდ ხშირად გვევლინება სუვერენულ სახელმწიფოთა ფრაგმენტაციისა და დაშლის მიღავრ ფაქტორად. საერთაშორისო სის-

⁷⁴ საერთაშორისო ურთიერთობებში ადამიანის უფლებათა საკითხის მიმართ ინტერესმა საგრძნობლად იმატა. ამის შესახებ იხ.: R.J. Vincent. Human Rights and International Relations. Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

⁷⁵ ლ. ალექსიძე. თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი. თბილისის დამოუკიდებელი უნივერსიტეტი 1994, გვ.გვ 43-49

ტემაში სტაბილურობასა და გარკვეულ წესრიგს თუკი რაიმე უქმნის ხიფათს, ეს სწორედ ერთა თვითგამორკვევის პრინციპია.⁷⁶ დედამიწაზე ორი ათასზე მეტი სხვადასხვა ხალხი ცხოვრობს და თუ მათი გარკვეული რიცხვი ეთნიკურ საფუძველზე საკუთარი სახელმწიფოს შექმნას შეუდგება ხსენებული თვითგამორკვევის პრინციპის გამოყენებით, საერთაშორისო პოლიტიკური და ეკონომიკური სისტემები ამას ვერ გაუძლებს, მოხდება პოლიტიკური და ეკონომიკური კატასტროფა. ყოფილი იუგოსლავიის, საბჭოთა კავშირის და ზოგიერთ სხვა ტერიტორიებზე მომხდარი და მიმდინარე პროცესები ამ გლობალური საშიშროების ზარს რეკავენ. ეს პრობლემა უაღრესად რთული და მტკივნეულია და მისი გადაწყვეტის გზები ჯერჯერობით არ ჩანს.

საერთაშორისო სისტემაში წესრიგი შეიძლება დამყარდეს სამართლიანობის გარეშე, მაგრამ სამართლიანობა სისტემაში წესრიგის გარეშე შეუძლებელია. მხოლოდ გარკვეული წესრიგის პირობებში არის შესაძლებელი ბევრი ფასეულობისა და მიზნის, მათ შორის, სამართლიანობის რეალიზება. საყურადღებოა, რომ თანამედროვე საერთაშორისო სისტემაში წესრიგის უზრუნველყოფა ხორციელდება ძალთა ნონასწორობის მექანიზმის, ომისა და საერთაშორისო სამართლის მეშვეობით. არც პირველი, არც მეორე და, რამდენად პარადოქსულადაც არ უნდა მოგვეჩვენოს, ხშირად, საერთაშორისო სამართალიც არ უწყობს ხელს სამართლიანობას.⁷⁷ საერთაშორისო სისტემაში წესრიგის უზრუნველყოფა ხორციელდება აგრეთვე უძლიერესი სახელმწიფოების, ჰეგემონების მეშვეობითაც. ადვილი წარმოსადგენია, რომ მათ მიერ დამყარებული და შენარჩუნებული წესრიგი სამართლიანობას არ ემყარება და სწორედ სახელმ-

⁷⁶ H. Bull. *The Anarchical Society...*, pp.81-82; R.Stavenhagen. *Self-Determination: Right or Demon?* "Stanford Journal of International Affairs", Vol.2, Issue 2, Summer 1993, pp. 1-12; A.Etzioni. *The Evils of Self-Determination*. "Foreign Affairs", Winter 1993, pp. 21-35; M.H. Halperin, D.I.Scheffer, P.L Small. *Self-Determination in the New World Order*. Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 1992; G.Hunt. *A Precarious Balance: The Role of the International Community in Weighing Self-Determination Against Ethnic Conflict*. "The Journal of Public and International Affairs", Vol. 5, Spring 1994, pp.17-35; E.Kedourie. *A New International Disorder*. In: "The Expansion of International Society". Edited by H.Bull and A. Watson. Clarendon Press, Oxford, 1989, pp.347-355.

⁷⁷ წინააღმდეგობა საერთაშორისო სამართალსა და საერთაშორისო სამართლიანობას შორის გამომდინარეობს თუნდაც იმიდან, რომ სამართალი აღიარებს და აკანონებს უკვე მომხდარს, ძალადობითა თუ მუქარით მიღწეულს. საერთაშორისო სამართალი ახალ ვითარებას უმეტესწილად აღიარებს, როგორც ლეგიტიმურს, თუმცა ძალიან ხშირად ხსენებული ახალი ვითარება იქმნება უსამართლობის, ძალის გამოყენების შედეგად.

ნიფოთა შორის არსებული უსამართლობიდან გამომდინარეობს.⁷⁸

რომელ ფასეულობას უნდა მივანიჭოთ უპირატესობა, — სამართლიანობასა თუ წესრიგს? არსებობს შეხედულება, რომლის თანახმად უპირატესობა წესრიგს უნდა მიენიჭოს, რადგან საერთაშორისო ურთიერთობებში ყველაზე მეტი, რისი მიღწევაც შეიძლება, არის მინიმალური წესრიგი ანუ თანაარსებობა. საპირისპირო მოსაზრების თანახმად, ყველაზე წინ სამართლიანობა უნდა დავაყენოთ, რადგან მასზე უფრო ღირებული ფასეულობა არ არსებობს. მესამე შეხედულების მიხედვით კი საერთაშორისო პოლიტიკაში ამ ორ ფასეულობას შორის, მართალია, წინააღმდეგობა არსებობს, მაგრამ გარკვეულ ვითარებაში შესაძლებელი ხდება წესრიგისა და სამართლიანობის შესამება, ერთად მოქმედება.

რაც შეეხება სამართლიანობას, მის შესახებ არ არსებობს ერთიანი შეხედულება. სხვადასხვა ეპოქაში და სხვადასხვა კულტურაში სამართლიანობა ერთსა და იმავეს როდი ნიშნავს. უნდა ვაღიაროთ, რომ არც წესრიგი არის ერთნაირად გაგებული ყველას მიერ. საზოგადოებრივ ცხოვრებაში წესრიგის გარეშე შეუძლებელია სხვა უმნიშვნელოვანესი ფასეულობების განხორციელება. არც საერთაშორისო ცხოვრებაში შეიძლება რაიმე პოზიტიურის მიღწევა, თუ არ არსებობს ძალადობის შემთხვევაში მინიმალური უსაფრთხოება. ამგვარად, საერთაშორისო პოლიტიკაში წესრიგი არა მხოლოდ აუცილებელია, არამედ, შესაძლოა, იგი წინაც უსწრებდეს სხვა მიზნებს, მათ შორის სამართლიანობასაც. ამავე დროს, ეს არ ნიშნავს, რომ სხვადასხვა ფასეულობათა შორის წესრიგი ყველაზე მნიშვნელოვანია და ის სამართლიანობაზე მეტად ფასობს.

როდესაც ვამბობთ, რომ წესრიგი არსებობსო, ვგულისხმობთ, რომ მოცემულ ერთეულებს გარკვეული კონფიგურაცია, ორგანიზაცია ახასიათებთ. რა თქმა უნდა, პირველ ყოვლისა, საჭიროა ვიცოდეთ ამ ერთეულების ბუნება და თვისებები, რადგან ყველაზე ხშირად სწორედ ისინი განსაზღვრავენ „წესრიგის“ ხასიათს. წესრიგი საერთაშორისო სისტემაში მეტად მნიშვნელოვანი მოვლენაა და მის შესახებ ერთიანი შეხედულება ჯერჯერობით ვერ ჩამოყალიბდა. საერთაშორისო ურთიერთობებში გაირჩევა ხუთი სახის წესრიგი: ქარტიისეული (გაეროს ქარტიისა და საერთაშორისო სამართლის ნორმებიდან გამომდინარე) წესრიგი, რეალიზმის წესრიგი, საერთაშორისო ეკონომიკური წესრიგი, მსოფლიო ეკო-

⁷⁸ J.S.Nye, Jr. Superpower Ethics: An Introduction. "Ethics and International Affairs". Vol. I, 1987, pp. 5-6

ნომიკური წესრიგი და მსოფლიო წესრიგი.⁷⁹

ქარტიისეული წესრიგი. — იგი სახელმწიფოთა სისტემის თანამედროვე დოქტრინიდან გამომდინარეობს. ეს დოქტრინა გამოხატულია გაეროს ქარტიამი, საერთაშორისო სამართლის მრავალ ნორმასა და თანამედროვე დიპლომატიის პრაქტიკაში. ამ სახის წესრიგის ამოსავალი ნერტილია ის, რომ იგი ასახავს სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობათა ხასიათს. სახელმწიფოთა შორის წესრიგი გულისხმობს უომრად ყოფნას ან სახელმწიფოთა შორის კონფლიქტების მოგვარებისთვის საჭირო გარკვეული ინსტიტუტებისა და პრაქტიკის არსებობას. ქარტიისეული წესრიგის თანახმად, საერთაშორისო საზოგადოებას საფუძვლად უდევს სახელმწიფოთა სუვერენულობა. მხოლოდ სუვერენული სახელმწიფო შეიძლება იყოს საერთაშორისო საზოგადოების წევრი, მხოლოდ მას შეუძლია სარგებლობდეს სუვერენულობის უფლებით თავის ტერიტორიაზე. ამავდროს იგი, როგორც ყველა დანარჩენი სახელმწიფო, უნდა იზიარებდეს გარკვეული მოვალეობების შესრულების აუცილებლობასაც. ამ ძირეული პრინციპების გამოხატულებაა რიგი საერთაშორისო ინსტიტუტები და პროცედურები, პირველ ყოვლისა, გაერო. საერთაშორისო სამართლის უდიდესი ნაწილიც აგრეთვე ამ პრინციპების გამოხატულებაა. ამ პრინციპების არსებობა და ცხოვრებაში დამკვიდრება გარკვეული სახის წესრიგს ქმნის საერთაშორისო სისტემაში და ამ წესრიგის ქვაკუთხედს ომის თავიდან აცილების სურვილი წარმოადგენს.

რეალიზმის კონცეფციიდან გამომდინარე წესრიგი დაფუძნებულია სუვერენულ სახელმწიფოთა ურთიერთობათა ხასიათზე და, განსაკუთრებით, უსაფრთხოების აუცილებლობის პრიმატზე. „რეალისტურ წესრიგში“ წესრიგის წყაროს წარმოადგენს საერთაშორისო სისტემის იერარქიულობა. ამ სახის წესრიგში ყველაფერი დამოკიდებულია უძლიერესი ქვეყნების უნარზე, „უპატრონონ“ საერთაშორისო საზოგადოებას და დაამყარონ წესრიგი. რეალისტური წესრიგი დამყარებულია ძალის იერარქიასა და ძალის მანიპულირებაზე — საერთაშორისო სისტემის უძლიერესი სახელმწიფოები ქმნიან სამხედრო წონასწორობას, კავშირებს, გავლენის სფეროებს, ზეწოლას ახდენენ იმ უფრო სუსტ სახელმწიფოებზე, რომლებიც „არღვევენ წესრიგს“ და ა.შ.

საერთაშორისო ეკონომიკური წესრიგი არსებითად წარ-

⁷⁹ I.Clark. The Hierarchy of States. Reform and Resistance in the International Order. Cambridge University Press, 1993, pp.36-37

მოადგენს ქარტიისეული წესრიგის ლიბერალურ ეკონომიკურ ვარიანტს, რეალიზმის ზოგიერთი ელემენტის ჩართვით. ეს წესრიგის პლურალისტური კონცეფციაა, რომელშიც მაინც დომინირებს წესრიგის იდეა, დაფუძნებული სახელმწიფოთა ეკონომიკური კეთილდღეობის წონასწორობაზე.⁸⁰ სახელმწიფოთა ეკონომიკური განვითარებისა და კეთილდღეობის დონეთა შორის სხვაობები პოტენციური კონფლიქტების წყაროა და, წესრიგის ამ კონცეფციის თანახმად, ყველა სახელმწიფოში კეთილდღეობა და მათი ეკონომიკური თანამშრომლობა საერთაშორისო სისტემაში წესრიგის გარანტი იქნება. მიმდინარე საუკუნის 70-იან წლებში აზვრთდა ახალი საერთაშორისო წესრიგის მოთხოვნები, რომლებიც სუსტად განვითარებული ქვეყნებიდან, ე.წ. „მესამე სამყაროდან“ მომდინარეობდა. ახალი ეკონომიკური წესრიგის მიღწევა გულისხმობდა საერთაშორისო საფინანსო და სავაჭრო რეჟიმების ისეთ შეცვლას, რომელიც გააუმჯობესებდა სუსტად განვითარებული ქვეყნების მდგომარეობას. ამ კონცეფციის ვარიანტი, განვითარებულ სახელმწიფოთა შორის არსებული საფინანსო და სავაჭრო რეჟიმების კორექტირების თვალსაზრისით, იყო ე.წ. ტრილატერალიზმი 70-იანი წლების მიწურულში და ეკონომიკური სამიტები, რომლებიც 80-იან წლებში დაიწყო.⁸¹

მსოფლიო ეკონომიკური წესრიგი საერთაშორისო სისტემაში წესრიგის სტუქტურული კონცეფციაა და არა — პლურალისტური. ეს რადიკალური კონცეფციაა, რომელშიც საერთაშორისო სისტემის იერარქია წარმოდგენილია როგორც სტრუქტურა — „ცენტრი — პერიფერია“. ეს ექსპლუატაციური იერარქიაა, რომელიც წარმოებისა და გაცვლის მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის ბუნებიდან გამომდინარეობს.⁸² მსოფლიო კაპიტალისტური ეკონომიკური სისტემა კი, რადიკალ მკვლევართა აზრით, ყოველთვის ქმნის და შექმნის ეკონომიკურ უთანასწორობასა და კონფლიქტურ ვითარებას.

მსოფლიო წესრიგის კონცეფციის თანახმად კი მსოფლიო წესრიგი დაფუძნებულია არა სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობებსა და საერთაშორისო ეკონომიკურ სტუქტურებზე, არა-

⁸⁰ L.Anell. Recession, the Western Economies and the Changing World Order. Frances Pinter, London, 1981, pp.11-25

⁸¹ S.Gill.American Hegemony and the Trilateral Commission. Cambridge University Press, Cambridge, 1991, pp.20-32

⁸² მსოფლიო ეკონომიკის რადიკალური კონცეფციების (დაქვემდებარება, ი. ვალერსტაინის „კაპიტალისტური მსოფლიო ეკონომიკა“) შესახებ იხილეთ თავი „საერთაშორისო სისტემის სამი მოდელი“.

მედ ინდივიდების ურთიერთობებზე და მათ მიზნებზე. ამგვარი წესრიგი კაცობრიობის ერთიანობის დასავლური კონცეფციიდან გამომდინარეობს და გულისხმობს სახელმწიფოთა შიდა წესრიგისა და საერთაშორისო საზოგადოებაში წესრიგის გაიგივებას. ეს აგრეთვე გულისხმობს იმასაც, რომ ამ კონცეფციის თანახმად ხორციელდება მსოფლიოს ყველა ადამიანის ფასეულობებისა და მიზნების რეალიზაცია, ხოლო ამ გზით მიღწეული წესრიგის დონე განსაზღვრავს ხსენებული ფასეულობებისა და მიზნების განხორციელების დონესაც.

IV. რეალიზმი

კლასიკური ტრადიციის ჩამოყალიბება

*ერთი იცინის, სხვა ტირის-
ესეთი არის ქვეყანა.
ვაჟა*

იდეალიზმისა და რეალიზმის შეჯახება ამ უკანასკნელის გამარჯვებით დასრულდა. მეორე მსოფლიო ომის დაწყებიდან დღემდე საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიაში რეალისტური სკოლა ბატონობს და, სამწუხაროდ, საერთაშორისო სინამდვილე პოლიტიკური რეალიზმის გაბატონების განმსაზღვრელი ფაქტორია.

უკვე აღინიშნა, რომ პოლიტიკური რეალიზმის შემოჭრა საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიაში დაკავშირებულია ე.ქარის გახმაურებულ შრომასთან, რომელმაც სათავე დაუდო ახალ აზროვნებას საერთაშორისო ურთიერთობების შესწავლის სფეროში. არ უნდა გამოგვრჩეს მხედველობიდან ის გარემოება, რომ მეორე მსოფლიო ომის წინ გერმანელი, იტალიელი და იაპონელი ავტორები, მათი ქვეყნების იმპერიალისტური, მილიტარისტული და ნაციონალისტური მისწრაფებების გამართლების მიზნით, ვულგარულ გეოპოლიტიკურ იდეებს ქადაგებდნენ, რომლებიც უფრო რეალიზმისკენ იყო გადახრილი, ვიდრე იდეალიზმისკენ⁸³

მეორე მსოფლიო ომის წლებში, როცა ეკონომიკური და სამხედრო თვალსაზრისით აშშ ანტიჰიტლერული კოალიციის ყველაზე ძლიერ სახელმწიფოდ იქცა და მისმა საგარეოპოლიტიკურმა ინტერესებმა გლობალური განზომილება მიიღო, საერთაშორისო ურთიერთობათა საკითხების მიმართ ინტერესი ამ ქვეყანაში მკვეთრად გაიზარდა. ამერიკელი ნ.სპაიკმენის გახმაურებული წიგნი „ამერიკის სტრატეგია მსოფლიო პოლიტიკაში: შეერთებული შტატები და ძალთა ნონასწორობა“ შეეხო სწორედ აშშ-ის ახალ როლსა და ამოცანებს საერთაშორისო ას-

* რეალიზმის თანამედროვე როლის შესახებ იხ.: Stefano Guzzini. Realism in International Relations and International Political Economy. Routledge, London, 2002

⁸³ R.Strausz-Hupe. Geopolitics. G.P.Putnam's Sons, New York, 1942; ა.გეგეშიძე. გეოპოლიტიკა. ESM, თბილისი, 1992

პარეზზე.⁸⁴ სპაიკმენმა სამართლიანად მიუთითა იმ ახალ ვითარებაზე, რომელიც აშშ-ის მსოფლიო პეგემონობას მოასწავებდა. ზოგის აზრით, სპაიკმენის წიგნი აშშ-ში გეოპოლიტიკური აზროვნების დამკვიდრებას ნიშნავდა, მაგრამ ყველაზე მეტად ეს წიგნი მსოფლიოში ძალთა ახალი განაწილების შეფასების ცდას წარმოადგენდა.

მწარე სინამდვილე, რომელიც შორს იყო იდეალისტთა მოდელისაგან, საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინისაგან მოითხოვდა საერთაშორისო პოლიტიკისა და ეკონომიკის რეალური ვითარების ანალიზს, პრაქტიკოსი პოლიტიკოსები კი პრაქტიკულ რეკომენდაციებსა და პროგნოზს ელოდნენ.

საერთაშორისო ურთიერთობები, როგორც სამეცნიერო დისციპლინა, თავისი განვითარების ყოველ ეტაპზე არ შეიძლება იმ დროის გაბატონებული ან პოპულარული იდეებისა და კონცეფციების გავლენის ქვეშ არ მოქცეულიყო. ასე მოხდა ამ დისციპლინის განვითარების სანყის ეტაპზე, როცა მისი დანინაურება იკისრეს უმთავრესად იურისტებმა და საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტებმა. ეს კი, პირველ ყოვლისა იმიტომ მოხდა, რომ საერთაშორისო სისტემაში არ არსებობდა კანონის უზენაესობა, სამართლიანობა და მსოფლიო მთავრობა იმდროინდელ საზოგადოებრიობას ადვილად დასამყარებელი ერვენებოდა. 30-იანი წლების მიწურულიდან მოყოლებული, საერთაშორისო ურთიერთობები უფრო პოლიტიკური მეცნიერებების გავლენას განიცდის და დისციპლინა მზერას მიაპყრობს საგარეო პოლიტიკისა და საერთაშორისო ორგანიზაციის ურთიერთმიმართების პრობლემებისაკენ.⁸⁵

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ საერთაშორისო ურთიერთობები, როგორც აკადემიური სფერო, ყველაზე სწრაფად ვითარდება აშშ-ში.⁸⁶ ასობით უნივერსიტეტსა და კოლეჯში იქმნებოდა საერთაშორისო ურთიერთობათა კათედრები და განყოფილებები, გარდა ამისა, იქმნება უსაფრთხოების, სტრატეგიული პრობლემების, საერთაშორისო პრობლემების კვლევითი ცენტრები. აშშ-ში საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინის ომისშემდგომი ბუმი დაკავშირებული იყო ამ ქვეყნის

⁸⁴ N.Spykman. America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power. New York, Harcourt, Brace and Company, 1942

⁸⁵ K.W.Thompson. Traditions and Values in Politics and Diplomacy. Louisiana State University Press, Baton Rouge and London, 1992. p. 43

⁸⁶ ამ აკადემიური დისციპლინის სწორედ აშშ-ში გაფუჩქენის გამოა, რომ საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინა „ამერიკულ გამოგონებად“ მონათლეს.

მსოფლიო ჰეგემონად გადაქცევასთან, მის ახალ და მეტად მნიშვნელოვან როლთან საერთაშორისო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სისტემებში. აშშ-ის ახალი როლი ქვეყნის ეროვნული ინტერესების, ეროვნული უსაფრთხოების, საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტების ახლებურად გააზრებასა და განსაზღვრას, საერთაშორისო სისტემის განვითარების ხასიათისა და მექანიზმების ღრმა ცოდნას მოითხოვდა.

40-იან წლებში გამოქვეყნდა რამდენიმე შრომა, რომლებმაც დიდი ხნით განსაზღვრეს საერთაშორისო ურთიერთობათა დისციპლინის თეორიული და პრაქტიკული ინტერესები და მთელი ამ დარგის შემდგომი განვითარების ხასიათი. მათ შორის გამოირჩევა ამერიკელი ჰ. მორგენტაუს „ქვეყნების პოლიტიკა: ბრძოლა ძალაუფლებისა და მშვიდობისათვის“, რომელიც პოლიტიკური რეალიზმის ერთგვარ მანიფესტადაც კი ითვლება.⁸⁷

ჰ. მორგენტაუმ თავის წიგნში პოლიტიკური რეალიზმის შემდეგი ექვსი პრინციპი ჩამოაყალიბა:

1. პოლიტიკა იმართება ობიექტური კანონებით, რომელთა ფესვები ადამიანის ბუნებაშია. ეს კანონები რჩება ისეთივე, როგორც პირველად აღწერეს ძველი ჩინეთის, ინდოეთისა და საბერძნეთის ფილოსოფოსებმა. საერთაშორისო პოლიტიკის ხასიათი შესაძლოა დადგინდეს მხოლოდ პოლიტიკური ქმედებებისა და მათი უშუალო შედეგების შეფასების გზით. სახელმწიფო მოღვაწემ უნდა მიიღოს გადაწყვეტილება გარკვეულ საგარეო პრობლემასთან დაკავშირებით გარკვეულ პირობებში და ეს გადაწყვეტილება უნდა იყოს სპონტანური, გამომდინარე რეალური ვითარებიდან.
2. საერთაშორისო პოლიტიკაში გზის გაგნების მთავარი საშუალება ეროვნული ინტერესების კონცეფციაა. ეროვნული ინტერესები კი ძლიერების, ძალაუფლების მიღწევაში მდგომარეობს, ამიტომ პოლიტიკა ავტონომიურია სხვა სფეროებისაგან (ეკონომიკა, ეთიკა, რელიგია და სხვ.). სახელმწიფო მოღვაწე ფიქრობს და მოქმედებს ეროვნული ინტერესებიდან გამომდინარე. პოლიტიკური რეალიზმი მიიჩნევს, რომ კარგი საგარეო პოლიტიკა არის რაციონალური საგარეო პოლიტიკა, რადგან იგი ამცირებს რისკს და ზრდის შედეგს.
3. ინტერესები გამოიხატება ძლიერებაში, ძალაუფლებაში და პოლიტიკური რეალიზმი მიიჩნევს, რომ სუვერენული სახელმწიფო და მისი ინტერესები ისტორიული პროცესის

⁸⁷ H.J.Morgenthau. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. New York, Alfred A. Knopf, 1948

შედეგია. თუ სუვერენული სახელმწიფოების სამყარო აღარ იქნება, მაშინ ეროვნული ინტერესებიც აზრს დაკარგავს.

4. პოლიტიკურ ქმედებებს ზნეობრივი განზომილება და ზნეობრივი მნიშვნელობა აქვთ. ზნეობრივ მოთხოვნილებებსა და შედეგიან პოლიტიკურ ქმედებას შორის ხშირად წინააღმდეგობა არსებობს. რეალიზმიდან გამომდინარე, უნივერსალური ზნეობრივი პრინციპები არ შეიძლება გამოყენებულ იქნას სახელმწიფოთა ქმედებებთან მიმართებაში მათი აბსტრაქტული უნივერსალური მნიშვნელობით და ისინი უნდა „გაიფილტროს“ დროისა და სივრცის კონკრეტულ პირობებში. შესაძლებელი შედეგებიდან ყველაზე მომგებიანის „არჩევა“ პოლიტიკოსის უმაღლესი მიღწევაა.
5. არც ერთი ერისა და სახელმწიფოს ზნეობრივი მიზნები არ შეიძლება მივიჩნიოთ საყოველთაო ზნეობრივ კანონებად.
6. პოლიტიკის სფერო ავტონომიურია. პოლიტიკის სფეროში ქმედებების შეფასება უნდა მოხდეს არა საყოველთაო ზნეობრივი ნორმებისა თუ წესების თანახმად, არამედ პოლიტიკური შედეგიანობის მიხედვით. ეს არ ნიშნავს იმას, რომ პოლიტიკოსი უზნეო უნდა იყოს, მაგრამ მისთვის უმაღლესი ზნეობა მისი ქვეყნის ინტერესებია.⁸⁸

ხსენებული პრინციპები არ ჟღერს როგორც ახალი იდეები. მსგავსი რამ მორგენთაუზე ბევრად უფრო ადრე არაერთგზის გამოითქვა სხვადასხვა მოაზროვნისა თუ სახელმწიფო მოღვაწის მიერ.

პოლიტიკური რეალიზმის ფესვების ძებნას მივყავართ ძველი საბერძნეთის ისტორიკოს თუკიდიდემდე (V ს. ჩვ. წელთაღრიცხვამდე). თავის საყოველთაოდ ცნობილ ნაშრომში „ისტორია“, რომელიც პელოპონესის ომს მიუძღვნა, თუკიდიდემ აღწერს ომს საბერძნეთის პოლისებს შორის და მათი ურთიერთობების, კავშირების, ომის მიზეზების შესახებ მსჯელობს ზუსტად ისევე, როგორც ამას თანამედროვე რეალისტები აკეთებენ. თუკიდიდემ აღწერს ძველი საბერძნეთის ქალაქ-სახელმწიფოთა სისტემის იერარქიულობას, ორი ჰეგემონის — ათენისა და სპარტის კოალიციებს, მათ შორის არსებულ ძალთა წონასწორობის დარღვევას და ომის მიზეზად სწორედ ათენის განდიდებასა და ამის გამო სპარტის სანაღმდეგო ქმედებას მიიჩნევს. საყურადღებოა, რომ თუკიდიდემ დიდ ადგილს უთმობს უფრო პატარა პოლისების ლავირებას დიდ პოლისებთან

⁸⁸ H.J.Morgenthau. Politics Among Nations, pp.4-14

ურთიერთობებში, მათ სურვილს, მიემხრონ უფრო ძლიერს, რათა თავი გადაირჩინონ ან ძალთა წონასწორობა შექმნან და საომარი მოქმედება თავიდან აიცილონ. ერთი სიტყვით, თუკიდიდე ლამის თანამედროვე საერთაშორისო პოლიტიკას აგვიწერს. მის ნაშრომში ნაჩვენებია, რომ სახელმწიფოები იღვწიან ძალაუფლებისაკენ, რომ ისინი თავიანთ ინტერესებს ზნეობაზე მაღლა აყენებენ, რომ ადამიანში ჩადებულია ბატონობის, ძალაუფლების სურვილი.⁸⁹ შემთხვევით არ არის, რომ თუკიდიდეს პოლიტიკური რეალიზმის ერთ-ერთ წინამორბედად მიიჩნევენ.

ფლორენციელი ნიკოლო მაკიაველი (1469-1527 წწ.) აგრეთვე პოლიტიკური რეალიზმის ერთ-ერთი ფუძემდებელია. მისი ცნობილი ნაწარმოები „მთავარი“ ამის დადასტურებაა.⁹⁰ მაკიაველი ძლიერ სახელმწიფოს მომხრეა. თუ თუკიდიდესათვის ისტორია ტრაგიკული პროცესია, მაკიაველი ისტორიულ მოვლენებს პრაქტიკოსის თვალთ უყურებს და საკუთარ პოლიტიკურ ფილოსოფიას რჩევა-დარიგების სამოსელში წარმოგვიდგენს. მაკიაველის აზრით, პოლიტიკაში ზნეობრივი ნორმები ემორჩილება სახელმწიფოს ინტერესებს.⁹¹ მისთვის პოლიტიკა და ზნეობა სხვადასხვა სფეროებია, სახელმწიფოთა შორის კონფლიქტი კი გარდუვალი, ჩვეულებრივი მოვლენაა საერთაშორისო პოლიტიკაში და ამიტომ უმცირესი ბოროტების არჩევა პოლიტიკოსის სიბრძნის ნიშანია.⁹²

ინგლისელი თომას ჰობსის (1588-1679 წწ.) შეხედულებები აგრეთვე ამაგრებს პოლიტიკური რეალიზმის საძირკველს. ჰობსისათვის სამყაროში, რომელშიც არ არის უზენაესი ხელისუფლება, ბუნებრივი მდგომარეობაა „ყველას ომი ყველას წინააღმდეგ“.⁹³ იქ, სადაც არ არსებობს უზენაესი ხელისუფლება, არ არსებობს კანონიც. ხოლო იქ, სადაც არ არის კანონი, არ შეიძლება არსებობდეს სამართლიანობა.⁹⁴ ჰობსის შეხედულებათა თანახმად, ადამიანებისა და ხალხების ბუნებრივი მდგო-

⁸⁹ M.J.Smith. Realist Thought From Weber to Kissinger. Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1986, pp.9-10.

⁹⁰ ნიკოლო მაკიაველი. მთავარი. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1984 (თარგმანი ბ.ბრეგვაძისა)

⁹¹ იქვე, გვ. 181-185

⁹² იქვე, გვ. 213

⁹³ Т. Гоббс, Сочинения. Т.2., „Мысль“, Москва., 1991, с.95

⁹⁴ Т. Гоббс, Сочинения. Т.2., „Мысль“, Москва., 1991, с.97

მარეობა ომისთვის მზადება და ომია. მშვიდობაც კი ომის მოლოდინი და მისთვის მზადებაა.

რეალიზმის სამივე წინამორბედის შეხედულებებიდან ცხადად იკვეთება საერთაშორისო ურთიერთობათა ისეთი სურათი, რომელშიც ბატონობს ძალა და სადაც სუსტი განწირულია. ამ შეხედულებებიდან გამომდინარეობს აგრეთვე ისიც, რომ საერთაშორისო ვითარება ყოველთვის ანარქიით ხასიათდება, რომ ყოველთვის არსებობს ომის საშიშროება, რომ ამგვარ პირობებში ზნეობრივი ნორმების გამოყენება მეტად სათუთა.

თანამედროვე რეალიზმის ფესვები. თანამედროვე რეალიზმის კონცეფციაზე დიდი გავლენა იქონია გერმანელი მაქს ვებერის (1864 — 1920წწ.) შეხედულებებმა. მიუხედავად იმისა, რომ ავტორთა უმრავლესობა საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიის განხილვისას აქამდე რატომღაც გვერდს უვლიდა ვებერს, უნდა გვახსოვდეს, რომ მისი გავლენა მთელ საზოგადოებრივ მეცნიერებებზე უაღრესად დიდია. მ.სმითის აზრით, სწორედ ვებერმა ჩამოაყალიბა თანმიმდევრულად რეალიზმის ძირითადი საკითხები.⁹⁵ ვებერის წვლილი რეალიზმის კონცეფციაში, სულ ცოტა, შემდეგია: 1. სახელმწიფოსა და პოლიტიკის მისეული განსაზღვრა; 2. საერთაშორისო პოლიტიკა, როგორც ქვეყნებს შორის დაუსრულებელი ბრძოლა; 3. პოლიტიკაში პასუხისმგებლობის ეთიკა.⁹⁶ ვებერის აზრით, სახელმწიფოები ჩაბმულნი არიან გადარჩენისათვის დაუსრულებელ ბრძოლაში და ამდენად მშვიდობა მხოლოდ კონფლიქტის სხვა ფორმაა. საერთაშორისო გარემოსა და საერთაშორისო პოლიტიკის ვებერისეული ხედვა გამომდინარეობს პოლიტიკისა და სახელმწიფოს მისივე განმარტებებიდან, რომლებიც ძალაუფლებისათვის ბრძოლის პრიმატს ემყარება.⁹⁷

ზემოთ უკვე განვიხილეთ ე.ქარისა და ჰ.მორგენტაუს წვლილი პოლიტიკური რეალიზმის თეორიაში. მათ გარდა, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა აგრეთვე ამერიკელმა პროტესტანტმა თეოლოგმა რაინჰოლდ ნიბურმა (1892-1971წწ.). გამოჩენილმა ამერიკელმა დიპლომატმა ჯორჯ ქენანმა ერთხელ შენიშნა: „ნიბური ყველა ჩვენგანის მამაა“. ნიბურის წვლილი პოლიტიკური რეალიზმის განვითარებაში, პირველ ყოვლისა, არის ადამიანის ბუნების ქრისტიანული კონცეფცია და ამ კონ-

⁹⁵ M.J.Smith. Realist Thought from Weber to Kissinger...p.15

⁹⁶ М.Вебер. Избранные произведения. "Прогресс", Москва, 1990, сс.644-706

⁹⁷ იქვე, ... сс.645-646

ცეფციის გავლენის გავრცელება საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე.⁹⁸ მიუხედავად იმისა, რომ ნიბური თეოლოგი იყო, იგი პოლიტიკურად მეტად აქტიური იყო და მისმა მრავალრიცხოვანმა ნაწერებმა ძალზე დიდი გავლენა იქონიეს პოლიტიკური რეალიზმის განვითარებასა და აშშ-ის საგარეო პოლიტიკის საფუძვლების ჩამოყალიბებაზე ცივი ომის ეპოქაში. ნიბურის აზრით, საერთაშორისო პოლიტიკაში უძლიერესი ქვეყნების ჰეგემონობა გარდუვალია, რაც იმპერიალიზმსაც შეიძლება ნიშნავდეს. ამიტომ ყველა ქვეყანა უნდა ეწინააღმდეგებოდეს იმპერიალიზმის გაბატონებას. ამის საშუალება არის ძალთა წონასწორობის მექანიზმი, მაგრამ ქვეყნების შიგნითაც და ქვეყნებს შორისაც კონსტიტუციური სამართალი უნდა სუფევდეს.⁹⁹

ნიბურის აზრით, ზნეობრივი ქცევა ადამიანისათვის ძნელი, მაგრამ შესაძლებელია, მაგრამ ამგვარი რამ ურთულესი ამოცანაა, თუ შეუძლებელი არა, ადამიანთა ჯგუფებისათვის, განსაკუთრებით, დიდი ჯგუფებისათვის. პიროვნება, როცა იგი მოქმედებს როგორც ჯგუფის წევრი, კარგავს პიროვნულობას და ხდება ანონიმური მასის ნაწილი.¹⁰⁰ ადამიანის ბატონობისაკენ სწრაფვა ეროვნულ დონეზე თავის დასრულებულ სახეს იღებს და ამ დონეზე ძალადობა გარდუვალია. ნიბურმა მკაცრად გააკრიტიკა იმდროინდელი ამერიკული წარმოდგენები საგარეო პოლიტიკაზე და ხაზი გაუსვა ერთ გარემოებას: ხანგრძლივი იზოლაციის შედეგად აშშ სხვა სახელმწიფოებთან ურთიერთობებში ვერ გრძნობდა იმას, რომ საერთაშორისო პოლიტიკის საფუძველს მაინც ძალა წარმოადგენს. აშშ ჩაერთო მსოფლიო ბატონობისთვის ბრძოლაში და იდეალისტური წარმოდგენები მსოფლიო წესრიგზე დავინყებას უნდა მიეცეს.¹⁰¹ ნიბურის აზრით, პოლიტიკური თეორია პოლიტიკური პრაქტიკიდან, სინამდვილიდან გამომდინარეობს.¹⁰²

პოლიტიკური რეალიზმის კიდევ ერთი ცნობილი „მშენებელი“ ამერიკელი დიპლომატი ჯორჯ ქენანია (1904-2005 წწ.). საერთაშორისო ურთიერთობათა ამ მძლავრ კონცეფციაში მისი

⁹⁸ ამ კონცეფციის არსია ბიბლიური შეხედულება ადამიანზე, რომელიც ცოდვილია და ამიტომ ბოროტების ჩამდენიკაა.

⁹⁹ H.K.Davis, R.C.Goad (Eds.). Reinhold Niebuhr on Politics: His Political Philosophy and Its Application to Our Age as Expressed in His Writings. New York, Scribner's, 1960, p.65

¹⁰⁰ R.Niebuhr. Moral Man and Immoral Society. New York, Scribner's, 1947, pp.XI-XII

¹⁰¹ R.Niebuhr. The Irony of American History. New York, Scribner's, 1952, p.2

¹⁰² R.Niebuhr. The Illusion of World Government. "Bulletin of the Atomic Scientists", V, October 1949, p.290

მთავარი წვლილი აქტიური დიპლომატიის გამოყენების აუცილებლობის იდეაა. ქენანის აზრით, დახვეწილ დიპლომატიას დიდი შესაძლებლობები აქვს და, გულუბრყვილო მორალიზმთან და წმინდა სამხედრო მიდგომასთან შედარებით, პოლიტიკურ მოქნილობას უპირატესობები მოეპოვება. ქენანი მნიშვნელოვან როლს ანიჭებს დიპლომატიურ მანევრირებას, თუმცა მას არ ავიწყდება, რომ ისტორიული სინამდვილე და ეროვნული ინტერესები დიპლომატიის შესაძლებლობებს გარკვეულ ჩარჩოებს უქმნიან. ჩვენთვის მეტად საყურადღებოა ქენანის შეხედულება პატარა სახელმწიფოებზე თანამედროვე საერთაშორისო სისტემის პირობებში. ქენანი მიიჩნევს, რომ საერთაშორისო სისტემა იერარქიული უნდა იყოს, რომელშიც წესრიგს ძლიერი ქვეყნები დაამყარებენ; ის ლიბერალურ-ამერიკული წარმოდგენაა კი, რომლის თანახმადაც დიდი სახელმწიფოები ბუნებით ცუდები არიან, ხოლო პატარა ქვეყნები — უმანკონი და კეთილნი, ბავშვური სიზმარია. ამგვარი წარმოდგენის შედეგია, ქენანის აზრით, „სუსტი და უუნარო ქვეყნების მთელი გროვა, რომელთა სუვერენული სტატუსი სრული უაზრობაა“.¹⁰³ ვიეტნამში დაწყებულ ომთან დაკავშირებით, კონგრესის ერთ-ერთ კომიტეტში მოწყობილ სხდომაზე გამოსვლისას ქენანი შეეხო ანარქიას საერთაშორისო სისტემაში და ძლიერი ქვეყნების და, პირველ ყოვლისა, აშშ-ის როლი დაახასიათა როგორც მსოფლიო მშვიდობის, სტაბილურობის ფაქტორი და შენიშნა, რომ „არსებობს ძალიან ბევრი ახალი პატარა სახელმწიფო გამოუცდელი მთავრობით, ქვეყნები ეროვნული სახელმწიფოებრიობის სუსტი ტრადიციებით. მერწმუნეთ, ისინი ერთმანეთთან ბრძოლას დაიწყებენ და ჩვენი, როგორც ძლიერი ქვეყნის, როლი უნდა იყოს ამ კონფლიქტების იზოლირება, შერბილება, რადგან ისინი დიდ ზიანს მიაყენებენ მსოფლიო მშვიდობას.“¹⁰⁴

საერთაშორისო ურთიერთობებში დიპლომატიის მნიშვნელოვან როლს აღნიშნავს აგრეთვე ცნობილი მეცნიერი და სახელმწიფო მოღვაწე ჰენრი კისინჯერი (დაბ. 1923წ.), რომელიც თანამედროვე რეალიზმის ერთ-ერთ თვალსაჩინო წარმომადგენლად არის მიჩნეული. ჩვენთვის საყურადღებოა კისინჯერის კონცეფციის ის ელემენტი, რომელიც საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ურთიერთდამოკიდებულებას ეხება. კისინჯერისათვის ქვეყნის შიდა პოლიტიკური სტრუქტურა საერთა-

¹⁰³ G.F.Kennan. The Cloud of Danger: Current Realities of American Foreign Policy. Boston, Atlantic-Little, Brown, 1977, p.29-31

¹⁰⁴ J.W.Fulbright (Ed.) The Vietnam Hearings, New York, 1966, pp.150-151

შორისო ურთიერთობათა საკვანძო საკითხია. საერთაშორისო სისტემა სტაბილური ხდება მაშინ, როცა მასში შემავალი სახელმწიფოების შიდა პოლიტიკური სტრუქტურა საგარეო პოლიტიკის მსგავს მიზნებსა და საშუალებებს ითვალისწინებს. სტაბილური პოლიტიკური სტრუქტურების მქონე სახელმწიფოები არ წარმართავენ რევოლუციურ და ავანტიურისტულ საგარეო პოლიტიკას.¹⁰⁵ მსგავსი შიდა პოლიტიკური სტრუქტურები საერთაშორისო პოლიტიკაში კონსენსუსისა და კონიერების სანინდარია.

ფრანგი რაიმონ არონი (1904-1983წ.) აგრეთვე შეგვიძლია მივიჩნიოთ საერთაშორისო ურთიერთობათა ერთ-ერთ იმ თეორეტიკოსად, რომლის შეხედულებანი ამაგრებენ პოლიტიკური რეალიზმის კონცეფციას. არონიც ფიქრობს, რომ ჰეგემონური საერთაშორისო სისტემები უფრო სტაბილური და „მშვიდია“.¹⁰⁶ არონის აზრით, არსებობს მშვიდობის სამი ტიპი: წონასწორობა, ჰეგემონობა და იმპერია. ყოველ ისტორიულ პერიოდში საერთაშორისო ურთიერთობათა პროცესის მონაწილე სახელმწიფოთა ძალები სამიდან ერთ-ერთ მდგომარეობაში იმყოფება. ესენია: 1. წონასწორობა; 2. ერთ-ერთი მონაწილის დომინირება; 3. ერთ-ერთი მონაწილის სრული უპირატესობა. მართალია, უფრო პატარა სახელმწიფოებს არ ძალუძთ სტატუს-კვოს შეცვლა, ჰეგემონი სახელმწიფო ურიგდება მათს არსებობას და არ შთანთქავს მათ, რასაც ვერ იტყვი იმპერიაზე.¹⁰⁷

ამერიკელი არნოლდ ვოლფერსი (1892-1968) საერთაშორისო ურთიერთობათა არსს სუვერენულ სახელმწიფოთა ურთიერთქმედებაში ხედავს. ქვეეროვნული, ტრანსეროვნული და სხვა მონაწილეებიც, მისი აზრით, აგრეთვე მონაწილეობენ საერთაშორისო ურთიერთობათა პროცესში, მაგრამ ძირითადი და განმსაზღვრელი მონაწილეები მაინც სუვერენული სახელმწიფოები არიან.¹⁰⁸ თუმცა ვოლფერსი უფრო „მოქნილი“ რეალისტია; იგი სახელმწიფოთა საგარეო პოლიტიკურ მიზნებს წყვილ-წყვილად აჯგუფებს: 1. „ფლობის“ მიზნები, ე.ი. ეროვნული დამოუკიდებლობა, ფიზიკური გადარჩენა და ტერიტორიული

105 H.A.Kissinger. American Foreign Policy: Three Essays. W.W. Norton and Company, New York, 1969, pp.11-16.

106 R.Aron. Peace and War: A Theory of International Relations. F.A.Praeger, New York, 1968, p.100

107 R.Aron. Peace and War..., pp.151-152

108 A.Wolfers. Discord and Collaboration: Essays on International Politics. Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1988, pp.19-24.

მთლიანობა; 2. „გარემოს“ მიზნები ანუ ისინი, რომლებმაც ეროვნულ საზღვრებს გარეთ საერთაშორისო გარემოზე ზემოქმედება უნდა მოახდინონ. ვოლფერსს მიაჩნია, რომ სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკა უნდა წარიმართოს ეროვნულ (სახელმწიფო) ინტერესებიდან გამომდინარე, ხოლო ეროვნული ინტერესები მოიცავს, პირველ ყოვლისა, ტერიტორიულ მთლიანობას, დამოუკიდებლობას და გადარჩენას. ამავე დროს, „გადარჩენას“ სხვადასხვა მნიშვნელობა ენიჭება სხვადასხვა პირობებში მყოფი სახელმწიფოების მიერ.¹⁰⁹ ეროვნული ინტერესების განსაზღვრა კი ხდება ფასეულობათა იერარქიიდან გამომდინარე, მაგრამ ყველაზე ხშირად ყველაფერი ეროვნული უსაფრთხოებით იწყება.¹¹⁰

მეტად საყურადღებოა ვოლფერსის შეხედულებები სუსტი ქვეყნების ადგილსა და როლზე საერთაშორისო სისტემაში. მიუხედავად იმისა, -აღნიშნავს ვოლფერსი,- რომ ძლიერება მძლავრი, დიდი ქვეყნებისათვის არის დამახასიათებელი, არსებობს „პარადოქსული ფენომენი, რომელსაც ვუნდებთ „სუსტის ძლიერებას“ და რომელიც ასე კარგად გამოიხატა მთელი რიგი სუსტი სახელმწიფოების შედეგიან პოლიტიკაში სუპერ-ძალების სამყაროში, განსაკუთრებით კუბისა და ალბანეთის მაგალითზე, რომლებმაც, თუნდაც გამოწვევების შემთხვევაში, შეძლეს მათზე ბევრად ძლიერი მეზობლების დანოლის გაძლება. „სუსტის ძლიერების“ მთავარი მიზეზი თვით ძლიერი ქვეყნების ურთიერთობებში ძევს.“¹¹¹ ვოლფერსს მიაჩნია, რომ პატარა, სუსტ ქვეყნებს შეუძლიათ შედეგიანი პოლიტიკა გაატარონ არა მხოლოდ სხვისაგან ძალის „სესხებით“, არამედ საკუთარი შესაძლებლობების მართებული გამოყენებით, სუსტი ქვეყნების სოლიდარობაზე დაყრდნობით.¹¹²

¹⁰⁹ იქვე, ..., p.73

¹¹⁰ A. Wolfers. *Discord and Collaboration*, pp.147-165

¹¹¹ იქვე, ..., p. 111

¹¹² იქვე, ..., p.112

პოლიტიკური რეალიზმი: ქალის პრიმატი

*კარგი ხარ ყველასათვისა,
მანამ რამა გაქვს ძალია,
და როცა ძალა წაგერთმის,
გამოგეთხრება თვალია.*

ვაჟა

პოლიტიკური რეალიზმი საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიაში 40-იანი წლებიდან გაბატონდა. უფრო მეტიც, ის, რასაც ამ დისციპლინის კლასიკურ ტრადიციას უწოდებენ, რეალიზმის თეორიიდან გამომდინარეობს.

რეალიზმის თეორია შემდეგნაირად განსაზღვრავს საერთაშორისო ურთიერთობებს: 1. საერთაშორისო სისტემის წამყვანი მონაწილეები ერი-სახელმწიფოები ანუ სუვერენული სახელმწიფოებია; 2. საშინაო პოლიტიკა და საგარეო პოლიტიკა განსხვავდება; 3. საერთაშორისო პოლიტიკა ანარქიულ გარემოში ძალაუფლებისათვის ბრძოლას წარმოადგენს; 4. მიუხედავად იმისა, რომ ყველა სუვერენული სახელმწიფო თანასწორუფლებიანია, ძლიერი და სუსტი სახელმწიფოების შესაძლებლობები და როლი საერთაშორისო ურთიერთობებში მაინც მნიშვნელოვნად განსხვავდება.

რეალიზმის კონცეფციის თანახმად, საერთაშორისო ურთიერთობები არსებითად კონფლიქტურია. სოციალური სინამდვილის არსი არის ჯგუფი, განსაკუთრებით, კონფლიქტური ჯგუფი (ტომი, ქალაქი-სახელმწიფო, სამეფო, იმპერია, ერი-სახელმწიფო) და არა ცალკეული პიროვნება, ხოლო მთელი პოლიტიკური ცხოვრების წამყვანი მოტივაცია ძალაუფლება და უსაფრთხოებაა.¹¹³

რ. ქიოჰენმა თანამედროვე, კლასიკური რეალიზმის არსი შემდეგი პრინციპებით გამოხატა:

1. სუვერენული სახელმწიფოები მსოფლიო პოლიტიკის ყველაზე მნიშვნელოვანი მონაწილეები არიან;
2. სახელმწიფოები არიან რაციონალური, უნიტარული მონაწილეები, რომლებიც მოქმედებენ სტრესის, განუსაზღვრელობისა და სრულყოფილი ინფორმაციის ნაკლებობის პირობებში;
3. სახელმწიფოები იბრძვიან ძალაუფლებისათვის და თა-

¹¹³ R. G. Gilpin. The Richness of the Tradition of Political Realism. In: "Neorealism and Its Critics", R. O. Keohane (Ed.). New York, Columbia University Press, 1986, pp. 304-305.

ვიანთ ინტერესებს ძალის, ძლიერების კატეგორიებით განსაზღვრავენ.¹¹⁴

რეალიზმის კონცეფცია, როგორც დავინახეთ, მიმართულია პოლიტიკური იდეალიზმის ანუ უტოპიზმის წინააღმდეგ და იგი უარყოფს საერთაშორისო სისტემის ძირეული მახასიათებლების შეცვლისა და გაუმჯობესების შესაძლებლობებს. რეალიზმის თანახმად, საერთაშორისო სისტემის განმსაზღვრელი ბევრი ფაქტორი ვერასოდეს შეიცვლება. სუვერენულ სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობებში და მათ ინტერესებში ჰარმონიის მიღწევა შეუძლებელია, ხოლო სუვერენული სახელმწიფოების ეროვნული მიზნები და ინტერესები ხშირად კონფლიქტური ხასიათისაა და ომების გამომწვევიც. ამიტომ, ამგვარ პირობებში წინა პლანზე გამოდის სახელმწიფოთა ძალის, ძლიერების საკითხი.

როგორც მორგენტაუ შენიშნავს, საშინაო და საერთაშორისო პოლიტიკა ერთი და იმავე ფენომენისთვის, ძალაუფლებისათვის, ბრძოლის ორი განსხვავებული გამოხატულებაა.¹¹⁵ ისინი ერთმანეთისაგან იმით განსხვავდებიან, რომ პოლიტიკის აღნიშნულ ორ სფეროში განსხვავებული ზნეობრივი, პოლიტიკური და სოციალური პირობებია გაბატონებული. მაგრამ ყველა შემთხვევაში პოლიტიკის არსი მდგომარეობს ძალაუფლების შენარჩუნებაში, გაზრდაში ან დემონსტრირებაში.¹¹⁶ სახელმწიფო, რომელიც ძალაუფლების შენარჩუნებას ცდილობს და საერთაშორისო სისტემაში ძალის, ძლიერების გადანაწილებას ეწინააღმდეგება, სტატუს-კვოს შენარჩუნების პოლიტიკას მიმართავს. სახელმწიფო, რომელიც ძალის, ძლიერების გადანაწილების გზით, ცდილობს საერთაშორისო სისტემაში საკუთარი ძალაუფლების გაზრდას, იმპერიალისტურ პოლიტიკას აწარმოებს, ხოლო სახელმწიფო, რომელიც ცდილობს საკუთარი ძლიერების დემონსტრირებას, პრესტიჟის პოლიტიკას მიმართავს.¹¹⁷

სახელმწიფოს ძლიერება ზოგჯერ წარმოუდგენიათ როგორც მისი შესაძლებლობების ჯამი, მაგრამ ძლიერების კომპონენტები სხვადასხვა ხასიათისაა, ზოგი რაოდენობრივი, ზოგიც თვისებრივი, და მათ შეფასებას მნიშვნელოვნად განაპირობებს

¹¹⁴ R. O. Keohane. Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond. In: "Neorealism and Its Critics". R. O. Keohane (Ed.), New York, Columbia University Press, 1986, pp. 164-165.

¹¹⁵ H. Morgenthau, Politics Among Nations..., p. 36.

¹¹⁶ იქვე, , 36.

¹¹⁷ იქვე, , p. 37.

აღქმითი და ფსიქოლოგიური მომენტები. ძალის, ძლიერების გაზომვა, შეფასება ერთობ რთული საქმეა და მსოფლიო ისტორიაში უამრავი ისეთი შეთხვევაა ცნობილი, როცა არც საკუთარი და არც მეტოქის ძალა ყოფილა ჯეროვნად შეფასებული და ამის გამო ბევრი ომიც წაგებულა.

საერთაშორისო ურთიერთობებში და ყოველდღიურ ცხოვრებაში ტერმინები „ძალა“, „ძლიერება“, „დიდი ძალა“, „სუპერ-ძალა“, „ძალთა ბალანსი“ იმდენად მოარულია, რომ ხშირად არც ვუფიქრდებით მათ ზუსტ მნიშვნელობას, მათ რაოდენობრივთვისებრივ პარამეტრებს. როცა აშშ-ის შეიარაღებული ძალები თავს ესხმიან გრენადას, როცა საბჭოთა ჯარები შედიან ჩეხოსლოვაკიაში, ხოლო ბოლშევიკური რუსეთი იჭრება დემოკრატიულ საქართველოში, ან როცა მოკავშირეები, აშშ-ის მეთაურობით, მიწასთან ასწორებენ ერაყს — ყველამ ვიცით, რომ ძალა იქნა გამოყენებული. ყველამ ვიცით, რომ სიტყვები — „უფრო ძლიერი“ და „უძლიერესი“, პირველ ყოვლისა, გულისხმობს სამხედრო ძლიერებას. არავინ აღიქვამს ბელგიასა თუ პარაგვაის როგორც „ძლიერებს“, რადგან მათი სამხედრო ძლიერება „ჩვეულებრივი“ და „ბირთვული“ სტანდარტებით მცირეა. ძლიერის იარაღის აკუთვნებენ, ჩვეულებრივ, იმ სახელმწიფოს, რომელმაც შედეგიანად იომა, დაამარცხა სერიოზული მეტოქე. სანამ ეს არ მომხდარა, რანაირად შეგვიძლია დავადგინოთ, ვინ არის ძლიერი ან უძლური? სამხედრო გამარჯვება ადასტურებს ძლიერებას, ძლიერის რეპუტაციას. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში პრუსიის მიერ ზედიზედ მოპოვებულმა ორმა სწრაფმა გამარჯვებამ (ჯერ, 1866 წელს, სერიოზულ და „პატივსაცემ“ იმპერიაზე — ავსტრო-უნგრეთზე, და 1870 წელს, კონტინენტის უძლიერეს ქვეყანაზე საფრანგეთზე), არავისში აღძრა იმის ეჭვი, რომ გაერთიანებული გერმანია ძლიერია. როცა აშშ-მა 1898 წელს კუბაში „ნაარტყა“ ესპანეთს, ხოლო 1903—1904 წწ. ომში იაპონიამ რუსეთს აჯობა, „სერიოზული“ საერთაშორისო პოლიტიკის ამ ორ ახალბედს „ძლიერთა“ სტატუსი მიენიჭა. პირველ მსოფლიო ომში (1914—1918 წწ.) საფრანგეთის სისხლისაგან დაცლამ და ბენზე გადარჩენამ, ხოლო 1940 წელს გერმანიასთან სამარცხვინო დამარცხებამ საფრანგეთის რეპუტაციას ძირი გამოუთხარა.

ძლიერის რეპუტაციას ეჭვქვეშ აყენებს არა მხოლოდ ომში დამარცხება, არამედ სუსტი მოწინააღმდეგის ფონზე „უხეიროდ“ გამოჩენა. ასე მოხდა 1939—1940 წლების სსრკ-ფინეთის ომში, რომელიც, მართალია, სსრკ-მა მოიგო, მაგრამ მისი, როგორც „ძლიერი ქვეყნის“, პრესტიჟი, მნიშვნელოვნად შეირყა.

ინგლისმა 1956 წელს, სუეცის კრიზისის შედეგად, დაკარგა ძლიერის სახელი და ამიტომ 1981 წელს არგენტინასთან ფოლკ-ლენდის კუნძულებისათვის ომში შეეცადა საკუთარი შელახული რეპუტაციის აღდგენას. აშშ-ს იგივე მოუვიდა ვიეტნამის ომში. ამერიკელებს გაუჩნდათ ე.წ. „ვიეტნამის სინდრომი“, რომელიც ვერ ამოძირკვა გრენადისა და პანამის წინააღმდეგ ჩატარებულმა შედეგიანმა სამხედრო ოპერაციებმა, მაგრამ ერაყის დამარცხების შედეგად ვიეტნამის სინდრომი მნიშვნელოვანწილად დაძლეულ იქნა. ამგვარი მაგალითი ბევრია.

ქვეყნის ძლიერება მხოლოდ ბრძოლის ველზე როდი მოწმდება. 60-იანი წლებიდან კოსმოსში მოპოვებული მიღწევები ძლიერთა მიერ თავიანთი „ძლიერების“ დადასტურების ასპარეზი გახდა. სუპერძალებს შორის თერმობირთვული ომი პრაქტიკულად შეუძლებელი გახდა და კოსმოსში კონკურენციამ ნამდვილი ომის როლი შეასრულა. აშშ-სა და სსრკ-ს შორის მეტოქეობაში რეპუტაციის სიმბოლოდ არა მხოლოდ ცხოვრების წესი და დონე, არამედ კოსმოსური ტექნოლოგიაც იქცა.

ძლიერის რეპუტაცია შეიძლება შეირყეს (ან, პირიქით, განმტკიცდეს) ქვეყნის საშინაო პოლიტიკური მოვლენების შედეგადაც. როცა 1937 წელს სტალინმა მუსრი გაავლო თავისი ქვეყნის ოფიცერთა კორპუსს, სსრკ-ის ძლიერება მისი პოტენციური მეტოქეებისათვის საეჭვო გახდა. საფრანგეთმა ამის შედეგად პოლონეთი სსრკ-ზე ძლიერად მიიჩნია. უფრო მეტიც, გერმანიასთან ომში ჩაბმულმა საფრანგეთმა და ინგლისმა გადაწყვიტეს სსრკ-ის აგრესიის მსხვერპლად ქცეული ფინეთისათვის აღმოეჩინათ დახმარება.

ქვეყნის ძლიერების, ძალის შეფასება გარკვეულწილად აღქმითი შეფასებაა... ძლიერის რეპუტაცია ქვეყანას ძლიერებას ანიჭებს. ამიტომაც მეტოქე, ისევე როგორც საკუთარი ძლიერება, შესაძლოა სათანადოდ ვერ შეაფასო ან გადამეტებულად შეაფასო. პოლიტიკოსები გადაწყვეტილებებს იღებენ საკუთარ და სხვათა (დაზვერვა, სამხედროები და ა.შ.) აღქმაზე დაყრდნობით. ამას ზოგჯერ შეცდომები მოჰყვება და იქმნება პრობლემები. ამ მხრივ უთუოდ საყურადღებოა გერმანიის კანცლერის ოტო ფონ ბისმარკის დამაფიქრებელი შენიშვნა რუსეთის ძლიერების თაობაზე: „რუსეთი ყოველთვის იმაზე უფრო ძლიერი ან უფრო სუსტი გვეჩვენება, ვიდრე იგი არის სინამდვილეში“.

იმის გამო, რომ მეხსიერებაში შემორჩენილი იყო პირველ მსოფლიო ომში გერმანელების მიერ გამოჩენილი ბრძოლისუნარიანობა და სოლიდურობა, ამჯერად კი ჰიტლერი ბლესს

ოსტატურად იყენებდა, 30-იან წლებში საფრანგეთსა და ინგლისს ბევრჯერ მოუხდათ გერმანიის სამხედრო შესაძლებლობების გადაფასება. მეტოქის შეუფასებლობის მაგალითებად შეიძლება გამოდგეს ვიეტნამის ომში აშშ-ის ჩათრევა და სსრკ-ის ავღანეთში შეჭრა. ვერც ჰიტლერმა და ვერც იაპონიის ხელმძღვანელობამ თავის დროზე ჯეროვნად ვერ შეაფასეს აშშ-ის სამხედრო-ეკონომიკური პოტენციალი (აშშ-ის პოტენციალი იაპონიისას კი თითქმის ათჯერ აღემატებოდა).¹¹⁸

ამიტომ, როგორც ჯ. სპენიერი, შენიშნავს სანამ კონფლიქტი ომში გადაიზრდება, ძალა, ძლიერება — გონებაში, ფიქრებშია დამკვიდრებული და მხოლოდ ბრძოლის ველზე გამოჩნდება, რამდენად სწორად იყო იგი შეფასებული.¹¹⁹ რეალური ძლიერება და აღქმული ძლიერება ყოველთვის სხვაობენ, ზოგჯერ — მნიშვნელოვნადაც. 1939 წელს ჰიტლერის გენერლებს ეშინოდათ საფრანგეთის ძლიერებისა, თვითონ ჰიტლერს კი — არა. გენერლების შეფასება უფრო რაოდენობრივი და სამხედრო ესქსპერტიზა იყო, ჰიტლერის შეფასება კი, — თვისებრივი და პოლიტიკურ-ფსიქოლოგიური. მართალი იგი აღმოჩნდა.

¹¹⁸ Sir G. Sansom. Japan's Fatal Blunder. In: "The Use of Force", R. J. Art, K. N. Waltz (Eds.). 3rd Edition, University Press of America, Lanham, 1988, p. 183.

¹¹⁹ J. Spanier. Games Nations Play: Analyzing International Politics. New York, Praeger Publishers, 1973, p. 105.

სახელმწიფოს ძლიერება და მისი კომპონენტები

ჩვენ ერს ორი ათასი წელიწადი უცხოვრია ისტორიულის ცხოვრებით. ბევრი მაგარი და ბევრიც უვარგისი ქვა ჩაუდვია იმ საძირ-კველში, რომელზედაც დღეს ჩვენი ანმყოფი დამყარებული მერმისის ამოსაგებად.

ილია

სახელმწიფოს ძლიერება რამდენიმე კომპონენტისაგან შედგება*. პირველ ყოვლისა, ტრადიციულად ქვეყნის **გეოგრაფიულ მახასიათებლებს** (მდებარეობა, სიდიდე, საზღვრების ხასიათი, რელიეფის თავისებურებანი და ა.შ.) ასახელებენ. იმავე მორგენტაუს მიაჩნია, რომ „ყველაზე სტაბილური ფაქტორი, რომელსაც ქვეყნის ძლიერება ემყარება, მისი გეოგრაფიული თავისებურებებია“.¹²⁰ თუმცა ამ მოსაზრებას ბევრი არ იზიარებს. ჯ. ჰერცი, მაგალითად, ფიქრობს, რომ თანამედროვე სამხედრო ტექნიკის პირობებში გეოგრაფიულ ფაქტორს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აღარა აქვს.¹²¹ უნდა ვიფიქროთ, რომ ბირთვული იარაღის გამოყენება არ მოხდება და სამხედრო შენაერთებს მაინც მოუწევთ ომის პირობებში როგორც ვრცელი ტერიტორიის, ასევე რთული რელიეფის, ბუნებრივი საზღვრების, სიციხისა და ყინვის, დიდი მდინარეების დაძლევა. გარდა ამისა, ზოგიერთი ქვეყნის ოკეანეში ან პოტენციური აგრესორისაგან მოშორებით მდებარეობა გეოგრაფიულ ფაქტორს მნიშვნელობას არ უკარგავს.

სახელმწიფოს ძლიერების მეორე მნიშვნელოვანი კომპონენტი მისი **ბუნებრივი რესურსებია**, თუმცა გადამწყვეტ მნიშვნელობას არც ამ კომპონენტს ანიჭებენ. ბუნებრივი რესურსების ოდენობასა და ხასიათს ქვეყნის ძლიერებისათვის ადრე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, დღეისათვის კი უფრო დიდი მნიშვნელობა რესურსების გამოყენების უნარს, ტექნოლოგიის დონეს ენიჭება. რასაკვირველია, საკმარისი და მრავალფეროვანი სარესურსო ბაზა ნებისმიერი ქვეყნის სამხედრო-

* ამ საკითხის შესახებ ყველაზე ვრცლად იხილეთ: К.Кнопп. Военный потенциал государств. изд. ИЛ, М., 1956; Т.К. Финлеттер. Сила и политика. Издат. ИЛ., М., 1956 г.

¹²⁰ H. Morgenthau, ..., p. 106.

¹²¹ J. H. Herz. International Politics in the Atomic Age. New York, Columbia University Press, 1959, p. 108.

ეკონომიკურ ძლიერებას მხოლოდ ხელს შეუწყობს. როგორც საფრანგეთის პრეზიდენტმა კლემანსომ პირველი მსოფლიო ომის დროს შენიშნა: „ნავთობის ერთი წვეთი ჩვენი ჯარისკაცების წვეთი სისხლის ტოლფასია“.

დღეისათვის ქვეყნის ძლიერების ძალზე მნიშვნელოვან კომპონენტად მიიჩნევენ მის **სამრეწველო პოტენციალს**.¹²² ბუნებრივია, რომ განვითარებული, მოწინავე ტექნოლოგიით აღჭურვილი მრეწველობის მქონე სახელმწიფო ძლიერი იქნება. ზოგიერთი ავტორის აზრით, ქვეყნის ძლიერების უმნიშვნელოვანესი „სამრეწველო“ კომპონენტი თანამედროვე შეიარაღების საჭირო მასშტაბით წარმოების უნარია.¹²³ თუმცა ამავე დროს არის ისეთი შემთხვევები, როცა ქვეყანა თვითონ არ აწარმოებს იარაღს (გერ და იაპონია 50-იან და 60-იან წლებში), მაგრამ მაინც დიდ გავლენას ახდენს საერთაშორისო პოლიტიკაზე.

სახელმწიფოს ძლიერების კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი კომპონენტი მისი **მოსახლეობაა**. ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ მრავალრიცხოვანი მოსახლეობა ძლიერების გარანტიაა, მაგრამ ძალზე მრავალრიცხოვან ქვეყანას ძლიერების დიდი პოტენციალი აქვს როგორც შრომითი რესურსების, ასევე დიდი შეიარაღებული ძალების გამოყვანის თვალსაზრისით. ნაპოლეონის თქმით, „ღმერთი ყოველთვის დიდი ბატალიონების მხარეზეა“. დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ქვეყნის მოსახლეობის საერთო კულტურულ დონეს, განათლების და კვალიფიკაციის დონეს და ა.შ. მორგენთაუ და ზოგიერთი სხვა ავტორი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ ეროვნულ ხასიათს და სულისკვეთებას, როგორც სახელმწიფოს ძლიერების მნიშვნელოვან კომპონენტებს.¹²⁴ დიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე მოსახლეობის სამხედრო ტრადიციებს, სამხედრო სამსახურის მიმართ განწყობას, სამხედრო-პატრიოტულ სულისკვეთებას.

ძლიერების კიდევ ერთი კომპონენტია ქვეყნის **მთავრობა**. მას უნდა შესწევდეს უნარი ისე წარმართოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკა, რომ მიღებული გადაწყვეტილებების შედეგად სახელმწიფო იყოს ძლიერი, მოსახლეობა — შეკავშირებული და მობილიზებული გარეშე საფრთხის შემთხვევაშიც. გარდა ამისა,

¹²² H. Morgenthau, ..., p. 112-114.

¹²³ Ch. P. Kindleberger. Power and Money: The Economics of International Relations and The Politics of International Economics. New York, Basic Books, 1970, p. 58.

¹²⁴ H. Morgenthau, ..., pp. 122-132; J. G. Stoessinger. The Might of Nations: World Politics of Our Time. 4th Edition. Random House, New York, 1973, pp. 21-24.

ძლიერი მთავრობა ნიშნავს ოსტატურ და შედეგიან დიპლომატიასაც, რომელიც ნებისმიერი ქვეყნის ძლიერების მნიშვნელოვან კომპონენტად მიიჩნევა.¹²⁵ დღესაც დაობენ იმის თაობაზე, თუ მმართველობის რომელი ფორმა, დემოკრატია თუ დიქტატურა, უწყობს უფრო ხელს სახელმწიფოს ძლიერებას, ამ მხრივ ეფექტური დემოკრატია უნდა, თუ დიქტატურა. ამას ემატება ძლიერი, ზოგჯერ ქარიზმატული ლიდერის საკითხიც. ბევრის აზრით, დემოკრატიას მეტი შეუძლია, რადგან დემოკრატიულ სახელმწიფოში მოსახლეობა ნებაყოფლობით და შეგნებულად უჭერს მხარს საკუთარ მთავრობას, დიქტატურის პირობებში კი ყველაფერი ძალდატანებით ხდება. მიუხედავად იმისა, რომ დემოკრატიული სახელმწიფო საყოველთაოდ არის აღიარებული, როგორც მმართველობის საუკეთესო და უნივერსალური ფორმა, ისტორიამ ბევრი ისეთი მაგალითი მოგვცა, როცა ომიდან გამარჯვებულნი სწორედ ავტორიტარული და დიქტატორული რეჟიმები გამოსულან.

ძლიერება არის ძალა, მისი ეფექტურად და მოქნილად გამოყენების, ახალ ვითარებასთან სწრაფი შეგუების უნარი. ძლიერების კომპონენტების გამოყენების დროს მოქნილობა ისევე მნიშვნელოვანია, როგორც საკუთრივ ფიზიკური თუ სამხედრო ძალა.

ძლიერება პოლიტიკური ფენომენია. ძალა, ძლიერება მის მფლობელ ქვეყანას შესაძლებლობას უქმნის, დაიცვას საკუთარი ეროვნული ინტერესები ანარქიული საერთაშორისო პოლიტიკური სისტემის პირობებში. როგორც უკვე აღინიშნა, ქვეყნის ძლიერების ყველაზე ნაცადი ინდიკატორი მისი **სამხედრო ძლიერებაა**. სახელმწიფოები დღესაც განაგრძობენ ურთიერთობებს, პირველ ყოვლისა, სამხედრო ძლიერების გათვალისწინებით და მშვიდობას მასზე დაყრდნობით ეძიებენ. თანამედროვე მსოფლიოს სამი მნიშვნელოვანი მოვლენა — სამხედრო ხარჯების ზრდა, სამხედრო პოტენციალის განუზრვრელი ზრდა და გამაღებული საერთაშორისო ვაჭრობა იარაღით — ამის დამადასტურებელია. საკმარისია გავეცნოთ თანამედროვე სახელმწიფოების პირდაპირ და არაპირდაპირ სამხედრო ხარჯებს, რათა დავრწმუნდეთ, რომ სამხედრო ძლიერებას მნიშვნელობა არ დაუკარგავს. საყურადღებოა, რომ ადრე ყველაზე შეიარაღებულნი მდიდარი ქვეყნები იყვნენ. ამჟამად კი ეს სენი ლარიბ ქვეყნებსაც გადაედო. ლარიბ ქვეყნებს სამხედრო ხარჯების

¹²⁵ H. Morgenthau, ..., p. 135-139.

კიდევ უფრო გაზრდის საშუალებას მხოლოდ მიძიმე ეკონომიკური ვითარება არ აძლევს. ბევრი მთავრობა უცხოელთა შესაძლო შემოტევისაგან საკუთარი მოქალაქეების დასაცავად, მეტს ხარჯავს, ვიდრე ამ მოქალაქეების სოციალურ დაცვაზე, მათ განათლებასა და ჯანმრთელობაზე.

თუ წარსული მომავლის გზამკვლევაა, მაშინ, როგორც ჩანს, სამხედრო ძლიერება საერთაშორისო ურთიერთობების უმნიშვნელოვანეს ფაქტორად კიდევ დიდხანს დარჩება. ამგვარ შეხედულებას დღეს ყველა როდი ეთანხმება. ერთნი მიიჩნევენ, რომ ბირთვული იარაღის არსებობა გამორიცხავს ომს მსოფლიოს უძლიერეს ქვეყნებს შორის, მაგრამ ამგვარი ომი სწორედ იმიტომ არ მომხდარა, რომ უზარმაზარი სამხედრო ძლიერება არეგულირებს ამ ქვეყნებს შორის ურთიერთობებს. მეორენი მიიჩნევენ, რომ კაცობრიობის მწვავე გლობალურმა პრობლემებმა (გარემოს დაბინძურებამ, ენერგიისა და ნედლეულის ნაკლებობამ და ა.შ.) ომისა და სამხედრო ძლიერების მნიშვნელობა ძალზე შეამცირა. ეს ძლიერი არგუმენტია — გლობალურმა პრობლემებმა მართლაც შეაკავშირა კაცობრიობა და აიძულა იგი, დაეწყო საერთაშორისო თანამშრომლობა ზემოხსენებული პრობლემების გადასაჭრელად. მაგრამ ეს თანამშრომლობა ჯერ მხოლოდ დაიწყო და ის სამომავლო იმედი უფროა, ვიდრე არსებული საერთაშორისო ვითარების გადამწყვეტი, განმსაზღვრელი ფაქტორი. სხვადასხვა სახელმწიფოებს საკუთარი, ძალზე განსხვავებული პრობლემები აქვთ მოსაგვარებელი და ჯერჯერობით დედამიწაზე არ არსებობს ისეთი ორგანიზაცია თუ ორგანო, რომელიც მათ აიძულებდა შეთანხმებულიყვნენ. მსოფლიო მთავრობაც რომ შეიქმნას, მასაც შეიარაღებული ძალები, ე.ი. სამხედრო ძალა დასჭირდება, პოლიციური ფუნქციების შესასრულებლად.¹²⁶

ექსპერტთა გარკვეული ჯგუფის აზრით, მსოფლიო ეკონომიკურ სისტემაში ინტეგრაციული პროცესი იმდენად დინამური და ქვეყნები ეკონომიკურად უკვე იმდენად ურთიერთდაკავშირებულნი და ურთიერთდამოკიდებულნი არიან, რომ სამხედრო ძლიერებას აზრი ეკარგება.¹²⁷ მაგრამ სწორედ ინტეგრირების მაღალი დონის მქონე დასავლეთის ქვეყნების მა-

¹²⁶ R. J. Art. The Four Functions of Force. In: "International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues", 3rd Edition, R. J. Art and R. Jervis (Eds.). Harper Collins Publishers, 1992, pp. 140-142.

¹²⁷ R. O. Keohane. J. S. Nye. Power and Interdependence. 2nd Edition, Scott, Foresman and Company, Glenview, 1989, pp.11-19.

გალითზე კარგად ჩანს, რომ ეს არგუმენტი სუსტია. განა სწორედ აშშ-ის სამხედრო ძლიერების წყალობით არ შეიქმნა პირობები დასავლეთ ევროპისა და იაპონიის სწრაფი ეკონომიკური აღმავლობისათვის, დასავლეთ ევროპის ინტეგრაციისათვის? აშშ-ის სამხედრო ძლიერების გარეშე ეს ვერ მოხერხდებოდა და, რა თქმა უნდა, ამის გამო აშშ-საც განვითარების უკეთესი პირობები შეექმნა. სწორედ უზარმაზარ სამხედრო ძლიერებაზე დაყრდნობით შეძლო აშშ-მა, გაეტარებინა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ისეთი საფინანსო, სავაჭრო და სხვა პოლიტიკა, რომელიც მას ხელს აძლევდა. თუნდაც სსრკ-ის მაგალითზეც ჩანს კარგად, რომ სამხედრო ძლიერებას ჯერ მნიშვნელობა არ დაუკარგავს.

ვინაიდან საერთაშორისო სისტემა ანარქიულია, ძალა და პოლიტიკა ურთიერთდაკავშირებულია. სამხედრო ძალა თავისთავად გადარჩენის და კეთილდღეობის გარანტია ვერ იქნება, მაგრამ იგი ორივეს არსებითი კომპონენტია.

სამხედრო ძალის გარეშე დიპლომატიასაც აზრი ეკარგება. ძალა ნებისმიერი სახელმწიფოს ბოლო „კარტია“ პოლიტიკურ თამაშში. ძალის ჩვენება ან თუნდაც მისი არსებობა თავის როლს ყოველთვის ასრულებს. დიპლომატიები მიდიან გარიგებაზე, კომპრომისზე, რადგან იციან, რა მოხდება ძალის გამოყენების შედეგად. ძალა დიპლომატიების პასუხისმგებლობის, „დისციპლინის“ სანინდარია. დიპლომატია ვაჭრობაა, მოლაპარაკებაა — მისი მიზანი ისეთი შედეგის მიღწევაა, რომელიც იდეალური შეიძლება არც იყოს მონაწილე მხარეებისათვის, მაგრამ სჯობდეს ზოგიერთ ალტერნატიულს, რომლებიც სამხედრო ძალის გამოყენებას გულისხმობს. რანაირადაც არ უნდა წარიმართოს მოლაპარაკება და რანაირად ცუდ ურთიერთობებშიც არ უნდა იმყოფებოდნენ მხარეები, მოლაპარაკებებში ყოველთვის შეინიშნება საერთო ინტერესი და ორმხრივი ზიანის თავიდან აცილების მცდელობა.

როცა საკმარისი ძალა გაქვს, — შენიშნავს თომას შელინგი, — მაშინ დიპლომატია — „ვაჭრობაც“ აღარ გინდა. დიდი სამხედრო ძლიერების მქონე სახელმწიფოს ძალით შეუძლია მოიპოვოს ის, რაც სჭირდება და დაიცვას ის, რაც აბაღია. ქვეყანას ყველაფერი ძალუძს, თუ მას აქვს საკმარისი ძლიერება, „საკმარისი“ კი იმით განისაზღვრება, თუ როგორ სამხედრო ძლიერებას ფლობს მოწინააღმდეგე.¹²⁸ სამხედრო ძალის გამოყენება ომს, ძალადობას ნიშნავს. ომი კი სულიერი და მატერი-

128 T. C. Schelling. *Arms and Influence*, New York, Yale University Press, 1966, p. 1.

ალური ფასეულობების მოსპობას, ადამიანთა ტკივილს, შიშსა და ტანჯვასაც ნიშნავს. სამხედრო ძლიერების ეს მხარე, — ტკივილის შიში, — იწვევს შესაძლო „მსხვერპლის“ მოტივაციას, სურვილს, თავი დააღწიოს ამ ტკივილს. ძალადობის შიშით პიროვნებებს და სახელმწიფოებს შეუძლიათ დათმონ, სხვაგვარად მოიქცნენ, თავის არჩევანზე თუ გადაწყვეტილებაზე უარი თქვან, მაგრამ ყოველივე ეს სხვისგან მომდინარე ძალადობაა. ძალადობის, ტკივილის მიყენების შესაძლებლობა — მოლაპარაკებათა მიღმა მდგომი სამხედრო ძალა, „ვაჭრობის“ ნაწილია. მისი გამოყენება დიპლომატიაა, — შენიშნავს შელინგი, — უზნეო, მაგრამ მაინც დიპლომატიაა.¹²⁹

სახელმწიფო ძლიერების კიდევ ერთი და სულ უფრო მზარდი მნიშვნელობის მქონე კომპონენტი **ეკონომიკური ძლიერებაა**. თანამედროვე სახელმწიფოს ეკონომიკური განვითარების დონე და ხასიათი, მისი ეკონომიკის დივერსიფიცირებულიობა, მსოფლიო ეკონომიკური კონიუნქტურის ცვლილებებზე სწრაფად რეაგირება, საკუთარი სანარმოო სიმძლავრეების განახლების და მოწინავე ტექნოლოგიის და ტექნიკის დროული დანერგვის უნარი განსაზღვრავს საერთაშორისო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სისტემებში მის ადგილს. თანამედროვე სამხედრო ძლიერება პრაქტიკულად მთლიანად ეფუძნება ქვეყნის ეკონომიკურ პოტენციალს. განვითარებული, მდიდარ სახელმწიფოს ძალუძს არა მხოლოდ აწარმოოს და იყიდოს ძვირადღირებული შეიარაღება და სხვადასხვა სამხედრო მასალები და ტექნიკა, არამედ განვრთნას და შეინახოს მრავალრიცხოვანი შეიარაღებული ძალები. რაც უფრო აღჭურვილი, განვრთნილი და მობილურია ქვეყნის შეიარაღებული ძალები, მით უფრო ძლიერია ქვეყანა, მაგრამ ეფექტურ სამხედრო პოტენციალს უზარმაზარი ხარჯები სჭირდება. დიდი სამხედრო ხარჯები დამამძიმებელია თვით ყველაზე განვითარებული სახელმწიფოებისათვისაც კი; დიდი სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსი ხელს არ უწყობს ქვეყანაში ეკონომიკურ დინამიზმს და დროთა განმავლობაში ეკონომიკისა და საზოგადოებისათვის მძიმე ტვირთად გადაიქცევა. გამალებული შეიარაღება და ეკონომიკის მილიტარიზაცია ამუხრუჭებს ეკონომიკის განვითარებას, ხოლო თავდასხმისა თუ თავდაცვის ახალ-ახალი საშუალებების ძებნა სულ უფრო მეტ ხარჯებსა და ძალისხმევას მოითხოვს. ამგვარად, სამხედრო ძლიერება დღეისათვის უშუალოდ არის დამოკიდებული ეკონომიკურ ძლიერე-

¹²⁹ T. C. Schelling, ..., p. 2.

ბაზე, მაგრამ სამხედრო ძლიერება ხელს როდი უწყობს ქვეყნის ეკონომიკური პოტენციალის სრულ ამოქმედებას, მის დინამიზმსა და ცვალებადი ეკონომიკური ვითარებისადმი შეგუების უნარს.

ბუნებრივია, რომ პატარა ქვეყნებს არ გააჩნიათ საკმარისი ეკონომიკური პოტენციალი საკუთარი ძლიერი სამხედრო მანქანის შესაქმნელად. უფრო მეტიც, სამხედრო აღჭურვილობასა და მასალებზე ფასების განუხრელი მატება და ეფექტური შეიარაღებული ძალების შენახვისათვის საჭირო მზარდი ხარჯები ძალზე უარყოფითად მოქმედებენ ამ ქვეყნების სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაზე.

საერთაშორისო ასპარეზი პოლიტიკური რეალიზმის თვალთ

*თვითონ სიფრთხილე სჭირდება,
სხვას ვინც დაუგებს მახესაო.
ქართული ანდაზა*

ომი. ომი, როგორც ისტორიული ცვლილებების ძირითადი წყარო და მთელი პოლიტიკური ცხოვრების განმსაზღვრელი ფაქტორი, საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიის ყურადღების ცენტრში ყოველთვის იდგა; ამჟამადაც ასეა. საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორია და პრაქტიკა ერთი ცენტრალური პრობლემის ირგვლივ ტრიალებს; ეს პრობლემა არის „ომის მიზეზები და მშვიდობის, უსაფრთხოების, წესრიგის პირობები“. მაშასადამე, საერთაშორისო ურთიერთობათა არსებითი საკითხები დაკავშირებულია ომთან და მშვიდობასთან, ხოლო ომი კი საერთაშორისო ურთიერთობათა ფუნდამენტური პრობლემაა.¹³⁰

რა არის ომი? ჰედლი ბულის განმარტების თანახმად, „ომი არის ორგანიზებული ძალადობა, რომელსაც ახორციელებს ერთი პოლიტიკური ერთეული მეორის მიმართ“. ¹³¹ ძალადობა ომი არ არის, სანამ იგი პოლიტიკური ერთეულის მიერ არ გა-

¹³⁰ K. W. Deutsch. The Analysis of International Relations. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1968, p. 90.

¹³¹ H. Bull. The Anarchical Society..., p. 184.

ტარებულა. ომი პოლიტიკის საშუალებაა. ამის თაობაზე კარლ ფონ კლაუზევიცმა (1780—1831წწ.) მოსწრებულად შენიშნა, რომ „ომი არის პოლიტიკის გაგრძელება სხვა საშუალებებით“. ომი პოლიტიკური აქტია, იგი პოლიტიკის ინსტრუმენტი.

ომი კაცობრიობის არსებობის თითქოს აუცილებელ პირობად იქცა. ომს ერთნი თავიდან მოსაშორებელ ჭირად და კაცობრიობის შეცდომად მიიჩნევენ, მეორენი — დანაშაულად, მესამენი — ანაქრონიზმად, სხვები კი, როგორც უკვე დავინახეთ, საერთაშორისო ურთიერთობათა ლოგიკურ მოვლენად, პოლიტიკის ერთ-ერთ ინსტრუმენტად მიიჩნევენ.

ჩვენ მიზანს არ შეადგენს ომის, როგორც ფენომენის, როგორც საერთაშორისო ურთიერთობათა უმნიშვნელოვანესი მოვლენის განხილვა.* ჩვენ გვაინტერესებს ომის როლი საერთაშორისო სისტემის ფუნქციონირებისა და ტრანსფორმაციის თვალსაზრისით.

სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობები განისაზღვრება როგორც მონაწილე სახელმწიფოთა ბუნებით, ასევე საერთაშორისო სისტემის სტრუქტურით და ხასიათით, ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი საერთაშორისო საზოგადოების წესებითა და ნორმებით. თუ საზოგადოებრივი პროგრესი თანამშრომლობისა და მშვიდობიანობის დონით უნდა შეფასდეს, მაშინ საერთაშორისო საზოგადოება საკმაოდ პრიმიტიულ დონეზე მდგომად უნდა მივიჩნიოთ. სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობებში ყველა სახის კონფლიქტი გვხვდება, მაგრამ ომი მათ შორის ყველაზე დამანგრეველი და საშინელია. ომის თავიდან აცილების მცდელობები ჯერჯერობით უნაყოფოა და, თუმცა აგრესია დაგმობილია, ომები მაინც ხდება.

ცალკეული სახელმწიფოს პოზიციიდან გამომდინარე, ომი წარმოადგენს პოლიტიკის, საკუთარი მიზნების მიღწევის საშუალებას. როცა სახელმწიფო ომს იწყებს, ეს აუცილებლად როდი ნიშნავს, რომ მისი დაწყება წინასწარ კარგად გათვლილი იყო.

* ომის შესახებ იხ.: Q. Wright. A Study of War. 2 Volumes. Chicago, University of Chicago Press, 1942; War. L. Bramson and G. W. Goethals (Eds.). Basic Books, New York, 1968; J. U. Nef. War and Human Progress. Cambridge, Harvard University Press, 1950; G. Blainey. The Causes of War. Third Edition. Free Press, New York, 1988; E. Luard. War in International Society. New Haven, Yale University Press, 1987; M. Walzer. Just and Unjust Wars. Second Edition. Basic Books, 1977; J. T. Johnson. Can Modern War Be Just? New Haven, Yale University Press, 1984; M. Van Creveld. The Transformation of War. The Free Press, New York, 1991; D. Kagan. On Origins of War and Preservation of Peace. Doubleday, New York, 1995.

ომი შეიძლება დაიწყოს ისეც, რომ მეომარი ქვეყნები ომში ჩართულნი აღმოჩნდნენ მასში მონაწილეობის დიდი სურვილის გარეშეც. ამის თაობაზე ბევრი ინერება; იხმარება სპეციალური ტერმინი „შემთხვევითი ომი“, რომლითაც აღნიშნავენ ისეთ ომს, რომელიც მხარეთა წინასწარი განზრახვის გარეშე იწყება. „შემთხვევითი“ ომების ორ სახეობას გამოყოფენ. პირველი ასახავს ისეთ ვითარებას, როცა ომი ერთ-ერთი მხარის სამხედრო უდისციპლინობის, შეცდომის ან ტექნიკურ საშუალებათა გაუმართაობის მიზეზით იწყება. მეორე ტიპის „შემთხვევითი“ ომი მაშინ ხდება, როცა ერთ-ერთი მხარე, მნიშვნელოვანი ფსიქოლოგიური სტრესის და დროის უკმარისობის პირობებში, ხშირად სწორად ვერ აღიქვამს შექმნილ ვითარებას, მეორე მხარის ქმედებებს თავისთვის საფრთხედ მიიჩნევს და საომარ მოქმედებას იწყებს.¹³² აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი ავტორი კატეგორიულად უარყოფს შემთხვევითი ომის შესაძლებლობას.¹³³

საერთაშორისო ურთიერთობათა გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ სახელმწიფოები, თავიანთი ეროვნული ინტერესების დაცვის საბაბით, ომს საკუთარი მიზნების მისაღწევად იყენებენ, თუმცა ხშირად ისეც ხდება, რომ ომის დამწყები თვითონვე მარცხდება.

საერთაშორისო სისტემის ფუნქციონირების თვალსაზრისით, ომი ამ სისტემის მდგომარეობისა და ხასიათის მთავარი დეტერმინანტია. ომი ან ომის საშიშროება განსაზღვრავს, რომელი სახელმწიფო გადარჩება, რომელი დაიშლება ან გაქრება, რომელი აღზევდება და გაბატონდება, რანაირ კონფიგურაციას მიიღებს სახელმწიფოთა საზღვრები, ამა თუ იმ ქვეყანაში როგორი პოლიტიკური რეჟიმი დამყარდება და ა.შ. სწორედ ომის შემდეგ ხდება ნათელი, სისტემა ძალთა წონასწორობის სახეს მიიღებს, თუ ერთი რომელიმე სახელმწიფო ავა ჰეგემონის „ტახტზე“. როგორც კ. ბული შენიშნავს, ომი და მისი საშიშროება არა მარტო განსაზღვრავენ საერთაშორისო სისტემის ხასიათს, არამედ იმ ძირითად ცნებებსაც, რომელთა მეშვეობით აღიწერება ეს სისტემა — ძლიერი და სუსტი ქვეყნები, კავშირები და გავლენის სფეროები, ძალთა წონასწორობა და ჰეგემონიზმი და ა.შ.¹³⁴

¹³² G. Evans and J. Newnham. The Dictionary of World Politics. Simon and Shuster, New York, 1990, p. 3.

¹³³ G. Blainey. The Causes of War..., pp. 127-145.

¹³⁴ H. Bull. The Anarchical Society..., p. 187.

საერთაშორისო საზოგადოების კონცეფციის თვალსაზრისით, ომს მეტად თავისებური როლი ენიჭება. რადგან ომს დესტაბილიზაცია, უნესრიგობა, უბედურება მოაქვს, საერთაშორისო საზოგადოება მას უკიდურესად უარყოფით მოვლენად მიიჩნევს და გარკვეული საშუალებებით (საერთაშორისო სამართალი, საერთაშორისო ორგანიზაციები და სხვ.) ცდილობს მის გარკვეულ ჩარჩოებში ჩაყენებას. ამავე დროს, საერთაშორისო სამართლის ნორმების ცხოვრებაში დამკვიდრება, აგრესორის დასჯა და საერთაშორისო საზოგადოებაში წესრიგის დამყარება-შენარჩუნება ძალის გამოყენებას მოითხოვს. გავიხსენოთ თუნდაც 1991 წლის „დამსჯელი“ აქცია ერაყის წინააღმდეგ, რომლითაც საერთაშორისო თანამეგობრობამ დასაჯა ერაყი პატარა კუვეიტის წინააღმდეგ აგრესიისათვის. ამის მსგავსია გაეროსა და ნატოს მიერ 1995 წელს ჩატარებული დამსჯელი აქციები სერბების წინააღმდეგ.

თანამედროვე ეტაპზე, როცა ბირთვულმა იარაღმა მსოფლიოს უძლიერესი (და არა მხოლოდ უძლიერესი!) სახელმწიფოების შეიარაღებაში წამყვანი ადგილი დაიკავა, ძალის გამოყენება, ე.ი. ომის წარმოება ბევრის მიერ განიხილება როგორც უაზრობა. გაბატონებული შეხედულების თანახმად, თუ ყველა სახელმწიფო დაეპატრონა ბირთვულ იარაღს, ომის საშიშროებაც გაქრება.¹³⁵

მართალია, ბირთვული იარაღი სამხედრო-პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად მხოლოდ ორჯერ იქნა (1945 წლის აგვისტოში) გამოყენებული, მისი საშიშროება არც ამჟამადაა აღმოფხვრილი. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ათობით საერთაშორისო კონფლიქტი, ისეთებიც კი, რომლებშიც უშუალოდ იყო ჩათრეული ბირთვული იარაღის მფლობელი ესა სუ ის სახელმწიფო (აშშ, სსრკ, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, ჩინეთი, ინდოეთი, ისრაელი), ამ საშინელი იარაღის გამოყენების გარეშე წარიმართა. ბევრი ექსპერტის აზრით, სწორედ ბირთვული იარაღის არსებობას უნდა უმაღლოდეს კაცობრიობა იმას, რომ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მსოფლიო მასშტაბის ომი დედამიწაზე არ მომხდარა. „ცივ ომს“ ამის გამო „ხანგრძლივი მშვიდობაც“ კი უწოდეს.*

¹³⁵ K. N. Waltz. Toward Nuclear Peace. In: "The Use of Force. Military Power and International Politics". R. J. Art and K. N. Waltz (Eds.). Third Edition. University Press of America, Lanham, 1988, pp. 684-712.

* გამოთქმა „ხანგრძლივი მშვიდობა“ შემოიღო ამერიკელმა პოლიტოლოგმა ჯონ გედისმა. იხ.: J. L. Gaddis. The Long Peace: Inquiries Into the History of the Cold War. New

მართალია, ბირთვული იარაღის არსებობის პირობებში მრავალი ლოკალური და რეგიონული ომი მოხდა, ამ იარაღმა გარკვეული და, ალბათ, მნიშვნელოვანი დაღი დაასვა მთელ საერთაშორისო სისტემას, საერთაშორისო ურთიერთობებს, სახელმწიფოთა საგარეო პოლიტიკასა და დიპლომატიას. მან მკვეთრად გაზარდა არა მხოლოდ პოტენციური აგრესორის სამხედრო ძლიერება, შესაძლებლობები, არამედ ასევე მკვეთრად გაზარდა მისი შეკავების შესაძლებლობებიც. სწორედ „ბირთვული შეკავება“ აღმოჩნდა ის მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რომელმაც დიდი ომის შესაძლებლობა შესამჩნევად შეამცირა.

ცნობილია, რომ სახელმწიფოები ომობენ სამი სახის მიზნისათვის: ეკონომიკური, უსაფრთხოების და იდეოლოგიური. ეკონომიკური მიზნებიდან გამოვყოფდით ნედლეულის წყაროებისა და ბაზრებისათვის ბრძოლას. ამის საუკეთესო მაგალითებად შეგვიძლია მოვიყვანოთ მერკანტილიზმის ეპოქაში ევროპული სახელმწიფოების სავაჭრო და კოლონიური ომები. უსაფრთხოების უზრუნველყოფის მიზეზით წამოწყებული ომები ჩვეულებრივ გულისხმობს ისეთ შემთხვევებს, როცა სახელმწიფო იბრძვის საკუთარი ტერიტორიული მთლიანობისა და დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის, პოტენციური მეტოქის დასუსტებისათვის და ა.შ. ამგვარი ომების კლასიკური მაგალითებია: პელოპონესის ომი, ომი ესპანეთის ტახტისათვის, ირან-ერაყის ომი და სხვ. იდეოლოგიური მოტივით წამოწყებული ომების მიზანი, ჩვეულებრივ, რელიგიური და პოლიტიკური იდეოლოგიის ექსპანსიას გულისხმობს. ასეთი იყო ისლამის ექსპანსიასთან დაკავშირებული ომები, ჯვაროსნული ლაშქრობები, ნანილობრივ, საფრანგეთის რევოლუციური ომები და სხვ. ამავე დროს უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ომების მიზეზებსა და მეომარი მხარეების მიზნებში, ხშირად სხვადასხვა პროპორციით ვხვდებით სამივე სახის მიზნებს.

ყველა ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ომი საერთაშორისო სისტემის ხასიათის მთავარ დეტერმინანტად რჩება, მაგრამ ბირთვული იარაღის მქონე უძლიერესი სახელმწიფოების ურთიერთობებს ომის საფრთხე უფრო განსაზღვრავს, ვიდრე თავად ომი. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ საერთაშორისო სისტემაში შეინიშნება სამი სიახლე: უძლიერესი ქვეყნების კონფრონტაცია არ გადაზრდილა ომში; შედარებით სუსტი ქვეყნების კონფლიქტებიც უძლიერესი ქვეყნების მიერ კონტროლდე-

ბოდა და ეს უკანასკნელი ცდილობდნენ ხსენებული კონფლიქტები არსებულ ჩარჩოებში დაეტოვებინათ; გაიზარდა სამოქალაქო და ეთნიკური კონფლიქტების როლი და საერთაშორისო სისტემაზე სწორედ ამგვარი კონფლიქტები უფრო მეტად ზემოქმედებენ, ვიდრე სახელმწიფოთა შორის წარმოშობილი კონფლიქტები (იშლება იმპერიები, სეპარატიზმი ცვლის საზღვრებს და ხელს უწყობს ახალი სუვერენული სახელმწიფოების შექმნას). სწორედ ომისშემდგომი საერთაშორისო სისტემის უკანასკნელი თავისებურებებით განსაზღვრულმა ვითარებამ შექმნა ათობით ახალი სახელმწიფო, განსაკუთრებით კი მომრავლდა პატარა სუსტი სახელმწიფოები — ყოფილი კოლონიები.

დროთა განმავლობაში საერთაშორისო სისტემაში შემავალი სახელმწიფოების ინტერესები და ძალთა წონასწორობა იცვლება ეკონომიკური, ტექნოლოგიური, იდეოლოგიური და სხვა სახის ცვლილებების გამო. ამგვარ ვითარებაში ის სახელმწიფო ან სახელმწიფოები, რომლებმაც ზემოხსენებული ცვლილებების შედეგად გარკვეული უპირატესობები მოიპოვეს და გაძლიერდნენ, როგორც წესი, ცდილობენ თავიანთი მიზნების მიღწევას და ამით საერთაშორისო სისტემის ხასიათის შეცვლას, მის გარდაქმნას. საერთაშორისო ურთიერთობები უკვე ორი ათას წელზე მეტია, რაც ანარქიულ საერთაშორისო სისტემაში მონაწილე სახელმწიფოების ძალაუფლებისა და სიმდიდრისათვის განუწყვეტელ ბრძოლას წარმოადგენს. ნათელია, რომ საერთაშორისო სისტემის ხასიათი ასახავს, ვის ინტერესებს ემსახურება ყველაზე მეტად არსებული სისტემა. მაშასადამე, სისტემაში შემავალი მოქმედი პირები — სუვერენული სახელმწიფოები ცდილობენ თავიანთი უსაფრთხოების, პოლიტიკური, ეკონომიკური თუ იდეოლოგიური მიზნების განხორციელებას. საერთაშორისო სისტემა სტაბილურია, ე.ი. წონასწორობის მდგომარეობაშია, თუ არც ერთი სახელმწიფო არ ცდილობს თავისი მიზნების მიღწევისათვის შეცვალოს სისტემა. სისტემის ნებისმიერი მონაწილე მხოლოდ იმ შემთხვევაში, შეეცდება მასში ცვლილებები შეიტანოს, თუ მას მოეჩვენა, რომ „მოგება“ „ხარჯებზე“ მეტი იქნება. როგორც წესი, საერთაშორისო სისტემა სტაბილური რჩება იმ დროის განმავლობაში, როცა სისტემის უძლიერესი სახელმწიფოები კმაყოფილნი არიან არსებული ვითარებით. ანარქიული საერთაშორისო სისტემის პირობებში ამგვარი წონასწორობა პომეოსტატიკური ანუ დინამიური წონასწორობაა.

ნებისმიერ სისტემაში წონასწორობის დაკარგვის და

აღდგენის პროცესები გარკვეულ „სტაბილურ“ ჩარჩოებში რჩება იქამდე, სანამ რაიმე სახის ცვლილებები (ეკონომიკური, ტექნოლოგიური, იდეოლოგიური და სხვ.) გარკვეულ ზღვარს არ გადააჭარბებს სისტემის რომელიმე ძლიერ სახელმწიფოში, რის გამოც მისი საგარეო პოლიტიკა შეიძლება შეიცვალოს და სისტემის დესტაბილიზაციის პროცესი დაიწყოს. როგორც წესი, დესტაბილიზაციის პროცესი დიდი ომის შედეგია.

სახელმწიფოთა მიზნები და ინტერესები. სახელმწიფოს მიზნები და საგარეო პოლიტიკა, პირველ ყოვლისა, განისაზღვრება მასში გაბატონებული წევრების, დაინტერესებული ჯგუფების თუ კოალიციების ინტერესებით. არსებობს ორი შეხედულება იმის თაობაზე, თუ რა არის ეს მიზნები და ინტერესები. ერთი შეხედულების მომხრეების (განსაკუთრებით, პოლიტიკური რეალისტების) აზრით, სახელმწიფოს უპირველესი მიზნები არის უსაფრთხოება და ძლიერება, ხოლო მეორე შეხედულების მომხრეებს მიაჩნიათ, რომ დღეისათვის ნებისმიერი სახელმწიფოს უპირველესი ამოცანებია ეკონომიკური სტაბილურობა და კეთილდღეობა.¹³⁶

რ. გილპინის აზრით, სახელმწიფოს მიზნები გამომდინარეობს მისი ეროვნული ინტერესებიდან და ამ ინტერესების განსაზღვრაში გვეხმარება თანამედროვე ეკონომიკური ანალიზი, რომელიც ეროვნულ ინტერესებს არა მხოლოდ პრაგმატულ ხასიათს ანიჭებს, არამედ მათი განსაზღვრის ლოგიკურ, რაციონალურ მექანიზმს გვთავაზობს.¹³⁷ გილპინს მიაჩნია, რომ სახელმწიფოს ეროვნული ინტერესები ინდივიდუალური მომხმარებლის მიზნების, მოთხოვნილებებისა და საჭიროების ანალოგიურია. ეკონომიკურ თეორიაში ხსენებულ საკითხებს მომხმარებელთა ქცევის თეორია, კერძოდ, ინდიფერენტულობის ანალიზი განიხილავს.* ამ თეორიის თანახმად, ყოველი მომხმარებლის მიზნები, მოთხოვნილებები და საჭიროებანი ქმნიან გარკვეულ იერარქიას, რომელიც ყალიბდება მომხმარებლის შემოსავლის, მოსალოდნელი ხარჯების (ფასი) და გემოვნების გათვალისწინებით. ინდიფერენტულობის ანალიზის თანახმად, მომხმარებელს სხვადასხვა მიზნები და სურვილები აქვს და მან ისინი ერთმანეთს უნდა შეუთავსოს. მაშასადამე, მიზნების იერარქიის (იგი მაქსიმიზაციას ნიშნავს) ნაცვლად, ინდიფერენტულობის ანალიზი გულისხმობს, რომ ინდივიდი

¹³⁶S. Hoffman. Choices. "Foreign Policy", 12, 1973, pp. 3-42.

¹³⁷R. Gilpin. War and Change..., pp. 19-25.

* იხ.: W. J. Baumol, A. S. Blinder. Economics. Fourth Edition. Harcourt Brace Jovanovich, 1988, pp. 469-477.

მიზნების სხვადასხვა კომბინაციებს არჩევს და იყენებს არა მაქსიმიზაციის, არამედ „დამაკმაყოფილებელ“ სტრატეგიას, ე.ი. ინდივიდუალური მომხმარებელი (ან სახელმწიფო!) ეცდება არა ერთი რომელიმე მიზნის მიღწევას სხვა მიზნების ხარჯზე, არამედ გადანაცვებს გამოძებნოს გარკვეულად ოპტიმალური პოზიცია ინდივიდუალულობის მრუდზე. მაშასადამე, სახელმწიფო კი არ ეცდება საკუთარი ძლიერების მაქსიმიზაციას კეთილდღეობის ხარჯზე, არამედ ამ ორი მიზნის ოპტიმალურ, მისთვის მისაღებ (დამაკმაყოფილებელ) კომბინაციას შეარჩევს, როგორც სასურველ მიზანს.

მიზნების, ეროვნული ინტერესების სხვადასხვა კომბინაცია, რა თქმა უნდა, განისაზღვრება სუვერენული სახელმწიფოს განვითარების სტადიით, „ასაკით“, მისი საშინაო და საგარეო პოლიტიკური ვითარებით, მმართველი წრეების იდეოლოგიითა და შეხედულებებით, ქვეყნის ადგილითა და როლით საერთაშორისო სისტემაში. როცა სახელმწიფო იმყოფება კრიტიკულ, ექსტრემალურ პოლიტიკურ თუ ეკონომიკურ სიტუაციაში, მისი ეროვნული ინტერესები განსხვავებული და, ცხადია, რომელიმე ერთი ან ორი მიზნის მაქსიმიზაციაზე იქნება ორიენტირებული. არასაგანგაშო, შედარებით „ნორმალურ“ ვითარების პირობებში სახელმწიფოს ეროვნული ინტერესების კომბინაცია ინდივიდუალულობის მრუდის ანალოგიური იქნება.

ექვგარეშეა, რომ ზემოაღნიშნული ანალოგია სახელმწიფოს მიზნებსა და ინდივიდუალური მომხმარებლის ქმედებებს შორის საგარეო პოლიტიკური სინამდვილის უკიდურესი გამარტივებაა, მაგრამ რ. გილპინი საკმაოდ დამაჯერებლად გვიჩვენებს, რომ თანამედროვე მიკროეკონომიკური თეორია საერთაშორისო ურთიერთობათა საკითხებში გარკვევისათვისაც გამოსადეგია.

სახელმწიფოები, მათი მმართველი ელიტები იღვწოდნენ და იღვწიან პოლიტიკური, ეკონომიკური და იდეოლოგიური ხასიათის საკმაოდ ფართო სპექტრის მიზნებისათვის. სხვადასხვა ეპოქებში ეს მიზნები სხვადასხვა იყო. უსაფრთხოებისა და ეკონომიკური მიზნების თანაფარდობა დამოკიდებული იყო საშინაო და საგარეო ფაქტორებზე. გუშინდელი მიზანი დღეისათვის აქტუალური და სასიცოცხლო შეიძლება აღარ იყოს და პირიქით. ადრე რელიგიური მიზნები უფრო გამოკვეთილი იყო, შემდგომში საგარეო პოლიტიკაში უფრო მკვეთრად ჩანდა ლიბერალიზმისა და კონსერვატიზმის პოლიტიკური იდეოლოგიების გავლენა. XX საუკუნის მიწურულისაკენ ძალიან გაიზარდა ეკო-

* К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. Экономикс II, Москва., “Республика”, 1992, стр. 39-44.

ნომიკური ინტერესებისა და მიზნების მნიშვნელობა.

საზოგადოდ, მთელი ისტორიის მანძილზე სახელმწიფოთა მთავარი საგარეო პოლიტიკური მიზნები სამი სახის იყო:

1. თითქმის ყველა დროს სახელმწიფოთა მთავარი მიზანი უსაფრთხოების, ეკონომიკური და სხვა ინტერესებიდან გამომდინარე ტერიტორიული ექსპანსია იყო. XVIII საუკუნის სამრეწველო რევოლუციამდე, ტერიტორიაზე კონტროლი ძალაუფლების და სიმდიდრის თითქმის სინონიმად რჩება. სახელმწიფო საკუთარ ძლიერებასა და სიმდიდრეს ზრდიდა სხვა ტერიტორიებისა და ხალხების დაპყრობით, შემოერთებით. ეს ექსტენსიური განვითარების შედეგიც იყო. სამრეწველო და სამხედრო ტექნოლოგიამ შეცვალა ეს წრფივი დამოკიდებულება ძლიერებასა და ტერიტორიის სიდიდეს შორის, მაგრამ ინტენსიური განვითარების, სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის პირობებშიც ტერიტორიაზე კონტროლი სახელმწიფოთა მნიშვნელოვან მიზნად რჩება.
2. მეორე ძირითადი მიზანი იყო და არის სხვა სახელმწიფოთა ქმედებებზე გავლენის გაზრდა მუქარისა და ძალადობის, დიპლომატიის გამოყენებით, კავშირებისა და კოალიციების შექმნით. გავლენის განსაკუთრებული სფეროების შექმნის გზით სახელმწიფოები ცდილობენ ისეთი საერთაშორისო პოლიტიკური „გარემოს“ და სისტემაში ქცევის ისეთი წესების შექმნას, რომლებიც მათ პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და იდეოლოგიურ ინტერესებს წაადგებოდა, ე.ი. მიზანი საერთაშორისო სისტემის სხვა წევრებზე კონტროლის დანესება ყოფილა.
3. მესამე ძირითადი მიზანი, რომელიც დღეისათვის სულ უფრო დიდ მნიშვნელობას იძენს, მსოფლიო ეკონომიკაზე (ან უფრო ზუსტად, შრომის საერთაშორისო დანაწილების მექანიზმზე) კონტროლი ან თუნდაც ზეგავლენაა. ეს მესამე მიზანი პირველი ორისაგან იზოლირებული არ არის. მსოფლიო მეურნეობის ჩამოყალიბებისა და საბაზრო ეკონომიკის გაბატონების შედეგად ეკონომიკური ძლიერება სახელმწიფოთა მიერ შრომის საერთაშორისო დანაწილების პროცესის გაკონტროლების და წარმართვის ძირითად საშუალებად იქცა.

შრომის თანამედროვე საერთაშორისო დანაწილება მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავს სახელმწიფოთა სიმდიდრეს, უსაფრთხოებას და პრესტიჟს. სავაჭრო პირობები, რესურსების (კაპიტალის, ტექნოლოგიების, ნედლეულის) გადაადგილება და საერთაშორისო სავალუტო-საფინანსო სისტემის გაკონტრო-

ლება თანამედროვე სახელმწიფოთა ინტერესებისა და მიზნების უმნიშვნელოვანესი შემადგენელი ნაწილია. სახელმწიფოთა მიზნებს შორის უმნიშვნელოვანესია ისეთები, რომლებიც მათთვის არის სასიცოცხლო და რომელთა გამო ომსაც არ მოერიდებოდნენ. მართალია, ცნება „სასიცოცხლო ინტერესები“ საკმაოდ ბუნდოვანია, მაგრამ იგი აუცილებელია სახელმწიფოთა საგარეო პოლიტიკისა და ომის მიზნების გაგებისათვის.

ნეორეალიზმი

*ვისაც რომ სამშობლო უყვარს,
სიცოცხლე მისთვის ომია.*
ვაჟა

არაერთგზის აღნიშნულა, რომ რეალიზმი დღემდე საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიის ყველაზე უფრო გავლენიან კონცეფციად რჩება.¹³⁸ რეალიზმის სახელით ცნობილი შეხედულებათა სისტემა, ფაქტობრივად, უკვე ორ კონცეფციას — პოლიტიკურ რეალიზმსა და ნეორეალიზმს მოიცავს.¹³⁹ პოლიტიკური რეალიზმი დაკავშირებულია ჰ.მორგენტაუს, ჯ.ქენანის, ჯ.ჰერცის, რ.არონისა და სხვათა სახელებთან და მისი ამოსავალი იმის მტკიცებაა, რომ ადამიანის ბუნებაში კონფლიქტურობა, აგრესია არის ჩადებული და რომ საერთაშორისო ურთიერთობები არის ისეთი გარემო, სადაც სუვერენული სახელმწიფოების უმთავრეს მიზანს სამხედრო უსაფრთხოება, ძალაუფლებისათვის ბრძოლა წარმოადგენს. საერთაშორისო სისტემა კი თავიანთი ეროვნული ინტერესების უზრუნველყოფისათვის მებრძოლი სუვერენული სახელმწიფოების ასპარეზია. მიუხედავად იმისა, რომ ამ შეხედულებებს დღემდე ბევრი იზიარებს, პოლიტიკური რეალიზმის ძირითადი პოსტულატები თავიდანვე კრიტიკის ქარცეცხლში აღმოჩნდა.

¹³⁸ აქ იგულისხმება რეალიზმი მთლიანად და არა ჰ.მორგენტაუსეული პოლიტიკური რეალიზმი.

¹³⁹ ნეორეალიზმს სტრუქტურულ რეალიზმსაც უწოდებენ, მაგრამ ეს უკანასკნელი, ზოგიერთი ავტორის აზრით, ნეორეალიზმის შემდგომი განვითარების შედეგია და ცალკე განხილვას საჭიროებს. ამის შესახებ იხ.: B. Buzan, Ch. Jones, R. Little. The Logic of Anarchy. Neorealism to Structural Realism. Columbia University Press, New York, 1993.

რეალიზმის თეორიის განვითარებამ მოგვცა მისი თანამედროვე სახესხვაობა, რომელიც ნეორეალიზმის სახელით არის ცნობილი.¹⁴⁰ ნეორეალიზმის „მანიფესტად“ აღიარებულია ამერიკელი ქენეთ უოლცის შრომა „საერთაშორისო პოლიტიკის თეორია“.¹⁴¹

თუ პოლიტიკური რეალიზმის ამოსავალი ნერტილია ადამიანის ბუნებაში თანდაყოლილი ნაკლოვანებები, რომლებიც მთელ საერთაშორისო პოლიტიკას განსაზღვრავენ, ნეორეალიზმი აქცენტს საერთაშორისო სისტემაზე აკეთებს და საერთაშორისო პოლიტიკის არსის განმსაზღვრელად სისტემის თავისებურებებს მიიჩნევს.

ნეორეალიზმის თეორიის თანახმად, სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობებს, საერთაშორისო სისტემის სტრუქტურა განსაზღვრავს. მაგრამ საერთაშორისო პოლიტიკა სისტემაში ჩართული სუვერენული სახელმწიფოების და სხვა მონაწილეების საგარეო პოლიტიკის მექანიკურ ჯამს როდი წარმოადგენს და იგი თავად სისტემისათვის დამახასიათებელი თავისებურებებით განისაზღვრება. სტრუქტურა, ნეორეალისტების აზრით, გვიჩვენებს, თუ რანაირად არიან მისი შემადგენელი ელემენტები ამ სისტემად ორგანიზებული. საშინაო პოლიტიკაში მონაწილეთა ურთიერთობა იერარქიული ხასიათისაა, საერთაშორისო სისტემის არსი კი მის ანარქიულობაში, სუვერენულ სახელმწიფოთა ზემოთ მდგომი უზენაესი ხელისუფლების, „ცენტრალური მმართველობის“ არარსებობაში მდგომარეობს. აქედან გამომდინარე, სისტემაში ყოველი მონაწილე სახელმწიფო მოქმედებს ფართო დიაპაზონში „გადარჩენიდან მსოფლიო ბატონობამდე“ მისი შესაძლებლობების გათვალისწინებით. ძალთა წონასწორობა კი ამგვარი სისტემის ფუნქციონირების აუცილებელი პირობაა. ამგვარ პირობებში მყოფი სახელმწიფოებისათვის არსებობის ორი გზაა: საკუთარი შესაძლებლობების (სამხედრო, ეკონომიკური და სხვა) გაზრდა ქვეყნის შიგნით და საერთაშორისო ასპარეზზე მოქმედების საუკეთესო სტრატეგიის გამოყენება.

ნეორეალიზმის თეორიის ორი ძირითადი პოსტულატი საერთაშორისო სისტემის სტრუქტურის ხასიათით განისაზღ-

¹⁴⁰ ნეორეალიზმის სკოლის ყველაზე ცნობილი მკვლევარი ქ.უოლცი უპირატესობას ანიჭებს ტერმინს „ნეორეალიზმი“ და უარყოფს ტერმინს „სტრუქტურული რეალიზმი“. იხ.: K.N.Waltz. Realist Thought and Neorealist Theory. "Journal of International Affairs", Vol.44, N1, 1990, p.29

¹⁴¹ K.N.Waltz. Theory of International Politics. McGraw-Hill, New York, 1979.

ღვრება: 1. საერთაშორისო სისტემა ანარქიული უფროა, ვიდრე იერარქიული ხასიათისა; 2. სისტემაში ურთიერთქმედებენ ერთი და იმავე ფუნქციების მქონე, მსგავსი ერთეულები.

მთელი საერთაშორისო პოლიტიკის არსი ამ ორი მომენტიდან გამომდინარეობს, ხოლო სისტემის სტრუქტურის კიდევ ერთი, მესამე ელემენტი — სისტემის შემადგენელ სახელმწიფოთა შორის შესაძლებლობათა, ძლიერების განაწილება — იცვლება ერთი ისტორიული ეპოქიდან მეორემდე, ერთი სისტემიდან მეორემდე. სისტემის ხსენებული მესამე ელემენტი — ძალის, ძლიერების განაწილება — დიდმნიშვნელოვანია, რადგან სტრუქტურებს „განსაზღვრავს არა მათში წარმოდგენილი ყველა მონაწილე, არამედ მონაწილეთა შორის ყველაზე უფრო ძლიერები.“¹⁴² სწორედ სტრუქტურა განაპირობებს საერთაშორისო პოლიტიკის მოვლენებს, იგი უწყობს ხელს ერთს და აფერხებს მეორეს. ამიტომ, ქ.უოლცის აზრით, საერთაშორისო სისტემის სტრუქტურის თავისებურებათა გაგება ხელს გვინცობს სახელმწიფოთა ქმედებების შეფასება-ანალიზისას, რადგანაც სახელმწიფოები თავიანთ ეროვნულ ინტერესებსა და სტრატეგიას განსაზღვრავენ საერთაშორისო სისტემაში საკუთარი პოზიციის შეფასების საფუძველზე; ეს პოზიცია კი სახელმწიფოს ძლიერებაზეა დამოკიდებული. ძალა პოლიტიკაში იგივეა, რაც ეკონომიკაში — ფული. ამის თაობაზე ა.ვოლფერსი შენიშნავს: „საერთაშორისო პოლიტიკაში ძალა და გავლენა იმავე როლს ასრულებს, რასაც საბაზრო ეკონომიკაში — ფული“.¹⁴³

ნეორეალიზმის თეორიიდან გამომდინარე, საერთაშორისო სისტემა თავისთავად „გამგებელი“ და განმსაზღვრელია იმ ერთეულების ქმედებებისა, რომლებიც ამ სისტემას შეადგენენ; ამ ერთეულებმა (სახელმწიფოებმა) კი თვითონ უნდა მიხედონ საკუთარ თავს და ამიტომ სისტემაში ძალთა წონასწორობა სახელმწიფოთა ქმედებების (ომი, კავშირები, გაძლიერება და ა.შ.) ლოგიკური მიზანი და ამავე დროს შედეგიცაა. სისტემა უფრო სტაბილურია, როცა არ არის სისტემის მასშტაბის მსოფლიო ომი, როცა უძლიერესი სახელმწიფოების რიცხვი უფრო მცირეა, ე.ი. როცა სისტემაში მხოლოდ ორი უძლიერესი სახელმწიფოა წარმოდგენილი.

¹⁴² K.N. Waltz. Theory of International Politics, p.93

¹⁴³ A. Wolfers. Discord and Collaboration..., p.105

* თუ სისტემაში ერთი უძლიერესი სახელმწიფოა, იგი უნივერსალურ იმპერიად იქცევა და სისტემა სახეს შეიცვლის.

ნეორეალიზმის თვალთ დანახულ საერთაშორისო სისტემაში მხოლოდ სუვერენული სახელმწიფოები როდი მოქმედებენ. ნეორეალიზმის თეორია სისტემაში გარკვეულ როლს ანიჭებს საერთაშორისო ორგანიზაციებს, ტრანსნაციონალურ კორპორაციებს, საერთაშორისო ურთიერთობათა სხვა მონაწილეებსაც. არც ეკონომიკური კონკურენცია და შრომის საერთაშორისო დანაწილება დარჩენილა ნეორეალიზმის მოდელის გარეთ. ვინაიდან, ნეორეალიზმის პრინციპების თანახმად, ყოველი სახელმწიფო თავის საერთაშორისო პოლიტიკურ ქმედებებში საკუთარ ძალებს უნდა ეყრდნობოდეს, საერთაშორისო ეკონომიკურ საქმიანობაშიც სახელმწიფოები, ნეორეალიზმის მოდელის მიხედვით, ასევე საკუთარი ინტერესებისათვის უნდა იბრძოდნენ და საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის ხასიათიც ამით უნდა იყოს განსაზღვრული. მართალია, საერთაშორისო ეკონომიკური თანამშრომლობა არსებობს და ღრმავდება და ამის შედეგად შრომის საერთაშორისო დანაწილებაც ძალზე გაღრმავდა, მაგრამ საერთაშორისო ეკონომიკური თანამშრომლობა მაინც სახელმწიფოთა პოლიტიკური კონკურენციის ჩარჩოებში რჩება.¹⁴⁴ ნეორეალიზმის სკოლის ყველაზე გავლენიანი ავტორი ქ.ჟოლცი მიიჩნევს, რომ საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება კვლავაც არ არის დიდი.¹⁴⁵ ნეორეალიზმის კონცეფციის თანახმად, მსოფლიო ეკონომიკური სისტემის წარმოდგენა ერთი ბაზრის, ერთი სახელმწიფოს ეკონომიკური სისტემის ანალოგად არ შეიძლება და ამის გაკეთება დიდ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ განსხვავებებზე, უთანასწორობაზე თვალის დახუჭვას ნიშნავს. ვინაიდან საერთაშორისო სისტემა შედგება სახელმწიფოებისაგან, რომლებიც ერთმანეთისაგან თავიანთი შესაძლებლობებით უფრო მეტად განსხვავდებიან, ვიდრე ნებისმიერი სახელმწიფოს შიგნით — ცალკეული რეგიონები, და ამავდროს ეს სახელმწიფოები პოლიტიკურად და ეკონომიკურად თუ მტრები არა, მეტოქეები მაინც არიან, საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემაში სრულ ურთიერთდამოკიდებულებასა და ინტეგრაციაზე საუბარიც კი ზედმეტია.¹⁴⁶ უნდა ვაღიაროთ, რომ, ნეორეალიზმის ლოგიკის მიუხედავად, მსოფლიოში ურთიერთდამოკიდებულების პროცესი იმდე-

¹⁴⁴ J.G.Ruggie. Continuity and Transformation in World Politics: Toward a Neorealist Synthesis. In: "Neorealism and Its Critics", R.O.Keohane (Ed.). New York, Columbia University Press, 1986, pp.137-138.

¹⁴⁵ K.N.Waltz. Theory of International Politics..., pp.141-142.

¹⁴⁶ ამის შესახებ იხ.:K.N.Waltz. Theory of International Politics, ch.6, p.2, pp.104-107

ნად გაღრმავდა, რომ ნეორეალიზმის თეორიაში საკმაო ეჭვის შეტანის უფლებაც გავციჩნდა.

უკვე 1959 წელს ქ.უოლცმა თავის ცნობილ შრომაში „აღამიანი, სახელმწიფო და ომი“ პოლიტიკური რეალიზმის რევიზია მოახდინა, როცა განაცხადა, რომ სახელმწიფოთა შორის მეტოქეობას, ადამიანის ბუნება კი არ განსაზღვრავს, არამედ — ანარქიული საერთაშორისო სისტემა. მასში „ყოველი სახელმწიფო იცავს საკუთარ ეროვნულ ინტერესებს, რომლებსაც იგი შეძლებისდაგვარად განსაზღვრავს. ძალა რჩება სახელმწიფოს საგარეო მიზნების მიღწევის საშუალება, რადგან დაპირისპირებული ინტერესების მოგვარების შედეგიანი, სანდო პროცესი არ არსებობს, ხოლო ეს კონფლიქტები აუცილებლად წარმოიქმნება მსგავს ერთეულთა შორის ანარქიის პირობებში.“¹⁴⁷

ნეორეალიზმის კონცეფციაში სუსტი და ძლიერი სახელმწიფოების საგარეო პოლიტიკა ერთმანეთისაგან ძირეულად განსხვავდება. სუსტი სახელმწიფოები ისე არ მოქმედებენ, როგორც ძლიერები, რადგანაც სუსტების შესაძლებლობები მეტად შეზღუდულია არა მხოლოდ გლობალური, არამედ რეგიონული მასშტაბითაც. ბუნებრივია, რომ სუსტი ქვეყნები ცდილობენ გამოიყენონ მფარველი ან ისეთი კავშირში შევიდნენ, რომელიც მათ საფრთხისაგან გადაარჩენს. ძლიერი ქვეყნები არა მარტო გადარჩენაზე ფიქრობენ, არამედ ცდილობენ რეგიონში თუ გლობალურ დონეზე პოზიციები გაიუმჯობესონ. მიუხედავად იმისა, რომ ხსენებული ორი კატეგორიის ქვეყნების საგარეო პოლიტიკური ამოცანები ერთმანეთისაგან განსხვავდება, მათ შორის ბევრი მსგავსებაა. განსხვავება მხოლოდ ქვეყნების შესაძლებლობებში, მათ ძლიერებაში მდგომარეობს. საერთაშორისო სისტემაში შემავალი სახელმწიფოების საგარეო პოლიტიკური ფუნქციები ერთი და იგივეა, მათ მხოლოდ შესაძლებლობები აქვთ სხვადასხვა. საერთაშორისო პოლიტიკა შედგება ისეთი ერთეულებისაგან, რომლებიც ერთსა და იმავე „თამაშის წესებს“ ემორჩილებიან, ერთნაირად მოქმედებენ საერთაშორისო ასპარეზზე, ვინაიდან ისინი ანარქიული საერთაშორისო სისტემის ელემენტებს („მოქმედ პირებს“) წარმოადგენენ.

საერთაშორისო პოლიტიკის ფუნდამენტური პრობლემა მშვიდობიანი განვითარების, მშვიდობიანი გარდაქმნების

¹⁴⁷ K.N.Waltz. Man, the State and War. Columbia University Press, New York, 1959, p.238

პრობლემა.¹⁴⁸ რეალიზმი, პოლიტიკური რეალიზმი და ნეორეალიზმიც გვიჩვენებენ, რომ, იერარქიული სახელმწიფო სისტემისაგან განსხვავებით, საერთაშორისო პოლიტიკაში, ე.ი. საერთაშორისო სისტემაში მშვიდობიანი ცვლილებების, გარდაქმნების მიღწევა ძალზე ძნელია; და, რაც მთავარია, რეალიზმი არ გვთავაზობს მშვიდობიანი გადასვლის, გარდაქმნის არანაირ თეორიას. რეალისტები ამ მხრივ მხოლოდ დიპლომატიის იმედით არიან.¹⁴⁹

ამგვარად რეალიზმი (მისი ნეორეალისტური სახესხვაობითაც) გვიჩვენებს, რატომ ვართ ამგვარ უბედურებაში, მაგრამ მისგან თავის დაღწევის თაობაზე ბევრს არაფერს ამბობს. კაცობრიობას კი სურს, ომებს, კონფლიქტებს თავი დააღწიოს და ამ ურთულეს საქმეში საკუთარი წვლილი საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიამაც უნდა შეიტანოს.

ამ თეორიას ნეორეალიზმის მრავალი კრიტიკოსი სერიოზულ პრეტენზიებს უყენებს. პირველ ყოვლისა, ნეორეალიზმს ბრალად ედება, რომ იგი უარყოფს ისტორიას, როგორც პროცესს. გარდა ამისა, ნეორეალიზმი თითქოს უარყოფს პრაქტიკის ისტორიულ მნიშვნელობას. აგრეთვე ნეორეალიზმი პოლიტიკას ეკონომიკური თეორიის პოსტულატებით განიხილავს და მას სულსა ხდის, პოლიტიკა მხოლოდ ტექნიკამდეა დაყვანილი.¹⁵⁰ პოლემიკა ნეორეალისტებსა და მათ კრიტიკოსებს შორის არ ცხრება.¹⁵¹

70-იან და 80-იან წლებში. ნეორეალიზმის ჩარჩოებში მეტად საყურადღებო კონცეფციები შემუშავდა. ეს არის ძალთა წონასწორობის ქ.უოლცისეული ინტერპრეტაცია,¹⁵² გ.სნაიდერისა და პ.დიზინგის მიერ თამაშთა თეორიის ფორმალური მოდელების

148 R.Gilpin. War and Change in World Politics. Cambridge University Press, Cambridge, 1989, p.2

149 H.J.Morgenthau. Politics Among Nations. Fourth Edition. A.A.Knopf, New York.1967, pp.418-437, 520-531; G.F.Kennan. American Diplomacy:1900-1950. Chicago, Chicago University Press, 1950, p.98

150 R.K.Ashley. The Poverty of Neorealism. In: "Neorealism and Its Critics" R.O. Keohane (Ed.). Columbia University Press, New York, 1986, pp.290-293

151 რეალიზმისა და, კერძოდ, ნეორეალიზმის თეორიის უაღრესად საინტერესო დაცვას წარმოადგენს რ.გილპინის ცნობილი სტატია „პოლიტიკური რეალიზმის ტრადიციის სიმდიდრე“ (R.G.Gilpin. The Richness of the Tradition of Political Realism. In "Neorealism and Its Critics." R.O. Keohane (Ed.) Columbia University Press, New York, 1986, pp.301-321).

152 K.N.Waltz. Theory of International Politics. McGraw-Hill, New York, 1979, pp.102-128

გამოყენება კონფლიქტების ანალიზისათვის¹⁵³ და რ.გილპინის ჰეგემონური ციკლების თეორია.¹⁵⁴

რადგან ძალთა ნონასწორობის კონცეფციას საგანგებო ადგილს ვუთმობთ, საჭიროდ მიგვაჩნია, შევჩერდეთ რ.გილპინის „ჰეგემონიისა და ომის“ ციკლებზე.

რობერტ გილპინის „ჰეგემონიისა და ომის“ ციკლები

გილპინის აზრით, მსოფლიო ისტორია ციკლების გაუთავებელი სერიისაგან შედგება. საერთაშორისო სისტემაში შემავალი სახელმწიფოები რაციონალურად მოქმედებენ (ამისთვის იგი ანალოგად იყენებს ფირმის სტრატეგიას მიკროეკონომიკური თეორიიდან), მაგრამ უძლიერესი სახელმწიფოებიდან ერთ-ერთი საბოლოოდ ჰეგემონობას აღწევს და თავის „ყაიდაზე“ აწესრიგებს საერთაშორისო სისტემას. გილპინი აანალიზებს დასავლეთის 2400-წლიან ისტორიას და იმ დასკვნამდე მიდის, რომ იგი ჰეგემონური სტაბილურობისა და ომების მონაცვლეობაა. ჰეგემონი სახელმწიფო საკუთარ წესრიგს ამყარებს სისტემაში და ახერხებს ამ წესრიგის შენარჩუნებას (ამ დროს სისტემა სტაბილური რჩება) იმ დრომდე, სანამ არ გამოჩნდება სხვა ქვეყანა, რომელიც არსებულ ჰეგემონს პირველობას შეეცდილება (ასეთ ქვეყანას იგი „ჩელენჯერს“ უწოდებს).¹⁵⁵ რატომ სუსტდება ჰეგემონი? გილპინი მიიჩნევს, რომ იმპერიის განვითარებასთან ერთად საჭიროა იზრდებოდეს მისი ეკონომიკური ეფექტიანობა, რომელიც სამხედრო ხარჯების ზრდის ტემპს უნდა უსწრებდეს, რადგანაც ამის გარეშე იმპერია ვერ გადარჩება.¹⁵⁶ მაგრამ დგება დრო, როდესაც ჰეგემონი სახელმწიფო (ადრე ასეთი იყო იმპერიები) მის მიერ დაბანდებულზე მეტს მოიხმარს და იწყება მისი დაკნინება. დგება ახალი იმპერიის ჰე-

¹⁵³ G.N.Snyder, P.Diesing. Conflict Among Nations: Bargaining, Decision Making and System Structure in International Crises. Princeton, Princeton University Press, 1977

¹⁵⁴ R.Gilpin. War and Change in World Politics. Cambridge, Cambridge University Press, 1989

¹⁵⁵ To challenge ინგლისურად ნიშნავს „გამოწვევას“. ჩვენ ვამჯობინეთ „ჩელენჯერი“ გვებმარა.

¹⁵⁶ R.Gilpin. War and Change in World Politics. Cambridge University Press, Cambridge, 1989, p.115.

გემონობის ეპოქა.

მსოფლიო მეურნეობისა და თანამედროვე სახელმწიფოთა სისტემის ჩამოყალიბებამ იმპერიების ციკლი ევროპაში ძალთა წონასწორობის სისტემით შეცვალა. XIX და XX საუკუნეებში დაიწყო უძლიერეს სახელმწიფოთა ჰეგემონობის ციკლები. თუ ადრე ბატონობდნენ მრავალეროვანი იმპერიები და ლოკალიზებული სოციალური ერთეულები (ტომები, ქალაქი-სახელმწიფოები, ფეოდალური ერთეულები) და ისინი საერთაშორისო ურთიერთობათა წამყვანი მოქმედი პირები იყვნენ, თანამედროვე მსოფლიოში მათი ადგილი სუვერენულმა სახელმწიფომ დაიკავა. პოლიტიკური ორგანიზაციის წამყვანი ფორმა ერი-სახელმწიფო, სუვერენული სახელმწიფო გახდა.¹⁵⁷ მართალია, იმპერიები სამხედრო თვალსაზრისით ძლიერნი იყვნენ, მაგრამ ისინი ამავე დროს სუსტებიც იყვნენ, რადგან მათი მოსახლეობის არცთუ ისე დიდი ნაწილი იყო მართლა დაინტერესებული მათი დაცვითა და შენარჩუნებით. იმპერიების მიზნები და ინტერესები, ჩვეულებრივ, საკმაოდ განსხვავდებოდა მათი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილის მიზნებისა და ინტერესებისაგან და სწორედ ეს იყო იმპერიების „აქილევსის ქუსლი“, მათი შინაგანი სისუსტის მიზეზი.

ერი-სახელმწიფოს, ეროვნული სახელმწიფოს გაბატონება საერთაშორისო სარბიელზე XVII-XVIII სს. დაიწყო.¹⁵⁸ თანამედროვე სახელმწიფოები სწორედ ამ კატეგორიას მიეკუთვნება. საერთაშორისო სისტემაში შემავალი სახელმწიფოები ამავე დროს საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემაშიც მოქმედებენ, მსოფლიო მეურნეობის შემადგენელ ელემენტს წარმოადგენენ. მათი ძლიერების, სიცოცხლისუნარიანობის უმნიშვნელოვანესი კომპონენტი ეკონომიკური ძლიერება, ეკონომიკური ეფექტიანობა გახდა. ამიტომ ძლიერი სახელმწიფო, მით უმეტეს ჰეგემონი, თუ მისი ეკონომიკა ეფექტიანად არ მოქმედებს ან ვეღარ მოქმედებს, განწირულია იმპერიული ტიპის ისეთ ეკო-

¹⁵⁷ ერი-სახელმწიფოს შესახებ იხ.: Ch. Tilley (Ed.). *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton University Press, Princeton, 1975; John Hall (Ed.). *States in History*. Oxford, Blackwell, 1986; H. Seton-Watson. *Nations and States*. London, Methuen, 1977; L. Tivey (Ed.) *The Nation-State*. Oxford, Martin Robertson, 1980.

¹⁵⁸ საერთაშორისო ლიტერატურაში მიღებული ტერმინი „ერი-სახელმწიფო“ (Nation-State) ქართულად ხშირად ითარგმნება როგორც „ეროვნული სახელმწიფო“, რითაც აქცენტი კეთდება სახელმწიფოს ეთნიკურ ასპექტზე, რაც მთლად მართებული არ არის.

ნომიკად გადაიქცეს, როგორიც საბჭოთა ბლოკი იყო.¹⁵⁹

მსოფლიო მეურნეობისა და თანამედროვე სახელმწიფოების ჩამოყალიბება საერთაშორისო სისტემაში ძალთა წონასწორობის მექანიზმის გაბატონების პირობებში ხდებოდა. ამიტომ ევროპის ერთ იმპერიად გაერთიანების რამდენიმე მცდელობა უშედეგო აღმოჩნდა და ამან ხელი შეუწყო საერთაშორისო ეკონომიკური ბაზრის განვითარებას, საბაზრო მექანიზმების განმტკიცებას. მსოფლიო მეურნეობა მერკანტილიზმის ბატონობის ასპარეზად იქცა. ეკონომიკური განვითარება გამოიყენებოდა ეროვნული ინტერესების უზრუნველსაყოფად, სახელმწიფოს ყველანაირი მიზნების (სხვა სახელმწიფოებზე გავლენის გაზრდა, კოლონიური დაპყრობა, პრესტიჟი, ძლიერების მიღწევა და ა.შ.) მისაღწევად.¹⁶⁰ ამას ე.წ. თავისუფალი ვაჭრობის ეპოქა მოჰყვა, რაც იმას ნიშნავს, რომ ნაპოლეონის დამარცხების შედეგად მსოფლიო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სისტემებში გაბატონდა დიდი ბრიტანეთი და მან თავისთვის (როგორც ყველაზე განვითარებული ქვეყნისათვის) მომგებიანი საერთაშორისო წესრიგი დაამკვიდრა, რომელშიც საერთაშორისო ეკონომიკა თავისუფალი ვაჭრობის პრინციპებს დაეფუძნა.

XVII-XVIII საუკუნეებში ევროპის ხუთი სახელმწიფო — ბრიტანეთი, საფრანგეთი, ნიდერლანდები, ესპანეთი და პორტუგალია-აზიისა და ამერიკის ეკონომიკური ექსპლუატაციისათვის მეტოქეობას უწევდნენ ერთმანეთს, მაგრამ XIX საუკუნის დასაწყისში დიდი ბრიტანეთი სამრეწველო რევოლუციისა და ძლიერი ფლოტის წყალობით (ამან განაპირობა მისი გაბატონება ზღვებზე) მსოფლიოს ჰეგემონი გახდა. სწორედ მისი ჰეგემონობის პერიოდში (პირველ მსოფლიო ომამდე) მსოფლიო ეკონომიკური სისტემა, ანუ მსოფლიო მეურნეობა, სახელმწიფოთა შორის სამდიდრისა და ძლიერების გადანაწილებისა და ამავე დროს ზოგიერთი სახელმწიფოს სწრაფი აღზევების მექანიზმად იქცა.

მაშასადამე, XIX საუკუნის მიწურულიდან იმპერიების ჰეგემონობის ჯაჭვი გადაიზარდა ორი სახელმწიფოს — არსებული ჰეგემონისა (დიდი ბრიტანეთი) და ჩელენჯერის (აშშ) მეტოქეობაში. ორივე ცდილობდა მსოფლიოს პოლიტიკური, ტერიტორიული და, განსაკუთრებით, ეკონომიკური ურთიერთობების

¹⁵⁹ R.Gilpin. War and Change..., p.129

¹⁶⁰ J.Hicks. A Theory of Economic History. Oxford University Press. London, 1969, p.161-162

იმგვარად მოწყობას, რომ ეს სასარგებლო ყოფილიყო მათი უსაფრთხოებისა და ეკონომიკური ინტერესებისათვის.¹⁶¹ ჯერ ჰეგემონი დიდი ბრიტანეთი იყო, შემდეგ კი მისი როლი აშშ-მა დაისაკუთრა.

საერთაშორისო სისტემაში ჰეგემონის მიერ დამყარებულმა წესრიგმა შეიძლება დიქტატის სახეც მიიღოს, მაგრამ საერთაშორისო ურთიერთობათა პრაქტიკა გვიჩვენებს, რომ ჰეგემონი ყოველთვის დაინტერესებულია საერთაშორისო სისტემაში წესრიგითა და სტაბილურობით. ჰეგემონური წესრიგისათვის უცხო თანამშრომლობაც არ არის. პირიქით, როგორც რობერტ ქიოჰენი აღნიშნავს, ჰეგემონია დაფუძნებულია გარკვეული ტიპის ასიმეტრიულ თანამშრომლობაზე, რომელიც ჰეგემონის ინტერესებს ესადაგება და რომლის შენარჩუნებასაც იგი ცდილობს.¹⁶²

ჰეგემონი სახელმწიფოს ბატონობა არ შეიძლება უსაზღვროდ გაგრძელდეს. მართალია, საერთაშორისო სისტემაზე კონტროლი უზრუნველყოფს უფრო ფართო სარესურსო (ბუნებრივი რესურსები, კაპიტალი, მუშახელი) ბაზას ჰეგემონისათვის, მაგრამ ამ კონტროლის დიდხანს შენარჩუნება სულ უფრო ძვირი ჯდება. ეს სიძვირე მოიცავს სამხედრო ხარჯებს, მოკავშირეთათვის ფინანსურ და სხვა სახის დახმარებას და საერთაშორისო ეკონომიკის გაძლიერებისათვის საჭირო ძალისხმევას. სამხედრო ტექნოლოგიაში ლიდერობის შენარჩუნება თანდათანობით ძალიან ძვირი ჯდება (ამავე დროს ასეთივე ტექნოლოგია ჩნდება მეტოქე სახელმწიფოებში, ხშირად კვლევასა და დანერგვაზე გაღებული დიდი ხარჯების გარეშე!). ეკონომიკური კეთილდღეობაც ვრცელდება, რადგანაც იგივე ეკონომიკური პროცესები, ჰეგემონს რომ ეხმარება, ბოლოს და ბოლოს სხვა სახელმწიფოებსაც ამდიდრებს და აძლიერებს. კეთილდღეობის, მოხმარების ზრდის დიდი მოთხოვნილება და იმავე დროს ჰეგემონის სტატუს-კვოს შენარჩუნება ძნელდება, რადგან კეთილდღეობა და დოვლათი ანელებენ ინოვაციებს, ამცირებენ შრომის ნაყოფიერებას და საბოლოო ჯამში, ასუსტებენ სამხედრო ძლიერების საფუძველს.¹⁶³ წარმოებაში ინვესტირებისა და გრძელვადიანი ეკონომიკური განვითარების საზიანოდ,

¹⁶¹ R.Gilpin. War and Change..., p.144

¹⁶² R.O.Keohane. After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton University Press, Princeton, 1984, p.49

¹⁶³ P.Kennedy. The Rise and Fall of the Great Powers. Random House, New York, 1987, pp. 536-540.

იზრდება თავდაცვასა და მოხმარებაზე გაღებული ხარჯები, ხოლო სამხედრო დასუსტების შეგრძნება აიძულებს ჰეგემონს კიდევ უფრო მეტი მოახმაროს სამხედრო სექტორს, რაც ხელს უშლის წარმოებაში ინვესტირების გაფართოებას, ამცირებს შრომის ნაყოფიერებას და, პერსპექტივაში, — თვით ქვეყნის სამხედრო პოტენციალსაც.¹⁶⁴

ჰეგემონის დაკნინებისა და სხვა ძლიერი სახელმწიფოს აღზევების შედეგად ირლვევა წონასწორობა, სისტემაში ძალის განაწილების დისბალანსი ჩნდება და ჰეგემონის მიერ (ბატონობის ზენიტში ყოფნისას) ჩამოყალიბებულ ურთიერთობებში, პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ პროცესებში რღვევა იწყება. რ.გილპინის აზრით, ისტორიაში ამგვარი ვითარება ყოველთვის მოასწავებდა ჰეგემონიისათვის ომს და საერთაშორისო სისტემის „გადალაგებას“ ახალი ჰეგემონის ინტერესებიდან გამომდინარე.¹⁶⁵ ეს იმას ნიშნავს, რომ ძველი ჰეგემონი ომში დამარცხების შედეგად ადგილს უთმობს ახალ ჰეგემონს, რომელიც საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე, იწყებს საერთაშორისო სისტემის რესტრუქტურირებას.

ამავე დროს რ.გილპინის თეორია ე.წ. „ხანგრძლივი მშვიდობის“ (1945-1991 წწ.) მიზეზების ახსნასაც გვთავაზობს. გერმანია (ჩელენჯერი) დამარცხდა მეორე მსოფლიო ომში და მსოფლიო ჰეგემონის როლი ბრიტანეთისგან აშშ-მა „გადაიბარა“. ამან სისტემაში წონასწორობა აღადგინა და აშშ-მა საკუთარი ძლიერებისა და გავლენის მეშვეობით საერთაშორისო სისტემის რესტრუქტურირება მოახდინა იმგვარად, როგორც მას წესრიგის დასამყარებლად და საკუთარი ინტერესების უზრუნველყოფისთვის საუკეთესოდ ეჩვენებოდა; ეს იყო საერთაშორისო ლიბერალური ეკონომიკის შექმნა, რომელიც ბრეტონ-ვუდსის საფინანსო-სავალუტო სისტემასა და ნატო-ზე დამყარებულ უსაფრთხოებასა და კოალიციათა ჯაჭვს ემყარებოდა. სწორედ აშშ-ის ჰეგემონიის გამო არ მომხდარა დიდი ომი. მშვიდობას ხელი შეუწყო აგრეთვე იმანაც, რომ სისტემაში მიმდინარე პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული პროცესები სისტემის მონაწილეთა უმრავლესობისათვის მისაღები აღმოჩნდა, ხოლო თვით სისტემა განწონასწორებული იყო. მიუხედავად იმისა, რომ 70-იანი წლებისათვის აშშ-ის სამხედრო და ეკონომიკური უპირატესობა და დომინირება შეფარდებითად კლებას

¹⁶⁴ გავიხსენოთ თუნდაც სსრკ-ის მაგალითი, რომელსაც მილიტარიზაციამ ძირი გამოუთხარა.

¹⁶⁵ R.Gilpin. War and Change..., pp. 197-198.

ინყებს, ეს კლება მაინც არ არის დაცემა და არც იმდენად სწრაფია, რომ „ჰეგემონურ ომს“ პირობები შეუქმნას...¹⁶⁶

რ.გილპინის თეორიის მიხედვით, თანამედროვე საერთაშორისო სისტემა სახიფათო მიმართულებით ვითარდება. აშშ-ის შეფარდებითი ეკონომიკური და სამხედრო უპირატესობა თანდათანობით კლებულობს, ხოლო იაპონიისა, გერმანიისა და, უკანასკნელ ხანებამდე, სსრკ-ისა თანდათანობით მატულობს.¹⁶⁷ ამან, გილპინის აზრით, განაპირობა საერთაშორისო სისტემაში დისბალანსის ზრდა და ძალის დეკონცენტრაცია. ბოლოს და ბოლოს, ერთ-ერთი ჩელენჯერი მოინდომებს ჰეგემონის როლის შესრულებას და ამისთვის ძალადობას მიმართავს. გილპინის აზრით, კაცობრიობის მომავალი დამოკიდებულია იმ „მშვიდობიანი მექანიზმის“ პოვნაზე, რომელიც „ჰეგემონობისათვის ომის“, როგორც მსოფლიო პოლიტიკაში სისტემური ცვლილებების მექანიზმის, ადგილს დაიკავებდა.¹⁶⁸ მართალია, გილპინის თეორიის თანახმად, მომავალი საკმაოდ პესიმისტურად უნდა აღვიქვათ, მაგრამ იგი გარკვეულ იმედს მაინც გვაძლევს, რადგან, მისი აზრით, ბირთვული იარაღი, სახელმწიფოთა ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება და საერთაშორისო საზოგადოების ელემენტების დამკვიდრება შეიძლება საერთაშორისო ურთიერთობებში ძირეული ცვლილებების საწინდარი გახდეს.¹⁶⁹

ჯორჯ მოდელსკის მსოფლიო ლიდერობის ბრძოლი ციკლები.

ჯ.მოდელსკიმ და უ.რ.ტომპსონმა შეიმუშავეს ე.წ. მსოფლიო ლიდერობის გრძელი ციკლების თეორია, რომელიც აგრეთვე საერთაშორისო სისტემაში ცვლილებების მექანიზმის დადგენის

¹⁶⁶ J.S.Levy. Long Cycles, Hegemonic Transitions and the Long Peace. In: "The Long Postwar Peace", Ch.W.Kegley, Jr. (Ed.). Harper Collins, 1991, p.152.

¹⁶⁷ რ.გილპინმა თავისი თეორია განავითარა 80-იანი წლების დასაწყისში. მისი წიგნის „ომი და ცვლილება მსოფლიო პოლიტიკაში“ ბოლო ტირაჟი 1989 წელს გამოიცა. ამიტომ ახლა, როცა სსრკ აღარ არსებობს, საინტერესო იქნებოდა ახალი ვითარების გილპინისეული შეფასება.

¹⁶⁸ R.Gilpin. War and Change..., p.230.

¹⁶⁹ R.Gilpin. War and Change..., p.213

მცდელობაცაა.¹⁷⁰ გრძელი ციკლების თეორია ჯ.მოდელსკიმ ჯერ თავის 1978 წლის სტატიაში წამოაყენა, შემდეგ ეს თეორია მის შემდგომ ნაშრომებში დაიხვეწა და საბოლოო სახე 1987 წელს მის მიერ გამოქვეყნებულ წიგნში მიიღო, იგულისხმება „გრძელი ციკლები მსოფლიო პოლიტიკაში“. ეს თეორია უარყოფს საერთაშორისო სისტემის ანარქიულობასა და საერთაშორისო პოლიტიკურ პროცესებზე მალლა საერთაშორისო ეკონომიკური პროცესების დგომას.¹⁷¹

ჯ.მოდელსკის თეორიიდან გამომდინარეობს, რომ თანამედროვე გლობალურ სისტემაში მისი წარმოშობიდანვე (1494წ.) ჩადებული სისტემური განვითარებისა და გლობალური ომის რეგულარული ციკლები, რომლებიც თითო საუკუნე გრძელდება; ყოველი ასეთი ციკლი დაკავშირებულია ერთ მსოფლიო ლიდერთან — უძლიერეს სახელმწიფოსთან, რომელიც მისი ლიდერობის, ბატონობის პერიოდში (ციკლში) ნესრიგს ამყარებს მსოფლიო სისტემაში. ამ თეორიაში ხაზგასმით არის აღნიშნული საზღვაო ძლიერების, როგორც გლობალური მასშტაბის მქონე კონტროლის ფაქტორის მნიშვნელობა. წარმოდგენილია ხუთი ციკლი:

1. XVI ს. - ლიდერი — პორტუგალია
2. XVII ს. - ლიდერი — ნიდერლანდები
3. XVIII ს. - ლიდერი — დიდი ბრიტანეთი
4. XIX ს. - ლიდერი — დიდი ბრიტანეთი
5. XX ს. - ლიდერი — აშშ

როგორც ვხედავთ, დიდმა ბრიტანეთმა ორჯერ მოახერხა მსოფლიო ლიდერობა, ხოლო ესპანეთმა, ჯ.მოდელსკის აზრით, ვერ დაისაკუთრა გლობალური ლიდერის როლი. ამავე დროს, ჩვენ ვხედავთ, რომ საზღვაო ძლიერებასთან ერთად XX საუკუნეში ლიდერს საჭიერო ძლიერებაც დასჭირდა და აშშ-ის მაგალითზე ეს კარგად გამოჩნდა.

ყოველ ციკლში ოთხი ფაზაა გამოყოფილი: 1. გლობალური ომი; 2. მსოფლიო ბატონობა; 3. დელეგიტიმაცია; 4. დეკონცენტრაცია.

¹⁷⁰ G.Modelski. The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State. "Comparative Studies in Society and History", 20, 1978, pp.214-235; G.Modelski. The Long Cycles, Kondratieffs and Alternative Innovations. In: "Political Economy of Foreign Policy Behavior", Ch.Kegley, Jr., P.McGovan (Eds.). Sage, Beverly Hills, 1981; G.Modelski. Long Cycles of World Politics. Macmillan, London, 1987; W.R.Thompson. On Global War: Historical-Structural Approaches to World Politics. Columbia, University of South Carolina Press, 1988.

¹⁷¹ ეს თეორია ნეორეალისტური არ არის, მაგრამ აქ რ.გილპინის თეორიასთან შედარების მიზნითაა წარმოდგენილი.

გლობალური ომი გლობალური სისტემის უკიდურესი უნეს-რიგობის უამს ხდება. ხანგრძლივი და მძაფრი გლობალური ომის შედეგია „მსოფლიო ბატონის“, ლიდერის გაჩენა, რომელსაც საზღვაო ძლიერებაში (დღეს — ჰაერშიც!) ვერავინ შეეცილება. ძალის რეკონცენტრაცია და ლეგიტიმაცია, ჩვეულებრივ, ომის შედეგად ხელმოწერილ შეთანხმებებში აისახება. ახალი მსოფ-ლიო ლიდერი, საკუთარი უსაფრთხოებისა და ეკონომიკური ინ-ტერესების გათვალისწინებით, მსოფლიო ეკონომიკის რეგუ-ლირებისა და პოლიტიკური სტაბილურობისათვის იყენებს თა-ვის ბატონობას ზღვებზე და მსოფლიო ვაჭრობაში. ლიდერობის შენარჩუნების „სიძვირე“ და ახალი მეტოქეების გამოჩენა თან-დათანობით ასუსტებს მსოფლიო ლიდერის პოზიციებს და მე-სამე ფაზაში ახალი პრეტენდენტების აღზევება და არსებული მსოფლიო წესრიგის დელეგიტიმაცია ძლიერდება. მეოთხე, დე-კონცენტრაციის ფაზაში, ეს პროცესი თავის აპოგეას აღწევს. ამის შედეგად უნესრიგობაში ჩაფლული სისტემის სტაბილუ-რობისათვის პოლიტიკური რესურსები აღარ რჩება და მსოფ-ლიო ლიდერის გვირგვინის მოსაპოვებლად კვლავ გლობალური ომი იწყება. გლობალური ომების პერიოდები იყო: 1. იტალიის ომები (1494-1517 წწ.), რომელთა წიაღიდანაც პორტუგალია აღ-ზევდა, როგორც მსოფლიო ლიდერი; 2. ომი ნიდერლანდების დამოუკიდებლობისათვის (1585-1609 წწ.), რომელმაც ნიდერ-ლანდები მსოფლიო ლიდერის პოზიციაზე გაიყვანა; 3. ლუი XIV-ს ომები (1689-1715 წწ.), რომელთა შედეგადაც მსოფლიოს „ბა-ტონი“ დიდი ბრიტანეთი გახდა; 4. საფრანგეთის რევოლუციური და ნაპოლეონის ომები (1792-1815 წწ.), რომლებმაც განაახლეს დიდი ბრიტანეთის ბატონობა; 5. ორი მსოფლიო ომი XX საუ-კუნეში (1914-1918 წწ. და 1939-1945 წწ.), რომლებმაც გზა გაუხსნეს აშშ-ს მსოფლიო ბატონობისაკენ.

ჯ.მოდელსკის თეორიის თანახმად, გლობალური ომები არ იწყება როგორც მსოფლიო ლიდერობისათვის მეტოქეთა უშუ-ალო შერკინება; ისინი ლოკალური კონფლიქტებიდან გლობალურში გადაიზრდება ხოლმე.¹⁷² ამ თეორიის თანახმად, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გლობალური ომი არ მომხდარა იმიტომ, რომ მსოფლიო ლიდერმა აშშ-მა საერთაშორისო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სისტემებში წესრიგის დასამყარე-ბლად საკმარისი ძლიერების შენარჩუნება შეძლო. ტომპსონის გამოთვლების თანახმად, გლობალურ ომებს შორის მშვიდობი-

172 W.R.Thompson. Uneven Economic Growth, Systemic Challenges and Global War. "Inter-national Studies Quarterly", 27, September 1983, p.349

ანი ინტერვალი 80 წელიწადია. იგი შემდეგი გლობალური ომისათვის საჭირო პირობების შექმნას 2025 წლისათვის წინასწარმეტყველებს.¹⁷³ ჯ. მოდელსკის გაანგარიშებით, გლობალური ომის საშიშროება 2030 წლისათვის დადგება. ამ თეორიიდან გამომდინარეობს, რომ ბირთვული იარაღის არსებობას და მისით შეკავებას გრძელი ციკლების განვითარებისათვის მნიშვნელობა არა აქვს და თუ არ გამოინახა რაიმე ახალი მექანიზმი, რომელიც გლობალურ ომს თავიდან აგვაცილებს, მსოფლიო ლიდერობისათვის ბრძოლის ლოგიკა კვლავ მსოფლიო ომამდე მიგვიყვანს.¹⁷⁴ გლობალური ომების არსებითი ფუნქცია კი დედამიწაზე ახალი ლიდერის შემრჩევი მექანიზმის როლის შესრულებაში მდგომარეობს. ამ თეორიას დიდი ყურადღება ექცევა საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიაში, იგი ამჟამად კრიტიკული ანალიზის სტადიას გადის.¹⁷⁵

ჯოშუა გოლდსტაინის გრძელი ციკლების თეორია.

საერთაშორისო ურთიერთობათა პროცესებისა და მოვლენების რთულ ალგებრაში გზის გაკვლევისა და გარკვეულ კანონზომიერებათა გამოვლენის კიდეც ერთი ცდაა ამერიკელი ჯოშუა გოლდსტაინის ე.წ. გრძელი ციკლების თეორია.¹⁷⁶ მასში ერთმანეთთან არის დაკავშირებული მსოფლიო ეკონომიკური აღმავლობისა და სტაგნაციის გრძელი ტალღები, ჰეგემონი სახელმწიფოების აღზევება, დაცემა და დიდი ომები.

ამ თეორიაში ნაჩვენებია ხანგრძლივი, 50-წლიანი ეკონომიკური „ტალღების“ არსებობა, მათი მნიშვნელობა საერთაშორისო ურთიერთობებისათვის და, განსაკუთრებით, დიდი ომების ციკლური ხასიათისათვის. გოლდსტაინის თეორიიდან ის აზრი გამომდინარეობს, რომ ეკონომიკური აღორძინება, წარმოების გაფართოება ზრდის რესურსებზე მოთხოვნილებას. რესურსების გამო მეტოქეობას კი დიდ ომამდე მივყავართ, რადგან მათზე კონტროლის დამყარება უამისოდ არ ხერხდება. აღმავლობის

¹⁷³ W.R.Thompson. On Global War..., 1988, p.276

¹⁷⁴ G.Modelski. Exploring Long Cycles. Boulder, CO., Lynne Rienner Publishers, 1987

¹⁷⁵ J.S.Levy. Long Cycles..., pp.157-160

¹⁷⁶ J.Goldstein. Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age. New Haven, Yale University Press, 1988

გზაზე მდგარი ეკონომიკა სახელმწიფოს სამხედრო ძლიერებასა და შესაძლებლობებს ზრდის და მისთვის ომი მისაღები ინსტრუმენტი ხდება. თავის მხრივ, დიდი ომი დიდ ზიანს აყენებს ეკონომიკას; იგი კნინდება და უკვე აღარც ომი შეუძლია და აღარც ეკონომიკური აღმავლობისათვის საჭირო რესურსების სათანადო მოცულობა აბადია. მაგრამ მშვიდობიანი განვითარება ხელახალ ბიძგს აძლევს ეკონომიკას და იწყება აღმავლობის ახალი, 50-წლიანი ციკლი.

გოლდსტაინის თეორიის თანახმად, მსოფლიო ეკონომიკური აღმავლობის პროცესი მოსალოდნელია 1995-2020 წლებში და იგი დაემთხვევა აშშ-ის, როგორც მსოფლიო ჰეგემონის, დაკნინების პროცესს.¹⁷⁷ ამიტომ 2000-2030 წლები იქნება ეკონომიკური აღმავლობისა და სუსტი ჰეგემონის ეპოქა, რაც დიდი ომის შესაძლებლობის პირობებს ქმნის, განსაკუთრებით, ხსენებული პერიოდის მიწურულისათვის, როცა პოტენციური მეტოქეები შეძლებენ საკმარისი სამხედრო ძალის დაგროვებას.

ვერც გოლდსტაინის თეორია გადაურჩა კრიტიკის ქარცეცხლს. სხვა მომენტებთან ერთად კრიტიკოსები, ხაზს უსვამენ იმ გარემოებასაც, რომ მეორე მსოფლიო ომი უდიდესი ეკონომიკური კრიზისის შემდეგ დაიწყო და არა მსოფლიო ეკონომიკური აღმავლობის „ტალღის“ მიწურულში. თვით გოლდსტაინიც აღიარებს, რომ მის თეორიაში, მეორე მსოფლიო ომი მართლაც „ანომალიაა“, მაგრამ დანარჩენ ცხრა შემთხვევაში თავის შეხედულებას მართებულად მიიჩნევს.¹⁷⁸

ეკონომიკური აღმავლობისა და ომების ციკლების შესწავლა მთელ რიგ საყურადღებო კითხვას ბადებს. მაგალითად, განაწარმოების ზრდას აუცილებლად რესურსებისათვის ბრძოლამდე მივყავართ? თანამედროვე ეკონომიკაში აღმავლობის მიღწევა შესაძლებელი ხდება შიდა რესურსების ინტენსიური გამოყენების გზითაც, გარეშე რესურსების გამოყენება კი შესაძლებელია საერთაშორისო ვაჭრობის მექანიზმების გამოყენებით.¹⁷⁹ გარდა ამისა, გასათვალისწინებელია რ.გილპინის და სხვათა მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ სახელმწიფოები ომს იწყებენ მაშინ, როცა, მათი „გამოთვლით“, „შემოსავალი“ „ხარჯებს“ გადაფარავს. დღევანდელ პირობებში კი დიდი ომი ამ მხრივ უაზროდ გვეჩვენება.

¹⁷⁷ J.Goldstein. Long Cycles..., pp.350-357.

¹⁷⁸ იქვე. ..., pp.242-243.

¹⁷⁹ R.Rosecrance. The Rise of the Trading State. Basic Books, New York, 1986.

სამწუხაროდ, ყველა განხილული თეორია სკეპტიკურად ეკიდება საერთაშორისო მშვიდობის დამყარების შესაძლებლობებს და ომს ტრაგიკულ, მაგრამ ლოგიკურ მოვლენად მიიჩნევს.¹⁸⁰ ალბათ, ის მაინც უნდა გვახარებდეს, რომ ვერც ერთი ზემოხსენებული თეორია ვერ ახერხებს დაგვარწმუნოს იმაში, რომ ომი ბუნებრივი, ლოგიკური და „მოუშორებელი ჭირია“.

პროვნილი ინტერესები

არც იმისთანის ნატვრა უნდა, რაც უიმისოდაც არ აგვცდება, და არც იმისთანისა, რასაც თითონ ბუნება უარყოფს და არ გვითმობს.

ილია

საშინაო და საგარეო პოლიტიკაში ცნება „ეროვნული ინტერესები“ იმდენად მოარულია, რომ მას ნებისმიერი პოლიტიკური აქციის დასასაბუთებლად და გასამართლებლად იყენებენ.¹⁸¹ ამ ცნებამ რაღაც განსაკუთრებული, ერთგვარი მისტიკური ელფერიც კი მიიღო. ეროვნული ინტერესები „მაღალი პოლიტიკის“ ქვაკუთხედად არის აღიარებული. „მაღალი პოლიტიკა“ კი სუვერენული სახელმწიფოს არსებობისა და განვითარების აუცილებელი პირობაა. ე.წ. „ეროვნული მიზნებისა“ და „ეროვნული პერსპექტივის“ რეალიზაცია ეროვნული ინტერესების განსაზღვრის შედეგად, მათი თანმიმდევრული დაცვით ხორციელდება (ცხადია, აქ აუცილებელი კორექტირებაც იგულისხმება).

ეროვნული ინტერესები საგარეო პოლიტიკის საკვანძო ცნებაა.¹⁸² თანამედროვე, ე.წ. ანარქიულ საერთაშორისო სის-

¹⁸⁰ არის კიდევ ერთი, ე.წ. „ძალაუფლების გადასვლის“ თეორია, რომელიც ა.ორგანსკის ეკუთვნის. იგი საკმაოდ პოპულარული იყო თავის დროზე, მაგრამ ზოგიერთი თეორიული შეუსაბამობის გამო იგი დღეისათვის მივიწყებულია. იხ.: A.F.K.Organski. World Politics. 2nd Edition. A.Knopf, New York, 1968

¹⁸¹ ჩვენში „ეროვნული ინტერესების“ ნაცვლად ხშირად იყენებენ ტერმინებს „ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი“ ან „სახელმწიფოებრივი ინტერესები“. დასავლურ სპეციალურ ლიტერატურაში „ერი“ და „სახელმწიფო“ სინონიმებია.

¹⁸² ეროვნული ინტერესების შესახებ იხ. H. J. Morgenthau. Another „Great Debate“, The National Interest of the United States. „American Political Science Review“. XLVI, 1952, pp

ტემაში, სადაც არ არის საერთაშორისო კანონების ზეობა და არ არსებობს საერთაშორისო წესრიგისა და მშვიდობის გარანტიად გამოსადეგი უზენაესი ხელისუფლება, სუვერენული სახელმწიფოები ატარებენ ისეთ საგარეო პოლიტიკას, რომელიც, მათი მთავრობების აზრით, ეროვნული ინტერესებიდან გამომდინარეობს, რაც, თანამედროვე საერთაშორისო სისტემაში გაბატონებული ფასეულობების გათვალისწინებით, სახელმწიფოთა პოლიტიკური და ეკონომიკური ძლიერების გაზრდას გულისხმობს.

ეროვნული ინტერესების კონცეფცია პოლიტიკური რეალიზმის სკოლასთან არის დაკავშირებული. იგი ფაქტობრივად, მისი პირმშოა. ეს კონცეფცია პოლიტიკური რეალიზმის შეხედულებათა სისტემის საკვანძო ელემენტია.¹⁸³ ამავე დროს იგი ყველაზე ნაკლებად იყო შესწავლილი და ზოგადი ფორმულირებების დონეს ვერ გასცდა. პრეინოლდის შეხედულებით, ცნება „ეროვნული ინტერესები“, საერთოდ, უვარგისია, რადგანაც მას არ გააჩნია ზუსტი მნიშვნელობა. გარდა ამისა, კონკრეტული ქვეყნის ეროვნული ინტერესების ამოყალიბება შეუძლებელია და ამ ცნებას პოლიტიკოსები საზოგადოებრიობისა და საკუთარი თავის მოსატყუებლად იყენებენ.¹⁸⁴ ზემოთქმულის მიუხედავად, ეს ცნება მეტად სიცოცხლისუნარიანი აღმონდა და იგი დღემდე ფართოდ გამოიყენება საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიასა და პრაქტიკაში.

სახელმწიფო მოღვაწეები, პოლიტიკური პარტიები თუ მოსახლეობის დაინტერესებული ჯგუფები, რომლებიც მონაწილეობენ სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკის შემუშავებაში ან ამ პოლიტიკას წარმართავენ, თავიანთ შეხედულებებს, გადაწყვეტილებებს და პოლიტიკას სწორედ ეროვნული ინტერესებით ასაბუთებენ და ამართლებენ. ეროვნული ინტერეს-

961-978; J. Frankel. *National Interest*. London, Praeger, 1970; A. Sonderman. *The Concept of National Interest*. "Orbis", Spring 1977, pp 121-138; W. David Clinton. *Defining the National Interest*. In *Two Faces of National Interest*. Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1994; P.H. Liotta. *To Die For: National Interests and Strategic Uncertainties*. „Parameters“, Summer 2000, pp. 46-57; H. W. Brands. *The Idea of National Interest*. "Diplomatic History". 23, Spring 1999

¹⁸³ H. J. Morgenthau. *Politics Among Nations*....., pp. 8-9

¹⁸⁴ P. A. Reynolds. *An Introduction to International Relations*. Second Edition. Longman, London, 1990, pp 48-50

სები და ეროვნული უსაფრთხოება,* იმის გამო, რომ მათ ზუსტი მნიშვნელობა არ გააჩნიათ, როგორც ცალკეული პიროვნებების, ასევე საზოგადოებრიობის სხვადასხვა ჯგუფების მიერ სხვადასხვაგვარად აღიქმებიან. ამიტომაც, ძალზე რთულია, მთელი ქვეყნის მასშტაბით კონსენსუსს მიაღწიო, როცა იმაზეა საუბარი, თუ რაში მდგომარეობს ქვეყნის ეროვნული ინტერესები და რანაირი საგარეო პოლიტიკით უნდა მიაღწიოს მან წარმატებას.

ეროვნული ინტერესების არსი. ზოგადად ეროვნული ინტერესები გულისხმობს გარკვეულ მიზნებს, რომელთა მიღწევისათვის სახელმწიფომ უნდა გაატაროს სათანადო პოლიტიკა. ეროვნული ინტერესები გულისხმობს აგრეთვე პოლიტიკის ისეთ მიმართულებას, რომელიც დანარჩენებისაგან გამოირჩევა, მიუხედავად იმისა, რაოდენ ალტერნატიულადაც არ უნდა გამოიყურებოდნენ ისინი. ამგვარი პოლიტიკა გულისხმობს იმ მიზნების მიღწევას, რომლებიც ცალკეული პირების, ჯგუფების ინტერესებს კი არ გამოხატავენ, არამედ მთელი ერის, სახელმწიფოს ინტერესებს. ამგვარი პოლიტიკა იმას ნიშნავს, რომ ყველაფერი ეროვნულ, სახელმწიფო ინტერესებს არის დაქვემდებარებული.¹⁸⁵ პოლიტიკური რეალიზმის ერთ-ერთი „მამამთავარი“ ჰ.მორგენტაუ აღნიშნავს, რომ ეროვნულ ინტერესებს დაცვა სჭირდებათ („ეროვნული ინტერესები დაცულ უნდა იქნან არაეროვნული ინტერესების მიერ უზურპაციისაგან“).¹⁸⁶

ნებისმიერი საგარეო პოლიტიკა, რომელიც ეროვნული ინტერესებით განისაზღვრება, აუცილებლად გულისხმობს, ყველაზე ცოტა, ერის, ქვეყნის გადარჩენას, მისი ტერიტორიული მთლიანობის, პოლიტიკური ინსტიტუტების, კულტურის შენარჩუნებას. მაშასადამე, ყოველი სახელმწიფო მოწოდებულია, დაიცვას საკუთარი გეოგრაფიული, პოლიტიკურ-ეკონომიკური და კულტურული სახე, როცა სხვა სახელმწიფოსაგან ხელყოფის საფრთხე ემუქრება.

ჰ.მორგენტაუ ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ სახელმწიფო მოღვაწეები საერთაშორისო ასპარეზზე მოღვაწეობისას სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარე ფიქრობენ და მო-

* ზოგჯერ ეს ორი ცნება გაიგივებულია, მაგრამ სინამდვილეში „ეროვნული უსაფრთხოება“ ეროვნული ინტერესების უმნიშვნელოვანეს, მაგრამ მაინც ერთ შემადგენელ ნაწილად უნდა ვაღიაროთ.

185 A. Wolfers. "National Security" as an Ambiguous Symbol. "Political Science Quarterly", 67 December 1952, p.481

186 H.J.Morgenthau. Another "Great Debate"..., p.963

ქმედებენ. ასე იყო წარსულში, ასეა ამჟამად და ასევე იქნება მომავალშიც.¹⁸⁷ აშშ-ის ყოფილმა სახელმწიფო მდივანმა ჰ.კისინჯერმა 1974 წელს ვაშინგტონში განაცხადა, რომ აშშ-ის საგარეო პოლიტიკა არის პრაგმატული და იგი ნაკარნახევია ქვეყნის ინტერესებით. მსგავსი შეხედულებანი და განცხადებები საკმაოდ ხშირია განსაკუთრებით პოლიტიკური რეალიზმის სკოლის წარმომადგენელთა და პრაქტიკოს-პოლიტიკოსთა შორის.¹⁸⁸

პოლიტიკური რეალიზმის პრინციპების თანახმად (საერთაშორისო პოლიტიკაში ჯერჯერობით სწორედ ეს პრინციპებია ყველაზე მეტად გამოყენებული!), საერთაშორისო პოლიტიკა, ისევე როგორც ყველანაირი პოლიტიკა, ძალაუფლებისათვის განუწყვეტელი ბრძოლაა. რადგან სუვერენული სახელმწიფოები საერთაშორისო პოლიტიკის წამყვანი მოქმედი პირები არიან, ძალა პოლიტიკის მისაღები და ეფექტური ინსტრუმენტია, ხოლო ძლიერება — სასურველი მიზანი. საერთაშორისო სისტემას ახასიათებს სახელმწიფოთა შორის აქტიური ან პოტენციური კონფლიქტი და მუდამყამს ძალის გამოყენების, ომის შესაძლებლობა. ყოველი სახელმწიფო ცდილობს დაიცვას საკუთარი ტერიტორია და ინტერესები ნამდვილი ან მოჩვენებითი საშიშროებისაგან. ქვეყნებს შორის პოლიტიკური ინტეგრაცია სუსტია და იქამდე გრძელდება, სანამ იგი ამ ქვეყნების ეროვნულ ინტერესებს ემსახურება. მხოლოდ ძალის გამოყენება ან მისი დემონსტრირება (მუქარა) არის ქვეყნის გადარჩენის ფაქტორი. როცა პოლიტიკოსები, სახელმწიფოთა ლიდერები თავიანთი ინტერესების ურთიერთშეთანხმებას ახერხებენ, ან როცა მყარდება ძალთა წონასწორობა, საერთაშორისო სისტემა სტაბილურობას იძენს.

სახელმწიფოს ეროვნული ინტერესები, პირველ ყოვლისა, „მაღალი პოლიტიკის“, ეროვნული უსაფრთხოების ინტერესებს გულისხმობს. ნებისმიერი მთავრობა, დემოკრატიულია იგი თუ — არა, ეროვნული ინტერესების დაცვის პოლიტიკას გაატარებს, — რადგან დაუნდობელ ანარქიულ საერთაშორისო ასპარეზზე ეს ერთადერთი ლოგიკური არჩევანია.

რას ნიშნავს ეროვნული ინტერესები? კ.დოიჩის აზრით, ინდივიდისა თუ ჯგუფის ინტერესები განისაზღვრება ორი მომენ-

¹⁸⁷ H.J.Morgenthau. Politics Among Nations..., p.5

¹⁸⁸ ამ მხრივ საყურადღებოა თანამედროვე რუსეთის ეროვნული ინტერესების ფორმულირების ცდები. იხ.: Преображенная Россия в новом мире. "Международная жизнь". Март-Апрель, 1992, стр. 86-113, Н. Нарочницкая. Национальный интерес России. "Международная жизнь". Март-Апрель, 1992, стр. 114-123.

ტით: ყურადღების პრიორიტეტითა და „ჯილდოს“ მოლოდინით.¹⁸⁹ თუ რაიმემ აღძრა ჩვენი ინტერესი, იგი ჩვენს ყურადღებას მიიქცევს და გარკვეულ გამოცდილებას, კმაყოფილებას მოგვანიჭებს ან ამგვარი „ჯილდოს“ მიღების იმედს მოგვცემს. „ჯილდოს“ მიღება ნიშნავს ისეთი რამის მიღებას, რასაც ჩვენთვის ფასი აქვს, ან იმის შენარჩუნებას, რაც გვეძვირფასება და რის დაკარგვასაც ვერ შევურიგდებოდით. პოლიტიკაში კი უპირველესი „ჯილდო“ უსაფრთხოებაა. ამასთან ერთად — თავისუფლება, ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობა, ეროვნული ღირსება, ეკონომიკური კეთილდღეობა და სხვ.

როგორც ვხედავთ, ეროვნული ინტერესების საფუძველში გარკვეული ფასეულობები ძევს. ეს ფასეულობები ერის ფასეულობებია, მისი კულტურის პროდუქტს წარმოადგენს და მის ერთიანობას გამოხატავს. ფასეულობები გამოიხატება იდეოლოგიაში, რომელიც შეიძლება დემოკრატიულიც იყოს და ტოტალიტარულიც. მაგრამ იდეოლოგია მხოლოდ მისწრაფებებს გამოხატავს, რადგან არც ერთი საზოგადოება არ გამხდარა აქამდე სრულიად დემოკრატიული ან ტოტალიტარული.

ფასეულობათა სისტემები ხანდახან ერთმანეთთან წინააღმდეგობაში მყოფ ფასეულობებს მოიცავენ. ასევე უნდა გვახსოვდეს, რომ სხვადასხვა კულტურები ერთსა და იმავე ფასეულობებს სხვადასხვა მნიშვნელობებს ანიჭებენ. ადამიანები უმაღლეს ფასეულობას ყოველთვის ეძიებდნენ, მაგრამ ამ როლის შესასრულებლად „ეროვნულ ინტერესებს“ საკმარისად მკაფიო მნიშვნელობა არა აქვთ მინიჭებული, ხოლო უმაღლესი ფასეულობის როლს „ძალაუფლება“, „ძლიერება“ ასევე ვერ შეასრულებს. მართალია, ძალაუფლება, ძლიერება გადარჩენის აუცილებელი პირობაა, მაგრამ იგი საკმარისად უნივერსალური მაინც არ არის. როცა ორი ან მეტი ფასეულობა ერთმანეთთან წინააღმდეგობაში მოდის, მათი შეფარდებითი მნიშვნელობა შეიძლება დადგინდეს და „დალაგდეს“, მაგრამ ეს ხშირად იოლი როდია; რადგან ამ პროცესში კონკრეტული ვითარება და ემოციები დიდ როლს ასრულებენ, რაც ართულებს ფასეულობათა მნიშვნელობის ობიექტურად შეფასებას. ფასეულობები თავიანთ სრულ პოლიტიკურ მნიშვნელობას ავლენენ ქმედებაში, როცა პოლიტიკოსები მათ აქტიურად იყენე-

¹⁸⁹ K.W.Deutch. The Analysis of International Relations. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1968. p.51

ბენ.¹⁹⁰ პოლიტიკური გადაწყვეტილება მოითხოვს პოლიტიკოსისაგან, თავისი ფასეულობები შეუთავსოს იმ გარემოს, რომელშიც ის იმყოფება. ამიტომ მას სჭირდება სანდო, დიდი ინფორმაცია და პოლიტიკური ინტუიცია. ამის გარეშე ჭირს ფასეულობათა „გადაყვანა“ ეროვნულ ინტერესებში.

სახელმწიფოს ეროვნული ინტერესები გულისხმობს ისეთ ფასეულობებსა და მიზნებს, რომელთა მისაღწევად თუ შესანარჩუნებლად იგი შეიძლება უდიდეს მსხვერპლზე დასთანხმდეს. სწორედ ეს ფასეულობები და მიზნები არის, ჩვეულებრივ, ჩადებული ქვეყნების საგარეო პოლიტიკის ძირითად პრინციპებსა და პრიორიტეტებში.¹⁹¹ ისინი ამის გამო განიხილება როგორც წმიდათანმიდა ინტერესები და მიზნები. პოლიტიკოსები ამგვარ ინტერესებს „სასიცოცხლოს“ უწოდებენ, ხოლო მეცნიერები — ძირითად, მთავარ ფასეულობებს.

რომელი ინტერესები და ფასეულობებია სასიცოცხლო? ტრადიციულად, სახელმწიფოს ასეთი ინტერესები დაკავშირებულია მის სიცოცხლისუნარიანობასა და არსებობასთან. ეს არის სუვერენიტეტი, ტერიტორიული მთლიანობა, დამოუკიდებლობა, კულტურული თვითმყოფადობა, პოლიტიკური ინსტიტუტები, სოციალურ-ეკონომიკური სტრუქტურა.

სასიცოცხლო ინტერესებს ხშირად აიგივებენ ეროვნულ უსაფრთხოებასთან. ზოგჯერ სასიცოცხლო ინტერესებად წმინდა პრესტიჟული მომენტებიც კი ცხადდება. მაგალითად, 70-იანი წლების დასაწყისში ისრაელის მთავრობამ იერუსალიმი ქვეყნის დედაქალაქად გამოაცხადა. ეს არ იყო უკიდურესად აუცილებელი არც უსაფრთხოების თვალსაზრისით, არც ეკონომიკურად და არც იდეოლოგიურად, მაგრამ იერუსალიმს, როგორც სიმბოლოს, სასიცოცხლო ინტერესების „სტატუსი“ მიეკუთვნა.

გამოყოფენ ეროვნული ინტერესების სხვადასხვა ტიპებს. მაგალითად, განასხვავებენ სასიცოცხლო და მეორეხარისხოვან, ზოგად და განსაკუთრებულ ინტერესებს. განასხვავებენ აგრეთვე იდენტურ, „უთოიერთმემავსებელ“ და წინააღმდეგობრივ ეროვნულ ინტერესებს. ჯ.ფრენკელი გვთავაზობს ეროვნული ინტერესების ფორმულირების ორ დონეს: სასურველსა და ოპერაციულს (შესაძლებელს).¹⁹² პირველი მოიცავს იმ

¹⁹⁰ J. Frankel. *International Relations in a Changing World*. New Edition. Oxford University Press, Oxford, 1990, p.97

¹⁹¹ G.Modelski. *A Theory of Foreign Policy*. Praeger, New York, 1962, p.86

¹⁹² J.Frankel. *National Interest*. London, Praeger, 1970, pp.31-38

მიზნებსა და ამოცანებს, რომელთა რეალიზება სასურველი იქნებოდა სათანადო წანამძღვრებისა და საშუალებების არსებობის პირობებში. როგორც წესი, ამგვარი ეროვნული ინტერესები გრძელვადიანია. პანარაბიზმი, პანთურქიზმი, მსოფლიო რევოლუცია, კომუნიზმის მსოფლიოში გაბატონება ამგვარი ინტერესების კარგი მაგალითებია. მეორე დონის ინტერესები, ვეულბერივ, მოკლევადიანია, არსებული პირობებისა და შესაძლებლობების ადეკვატურია. დიდი ბრიტანეთის ინტერესის მაგალითად მის მიერ ინდოეთისაკენ მიმავალ საზღვაო გზაზე სტრატეგიული ბაზების „ჯაჭვის“ (გიბრალტარი, მალტა, კვიპროსი, სუეცი, ადენი) შექმნა და შენარჩუნებაც იკმარებს.

საერთაშორისო ურთიერთობათა თანამედროვე ეტაპზე განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ეროვნული ინტერესების „ეკონომიკური კომპონენტის“ მკვეთრად გაზრდილი მნიშვნელობა. სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაცია, ინტეგრაციული პროცესები, ტრანსნაციონალური კორპორაციების ბატონობა, გეოპოლიტიკის გეოეკონომიკად ტრანსფორმირება, ქმნიან ისეთ ვითარებას, როცა არა მხოლოდ კონფლიქტების მიზეზები, არამედ მათი გადაწყვეტის საშუალებებიც სულ უფრო ხშირად ეკონომიკურია (იმპორტის შემცირება-გადიდება, ექსპორტის სუბსიდირება, კონკურენტუნარიანი ტექნოლოგიური პროექტების დაფინანსება და ა.შ.). ეს კი ეროვნულ ინტერესებს ძლიერ ეკონომიკურ „შეფერილობას“ ანიჭებს. ყოველი სახელმწიფო ეკონომიკურად იმდენად მჭიდროდ არის დაკავშირებული დანარჩენ სამყაროსთან, რომ მისი სიცოცხლისუნარიანობა, მისი მოსახლეობის დასაქმება და კეთილდღეობა საერთაშორისო სამეურნეო პროცესებზეა დამოკიდებული. ეკონომიკური ფაქტორები ლამის ეროვნული ინტერესების „გამგებლებად“ იქცნენ.¹⁹³ ეროვნული ინტერესების ეკონომიკურ კომპონენტს ყოველთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ხოლო თანამედროვე სახელმწიფოების ეროვნული ინტერესები იმდენად „ეკონომიზებულია“, რომ ზოგიერთ შემთხვევებში პოლიტიკური მხარე

ეკონომიკური ინტერესებით თითქმის იჩრდილება. ამიტომაც, რომ ექსპერტების გარკვეული ნაწილი თანამედროვე სახელმწიფოს ეროვნული ინტერესების განმსაზღვრელ ფაქტორად ეკონომიკურ კეთილდღეობას მიიჩნევს. ეროვნული ინტერესების ფორმულირების მექანიზმი, ზოგიერთი ავტორის

¹⁹³ ამ საკითხების შესახებ იხ. E.N. Luttwak. From Geopolitics to Geo-economics. Logic of Conflict, Grammar of Commerce. "The National Interest", N20, Summer 1990

აზრით, ეკონომიკურ თეორიაში კარგად ცნობილი ინდივიდუალური მომხმარებლის მიზნებისა და მოთხოვნილებების ფორმულირების ანალოგიურია.¹⁹⁴

სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკური მიზნები უნდა გამომდინარეობდეს მისი ეროვნული ინტერესებიდან.¹⁹⁵ მაშასადამე, ეროვნული ინტერესები გულისხმობს გარკვეული მიზნების იდეალურ შეთანხმებას. ეს ის მიზნებია, რომელთა ცხოვრებაში დამკვიდრებას სუვერენული სახელმწიფო (სხვა სახელმწიფოებთან ურთიერთობის გზით) გარკვეული დროის განმავლობაში ცდილობს.¹⁹⁶ მიზანი ან მიზნები არსებითად არის ისეთი მომავალი ვითარება ან პირობები, რომელთა მიღწევა საჭიროდ მიაჩნია სახელმწიფოს ხელმძღვანელობას. ზოგიერთი მიზანი, შესაძლოა, კარგა ხანს აქტუალური იყოს, ზოგიერთები კი საკმაოდ სწრაფად ენაცვლებოდეს ერთმანეთს. საგარეო პოლიტიკაში ძალზე ხშირია შემთხვევები, როცა ეროვნული ინტერესებისა და, მაშასადამე, საგარეო პოლიტიკური პრიორიტეტებისა და მიზნების ფორმულირება არა ხანგრძლივი პროცესის შედეგად, არამედ მოულოდნელი მოვლენების საპასუხოდ, „ცაიტნოტის“ პირობებში, სწრაფი რეაგირების გზით ხდება. არაერთგზის აღნიშნულა, რომ ყველაზე მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებები ხშირად სწორედ ამგვარ კრიზისულ ვითარებაში და დროის უქონლობის პირობებში ყოფილა მიღებული. ამგვარი პრაქტიკის გამოა, რომ, საერთაშორისო ურთიერთობათა სპეციალისტების გარკვეული ნაწილის აზრით, მთავრობებს, ჩვეულებრივ, არ გააჩნიათ „დაგეგმილი“ პოლიტიკა და ისინი მხოლოდ სხვათა ქმედებებს უპასუხებენ;¹⁹⁷ თუმცა ამგვარი პოლიტიკაც აუცილებლად უნდა ემყარებოდეს ეროვნულ ინტერესებს, რომლებიდანაც მომდინარეობს სახელმწიფოს პოლიტიკური ორიენტაცია და, საერთაშორისო სისტემასა და საზოგადოებაში მისი ადგილიცა და როლიც.

ვინ აცალიბებს, განსაზღვრავს სახელმწიფოს ეროვნულ ინტერესებს? ჰ.მორგენტაუ აღნიშნავს, რომ საზოგადოების

¹⁹⁴ R.Gilpin. War and Change in World Politics. Cambridge University Press, Cambridge, 1989, pp.18-25

¹⁹⁵ A.Tonelson. What is the National Interest. "Atlantic Monthly". July 1991, p.38

¹⁹⁶ P.Seabury. Power, Freedom and Diplomacy: The Foreign Policy of the United States of America. Random House, New York, 1963, p.86

¹⁹⁷ K.J.Holsti. International Politics. A Framework For Analysis. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1983, p.125

სხვადასხვა დაინტერესებული ჯგუფები ეროვნული ინტერესების თავისებურად განსაზღვრას ცდილობენ.

ცნობილია, რომ ეროვნული ინტერესების განსაზღვრის ორი ტრადიცია თუ გზა არსებობს. პირველს უწოდებენ ელიტისტური ანუ პლატონისეულს, რადგან იგი სათავეს იღებს ძველი ბერძენი ფილოსოფოსის პლატონის წრიდან. ელიტისტური ტრადიციის მიხედვით, იმას, თუ რა არის, საზოგადოებისთვის სიკეთე, უნდა განსაზღვრავდეს საზოგადოების ელიტა ანუ განსწავლულთა და ბრძენთა ჯგუფი. მეორე ტრადიცია სათავეს იღებს არისტოტელეს ფილოსოფიური წრიდან და დემოკრატიულ ტრადიციად იწოდება. არისტოტელესეული ტრადიციის თანახმად, საზოგადოებისთვის უკეთესი რა იქნება, უნდა დადგინდეს დემოკრატიული პროცესის შედეგად. ე. ი. საზოგადოებაში უნდა მუდმივად ხდებოდეს საჯარო განხილვა ყველაფერ იმისა, რაც საზოგადოებას აწუხებს და აინტერესებს და ამგვარი განხილვის საფუძველზე უნდა განისაზღვროს, რა არის უკეთესი. საზოგადოებრივი, კოლექტიური თუ ეროვნული ინტერესების განსაზღვრის ხსენებული ორი გზა რეალობაში წმინდა სახით არ არის წარმოდგენილი და ყველაზე ხშირად ეროვნული ინტერესების განსაზღვრა, მართალია, ხდება ადამიანთა არც თუ ისე მრავალრიცხოვანი ჯგუფის მიერ, მაგრამ მათი გადაწყვეტილება გაბატონებული საზოგადოებრივი აზრის საწინააღმდეგო ვერ იქნება.

მეწარმეები, ეთნიკური უმცირესობები, პარლამენტი, მთავრობა, ყველანაირი იდეოლოგიები ერთმანეთს ეჯიბრებიან, თავიანთი კერძო ინტერესები ეროვნულ ინტერესებად გამოაცხადონ და გაასაღონ. მორგენთაუ ამას „ეროვნული ინტერესების“ უზურპაციის მცდელობას უწოდებს. მისი აზრით, მთავარია ობიექტური ანალიზის გზით ეროვნული ინტერესების „რაციონალური ბირთვის“ განსაზღვრა. როცა ეს ბირთვი იკვეთება, მაშინ ზემოაღნიშნული უზურპაციის მცდელობების მიუხედავად, ეროვნული ინტერესები მართებული და გამჭრიახი საგარეო პოლიტიკის საძირკველს ქმნის. ზნეობრივი აბსტრაქციებით ნაკარნახევი საგარეო პოლიტიკა, ეროვნული ინტერესებისთვის ანგარიშის განევის გარეშე, უნაყოფოა.¹⁹⁸

ეროვნული ინტერესების განსაზღვრა და მათი რეალიზება ქვეყნის პოლიტიკური ელიტის საკმაოდ მაღალ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ კულტურასთან ერთად, აგრეთვე დახვეწილ დიპ-

¹⁹⁸ H.J.Morgenthau. In Defence of National Interest: A Critical Examination of American Foreign Policy. A.Knopf, New York, 1951, pp.33-34

ლომატიას მოითხოვს. ამ მხრივ საყურადღებოა ახლადშექმნილი სუვერენული სახელმწიფოების მთავრობათა მიერ ეროვნული ინტერესების შემუშავება-რეალიზების პროცესთა თავისებურებანი. ამგვარი სახელმწიფოები, როგორც წესი, რევოლუციური ძვრების, პოლიტიკური და ეკონომიკური კატაკლიზმების, ეროვნული თვითგამორკვევის პრინციპის ცხოვრებაში გატარებისა და სეპარატიზმის შედეგად არიან წარმოშობილნი და მათ, მეტწილად, გამოუცდელი, პოპულიზმისა და ნაციონალიზმის „საფუარიტ“ აღზევებული პოლიტიკური ძალები განაგებენ. სისხლიანი თუ „ხავერდოვანი“ რევოლუციები, დიდი სახელმწიფოების დაშლა თუ სხვადასხვა ქვეყნების ინტეგრირება არღვევენ საერთაშორისო და რეგიონულ სისტემებში ძალთა წონასწორობას, ქმნიან ძალის ვაკუუმს, პოტენციურ აგრესორებს სხვათა ხარჯზე საკუთარი პოზიციების გაუმჯობესების ცდუნებებსა და შესაძლებლობებს უქმნიან. რევოლუციურ მთავრობებს რაც შეეხება, მათ ხშირად მეტისმეტი იდეოლოგიზაციითა და უკიდურესი ნაციონალიზმით გამონეწეული იდეოლოგიური პათოლოგია, რეალური პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების უგულებელყოფა და გარე სამყაროსა თუ სხვა საერთაშორისო მოვლენების რამდენადმე სპეციფიური, არარეალისტური, დამახინჯებული აღქმა და ხედვა ახასიათებთ. ამას ემატება ეროვნული სუვერენიტეტისა და ეროვნული თვითგამორკვევის ძალების დაპირისპირება ეთნიკურად არაერთგვაროვან ქვეყნებში (ამის მაგალითებად ყოფილი იუგოსლავია და სსრკ კმარა). ყოველ ერსა და ეთნიკურ ჯგუფს საკუთარი ისტორიული ხედვა აქვს. საკუთარი წარსულის განდიდება და უკუღმართი ისტორიული მოვლენების მსხვერპლად საკუთარი თავის გამოცხადებაც აგრეთვე ჩვეულებრივი მოვლენაა. ამგვარ პირობებში მოვლენების ობიექტური, რაციონალური ჭვრეტა და ეროვნული პერსპექტივის, ეროვნული ინტერესების განსაზღვრა და სათანადო პოლიტიკის გატარება მეტად რთული ამოცანაა. რევოლუციური, იდეოლოგიზირებული და ნაციონალისტური რეჟიმების მქონე ახლადწარმოქმნილი, სუვერენული სახელმწიფოების ხელმძღვანელობა, ჩვეულებრივ, დიდ ყურადღებას უთმობს ეროვნული ინტერესების სამხედრო ასპექტებს, მაშინ როცა ეს ინტერესები ეკონომიკურ და კულტურულ მიზნებსაც მოიცავს. სამხედრო ინტერესების მიმართ მეტისმეტი ყურადღება ნიშნავს სამხედრო ხარჯების ზრდას, რაც მოსახლეობის კეთილდღეობას ხელს სულაც არ უწყობს. ამის შედეგად ქვეყნის ეროვნულ ინტერესებში ჩადებულია შიდა წინააღმდეგობა, რომელსაც ხა-

ტოვნად „კარაქისა და ზარბაზნის“ დილემას უწოდებენ.

დიდი, ძლიერი ქვეყნის ეროვნული ინტერესები მსოფლიოს ყველა მხარეზე და ცხოვრების ყველა სფეროზე ვრცელდება. ასე მაგალითად, XIX საუკუნეში დიდი ბრიტანეთის ეროვნული ინტერესები გულისხმობდა ევროპის კონტინენტზე ძალთა წონასწორობის შენარუნებას, მსოფლიო ოკეანეზე ბატონობას, მეტროპოლიასა და კოლონიებს შორის კავშირებისა და ვაჭრობის უზრუნველყოფას. მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში აშშ-ის ეროვნული ინტერესები, ჯ.ჩეისის შეხედულების თანახმად, ოთხ უმთავრეს ასპექტს მოიცავდა: ნებისმიერი პოტენციური აგრესორისათვის აშშ-ის ტერიტორიაზე თავდასხმის ყოველგვარი შესაძლებლობის გამორიცხვას; მთელ მსოფლიოში ერთა თვითგამორკვევისა და დემოკრატიისათვის მხარის დაჭერას; საერთაშორისო ვაჭრობის მფარველობას, მისთვის ხელის შეწყობას; მსოფლიოს მასშტაბით აშშ-ისთვის სასურველი ძალთა წონასწორობის დამყარებას.¹⁹⁹

საშუალო ქვეყნების ეროვნულ ინტერესებში, როგორც წესი, უმნიშვნელოვანესი ადგილი უსაფრთხოების საკითხებს, რეგიონში ლიდერობისათვის ბრძოლას, „მომგებიან“ კოალიციაში შესვლასა და ხელსაყრელი საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობების დამყარებასა და განმტკიცებას უჭირავს.

პატარა ქვეყნებისათვის უსაფრთხოების საკითხი (ძლიერი მოკავშირის, მფარველის გამონახვის, ხელსაყრელ კოალიციაში შესვლისა თუ სხვა გზით) გადამწყვეტია. ვინაიდან პატარა ქვეყნის ეკონომიკა, მისი შიდა ბაზრის მცირე ტევადობისა და მეურნეობის ნაკლები დივერსიფიცირებულობის გამო, უფრო გახსნილია, უდიდესი მნიშვნელობა აგრეთვე ხელსაყრელ სტაბილურ ეკონომიკურ კავშირებს ენიჭება. ეროვნული თვითმყოფადობისა და კულტურულ ფასეულობათა შენარჩუნების საკითხი პატარა ქვეყნის ეროვნული ინტერესების მეტად „მგრძნობიარე“ კომპონენტია. პატარა, სამხედრო თვალსაზრისით შედარებით სუსტი ქვეყნების ეროვნული ინტერესები, შესაძლოა, სხვათა თვალში შთამბეჭდავად არ გამოიყურებოდნენ, მაგრამ ძალზე შეზღუდული სამხედრო და ეკონომიკური პოტენციალის გამო მათი უზრუნველყოფა უკიდურესად ძნელი საქმეა. სწორედ პატარა ქვეყნების ეროვნული ინტერესების განსაზღვრა და რეალიზება ყველაზე ნაკლებად უნდა შეიცავდეს ემოციურ, პოპულისტურ ელემენტებს; იგი უაღრესად

¹⁹⁹ J.Chase. Defining the National Interest of the United States. "Journal of Politics". November 1956, pp.720-734

რეალისტური, საკმარისად მოქნილი (ამავე დროს პრინციპული) პოლიტიკის შემუშავებასა და გატარებას მოითხოვს.

ეროვნული ინტერესების კონცეფცია დღესაც ცხოველ ინტერესს იწვევს. როდესაც კონდოლიზა რაისმა (შემდგომში იგი ჯერ აშშ-ის პრეზიდენტის ეროვნულ უსაფრთხოებაში მრჩეველი და შემდეგ სახელმწიფო მდივანი გახდა!) 2000 წლის ჯორჯ ბუშის საპრეზიდენტო კამპანიის მსვლელობაში განაცხადა, რომ „ჩვენ უნდა დავდგეთ არა ილუზიური საერთაშორისო თანამეგობრობის ინტერესების, არამედ ეროვნული ინტერესების მყარ საფუძველზე“.

ევროპის ქვეყნებში გამოითქვა სინანული იმის თაობაზე, რომ კონფლიქტი ეროვნული ინტერესებსა და არც მთლად ილუზორულ საერთაშორისო თანამეგობრობის ინტერესებს შორის აუცილებლად უნდა არსებობდეს.

ჯოზეფ ნაი, ცნობილი ამერიკელი ექსპერტი აღნიშნავს, რომ საერთაშორისო თანამეგობრობის გამაერთიანებელი კავშირები მართალია, სუსტია, მაგრამ ისინი მნიშვნელოვანია. თუ ვერ ვეცით სათანადო პატივი სხვათა შეხედულებებს და სამართლიანობის ზოგადი კონცეფცია ჩვენ ეროვნულ ინტერესებში ვერ ჩავრთეთ, ეს, საბოლოო ჯამში, ჩვენვე დაგვაზიანებს. 200

დემოკრატიულად არჩეულმა ხელისუფლებამ რომ არ მიაქციოს სათანადო ყურადღება მისი ქვეყნის ეროვნულ ინტერესებს, მას ხელმეორედ აღარ აირჩევენ. მაგრამ ეროვნულ ინტერესებში გლობალური ინტერესებიც უნდა იყოს გათვალისწინებული. ტერორიზმი, მაგალითად, ყველა ქვეყნისათვის საფრთხეს წარმოადგენს. საერთაშორისო ვაჭრობა ასევე ყველა ქვეყნის ეროვნულ ინტერესებშია. გლობალური ბუნებისდაცვითი პრობლემა (კლიმატის დათბობა, დაბინძურება და სხვა) ყველა სახელმწიფოსათვის არის ძალზე საშიში, რომ არაფერი ვთქვათ ეპიდემიებზე.

ტრადიციულად განასხვავებენ საგარეო პოლიტიკის მიმართ ორ, ფასეულობებიდან და ინტერესებიდან გამომდინარე მიდგომას. რა თქმა უნდა, სასიცოცხლო ინტერესების (გადარჩენა, აგრესიის მოგერიება, სუვერენიტეტის დაცვა, და ა.შ.) უპირატესობა აუცილებელია, მაგრამ დღეს უკვე ძალზე მნიშვნელოვანია ადამიანის უფლებათა დაცვა, დემოკრატიისათვის და ეკონომიკის გარკვეულ სფეროებში განვითარე-

ბისათვის ხელშეწყობა. ჰუმანიტარული ინტერესები ძალზე მნიშვნელოვანია როგორც ყველა ადამიანისთვის და ყოველი ქვეყნის საგარეო პოლიტიკისთვის, მაგრამ ბუნებრივია, გარკვეული ეროვნული ინტერესები განისაზღვრება როგორც კვლავაც სასიცოცხლო და პრიორიტეტული, რადგან მათი უზრუნველყოფა სახელმწიფოთა ყოფნა-არყოფნასთან, გადარჩენასთან არის დაკავშირებული.

ჯ. ნაის აზრით, დემოკრატიულ ქვეყანაში ეროვნული ინტერესები არის ის, რასაც მოქალაქეები გადანყევტენ სერიოზული დებატების და განხილვის შედეგად.²⁰¹ ეროვნული ინტერესების განსაზღვრა მოსახლეობის გამოკითხვა არ არის. ეს დისკუსიისა და განხილვის შედეგად აზრის გამოხატვაა. ამიტომაც ხელისუფლებამ ძალღონე არ უნდა დაიშუროს, რათა საჯაროდ განიხილოს და განმარტოს ეროვნული ინტერესების პრობლემები და არსი, წარმოადგინოს საკუთარი მიდგომა და გაიგოს მოსახლეობის შეხედულება. ეროვნული ინტერესების განსაზღვრისას ამაზე უკეთესი გზა არ არსებობს. ეროვნული ინტერესები ყოველთვის ერთი ქვეყნის ინტერესებს გულისხმობდა და გულისხმობს. ამავე დროს ვერავინ უარყოფს, რომ ძალიან ხშირად ეროვნულ ინტერესებში იყო გათვალისწინებული მშვიდობა და სტაბილურობა საერთაშორისო სისტემაში. ყოველ შემთხვევაში, ამგვარი რამ სახელმწიფოთა უმრავლესობას ყოველთვის სწადდა. გლობალურმა პროცესებმა, რომლებიც უკვე რამდენიმე ათწლეულია, რაც უაღრესად დიდ გავლენას ახდენს საერთაშორისო პოლიტიკაზე, არც ისეთი ტრადიციული და კონსერვატული ცნება, როგორიც არის „ეროვნული ინტერესები“, დატოვა ხელუხლებელი. უფრო მეტიც, ზოგიერთი პოლიტიკოსი იქამდეც მივიდა, რომ ეროვნული ინტერესები დრომოჭმულ და თანამედროვე ეტაპზე კაცობრიობისათვის გამოუსადეგარ, საზიანო ცნებად გამოცხადდა. ჩეხეთის ყოფილი პრეზიდენტის ვაცლავ შაველის სიტყვებით, „... ქვეყნები თანდათანობით უნდა გამოეთხოვონ საგარეო პოლიტიკის ამ კატეგორიას, რომელიც ჩვეულებრივ მათი აზროვნებისათვის კრიტიკული იყო: „ეროვნული ინტერესების“ კატეგორიას, რომელიც კი არ გვაახლოებს, არამედ უფრო

201 იქვე, გვ. 139

გვაშორებს ერთმანეთს.”²⁰²

მიუხედავად იმისა, რომ საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიტიკოსები საკმაო ქედმაღლობით განიხილავენ მათი აზრით უკვე მოძველებულ და პრაქტიკული ღირებულების არმქონე „ეროვნული ინტერესების“ ცნებას, იგი კვლავაც გამოიყენება საგარეო პოლიტიკის სფეროში და ზოგჯერ ცხარე დებატების მიზეზიც კი ხდება.

ეროვნული უსაფრთხოება

*ხმალი მაშინ უფრო კარგია, როცა იგი
ფარია და არა სატევარი.
ილია*

სუვერენული სახელმწიფოსთვის უსაფრთხოების საკითხები სასიცოცხლო მნიშვნელობისაა.²⁰³ უსაფრთხოების უზრუნველყოფა გულისხმობს ბევრ რამეს, მაგრამ, პირველ ყოვლისა, ეს არის სუვერენიტეტის, ქვეყნის მთლიანობის, პოლიტიკური ინსტიტუტების, კულტურული თვითმყოფადობის დაცვა-შენარჩუნება. ცნებას — „ეროვნული უსაფრთხოება“ — ბევრი მონიშნააღმდეგე ჰყავს. მათი არგუმენტები შემდეგია: 1. ეს ცნება ძლიერი, მაგრამ ძალიან ბუნდოვანი სიმბოლოა.²⁰⁴ 2. პრობლემა ეროვნული უსაფრთხოება კი არა არის, არამედ საერთაშორისო უსაფრთხოება. ადამიანი უნდა ცხოვრობდეს უსაფრთხო მსოფლიოში და არა — უსაფრთხო ქვეყანაში; 3. ეროვნული უსაფრთხოება სახელმწიფოს უსაფრთხოებაა და არა — ადამიანისა. მთავრობები ამ ცნებას ხშირად იყენებენ ქვეყნის შიგნით უკ-

²⁰² Vaclav Havel. “Kosovo and the End of the Nation-State”. An address delivered to the Canadian Senate and House of Commons in Ottawa on 29 April. Reprinted in the New York Review of Books, 10 June 1999, pp.4-5

²⁰³ ეროვნული უსაფრთხოების ცნებისა და შინაარსის შესახებ იხ.: მალხაზ მაცაბერ-იძე. ეროვნული უსაფრთხოება: ცნება და შინაარსი. „პოლიტოლოგიის საკითხები“ ნომ.1, თბ., 1992, გვ.17-29

²⁰⁴ A. Wolfers. Discord and Collaboration. Essays on International Politics. Johns Hopkins University Press, 1988, pp. 147-167

მაყოფილებისა და ოპოზიციის დასათრგუნავად. საკუთარი უსაფრთხოებისათვის სახელმწიფოს ზედმეტად აქტიური ზრუნვის გამო პიროვნების პირადი უსაფრთხოება ხშირად შეზღუდულია; 4. ეს ცნება ხშირად გამოიყენება გარკვეული ჯგუფის ან პიროვნების ვიწრო ინტერესებისთვის (ამის მაგალითებია: ავტორიტარული ლიდერი, სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსი, ძალოვანი სტრუქტურები).

ვინაიდან ყოველი სუვერენული სახელმწიფო დღენიადაგ საკუთარ უსაფრთხოებაზე ზრუნავს, ამიტომ არ არსებობს საყოველთაო უსაფრთხოება. ამის გამო მსოფლიო „ჩაეფლო“ ისეთ ვითარებაში, რომელიც „უსაფრთხოების დილემის“ სახელწოდებით არის ცნობილი. იგი ლოგიკურად გამომდინარეობს სუვერენულ სახელმწიფოთა საერთაშორისო სისტემის ანარქიულობიდან, რაც იმას ნიშნავს, რომ ყოველი სახელმწიფო საყოველთაო უნდობლობის ვითარებასა და უზენაესი საერთაშორისო ხელისუფლების არარსებობის პირობებში იძულებულია, თავად უზრუნველყოს საკუთარი უსაფრთხოება. მაშასადამე, ყოველი ქვეყანა, უნდა მას ეს თუ არა, იძულებულია გააძლიეროს საკუთარი სამხედრო და სამხედრო-ეკონომიკური შესაძლებლობები, რადგან არ არის დარწმუნებული, რომ მას ხელს არავინ ახლებს. ამრიგად, ერთი ქვეყნის სამხედრო პოტენციალის ზრდა აიძულებს მის მეტოქეს ან მეტოქეებს თავიანთი სამხედრო შესაძლებლობების გაძლიერებაზე იზრუნონ. ნათელია, რომ ყველაზე ძლიერი ქვეყანაც კი არ არის უსაფრთხოების მდგომარეობაში, რადგანაც მისი მეტოქე ან მეტოქეები, საპასუხოდ, საკუთარი პოზიციების გაუმჯობესებას ცდილობენ და ამგვარ კონკურენციას ბოლო არ უჩანს. დილემა სწორედ ისაა რომ რაც არ უნდა გაძლიერდე, შენი უსაფრთხოება კვლავ არ არის უზრუნველყოფილი.²⁰⁵ ამგვარი ვითარება და, აბსოლუტური თუ არა, შედარებითი უსაფრთხოებისაკენ დაუცხრომელი ლტოლვა მაინც განაპირობებს არა მხოლოდ გამალებული შეიარაღებისა და სამხედრო-სტრატეგიული პრობლემების მიმართ გამოენილ განსაკუთრებულ ინტერესს, არამედ თვით ომების, სამხედრო-პოლიტიკური კავშირების წარმოქმნის მიზეზსაც. საზოგადოდ, საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველყოფა სუვერენული სახელმწიფოს უპირველეს მოთხოვნილებად და ამოცანად არის მიჩნეული.

სამყაროში, სადაც ყველაზე მნიშვნელოვან პოლიტიკურ

205 R.Jervis. Cooperation Under Security Dilemma. "World Politics", Vol.30, N2, 1978, pp.167-214.

ფაქტორად ძალას, ძლიერებას აღიარებენ, უსაფრთხოებისადმი განსაკუთრებული დამოკიდებულება სავსებით გასაგებია. ამავე დროს უნდა ვაღიაროთ, რომ უსაფრთხოების საკითხები დინამიკურ პოლიტიკურ სინამდვილეში სულ ახალ-ახალი რთული პრობლემებისა და დილემების სახით გვევლინება და საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიასა და პრაქტიკას ბევრ თავსატეხს უქმნის.

რადგან საფრთხე არა მხოლოდ ფიზიკურად არსებობს, არამედ ხშირად ძალზე სუბიექტურადაც და იგი ყველას მიერ განსხვავებულად აღიქმება, უსაფრთხოებას მნიშვნელოვანი ფსიქოლოგიური ასპექტიც ახასიათებს. უსაფრთხოების ფსიქოლოგიური ასპექტები მის ობიექტურ შეფასებასა და აღქმას მეტად ართულებს და ხშირ შემთხვევებში ეროვნული უსაფრთხოების პრიორიტეტებისა და პოლიტიკის განსაზღვრისას არარაციონალური გადაწყვეტილებების მიღებას განაპირობებს.²⁰⁶

ეროვნული უსაფრთხოების ნებისმიერი სტრატეგია იწყება მსოფლიოსა თუ რეგიონის წარმოსახვითი რუკით. ბუნებრივია, რომ XVIII თუ XIX საუკუნეთა მსოფლიოს აღქმითი რუკები განსხვავდებოდა XX საუკუნის მსოფლიოსა და მისი ცალკეული რეგიონების ანალოგიური რუკებისგან. უფრო მეტიც, XX საუკუნის პირველი ნახევრისა და მისი შუა პერიოდია და მითუმეტეს მიწურულის წარმოსახვით რუკებს შორის დიდი სხვაობაა. თანამედროვე ადამიანის აღქმით რუკაში მსოფლიო უფრო ერთიანი, ურთიერთდამოკიდებული უნდა ჩანდეს და ალბათ ასეც არის, მაგრამ ეროვნული უსაფრთხოების სფეროში მოღვაწე ადამიანებისათვის ამგვარ წარმოსახვით რუკებში ასევე აშკარად უნდა მოჩანდეს სახელმწიფოთა შორის ძალის იერარქია, სფეციფიკური უსაფრთხოებითი დამოკიდებულებები და დაპირისპირებები, გლობალური და რეგიონული საფრთხეები, სტრატეგიული რესურსებისათვის და მათი ტრანსპორტირების გზებზე კონტროლისათვის ბრძოლის ნიშნები და სხვა. სუვერენულ სახელმწიფოთა საერთაშორისო სისტემაში ეროვნული უსაფრთხოების საკითხები კვლავაც პრიორიტეტულია. ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ სახელმწიფოთა ურთიერთობებში ყველაფერი ძველებურად რჩება და არაფერი შეიცვლილა? ნაწილობრივ ასეა, მაგრამ იმისდამიხედვით, თუ როგორ შეიცვალა მსოფლიო, სახელმწიფოთა ეროვნულ უსაფრთხოებაზე, ისევე როგორც

²⁰⁶ D.M.Snow. National Security: Enduring Problems in a Changing Defence Environment. 2nd Edition. St.Martin's Press, New York, 1991, pp.5-6.

გლობალურ თუ პიროვნების უსაფრთხოებაზე ჩვენი შეხედულებები საგრძნობლად შეიცვალა. პირველ ყოვლისა, შეიცვალა ეროვნული უსაფრთხოების გეოგრაფია. ეს ნიშნავს, რომ მსოფლიოში არა მხოლოდ ძალა გადანაწილდა, არამედ იმასაც, რომ თანამედროვე სამყაროში საზღვრების მნიშვნელობა შემცირდა. საგრძნობი ევოლუცია განიცადა ასევე საერთაშორისო პოლიტიკაში და მაშასადამე, ეროვნული უსაფრთხოების თეორიასა და პრაქტიკაში ზნეობრივი პრინციპების როლმა და მნიშვნელობამ. მართალია, ძალა კვლავაც გადამწყვეტ ფაქტორად გვევლინება, ეთიკური და ჰუმანიტარული ასპექტები უკვე სერიოზულ როლს ასრულებს საერთაშორისო პოლიტიკაში. ²⁰⁷

აშშ: ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფციის ევოლუცია.

ყოველ ქვეყანას უსაფრთხოების საკუთარი პირობები და პრობლემები აქვს. ძლიერი ქვეყნის უსაფრთხოების პრობლემები დიდად განსხვავდება სუსტი ქვეყნის ანალოგიური პრობლემებისაგან, თუმცა მათ ბევრი რამ საერთოც ახასიათებთ. ისეთ ძლიერ სახელმწიფოს, როგორიც არის აშშ, უსაფრთხოების ისეთივე რთული და წინააღმდეგობრივი პრობლემები ექმნება, როგორც — ნებისმიერ სხვა ქვეყანას; ამდენად, ინტერესს მოკლებული არ იქნებოდა, აშშ-ის, ამჟამინდელი მსოფლიო ჰეგემონის, უსაფრთხოების პრობლემების მაგალითზე გაგვეხილა, საზოგადოდ, უსაფრთხოების პრობლემები.

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდამდე, აშშ-ის მთავრობის ოფიციალურ დოკუმენტებში, პრეზიდენტების გამოსვლებში ტერმინი „ეროვნული უსაფრთხოება“ პრაქტიკულად არ იხმარებოდა. იგი მხოლოდ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, 40-იანი წლებიდან მოყოლებული მკვიდრდება აშშ-ის პოლიტიკურ ლექსიკონში.

ე. მეის აზრით, ეროვნული უსაფრთხოების თაობაზე ამერიკელთა შეხედულებების ევოლუცია შეიძლება ოთხ ისტორიულ პერიოდად დავყოთ: 1. XVIII ს. 90-იანი — XIX ს. 70-იანი წლები; 2. XIX ს. 70-იანი — XX ს. 30-იანი წლების მიწურული; 3. მეორე მსოფლიო ომის დასაწყისიდან 60-იანი წლების ათვლით; 4. 60-იანი წლებიდან დღემდე. ²⁰⁸

²⁰⁷ ამის შესახებ იხ.: Zelikow, Philippe. The Transformation of National Security. "National Interest," Issue 71, Spring 2003, pp. 17-28; The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics. Peter J. Katzenstein (ed.), Columbia University Press, New York, 1996.

²⁰⁸ E.R.May. National Security in American History. In Rethinking America's Security. G.Allison and G.F.Treverton (Eds.) W.W.Norton and Company, New York, 1992, pp. 95-103.

პირველ პერიოდში აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების პრიორიტეტი იყო ეროვნული საზღვრების უსაფრთხოებისა და შტატებს შორის კავშირის შენარჩუნების უზრუნველყოფა.²⁰⁹ მართალია, 1820-იანი წლებიდან აშშ-ის სახელმწიფო საზღვრებს საფრთხე აღარ ემუქრებოდა, ხოლო ამ წლების მიწურულს პრეზიდენტმა მონრომ გამოაცხადა, რომ აშშ არ მოითმენს სხვათა ჩარევას ამერიკის კონტინენტის საქმეებში („მონროს დოქტრინა“), და მაინც, აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების პრიორიტეტად ქვეყნის შიდა უსაფრთხოება და მთლიანობა რჩებოდა.

მეორე პერიოდში, რომელიც მიმდინარე საუკუნის 30-იანი წლების მიწურულამდე გაგრძელდა, აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოება სხვა ამერიკული რესპუბლიკების უსაფრთხოებასთან მჭიდრო კავშირში განიხილებოდა (ეს უკვე „მონროს დოქტრინის“ ცხოვრებაში გატარება იყო), მაგრამ პრიორიტეტი ეძლეოდა აშშ-ის შიგნით სოციალურ მშვიდობასა და კლასობრივი კონფლიქტების თავიდან აცილებას.

აშშ-ის შექმნიდან მეორე მსოფლიო ომის დაწყებამდე ქვეყნის საგარეო პოლიტიკა არ ატარებდა გლობალურ ხასიათს, საზოგადოებრივი აზრი, პოლიტიკოსთა უმრავლესობა იზოლაციონიზმის, სხვა რეგიონებში კონფლიქტებისა და ომებისაგან აშშ-ის განზე დგომის მომხრე იყო. აშშ დინამიკურად ვითარდებოდა და ძირითადად საკუთარი საშინაო საქმეებით იყო გართული. მხოლოდ პირველი მსოფლიო ომის მიწურულს ჩაება აშშ საომარ მოქმედებებში გერმანიის წინააღმდეგ, მაგრამ ქვეყნის საზოგადოებრივი აზრი ჯერ კიდევ იზოლაციონიზმის მომხრე იყო. როგორც ჯ.სპენიერი აღნიშნავს, აშშ-ს ისტორიული ტრადიცია იზოლაციონიზმი იყო.²¹⁰

მესამე პერიოდში, რომელიც 60-იანი წლების მიწურულამდე გაგრძელდა, აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების „ჩარჩოები“ საგრძნობლად გაფართოვდა და უკვე „თავისუფალი სამყაროს“ ქვეყნების უსაფრთხოებასაც მოიცავდა. ამავე დროს, ეროვნული უსაფრთხოების მნიშვნელოვან ელემენტად მიჩნეული იქნა ქვეყნის ეკონომიკის დინამიზმისა და მოსახლეობის კეთილდღეობის უზრუნველყოფა. საყურადღებოა, რომ ამერიიდან აშშ კისრულობს დემოკრატიული სამყაროს დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების დაცვას კომუნიზმისგან. 1948

²⁰⁹ E.R.May. National Security in American History..., p.97

²¹⁰ J.Spanier. American Foreign Policy Since World War II. CQ Press, Wash. D.C., 1991, pp. 6-7

წელს პრეზიდენტი ჰარი ტრუმენი აცხადებს, რომ ნებისმიერი ქვეყნის მიერ დამოუკიდებლობის დაკარგვა პირდაპირ ემუქრება აშშ-ის და ყველა თავისუფალი ქვეყნის უსაფრთხოებას. ამ დროისათვის აშშ, მსოფლიოს სამხედრო და ეკონომიკური ჰეგემონი, დასავლეთის სამყაროს ლიდერია. 1951 წელს, კორეაში ომის დასაწყისში, ჰ. ტრუმენი აცხადებს, რომ აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოება მჭიდროდ არის დაკავშირებული სხვა თავისუფალი ქვეყნების ბედთან. სწორედ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ შექმნილი ეროვნული უსაფრთხოების საბჭო (1947 წ.) იწყებს საიდუმლო დირექტივების მომზადებას, რომლებშიც განსაზღვრულია აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების პრიორიტეტები უახლოესი მომავლისათვის. გასაგებია, რომ სსრკ-თან დაწყებული „ცივი ომის“ პირობებში, ამ დოკუმენტებში აქცენტირებულია პოლიტიკა სსრკ-ის მიმართ, მისი შეკავება, აგრეთვე ევრაზიაში მისი დომინირების წინააღმდეგ ბრძოლა.²¹¹

60-იანი წლებიდან იწყება ახალი პერიოდი აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების იდეოლოგიაში. ბირთვული და სარაკეტო იარაღის განვითარებამ, აშშ-სა და სსრკ-ის გლობალური მასშტაბით შეჭიდებამ, საკუთრივ აშშ-ის ტერიტორიისათვის შექმნილმა საფრთხემ ქვეყნის ეროვნული უსაფრთხოების შინაარსი რამდენადმე შეცვალა. ამიერიდან, აშშ-ის უსაფრთხოება განიხილება დანარენი ქვეყნების საშინაო მდგომარეობასთან მჭიდრო კავშირში. ამავე დროს ეროვნული უსაფრთხოების მიზნებში პრიორიტეტი აგრეთვე მიენიჭა ეკონომიკურ კეთილდღეობას მთელ მსოფლიოში. სსრკ-სა და კომუნიზმის შეკავება კვლავ წამყვან პრიორიტეტად დარჩა.

ცივი ომის დასრულებამ და სოციალისტური ბანაკისა და სსრკ-ის დაშლამ, კომუნისტური იდეოლოგიის დამარცხებამ დღის წესრიგში დააყენა აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების ახლებურად გააზრებისა და განსაზღვრის ამოცანა. როცა აშშ-ის ერთადერთი მეტოქე — სსრკ დაიშალა და მისი ადგილი ბევრად უფრო სუსტმა რუსეთმა დაიკავა, ამერიკის საზოგადოებრიობამ მოითხოვა ქვეყნის ეროვნული უსაფრთხოების პრიორიტეტების გადასინჯვა, შიდა სოციალური და ეკონომიკური პრობლემებისაკენ მიბრუნება.

როგორც დავინახეთ, აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოება ყოველთვის განიხილებოდა, როგორც შიდა და გარე კომპონენტების შეხამება. ზოგჯერ ისინი ერთმანეთს ავსებდნენ, ზოგჯერ

²¹¹ J.L.Gaddis. *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*. Oxford University Press, Oxford, 1982.

კი ერთმანეთთან წინააღმდეგობაში აღმონდებოდნენ ხოლმე. მეორე თავისებურება ის არის, რომ აშშ საკუთარ ეროვნულ უსაფრთხოებას ყოველთვის სხვა სახელმწიფოების უსაფრთხოებასთან კავშირში განიხილავდა. ამას ზოგიერთი ექსპერტი „ინტერნაციონალიზმსაც“ კი უწოდებს. ამერიკელი ა.ტონელსონის აზრით, გლობალური მასშტაბის „ინტერნაციონალური“ საგარეო პოლიტიკა ცივი ომის დასრულების შემდეგ აშშ-ს აღარ წაადგება და ამიერიდან მან ეროვნული უსაფრთხოების პრიორიტეტები რეალურ ეროვნულ ინტერესებს უნდა მიუსადაგოს.²¹²

აშშ-ის საგარეო პოლიტიკის შეურიგებელი კრიტიკოსები ამ პოლიტიკას იმპერიალისტურად, ხოლო ქვეყნის ეროვნული უსაფრთხოების დოქტრინებს იმპერიალისტური მიზნებისადმი დაქვემდებარებულად ნათლავდნენ და ამჟამადაც ასეა.

90-იანი წლებიდან აშშ-ში ეროვნული უსაფრთხოების პრობლემების მიმართ ინტერესი მკვეთრად გაიზარდა. ცივი ომის დასრულებამ, სსრკ-ისა და სოციალისტური ბანაკის დაშლამ, მსოფლიოში ძალთა თანაფარდობისა და გეოპოლიტიკური ვითარების შეცვლამ მოითხოვა ქვეყნის ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფციის მნიშვნელოვანი გადასინჯვა, მისი ახლებურად განსაზღვრა. გაისმა ხმები, რომ ეროვნული უსაფრთხოების საკითხებისადმი მიდგომა უნდა ემყარებოდეს დიდი ბიზნესის მიერ დამუშავებულ და გასინჯულ მეთოდებს. ეროვნული უსაფრთხოება დიდძალი ფული ჯდება, ამიტომ მისი პრიორიტეტების განსაზღვრა და მათი რეალიზაცია ეკონომიკურად ეფექტიანი უნდა იყოს.²¹³ აშშ-ის უსაფრთხოებაზე დახარჯული ყოველი 5 დოლარიდან 4 სამხედრო დანიშნულებისა იყო, ხოლო უსაფრთხოების ბიუჯეტის თითქმის ნახევარი ბირთვულ იარაღსა და ევროპაში აშშ-ის სამხედრო ხარჯებზე მოდიოდა, რაც კიდევ ერთხელ გვიჩვენებს, რომ ქვეყნის უსაფრთხოების ცენტრალური პრობლემა ევროპაში შესაძლო საბჭოთა შემოტევასთან გამკლავება იყო.²¹⁴ უსაფრთხოებისათვის გაღებული არასამხედრო კომპონენტის ხარჯები (1/5) ფულითაც, პერსონალითაც ბევრად ნაკლებია სამხედრო კომპონენტზე (4/5), მაგრამ მისი ეფექტიანობის შეფასება ადვილი არ არის.

212 A.Tonelson. What is the National Interest. "Atlantic Monthly", July 1991, pp.36-38

213 G.Allison and G.Trevorton. National Security Portfolio Review. In Rethinking America's Security. W.W.Norton and Company, New York, 1992, p.39

214 იქვე, ..., p.48

ამავე დროს ცნობილია, რომ ოსტატურმა დიპლომატიამ შეიძლება ისეთი შედეგები გამოიღოს, რომ მკვეთრად შემცირდეს სამხედრო სფეროს ხარჯები. გარდა ამისა, ქვეყნის შიდა პრობლემების შერბილება, ერის სოციალური და პოლიტიკური ერთიანობის, კეთილდღეობის გაზრდა ასევე აძლიერებს ქვეყნის ეროვნულ უსაფრთხოებას, მაგრამ ამ შედეგების ფულადი შეფასება ძალზე ძნელი საქმეა. ერთი სიტყვით, ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკის კრიტიკული შეფასება არა მხოლოდ კონცეფციებსა და პრიორიტეტებს, არამედ მათ ეკონომიკურ ასპექტებსაც შეეხო.

90-იანი წლების დასაწყისში ამერიკელი თ.სორენსონი აღნიშნავდა, რომ შეკავების ეპოქა დასრულდა და საჭიროა ეროვნული უსაფრთხოების ახალი კონცეფციის შემუშავება. მისი აზრით, თანამედროვე აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფციას ორი მთავარი მიზანი უნდა ჰქონდეს: ეკონომიკური დამოუკიდებლობა და მსოფლიოში დემოკრატიული განვითარების მხარდაჭერა. ამავე დროს განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს შიდა პრობლემებს — ტექნოლოგიურ პროგრესს, ტექნიკურ დარგებში კადრების მომზადების მკვეთრად გაუმჯობესებას და ა.შ.²¹⁵ თუ სორენსონი მსოფლიოში დემოკრატიული პროცესების მხარდაჭერას მშვიდობიანი და „ტაქტიკური“ ფორმების გამოყენებით ამჯობინებდა, მისი თანამემამულე თ. დიბელი აღიარებდა, რომ მსოფლიოში ამერიკულ ფასეულობათა გავრცელება და დემოკრატიული პროცესების მხარდაჭერა სხვა ქვეყნების შიდა საქმეებში ჩარევას ნიშნავს.²¹⁶ კიდევ ერთი ამერიკელი ჯ.მურავიკი პირდაპირ აცხადებდა, რომ დემოკრატიის „ექსპორტს“ აშშ-ს ეროვნული უსაფრთხოებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს. იგი ასახელებს სამ მიზეზს: 1. დემოკრატია მმართველობის ჯერჯერობით საუკეთესო ფორმაა; 2. რაც უფრო დემოკრატიულია მსოფლიო, მით უფრო მეგობრულია აშშ-ის გარემოცვა; 3. რაც უფრო დემოკრატიულია მსოფლიო, მით უფრო მშვიდობიანია იგი.²¹⁷ მურავიკი აღნიშნავს, რომ სხვა ქვეყნებისათვის აშშ-ის დახმარება არის არა მხოლოდ ქველმოქმედება, არამედ გეოსტრატეგიის, საშინაო

²¹⁵ T.C.Sorenson. Rethinking National Security. "Foreign Affairs", Summer 1990, pp.1-16.

²¹⁶ T.L.Diebel. Strategies Before Containment: Patterns for the Future. "International Security", vol.16, N4, 1992, p.94

²¹⁷ J.Muravchik. Exporting Democracy: Fulfilling America's Destiny. The AEI Press, Washington, D.C., 1991, p.8

პოლიტიკის, ეკონომიკის და ქველმოქმედების ნარევი. მისი აზრით, ქვეყნის გრძელვადიანი უსაფრთხოების პრიორიტეტების წინასწარი განჭვრეტა ძნელია, მაგრამ უსაფრთხოების უზრუნველყოფას სწორედ გრძელვადიანი, პერსპექტიული ხასიათი უნდა ჰქონდეს. დემოკრატიის ექპორტს კი სწორედ ეს მიზანი აქვს. აშშ-ის შეუძლია დემოკრატიის ექსპორტი, — აღნიშნავს იგი და იქვე დასძენს: „რაც კარგია დემოკრატიისათვის, კარგია ამერიკისათვის“. 218

90-იანი წლების პირველ ნახევარში ამერიკელ ექსპერტთა უმრავლესობას მაინც მიაჩნდა, რომ მიმდინარე ეტაპზე ქვეყანას მეტი ყურადღება საკუთარი საშინაო პრობლემებისადმი უნდა მიექცია. მათი აზრით, აღარ შეიძლება „საგარეო“ და „საშინაო“ პოლიტიკის გათიშვა, მითუმეტეს, რომ, მათი აზრით, აშშ თანდათანობით კარგავს ეკონომიკურ ჰეგემონობას. მისი ბიუჯეტისა და საგადამხდელო ბალანსის დეფიციტი, შენელებული ტექნოლოგიური პროგრესი და სხვა ეკონომიკური პრობლემები ამცირებს ქვეყნის გლობალურ კონკურენტუნარიანობას და სერიოზულ საფრთხეს უქმნის მის ეროვნულ ინტერესებს.²¹⁹ შიდა პრობლემებზე ყურადღების გადატანის, გლობალურ „მოვალეობებზე“ უარის თქმის, ქვეყნის ეროვნული უსაფრთხოების პრიორიტეტების გადასინჯვის მოთხოვნები, ბუნებრივია, კრიტიკულ შეფასებებსაც იწვევს იმ ექსპერტთა მხრიდან, რომლებიც ძლიერ სამხედრო პოტენციალში ხედავენ აშშ-ის უსაფრთხოების საფუძველსა და გარანტს.²²⁰

ცივი ომისა და აღმოსავლეთ-დასავლეთის დაპირისპირების დაწყებამ წინ წამოწია საფრთხეთა მთელი ჯგუფი, რომლებიც ადრე ცივი ომით დაჩრდილული იყო და მთელი საერთაშორისო უსაფრთხოების სფერო განიხილებოდა ძირითადად როგორც კომუნიზმისა თუ კაპიტალიზმის შეკავებისა და სუპერსახელმწიფოთა შორის ბირთვული ომის თავიდან აცილების პრობლემა. როცა ხსენებული პრობლემები ნაკლებად აქტუალური გახდა, საერთაშორისო უსაფრთხოების სფერო უფრო მრავალნახნაგოვანი და „მრავალსაფრთხიანი“ გამოჩნდა.

90-იანი წლებში მანძილზე, გრძელდებოდა აშშ-ის ეროვნ-

218 J.Muravchik..., p.222

219 P.G.Peterson, J.K. Sebenius. The Primacy of the Domestic Agenda. In: "Rethinking America's Security". W.W.Norton and Company, New York, 1992, pp.61-66.

220 T.H.Henriksen. The New World Order. War, Peace and Military Preparedness. Hoover Institution, Stanford University, 1992, pp. 25-29.

ნული უსაფრთხოების კონცეფციის შეცვლილ სტრატეგიულ-გეოპოლიტიკურ გარემოსთან მისადაგება. აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების იმპერატივები ძირეულად შეიცვალა წინა ათწლეულთან შედარებით – უდიდესი საფრთხე, კომუნისტური საბჭოთა კავშირის სახით, წარსულს ჩაბარდა და დანარჩენ საფრთხეთა მთელი “კონა” (ეთნიკური კონფლიქტების შედეგად მიღებული რეგიონული დესტაბილიზაცია, მასობრივი განადგურების იარაღის გავრცელება, ბუნებრივი გარემოს დეგრადაცია მსოფლიოს მოსახლეობის სწრაფ ზრდასთან ერთად, საერთაშორისო ორგანიზებული დანაშაულის, ნარკოტიკული ნივთიერებებით ვაჭრობისა და ტერორიზმის ზრდა) გლობალურ საფრთხეებად იქცა, რომლებიც აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოებისთვისაც უმნიშვნელოვანესად გამოცხადდა. შეცვლილი საერთაშორისო გარემოს, ახალი საფრთხეებისა და გამოწვევების გათვალისწინებით აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების პრიორიტეტები შემდეგნაირად იქნა განსაზღვრული: 1. ქვეყნის უსაფრთხოების გაძლიერება სამხედრო ძალების მეშვეობით, რომლებიც საბრძოლო მზადყოფნაშია და სათანადოდ არიან წარმოდგენილი ქვეყნის საზღვრებს გარეთ; 2. ამერიკის ეკონომიკური გამოცოცხლების დაჩქარება; 3. ქვეყნის გარეთ დემოკრატიისთვის ხელის შეწყობა. 221

აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების პრიორიტეტების ევოლუციის თვალსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობის მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ 2001 წლის 11 სექტემბრის ტერორისტული აქტები ნიუ-იორკსა და ვაშინგტონში, რომლებმაც არა მხოლოდ შეძრა აშშ-ის მოსახლეობა და უდიდესი გავლენა მოახდინა მთელ მსოფლიოზე, არამედ აიძულა ამერიკელები უფრო რეალისტურად შეეფასებინათ მსოფლიოში მიმდინარე სოციალური და პოლიტიკური პროცესები და გადაესინჯათ თავიანთი უსაფრთხოების ზოგიერთი პრიორიტეტი. პირველ ყოვლისა, საერთაშორისო ტერორიზმისგან მომავალი საშინელი საფრთხე პოტენციურიდან რეალობად იქცა – დღისით-მზისით მსოფლიოს უძლიერესი სუპერ-სახელმწიფო ერთი მუჭა თავზეხელაღებული ტერორისტების სისხლიანმა აქციამ დაუცველი წარმოაჩინა. მართლაც, აშშ-ის საზოგადოებრიობას არა მხოლოდ სერიოზული ეჭვები გაუჩნდა როგორც საკუთარი სახელმწიფოს თავდაცვისუნარიანობის თაობაზე, ასევე ქვეყნის ხელისუფლების სტრატეგიული აზროვნების უნარის გამოც.

221 A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. The White House, February 1996, p. i.

მზარდი კრიტიკის ქვეშ მყოფ აშშ-ის ხელისუფლებას მოუხდა არა მხოლოდ სასწრაფო უსაფრთხოებითი ხასიათის ზომების მიღება და ამ სფეროში სერიოზული რეფორმების გატარება, არამედ ქვეყნის ეროვნული უსაფრთხოების პრიორიტეტების სერიოზული გადასინჯვა და ტერორიზმთან ბრძოლისთვის უპირატესობის მინიჭება.

2002 წლის შემოდგომისათვის დაკანონდა აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების ახალი კონცეფცია, რომელშიც ხაზგასმით იყო აღნიშნული, რომ ამერიკას ემუქრება არა მოწინააღმდეგეთა ფლოტები და არმიები, არამედ გამწარებულ ადამიანთა ჯგუფის ხელში მოხვედრილი კატასტროფის მომგვრელი ტექნოლოგიები.²²²

ახალ დოკუმენტში ყურადღება გამახვილებულია შვიდ მთავარ საფრთხეზე და პრობლემაზე, რომელთა შორის გლობალური ტერორიზმი პირველ ადგილს იკავებს. საყურადღებოა, რომ მნიშვნელობით ორ საფრთხედ რეგიონული კონფლიქტები განიხილება. მესამე ადგილზეა მასობრივი მოსპობის იარაღის გავრცელების საფრთხე. რა თქმა უნდა, დოკუმენტში ტრადიციულად ხაზგასმულია გლობალური ეკონომიური განვითარებისათვის, თავისუფალი ბაზრებისა და თავისუფალი ვაჭრობისათვის ხელშეწყობისა და მსოფლიოში დემოკრატიზაციის პროცესისათვის მხარდაჭერის აუცილებლობა.

აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების სტრატეგიაში აგრეთვე აღნიშნულია რომ აშშ უფლებას იტოვებს იერიში მიიტანოს ტერორისტებზე ქვეყნის საზღვრებს გარეთაც.²²³ აშშ-ის სამხედრო აქციები ავღანეთსა და ერაყში ხსენებული თეზისის პრაქტიკული განხორციელება იყო.

2006 წლის მარტში გამოქვეყნდა აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების ახალი კონცეფცია, რომელშიც ცვლავ ხაზგასმულია ამ ქვეყნისთვის ტრადიციული ფასეულობების (ადამიანის ღირსება, დემოკრატია, თავისუფალი ვაჭრობა) გადამწყვეტი როლი ქვეყნის ეროვნული უსაფრთხოების პრიორიტეტების განსაზღვრისას, ხოლო საფრთხეებიდან გამოყოფილია ბრძოლა გლობალურ ტერორიზმთან. აშშ-ის უსაფრთხოების სფეროში პრიორიტეტებად აღიარებულია ურთიერთობების განმტკიცება მო-

²²² The National Security Strategy of the United States of America. The White House, Washington, September 2002, p. 1

²²³ The National Security Strategy of the United States of America. The White House, September 2002, p. 6

კავშირებთან, გლობალიზაციის გამოწვევებთან გამკლავება, დემოკრატიის მსოფლიოში გავრცელებისთვის ზრუნვა, რეგიონული კონფლიქტების მოგვარებისთვის ხელშეწყობა, და რა თქმა უნდა, აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების ინსტიტუტების შემდგომი გაძლიერება და დახვეწა.²²⁴

როგორც ვხედავთ, ცივი ომის დასრულების შემდეგ აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების სტრატეგიამ ახალი შინაარსი და დინამიზმი შეიძინა. აშშ-ის ეროვნული უსაფრთხოების პრიორიტეტების ევოლუციის მაგალითზე კარგად მოჩანს, როგორ ესადაგება შეხედულებები ეროვნული უსაფრთხოების პრიორიტეტების შესახებ ცვალებად საერთაშორისო გარემოს და ახალ გამოწვევებსა და საფრთხეებს.

ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკა - ზოგიერთი ასპექტი

როგორც დავინახეთ, ეროვნული უსაფრთხოება მხოლოდ სამხედრო შესაძლებლობათა უზრუნველყოფასა და მათ გამოყენებას როდი ნიშნავს. სამხედრო ძლიერება თუმცა კვლავაც რეზერვული უსაფრთხოების წამყვან კომპონენტად, ის სხვებთან ერთად მაინც ერთ-ერთი კომპონენტია. დღეისათვის ყალიბდება ეროვნული უსაფრთხოების უფრო ფართო, კომპლექსური გაგება, რომელიც, სამხედრო კომპონენტებთან ერთად, მოიცავს ეკონომიკურ, დიპლომატიურ, სოციალურ და ეკოლოგიურ კომპონენტებს.

უსაფრთხოება უშუალოდ დაკავშირებულია ფასეულობებთან, მაგრამ იგი თავად არ წარმოადგენს ფასეულობას. სახელმწიფოსათვის იგი ის პირობაა, რომლის მეშვეობითაც ხორციელდება ფასეულობათა შენარუნება. მაშასადამე, ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკა არის „მთავრობის პოლიტიკის ის ნაწილი, რომლის მიზანია ეროვნულ ფასეულობათა დაცვისა და შენარუნებისათვის სახელმწიფო და საერთაშორისო დონეებზე ისეთი პოლიტიკური პირობების შექმნა, რომლებიც არსებული და

²²⁴The National Security Strategy of the United States of America. The White House, Washington, March, 2006, p.1

* უსაფრთხოებაზე თანამედროვე შეხედულებათა შესახებ იხ.: S.N. MacFarlane and Yuen Foong Khang. Human Security and the United Nations: A Critical History. Indiana University Press, Bloomington, 2006

პოტენციური მეტოქეების წინააღმდეგ იქნება მიმართული.“ 225

უსაფრთხოების ობიექტური „გაზომვა“ ან შეფასება უკიდურესად ძნელია, რადგან ამგვარი შეფასება გულისხმობს არა მხოლოდ მოცემული ძლიერებისა და სისუსტის შეფასებას, არამედ შესაძლებელი საფრთხის აღქმასაც. უსაფრთხოება შეფარდებითი მდგომარეობაა და მისი შეფასება არსებულ და პოტენციურ საფრთხესთან მიმართებაში გვიხდება. ამავე დროს უსაფრთხოება არ არის ვაკუუმში არსებული სტატიკური მდგომარეობა და იგი განისაზღვრება მუდმივად ცვლადი შიდასახელმწიფოებრივი და საერთაშორისო კონტექსტით. 226

ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკის მიზანია ერისა და სახელმწიფოს ფასეულობათა დაცვა და შენარჩუნება. ყველაზე მნიშვნელოვანი ფასეულობა ამ შემთხვევაში არის გადარჩენა. მის გარეშე, ქვეყანას სხვა ფასეულობებთან აღარაფერი ესაქმება. გადარჩენაში, პირველ ყოვლისა, იგულისხმება მოსახლეობის, ტერიტორიული მთლიანობისა და სუვერენულობის შენარჩუნება. მხოლოდ ფიზიკური გადარჩენა საკმარისი არ არის — საზოგადოებას ესაჭიროება თავისუფლება, სამართლიანობა, დემოკრატიული ინსტიტუტები, კეთილდღეობა, კულტურა და სხვა ფასეულობები, რომლებიც დაცვასა და შენარჩუნებას მოითხოვენ. ეს ფასეულობები დემოკრატიულ სახელმწიფოში მოსახლეობის სხვადასხვა ჯგუფებს შორის კონკურენციისა და კომპრომისის საფუძველზე განისაზღვრება, ხოლო ტოტალიტარულ სახელმწიფოში — მმართველი ჯგუფის მიერ. ამიტომაც, ამ უკანასკნელში გარკვეული რეჟიმის გადარჩენა მთელი საზოგადოების გადარჩენასთან შედარებით, უფრო მნიშვნელოვან მიზნად განიხილება.

იმისათვის, რომ ხსენებული ფასეულობების დაცვა და გადარჩენა ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკის საფუძველი გახდეს, საჭიროა, ისინი უფრო კონკრეტულად განისაზღვროს და კონკრეტულ პოლიტიკურ ვითარებას მიესადაგოს, ე.ი. პოლიტიკოსებმა უნდა განსაზღვრონ ის სპეციფიკური მიზნები და ინტერესები, რომლებიც ქვეყნის შიდა და საერთაშორისო ვითარებასთან ეროვნული ფასეულობების მიმართებიდან გამომდინარეობენ. მაშასადამე, ეროვნული ინტერესები და

225 F.N. Trager, F.L. Simone. "An Introduction to the Study of National Security", In National Security and American Society: Theory, Process and Policy. F.Trager and P.Kranenberg (Eds.). Lawrence, University of Kansas Press, 1973, p.36

226 U.S.National Security: A Framework for Analysis. D.J. Kaufman, J.S.McKittrick and T.J.Jeney (Eds.). Lexington Books, D.C.Heath and Co., Lexington, 1985, p. 4

ეროვნული უსაფრთხოების პრიორიტეტები განიხილება და განისაზღვრება ფასეულობებსა და არსებულ შიდა და საერთაშორისო ვითარებას შორის ურთიერთქმედების ანალიზის საფუძველზე. ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკა ფასეულობათა არსიდან გამომდინარე უნდა შემუშავდეს.

იმის განსაზღვრა, თუ რას მოიცავს ეროვნული უსაფრთხოების სფერო, პოლიტიკური საკითხია და მასში ერთდროულად საშინაო და საგარეო პოლიტიკა, მათი შეჯერებაც იგულისხმება. პირველ ყოვლისა, საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემაში ინტეგრაციის დონის განუზრეელი ზრდის გამო, საგარეო პოლიტიკა დღეს, ისე როგორც არასდროს, არის დაკავშირებული საშინაო პოლიტიკასთან და ფაქტობრივად, გამომდინარეობს მისგან. ამიტომ, ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკა ერთდროულად საშინაო და საგარეო ფაქტორებით განისაზღვრება, ე.ი. იგი ერთდროულად მოიცავს საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ელემენტებს.

ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკას სამი განზომილება აქვს: დიპლომატიური, ეკონომიკური და სამხედრო. დიპლომატიური პოლიტიკის სფეროა სხვა ქვეყნებთან პოლიტიკური ურთიერთობები, ეკონომიკური პოლიტიკა საზოგადოების შიგნით რესურსების განაწილება და სხვა ქვეყნებთან ეკონომიკური ურთიერთობებია. სამხედრო პოლიტიკა კი არის ყველაფერი ის, რაც ეხება შეიარაღებულ ძალებს და სამხედრო ძალის გამოყენებას. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკის ხსენებული სამი განზომილება, სამი კომპონენტი ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია, ურთიერთგანმსაზღვრელია.

ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკა ტრადიციულად განიხილება, პირველ ყოვლისა, როგორც სამხედრო პოლიტიკა.

227 დღეისათვის სამხედრო კომპონენტი კვლავინდებურად მეტად მნიშვნელოვანია, მაგრამ დანარჩენი ორი (დიპლომატიური და ეკონომიკური) სულ უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს.

დიპლომატიური პოლიტიკის მთავარი ამოცანა მდგომარეობს კავშირების ეფექტურობის შენარჩუნებასა და ეროვნული ინტერესებისადმი მათ მუდმივ მისადაგებაში. ისეთ უძლიერეს სახელმწიფოსაც კი, როგორიც არის აშშ, არ მოეპოვება საკმარისი რესურსები, რათა მხოლოდ საკუთარი ძალებით

227 B.Buzan. People, States and Fear. Second Edition. Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1991, p.133

უზრუნველყოს საკუთარი ეროვნული უსაფრთხოება. 228

ეკონომიკური პოლიტიკის მთავარი ელემენტებია: სხვა ქვეყნებისათვის ეკონომიკური დახმარების გაწევა ან ამგვარი დახმარების მიღება, ეკონომიკური სანქციები, ტექნოლოგიის გადაცემა ან მიღება, საკუთარი საწარმოო დარგების პროტექციონიზმი და სტრატეგიული რესურსებით უზრუნველყოფა და სხვ.*

სამხედრო პოლიტიკის ორი ძირითადი კომპონენტი არსებობს: სამხედრო სტრატეგია და შეიარაღებული ძალების სტრუქტურა (ორგანიზაცია, შეიარაღება, ეფექტურობის გაზრდა და ა.შ.). სახელმწიფო, თუ საქმე მის სასიცოცხლო ინტერესებზე მიდგა, ყოველთვის მზად უნდა იყოს საკუთარი შეიარაღებული ძალების გამოსაყენებლად, მაგრამ სამხედრო ძალის გამოყენება ან მისი გამოყენებით დამუქრება საბოლოოდ მაინც სათანადო პოლიტიკური მიზნებისათვის ხელსაყრელი პირობების შექმნას ემსახურება.

ეროვნული უსაფრთხოება დინამიკური პროცესია. ცვლილებები, როგორც სახელმწიფოთა შიგნით, ასევე საერთაშორისო მასშტაბით, განაპირობებს ეროვნული უსაფრთხოების პრიორიტეტებისა და პოლიტიკის გადასინჯვას ან კორექტირებას. ეროვნული უსაფრთხოების პრობლემის არსებობა განპირობებულია საერთაშორისო სისტემის ხასიათით, რომელიც სახელმწიფოთა სუვერენულობის იდეაზე არის დაფუძნებული. საერთაშორისო სისტემის ანარქიულობა განსაზღვრავს სუვერენულ სახელმწიფოთა კონფლიქტურ ურთიერთქმედებას. კონფლიქტის საშიშროება კი სამხედრო ძალას, ძლიერებას მოითხოვს. სამწუხაროდ, სწორედ სამხედრო ძლიერება არის ის ფაქტორი, რომელსაც ძალუძს ერთგვარად შეამციროს რისკი და შემთხვევითობა საერთაშორისო ურთიერთობებში. ამავდროს ეროვნული უსაფრთხოების თანამედროვე გაგება სულ უფრო ახალი შინაარსით, ახალი ელემენტებით (კეთილდღეობა, ეკოლოგია და სხვ.) ივსება. ბევრი ექსპერტის აზრით, სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციამ, სამხედრო ტექნოლოგიის სწრაფმა პროგრესმა და კაცობრიობის ახალმა „ეკოლოგიურმა“ შეგნებამ ძირეულად შეცვალა საერთაშორისო ურთიერთობათა არსი და ამ მოვლენების შედეგად სახელმწიფოთა საგარეო პოლიტიკურ მიზნებში უსაფრთხოების ადგილი კეთილდღეობამ

228 U.S.National Security..., p.19

* იხ. : J. Luciani. The Economic Content of Security. "Journal of Public Policy". Vol. 8, N 2, 1989

დაიკავა.²²⁹ აქედან გამომდინარე, ძალის ფაქტორს უწინდელი მნიშვნელობა უნდა დაეკარგა და სუვერენული სახელმწიფოს, როგორც საერთაშორისო ურთიერთობათა ძირითადი „მოქმედი პირის“, მნიშვნელობაც საგრძნობლად უნდა შემცირებულიყო. საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიაში დღემდე გაბატონებული რეალიზმის სკოლის წარმომადგენლებს მიაჩნიათ, რომ ვერც სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაცია, ვერც ბირთვული ან სხვა სახის მასობრივი მოსპობის იარაღი და ვერც გლობალური ეკოლოგიური პრობლემები ვერ შეცვლიან სუვერენული სახელმწიფოების სამყაროს საერთაშორისო პოლიტიკის არსს. კაცობრიობის გონებრივი, ტექნოლოგიური და ეკონომიკური პროგრესი ვერ მოსპობს ძალაუფლებისათვის ბრძოლას, მაგრამ იგი უთუოდ დადებით გავლენას მოახდენს სახელმწიფოს ეროვნული ინტერესების უკეთ განჭვრეტასა და მათ რეალიზებაზე, რ.გილპინს მიაჩნია, რომ საერთაშორისო პოლიტიკა არ შეცვლილა თუკიდიდეს ეპოქიდან (V ს. ძვ. წ.) დღემდე.²³⁰

ბირთვული იარაღის ფაქტორი. მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ ბევრი ისეთი რამ მოხდა, რასაც არ შეეძლო დიდი გავლენა არ მოეხდინა საერთაშორისო ურთიერთობებზე. პირველ ყოვლისა, ეს ბირთვული იარაღის შექმნა იყო, რამაც არა მარტო ომს, არამედ საერთაშორისო პოლიტიკასაც ახალი, საშინელი განზომილება შესძინა. განდა საყოველთაო ბირთვული ომისა და, მაშასადამე, საყოველთაო თვითმკვლელობის შიში, მაგრამ ბირთვულ იარაღს ომის პრობლემა დღის წესრიგიდან არ მოუხსნია. ბირთვულმა იარაღმა, მართალია, ტოტალური ომი თითქმის შეუძლებელი გახადა და ამგვარი იარაღის მქონე ქვეყნებს მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ იგი არც გამოუყენებიათ, მაგრამ ამ გარემოებას ძალის, ძლიერების ფაქტორი, როგორც საერთაშორისო პოლიტიკის მთავარი კომპონენტი, არ გაუბათილებია. უფრო მეტიც, ბირთვული იარაღის მფლობელებმა ძლიერებისა და ძალაუფლების თვისებრივად უფრო მაღალ საფეხურს მიაღწიეს, ხოლო ის ჟინი, რომელსაც

²²⁹ D.Pirages. The New Context for International Relations: Global Ecopolitics. Duxbury Press, 1978, pp. 4-12; 258-273; J.MacNeil. The Greening of International Relations. "International Journal", XLV, Winter 1989-90, pp.1-35; M.Renner. Enhancing Global Security. State of the World. W.W.Norton and Company, 1989, pp. 132-153; R.O.Keohane, J.S.Nye. Power and Interdependence. Second Edition. Scott, Foresman and Company, Glenview, 1989.

²³⁰ R.Gilpin. War and Change in World Politics. Cambridge University Press, 1981, p.211

მსოფლიოს ბევრი დიდი და პატარა ქვეყანა „ბირთვულ კლუბში“ მოხვედრისათვის ავლენს, პოლიტიკაში ძალის ფაქტორის დაკნინებაზე ნამდვილად არ მიგვანიშნებს.

ბირთვულმა იარაღმა მნიშვნელოვნად შეაბრუნა ძალის ვექტორი — „ბირთვული“ ძალა უფრო მეტად ქვეყნების უსაფრთხოების, მათი სტატუს-კვოს (დამოუკიდებლობისა და ტერიტორიული მთლიანობის) შენარჩუნების გარანტი თუ არა, უმძლავრესი ფაქტორი გახდა. აქედან გამომდინარე, ბევრს მიაჩნია, რომ ბირთვული იარაღის ფართო გავრცელება საბოლოოდ საყოველთაო მშვიდობამდე მიგვიყვანს, მაგრამ არ უნდა დაგვაფიქვად, რომ „ბირთვულ“ სამყაროშიც ძალებისა და შესაძლებლობების იერარქია კვლავაც იარსებებს.²³¹

სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციის ფაქტორი. უკანასკნელი სამი ათწლეულის მანძილზე სახელმწიფოთა მკვეთრად გაზრდილმა ურთიერთდამოკიდებულებამ და სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციამ, ზოგიერთი ავტორის შეხედულებათა თანახმად, შეცვალეს საერთაშორისო პოლიტიკა და უკანა პლანზე გადაწიეს ტერიტორიული კონფლიქტები, ძალის გამოყენების საჭიროება; მათ აგრეთვე შეცვალეს ეროვნული უსაფრთხოების შინაარსი და სუვერენული სახელმწიფოების საგარეო პოლიტიკის ბევრი ტრადიციული ფორმა.²³² სხვები, პირიქით, ფიქრობენ, რომ ნეომერკანტილისტური თეორია და პრაქტიკა სულ უფრო იკიდებს ფეხს და ისეთივე პერსპექტიულია, როგორც ლიბერალური.²³³ ეროვნული უსაფრთხოება, პირველ ყოვლისა, კვლავაც, სამხედრო უსაფრთხოებაა, მაგრამ ახალი ურთიერთობების სინამდვილე, რომელშიც ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება და სახელმწიფოს კეთილდღეობის მნიშვნელობა მკვეთრად გაიზარ-

²³¹ ამ საკითხის შესახებ იხ.: B. Roberts. From Nonproliferation to Antiproliferation. "International Security", Vol.18, N1, Summer 1993, pp. 139-173; K.N. Waltz. Toward Nuclear Peace. In The Use of Force. R.J. Art, K.N. Waltz (Eds.) Third Edition, Lanham, University Press of America, 1988, pp. 684-712; J. Mueller. The Essential Irrelevance of Nuclear Weapons. Stability in the Postwar World. "International Security" Vol.13, N12, Fall 1988, pp.55-79; R. Jervis. The Political Effects of Nuclear Weapons. A Comment. "International Security", Vol.13, N12, Fall 1988, pp. 80-90; J.L. Gaddis. The Long Peace: Elements of Stability in the Postwar International System. "International Security". Vol.10, Spring 1986, pp.99-142

²³² R.O. Keohane, J.S. Nye. Power and Interdependence..., pp.23-27

²³³ B. Buzan. Economic Structure and International Security: The Limits of Liberal Case. "International Organization", Vol.38, N4, Autumn 1984, pp. 597-624

მკვეთრად გაიზარდა, ეროვნული უსაფრთხოების ეკონომიკურ ასპექტებს კიდევ უფრო აძლიერებს.

ეკოლოგიური ფაქტორი. ამ ფაქტორის როლი ეროვნული უსაფრთხოების განსაზღვრა-ფორმულირებაში შედარებით ახალი, მაგრამ მეტად ღირსშესანიშნავი მოვლენაა. გლობალური და რეგიონული ეკოლოგიური პრობლემების გამწვავება და ამ პრობლემების საერთაშორისო თანამშრომლობის გზით გადაჭრის აუცილებლობის გაცნობიერება კაცობრიობის საერთაშორისო ცხოვრების მეტად თვალსაჩინო მოვლენებია.²³⁴ ეკოლოგიურმა პრობლემებმა მართლაც რომ ახალი განზომილება შესძინა ისეთ ტრადიციულ ცნებებს, როგორიცაა „ეროვნული ინტერესები“, „ეროვნული უსაფრთხოება“, „ომი“, „გადარჩენა“, „კეთილდღეობა“ და სხვ. ბირთვული ენერგეტიკის განვითარება, რადიოაქტიური და სხვა ნარჩენებისა და გაბინძურების პრობლემები მნიშვნელოვან შემაკავებელ ფაქტორად იქცა ძალის პოლიტიკის „მოთვინიერების“ თვალსაზრისით. სახელმწიფოთა ეროვნული უსაფრთხოების კომპონენტთა შორის ეკოლოგიური კომპონენტი სულ უფრო მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს. ეკოლოგიური უსაფრთხოების პრობლემა განსაკუთრებით მწვავეა პატარა ქვეყნებისათვის, რადგან მათი ტერიტორია, ჩვეულებრივ, მცირეა და სერიოზული ეკოლოგიური საშიშროება ეროვნული კატასტროფის ტოლფასი შეიძლება გახდეს.

მიუხედავად იმისა, რომ ეროვნული უსაფრთხოება ახალ შინაარსს იძენს, იგი კვლავაც რჩება სუვერენულ სახელმწიფოთა საგარეო პოლიტიკის ქვაკუთხედად.

ეროვნული უსაფრთხოების პრობლემატიკა ახალი შინაარსით ივსება საერთაშორისო ურთიერთობათა ევოლუციასთან ერთად. მასზე განსაკუთრებით დიდ გავლენას ახდენს საერთაშორისო პოლიტიკურ ეკონომიაში გაბატონებული ტენდენციები და ამავე დროს კონსტრუქტივიზმის მძლავრი შემოჭრა საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიაში. საქმე იქამდეც მიდის, რომ ლამის ყველა არსებული პრობლემა უსაფრთხოების პრობლემად სალდება.

²³⁴ P.M.Mische. Ecological Security and the Need to Reconceptualise Sovereignty. "Alternatives", XIV, 1989, pp.389-427; Дж.Т. Мэтьюз, Новое определение безопасности. "Диалог - США", ном.43, 1990, стр.57-69. M.Renner. Enhancing Global Security. State of the World. A Worldwatch Institute Report on Progress Toward a Sustainable Society. W.W.Norton and Company, New York, 1989, pp.132-153; R.H.Ullman. Redefining Security. "International Security". Vol.8, N1, 1983

დიდი ხნის განმავლობაში უსაფრთხოება მხოლოდ სამხედრო უსაფრთხოების კუთხით განიხილებოდა და ამის გამო არავინ ფიქრობდა უსაფრთხოების ჭეშმარიტ მნიშვნელობაზე. ახლანდელი ტენდენცია ყველაფერი უსაფრთხოების პრობლემად გასაღდეს, შესაძლოა, უწინდელ ტრადიციაზე რეაქციად მივიჩნიოთ. ამავდროულად, ბევრი პრობლემის უსაფრთხოების პრობლემად გამოცხადება ხსენებული პრობლემების ახლებურად შეფასების შედეგია. ამიტომ, აღნიშნული ტენდენცია ლოგიკურია და საზოგადოების უსაფრთხოების საკითხებში უკეთესად გაცნობიერების სურვილიდანაც გამომდინარეობს.

უსაფრთხოების თაობაზე თანამედროვე შეხედულებები დიდი ხანია უკვე გასცდა უსაფრთხოების მხოლოდ სამხედრო ქრილში განხილვას. უსაფრთხოების არასამხედრო ასპექტებმა ამ ტრადიციულ ცნებას რამდენიმე ახალი განზომილება შესძინა.

დღეისათვის საუბრობენ უსაფრთხოების შესახებ ჩვენი ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში: სამხედრო, პოლიტიკური, ეკონომიკური, საზოგადოებრივი და ბუნებისდაცვითი. ამ სფეროებად დაყოფა გამოწვეულია მათში ურთიერთობათა და ურთიერთქმედებათა განსხვავებული ტიპების არსებობით. უსაფრთხოება არსებობისათვის სამიში საფრთხისაგან თავის არიდებას, გადარჩენას ნიშნავს, მაგრამ ყოველ ცალკეულ სფეროში უსაფრთხოების ანალიზი გულისხმობს განსხვავებული ფასეულობების და ერთეულების არსებობას. ყოველ სფეროში საფრთხესა და გადარჩენას განსხვავებული ბუნება აქვს, რადგანაც არსებობისათვის საფრთხე ყველა სფეროში განსხვავებულია. ყოველი სფეროს პოზიციიდან ხედვა არის საერთაშორისო სისტემის იმგვარად დანახვა, როდესაც გამოჩნდება სისტემის შემადგენელ ელემენტთა შორის ურთიერთობათა და ურთიერთქმედებათა ერთი განსაკუთრებული ასპექტი. ²³⁵

უსაფრთხოება გადახლართულია პოლიტიკასთან და უსაფრთხოების საკითხები პოლიტიკური დებატებისა და მთლიანად პოლიტიკური საქმიანობის განუყოფელ ნაწილად იქცა. ამავდროს, ზოგიერთი რამ ეროვნული უსაფრთხოების სფეროდან დემოკრატიულ სახელმწიფოშიც კი არ არის საჯარო განხილვის საგანი და ეროვნულ ბიუჯეტშიც კი ოსტატურად არის "შენილბული." განვითარებულ დემოკრატიულ სახელმწიფოებში ეროვნ-

²³⁵ Buzan B. Jones, C.A. and Little, R. The Logic of Anarchy: Neo-realism to structural realism. Colombia University Press, New York, 1993, p. 31

ნული უსაფრთხოების ისეთი კომპონენტები, როგორებიც არის შეიარაღებული ძალები და სპეცსამსახურები, გამიჯნულია ნორმალური პოლიტიკური ცხოვრებისგან და მათი გამოყენება საგანგებო პროცედურებს ითვალისწინებს. ბევრ სუსტ სახელმწიფოში და ტოტალიტარულ ქვეყნებში (მაგალითად სტალინის საბჭოთა კავშირი) ამგვარი გამიჯნვა არ არსებობს და პოლიტიკის უდიდესი ნაწილი უსაფრთხოების სფეროში ექცევა. 236

ეროვნული უსაფრთხოების იდეალიზაცია სახიფათოა საზოგადოებისათვის. მხედველობაში გვაქვს ისეთი ვითარება, როდესაც ეროვნული უსაფრთხოების უზრუნველყოფის მიზეზით მმართველი რეჟიმისა თუ ავტორიტარული ლიდერის მიერ ოპოზიციის დათრგუნვა ხდება. ზოგჯერ უსაფრთხოების ჭრილში ზოგიერთი პრობლემის განხილვა და მისთვის ეროვნული უსაფრთხოების სფეროში ადგილის მიჩენა ხელს უწყობს ხსენებული პრობლემების მიმართ სათანადო ყურადღების „მობილიზებას,“ მაგალითად, ბუნებისდაცვითი პრობლემების ან ისეთი პრობლემების მიმართ, რომლებიც საზოგადოების მიერ ჯერ არ განიხილება როგორც უსაფრთხოების პრობლემა.

ძალთა წონასწორობის კონცეფცია

*ვინ შეცვლის იმას, რაიცა
ცხოვრების დანამტკიცია.*

ვაჟა

ისევე როგორც „ეროვნული ინტერესების“ ცნება, „ძალთა წონასწორობის“ კონცეფციაც საკვანძოა საერთაშორისო ურთიერთობათა რეალიზმის თეორიაში.

XIX საუკუნის ინგლისელი პოლიტიკოსი ჯონ ბრაითი აღნიშნავდა, რომ ძალთა წონასწორობის მთელი იდეა მცდარია, მიუხედავად იმისა, რომ იგი უძველესი დროიდან მოდის. ბრაითზე ერთი საუკუნით ადრე, ინგლისელმა ფილოსოფოსმა დევიდ იუმმა ძალთა წონასწორობის კონცეფციას მეცნიერული კანონზომიერება, პოლიტიკური ცხოვრების ფაქტი უწოდა. მართლაც, 1713 წლის უტრეხტის ზავის პირობებში მითითებუ-

236 Buzan, B., Waever, Ole, De Wilde, Jaap. Security: A New Framework for Analysis. Lynn Rienner Publishers, Boulder, 1998, p. 28

ლია, რომ საფრანგეთისა და ესპანეთის ტახტების გამიჯვნა გამართლებულია ევროპაში წონასწორობის საჭიროებით.²³⁷ კარლ პოლანის აზრით, XIX საუკუნის ცივილიზაცია დაფუძნებული იყო ძალთა წონასწორობაზე, საერთაშორისო ოქროს სტანდარტზე, თვითრეგულირებად ბაზარსა და ლიბერალურ სახელმწიფო მმართველობაზე.²³⁸

ჰ. მორგენტაუს თქმით, „ძალთა წონასწორობა და მისი შენარჩუნებისაკენ მიმართული პოლიტიკა სუვერენულ სახელმწიფოთა საზოგადოებაში არის არა მხოლოდ გარდაუვალი, არამედ არსებითი მასტაბილიზებელი ფაქტორი.“²³⁹ საერთაშორისო სისტემაში ძალთა წონასწორობა სახელმწიფოთა მიერ გამოიყენება საკუთარი უსაფრთხოების მიზნებისათვის. მისი ანტიპოდი შეიძლება იყოს „კოლექტიური უსაფრთხოების“ პრინციპი, რომლის დამკვიდრებას ეცადნენ 1919 წლიდან, მაგრამ მან არ გაამართლა.

ძალთა წონასწორობის კონცეფცია ყოველთვის კრიტიკულად განიხილებოდა იმის გამოც, რომ ძალიან ბუნდოვანი იყო (ისევე როგორც „ეროვნული ინტერესების“ კონცეფცია). ინის კლოდმა მოსწრებულად შენიშნა, რომ „ძალთა წონასწორობასთან დაკავშირებული პრობლემა ის კი არ არის, რომ მას მნიშვნელობა არა აქვს, არამედ სწორედ ის, რომ ძალიან ბევრი მნიშვნელობა აქვს“²⁴⁰. ერნსტ ჰაასმა ძალთა წონასწორობის პრინციპს სულ ცოტა რვა მნიშვნელობა მაინც გამოუძენა: 1. ძალთა ნებისმიერი განაწილება; 2. გამანაწონასწორებელი პროცესი; 3. ჰეგემონია ან მისკენ სწრაფვა; 4. სტაბილურობა და მშვიდობა ქვეყანათა თანამეგობრობაში; 5. არასტაბილურობა და ომი; 6. ძალის პოლიტიკა; 7. ისტორიის უნივერსალური კანონი; 8. სისტემა და პოლიტიკოსისათვის სახელმძღვანელო პრინციპი.²⁴¹

ჩვეულებრივ, როცა საერთაშორისო პოლიტიკაში ძალთა წონასწორობის პრინციპის შესახებ ვსაუბრობთ, მხედველობაში

²³⁷ H.Butterfield. "The Balance of Power". In: H.Butterfield and M.Wight. Diplomatic Investigations. Allen and Unwin, 1966, p.139

²³⁸ K.Polanyi. The Great Transformation. Beacon Press, Boston, 1957, p.3

²³⁹ H.J.Morgenthau. Politics Among Nations ..., p.161

²⁴⁰ I.L. Claude, Jr. Power and International Relations. Random House, New York, 1962, p.13

²⁴¹ E.B.Haas. The Balance of Power: Prescription, Concept or Propaganda? "World Politics", Vol.V, N4, July 1953, pp.442-477.

გვაქვს სამხედრო ძალა, ძლიერება.²⁴² ჯერ კიდევ დ.იუმი აღნიშნავდა, რომ სამხედრო წონასწორობის პრინციპს დიდი ყურადღება ექცეოდა ანტიკურ ხანაში, რომელმაც აზროვნებისა და ცოდნის ყველა სფეროში ძალიან ბევრი შთამბეჭდავი მაგალითი მოგვცა. ანტიკური ხანის ბრძენი და გამოცდილი მმართველები ძალთა წონასწორობის პრინციპს იცნობდნენ და იყენებდნენ. შუა საუკუნეებში და, განსაკუთრებით, XVIII და XIX საუკუნეებში ძალთა წონასწორობის პრინციპის გამოყენება პოლიტიკოსთა საყვარელ საქმედ იქცა.²⁴³ ძალთა წონასწორობის პრინციპი თანამედროვე საერთაშორისო პოლიტიკაშიც სახელმწიფოთა ეროვნული ინტერესებისა და, უპირველეს ყოვლისა, ეროვნული უსაფრთხოების უზრუნველყოფის ერთ-ერთ საშუალებად რჩება.

ძალთა წონასწორობის კონცეფცია გულისხმობს ისეთი საგარეო პოლიტიკის გატარებას, რომელიც მიზნად ისახავს რეგიონში ან გლობალური მასშტაბით ძალთა (პირველ ყოვლისა, სამხედრო ძალთა) წონასწორობის დამყარებასა და შენარჩუნებას. სახელმწიფოები ანარქიულ საერთაშორისო სისტემაში მოქმედებენ და მათი მიზნების დიაპაზონი ასეთია: გადარჩენიდან — მსოფლიო ბატონობამდე. ყოველი სახელმწიფო ცდილობს საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად გამოიყენოს ძალთა წონასწორობის პრინციპი და კავშირებისა და კოალიციების შექმნის გზით გაანეიტრალოს ობიექტურად არსებული ან სუბიექტურად აღქმული საფრთხე. ძალთა წონასწორობის პრინციპის გამოყენება რეგიონულ და გლობალურ საერთაშორისო სისტემას სტაბილურობას ანიჭებს. ძალთა წონასწორობის გლობალური მასშტაბით დამყარება და შენარჩუნება მსოფლიოს უძლიერესი სახელმწიფოების მეშვეობით ხორციელდება და იგი ამ სახელმწიფოების სურვილსა და შესაძლებლობებზეა დამოკიდებული. XX საუკუნის პირველ ნახევარშიც ძალთა წონასწორობის პრინციპი ბატონობდა მსოფლიო პოლიტიკაში, როგორც საერთაშორისო წესრიგის ერთადერთი ცნობილი ფორმა. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ჩამოყალიბებული ბიპოლარული საერთაშორისო სისტემაც ძალთა წონასწორობის ან,

242 H.Bull. The Anarchical Society..., p.102

243 ძალთა წონასწორობის შესახებ დანერგვით იხ.: E.V.Gulick. Europe's Classical Balance of Power. A Case History of the Theory and Practice of One of the Great Concepts of European Statecraft. The Norton Library. W.W.Norton and Company, New York, 1955. А.Дж. Тейлор. Борьба за господство в Европе 1848-1918 гг., М., 1958; Киняпина М.С. Внешняя политика России второй половины XIX века. М., 1974.

როგორც მას უწოდებენ, „ტერორის წონასწორობის“ სისტემა იყო.²⁴⁴

ქ.უოლცი ძალთა წონასწორობის კონცეფციას თეორიასაც კი უწოდებს და აღნიშნავს, რომ ეს თეორია ზუსტად ასახავს საერთაშორისო სისტემაში მიმდინარე პროცესებს იმ შემთხვევაში, თუ იგი შედგება უნიტარული მოქმედი პირებისაგან (სუვერენული სახელმწიფოებისაგან), რომლებიც, ყველაზე ცოტა, გადარჩენისათვის და, ყველაზე მეტი, მსოფლიო ბატონობისათვის იბრძვიან.²⁴⁵ ამგვარ სისტემაში ყოველი ქვეყანა ცდილობს ნებისმიერი გზით მიაღწიოს სანადელ მიზნებს. ამ მიზნების მიღწევა კი ქვეყნებს შეუძლიათ საშინაო პოლიტიკის გზით (ეკონომიკური განვითარება, სამხედრო ძლიერების გაზრდა, გონიერი სტრატეგიის შემუშავება და ა.შ.) და მათ საზღვრებს გარეთ ძალისხმევით (კავშირში შესვლა, „საკუთარი“ კავშირის გაძლიერება, მოწინააღმდეგე კავშირის შესუსტება ან მასში გადასვლა და ა.შ.). ამიტომ საერთაშორისო სისტემაში სამი ან მეტი მონაწილე უნდა იყოს, რადგან ორი მონაწილისაგან შემდგარ სისტემაში შეიძლება ძალები გაწონასწორდეს და ყოველ ქვეყანას წონასწორობის შესანარჩუნებლად შეუძლია მხოლოდ საკუთარი შესაძლებლობები გაზარდოს.

ძალთა წონასწორობის კონცეფციაში მეტად საყურადღებო ადგილი ეთმობა სახელმწიფოთა კავშირებისა და კოალიციების შექმნის პრობლემას. ამის შესახებ ჩვენ დანვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ.²⁴⁶

ძალთა წონასწორობის მდგომარეობა შეიძლება შეიქმნას ყოველგვარი განზრახვის გარეშე, როცა გარკვეული პროცესების შედეგად რეგიონის დონეზე თუ მთელ საერთაშორისო პოლიტიკურ სისტემაში ძალების გაწონასწორება მოხდება. უფრო ხშირად კი ძალთა წონასწორობის მდგომარეობის მისაღწევად სახელმწიფოები თავიანთ საგარო პოლიტიკას სათანადო მიმართულებით წარმართავენ.

ძალთა წონასწორობის ფუქცია არა მშვიდობის, არამედ თავად საერთაშორისო სისტემის შენარჩუნებაა.²⁴⁷ სწორედ ამის შედეგად ხდება, რომ ეს პრინციპი სისტემის უძლიერესი ქვეყნის

²⁴⁴ G.H.Snyder. The Balance of Power and the Balance of Terror. In: "Balance of Power", Paul Seabury (Ed.). Scranton, Chandler, 1965, pp.185-201.

²⁴⁵ K.N.Waltz. Theory of International Politics..., p.118

²⁴⁶ ძალთა წონასწორობის ხსენებული ასპექტის შესახებ იხ.:M.A.Kaplan. System and Process in International Politics. John Wiley and Sons, New York, 1967, pp.22-36, 125-129.

²⁴⁷ H.Bull. The Anarchical Society ..., p.107

ინტერესების შესატყვისად გამოიყენება, პატარა, სუსტი ქვეყნების საზიანოდ, რაც ამ უკანასკნელთა დანაწევრებაში ან რომელიმე ძლიერი ქვეყნის მიერ მათ მიერთებაში გამოიხატება. ცალკეული სახელმწიფოს გადარჩენა იმ სისტემის გადარჩენასაც გულისხმობს, რომლის შემადგენელ ელემენტსაც იგი წარმოადგენს. თუ სახელმწიფოთა უპირველესი მიზანი გადარჩენა და დამოუკიდებლობის შენარჩუნებაა და ამისათვის საუკეთესო გზა — თვით საერთაშორისო თუ რეგიონული სისტემის შენარჩუნება, ბუნებრივი იქნება დავასკვნათ, რომ სისტემაში შემავალი არც ერთი ქვეყანა არ უნდა აღზევდეს იმდენად, რომ სხვებისათვის საფრთხე შექმნას. ამიტომაც არის, რომ სახელმწიფოები თავის დასაცავად კავშირებს ქმნიან და ფხიზლად ადევნებენ თვალს პოტენციურ მეტოქეებს.

ძალთა წონასწორობის შენარჩუნება თავისთავად სისტემაში მშვიდობას არ გულისხმობს; ეს ჩანს იქიდანაც, რომ სახელმწიფოები ომს მიმართავენ, რათა ძალთა წონასწორობა აღადგინონ და შეინარჩუნონ. სწორედ ომი არის ძალთა წონასწორობის მიღწევის ერთ-ერთი საშუალება.

როცა სახელმწიფო საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველყოფას ცდილობს, სხვა სახელმწიფოებთან კავშირში შედის, მიმართავს ინტერვენციას (პრევენტიულ ომს), რათა არ დაუშვას პოტენციური მეტოქის აღზევება. ამ მხრივ სახელმწიფოებს დიდი მოქნილობა და მობილურობა ესაჭიროებათ, რათა კრიზისის მომენტში მყისვე დაუკავშირდნენ გუშინდელ მეტოქეებს და „გაეყარონ“ გუშინდელ მოკავშირეებს. ძალთა წონასწორობის პრინციპის პრაქტიკაში გამოყენების ზემოხსენებული გზა საერთაშორისო პოლიტიკის ნორმებითაც ძალზე უზნეო საქმედ მიიჩნევა, რადგან სახელმწიფოს უკიდურესი „ეგოიზმით“ არის ხოლმე ნაკარნახევი. ამ მხრივ უფრო იოლ მდგომარეობაში იყვნენ აბსოლუტიზმის ეპოქის სახელმწიფოები, რომლებიც ხელთათმანებივით იცვლიდნენ მოკავშირეებსა და მეტოქეებს. დემოკრატიული რეჟიმისათვის, რომელიც გარკვეულ მორალურ ფასეულობებსა და პრინციპებს იზიარებს, არ არის ადვილი სწრაფი, გუშინდელის სანინალმდევო გადაწყვეტილების მიღება. იდეოლოგიური ვალდებულებებით „დამძიმებული“ რეჟიმისათვის ძალთა წონასწორობის მისაღწევად ასევე არ არის ადვილი გუშინდელ იდეოლოგიურ მეტოქესთან დაახლოება; თუმცა 1939 წელს ფაშისტური გერმანიისა და კომუნისტური სსრკ-ის „დამბობილება“ გვიჩვენებს, რომ საერთაშორისო პოლიტიკაში ყველაფერია შესაძლებელი. ძალთა წონასწორობის პრინციპის გამო გუშინდელი მტრები

კავშირს კრავენ, ხოლო გუშინდელი მოკავშირეები მტრები ხდებიან.

ძალთა წონასწორობის პრინციპს, საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიის თვალსაზრისით, რამდენიმე ფუნქცია აქვს. ჰ.ბულის შეხედულებით, ეს ფუნქციები შემდეგია:

1. ძალთა წონასწორობა, საერთაშორისო მასშტაბით, იცავს საერთაშორისო სისტემას დაპყრობათა შედეგად უნივერსალურ იმპერიად გარდაქმნისაგან;
2. რეგიონში ძალთა წონასწორობა იცავს სახელმწიფოთა დამოუკიდებლობას ადგილობრივი (რეგიონული) უძლიერესი ქვეყნის ბატონობისა თუ მის მიერ „ჩაყლაპვისაგან“;
3. საერთაშორისო და ადგილობრივი (რეგიონული) ძალთა წონასწორობა ქმნის პირობებს, რომლებშიც მოქმედების საშუალება ეძლევა საერთაშორისო წესრიგის დამამყარებელ სხვა ინსტიტუტებს (დიპლომატია, ომი, საერთაშორისო სამართალი და სხვ.).²⁴⁸

ჯ. დოგერტი და რ. პფალცგრაფი მიიჩნევენ, რომ ძალთა წონასწორობის ფუნქციებია:

1. საყოველთაო ჰეგემონიის თავიდან აცილება;
2. საერთაშორისო სისტემის შემადგენელი ელემენტებისა და, საკუთრივ, სისტემის შენარჩუნება;
3. საერთაშორისო სისტემაში სტაბილურობისა და უსაფრთხოებისათვის ხელის შეწყობა;
4. ომის შეკავებით მშვიდობის განმტკიცება და გახანგრძლივება.²⁴⁹

ძალთა წონასწორობის კონცეფცია რეალიზმის თეორიის საკვანძო კონცეფციას წარმოადგენს. მას ბევრი მომხრე ჰყავს, მაგრამ ბევრი მას სერიოზულად აკრიტიკებს, პირველ ყოვლისა, იმის გამო, რომ საკუთრივ ცნება „ძალთა წონასწორობა“ საკმაოდ ბუნდოვანია და იგი მრავალ რამეს გულისხმობს. ამ კონცეფციას კიდევ იმიტომ აკრიტიკებენ, რომ ძალთა წონასწორობისაკენ სწრაფვას ხშირად ომისკენ მივყავართ და რომ ამ პრინციპს სახელმწიფო მოღვაწეები ზოგჯერ ბოროტად იყენებენ როგორც საკუთრივ პოლიტიკაში, ისე პროპაგანდისტული მიზნებით.²⁵⁰ ამავე დროს, ძალთა წონასწორობის მექანიზმს, ზოგის აზრით, თანამედროვე პოლიტიკაში. მნიშვნელობა ეკარ-

²⁴⁸ H.Bull The Anarchical Society ..., p.106

²⁴⁹ J.E.Dougherty, R.L.Pfaltzgraff, Jr. Contending Theories of International Relations. Third Edition. Harper Collins, New York, 1990, p.31

²⁵⁰ P.R.Viotti, M.V.Kauppi. International Relations Theory. Macmillan, New York, 1987, p.64

ბირთვული იარაღის ეპოქაში ძალთა წონასწორობის კონცეფციამ ახალი შეფერილობა მიიღო და, როგორც უკვე აღინიშნა, „ტერორის წონასწორობის“ მეტსახელიც კი დაიმსახურა. ძალთა წონასწორობა ისტორიის კონკრეტული სინამდვილეა და არა მხოლოდ აბსტრაქტული კონცეფცია, მაგრამ ისიც არ უნდა დაგვავინწყდეს, რომ ობიექტურად არსებული ძალთა წონასწორობა სუბიექტურად აღქმულისაგან ხშირად საკმაოდ განსხვავდება და ეს განსაკუთრებით ბირთვული იარაღის ეპოქის ძალთა წონასწორობის შესახებ ითქმის. „ტერორის წონასწორობა“, უბრალო ძალთა წონასწორობასთან შედარებით, კიდევ უფრო სუბიექტურია, რადგან დაპირისპირებული „ბირთვული“ სახელმწიფოების ხელმძღვანელებისათვის, როგორც წესი, ძალზე ძნელი ხდება იმის განსაზღვრა, თუ როგორი ზიანი შეიძლება იგუოს მეტოქემ, რა უკიდურეს ნაბიჯზე წასასვლელად არის იგი მზად და ა.შ. „ბირთვულ“ საერთაშორისო პოლიტიკაში თავდაცვამ და შეკავებამ ადგილები გაცვალეს. თუ ადრე შეკავებას მეორეხარისხოვანი ფუნქცია ჰქონდა, ბირთვული იარაღის ეპოქაში, „ტერორის წონასწორობის“ ვითარებაში, მთელი აქცენტი შეკავებაზე გადავიდა. თუ შეკავებამ არ გაამართლა, მთელი სისტემა დაიღუპება.

უკვე აღინიშნა, რომ ძალთა წონასწორობის პრინციპი ძლიერი სახელმწიფოების სასიკეთოდ და სუსტების საზიანოდ „მუშაობს“. მართლაც, თუ თვალს გადავავლებთ 1648-1914 წწ. ევროპის ისტორიას, დავინახავთ, როგორ მკვეთრად შემცირდა ევროპულ სახელმწიფოთა რიცხვი ამ პერიოდში; და ამის ერთ-ერთი (თუ უმნიშვნელოვანესი არა) მიზეზი, ძლიერი სახელმწიფოების მიერ ძალთა წონასწორობის პრინციპის ცხოვრებაში გატარება იყო. პოლონეთის არაერთგზის დანაწილება სწორედ ამ პრინციპის პრაქტიკული გამოყენების ტრაგიკული მაგალითია.

როგორც ჰბული შენიშნავს, ძალთა წონასწორობის მსხვერპლი სუსტი სახელმწიფოს პოზიციებიდან, ეს დაუნდობელი პრინციპია, მაგრამ საერთაშორისო წესრიგის შენარჩუნებისათვის ამ პრინციპის გამოყენება საჭიროა; სჯობს სისტემაში საყოველთაო წონასწორობა იყოს, თუნდაც ამას რომელიმე

²⁵¹ სტენლი ჰოფმანის აზრით, ახალი საერთაშორისო პოლიტიკური სინამდვილე ძალთა წონასწორობის მექანიზმს აზრს უკარგავს, რადგან სხვადასხვა ფაქტორების გავლენა საერთაშორისო მოვლენებზე გაიზარდა, იხ.: S. Hoffman. Primacy of World Order. McGraw-Hill, New York, 1978, p.168-177

სუსტი სახელმწიფო ან სახელმწიფოები შეენიროს.²⁵² როგორც ვხედავთ, სუსტი სახელმწიფო საერთაშორისო სისტემაში ძალთა წონასწორობის პრინციპის მსხვერპლად გვევლინება.

არანაკლები უბედურებაა ეს პრინციპი საერთაშორისო სამართლისთვისაც. მისი მოქმედებისათვის ძალთა წონასწორობის მდგომარეობა არსებითი პირობაა, მაგრამ ამ წონასწორობის შენარჩუნებისათვის (ომები წონასწორობის აღსადგენად, ქვეყნების დანაწილება და ა.შ.) საჭირო ხდება საერთაშორისო სამართლის ნორმების დარღვევა. ამრიგად, ეს პრინციპი და საერთაშორისო სამართალი კონფლიქტში იმყოფებიან.

წონასწორობა ბიპოლარულ და მულტიპოლარულ სისტემებში

ძალთა წონასწორობის კონცეფციის ანალიზისას განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა საერთაშორისო სისტემაში ძალთა განაწილებას, რომელიც შეიძლება ბიპოლარული ან მულტიპოლარული ხასიათისა იყოს. საერთაშორისო სისტემის სხვადასხვა ტიპების განხილვისას უკვე აღინიშნა, რომ ისტორიამ ჯერჯერობით მხოლოდ ეს ორი ტიპი „შემოგვთავაზა“²⁵³. ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია მათ განხილვას გარკვეული ადგილი დავუთმოთ.

ბიპოლარული სისტემა. სისტემა ბიპოლარულია, როცა მასში ძალა კონცენტრირებულია ორი პოლუსის, ორი უძლიერესი სახელმწიფოს ირგვლივ (როგორც ეს, მაგალითად, „ცივი ომის“ პერიოდში. იყო.). სისტემა მულტიპოლარულია, როცა უძლიერესი სახელმწიფოების რიცხვი ორს აღემატება (როგორც ეს XIX საუკუნის მანძილზე, პირველი მსოფლიო ომის წინა წლებში და ორ მსოფლიო ომს შორის პერიოდში იყო). სისტემაში სტაბილურობისა და წონასწორობის დამყარების, მისი „მშვიდობიანობის“ თვალსაზრისით, ერთი ან მეორე ტიპის უპირატესობების და ნაკლოვანებების თაობაზე ბევრი დაინერა. ავტორების უმრავლესობა უფრო სტაბილურ სისტემად ბიპოლა-

²⁵² H.Bull. The Anarchical Society..., p.107-108.

²⁵³ კიდევ ერთი ტიპი არის ჰეგემონური სისტემა, რომელშიც, ზოგიერთი ექსპერტის აზრით, ჩვენ ამჟამად ვიმყოფებით (აშშ-ის არნახული უპირატესობის გამო). ჰეგემონურ სისტემაში მხოლოდ ერთი უძლიერესი სახელმწიფოა (ჰეგემონი).

რულს აღიარებს.²⁵⁴

ტერმინი „ბიპოლარულობა“ დამკვიდრდა მხოლოდ მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ და მან საერთაშორისო სისტემაში ძალთა განაწილების ახალი ხასიათი ასახა. მსოფლიო პოლიტიკის ადრინდელი სისტემა, რომელშიც, რამდენიმე ძლიერი სახელმწიფო გამუდმებით იმის ცდაში იყო, ძალთა წონასწორობის მექანიზმი საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად გამოეყენებინა, წარსულს ჩაბარდა და მის ნაცვლად ჩამოყალიბდა ახალი სისტემა, რომელშიც საერთაშორისო წესრიგის შენარჩუნება მსოფლიოს ორი უძლიერესი სახელმწიფოს პრეროგატივად იქცა. ამგვარად, საერთაშორისო სისტემაში სტაბილურობა ორ გიგანტს, აშშ-სა და სსრკ-ს, შორის წონასწორობას დაეფუძნა.

ისეთ ბიპოლარულ სისტემაში, როცა ორი უძლიერესი სახელმწიფო, სამხედრო შესაძლებლობების თვალსაზრისით, ჩრდილავს ყველა დანარჩენს (მაგ., აშშ-სსრკ-ის დაპირისპირება), ამ უკანასკნელებს (განსაკუთრებით კი — ყველაზე სუსტებს), პრაქტიკულად არავითარი გავლენის მოხდენა არ შეუძლიათ ძალთა წონასწორობის „სასწორის“ მექანიზმზე. ყველა სუსტი სახელმწიფო ან ერთი ან მეორე სუპერგიგანტის ორბიტაში ექცევა და მათი საგარეო პოლიტიკური მიზნები და შესაძლებლობები ბიპოლარული სისტემის თავისებურებებითა და მოთხოვნებით განისაზღვრება. ჰმორგენთაუ სამართლიანად შენიშნავს, რომ ამგვარ სისტემაში მოქცეული ბევრი ქვეყანა შემთხვევით არ იმსახურებს „თანამგზავრის“ მეტსახელს.²⁵⁵ ამავე დროს, ბიპოლარულ სისტემაში ორივე უძლიერესი სახელმწიფო, ჩვეულებრივ, ცდილობს დაეხმაროს თავის უფრო სუსტ მოკავშირეებს სამხედრო და ეკონომიკურ სფეროში, რაც კარგად გამოჩნდა ცივი ომის პერიოდში, როცა ამერიკის შეერთებული შტატებიც და საბჭოთა კავშირიც თავიანთი შესაძლებლობების ფარგლებში ბევრს აკეთებდნენ თავიანთი მოკავშირეების გასაძლიერებლად; ბევრმა მათგანმა, (განსაკუთრებით აშშ-ის მოკავშირეებმა), ხსენებული დახმარება თავის სასიკეთოდ გამოიყენა.

ბიპოლარულ საერთაშორისო სისტემაში, რომელშიც მხოლოდ ორი უძლიერესი სახელმწიფო დომინირებს, ქულოცის

254 R.N.Rosecrance. Bipolarity, Multipolarity and the Future. In: "International Politics". G.S.Masannat, G.Abcarian (Eds.). Charles Scribner's Sons, 1970, pp.212-213; K.N.Waltz. Theory of International Politics ..., pp.161-193.

255 H.J.Morgenthau. Politics Among Nations ..., p.336

აზრით, ძალთა წონასწორობა არასტაბილურია. მისივე აზრით, იგი სტაბილური გახდება, როცა სისტემაში ოთხი უძლიერესი ქვეყანა წარმოდგენილი, ხოლო იმავე რანგის მეხუთე „გამანა-ნასწორებელიც“ თუ გამოჩნდა, სისტემა საკმაოდ სტაბილური ხდება.²⁵⁶ თუ რომელიმე ქვეყანაზე დაწოლა ძალზე დიდია, ეს ქვეყანა თუნდაც სატანას შეეკვრება, „ოღონდ კი სამხედრო და-მარცხებას გადაურჩეს.²⁵⁷ თუ მულტიპოლარულ სისტემაში, სა-დაც ხშირად საკმაოდ ჭირს იმის გარკვევა, ვინ ვისი მონი-ნალმდევია ან მოკავშირე, არჩევანის საშუალება მეტია, ბიპოლარულში ყველაფერი ნათელია; აქ ორივე მხარე მშვენივრად იცნობს თავის მეტოქეს, გაურკვეველობა მინიმუმამდეა დაყვანილი და შეფასების გაკეთებაც ადვილდება. ამგვარ ვითარებაში, როცა ორივე მეტოქის, როგორც დაპირისპირებული ბანაკების ლიდერების, მდგომარეობა მყარია და მოკავშირეთა სურვილებზე და მათ მიმართ ვალდებულებებზე ნაკლებად არის დამოკიდებული, ორივე ლიდერის ხელმძღვანელობას შესაძლებლობა ეძლევა, უფრო დამოუკიდებელი, მოქნილი პოლიტიკა გაატაროს.

ბიპოლარულ სამყაროში ურთიერთობათა ხასიათი გამარ-ტივებულია და ორ მეტოქეს შორის დაძაბულობა (განსაკუთრე-ბით — ბირთვული იარაღის ეპოქაში), ერთსაც და მეორესაც აიძულებს, თავიანთ პოლიტიკაში იყვნენ კონსერვატულნი. ბი-პოლარული სისტემა უფრო „მშვიდობიანია“ სამი მიზეზის გამო: 1. კონფლიქტური წყვილების რიცხვი მცირეა და ამიტომ ომის შესაძლებლობა ნაკლებია; 2. შეკავება უფრო იოლდება, რადგან ძალთა გაუნწონასწორებლობა ნაკლებია და წონასწორობის აღდგენა უფრო იოლად შეიძლება; 3. შეკავების შესაძლე-ბლობები დიდია, რადგან შეფარდებითი ძლიერებისა და მეტო-ქის მიზნების შეფასება უფრო ადვილია.

ბიპოლარულ სისტემაში ომის შესაძლებლობა პრაქტი-კულად მხოლოდ ორ დაპირისპირებულ უძლიერეს სახელმწი-ფოს შორის არსებობს, რადგან უფრო სუსტი სახელმწიფოები ორი ლიდერის გავლენის ქვეშ იმყოფება და ცხადია, ერთმა-ნეთში ვერ იომებენ.

რ.როუზკერნსის აზრით, მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდი ბიპოლარული კი არა, ტრიპოლარული უფრო იყო.²⁵⁸

²⁵⁶ K.N.Waltz. Theory of International Politics ..., p.163

²⁵⁷ იქვე.p.166

²⁵⁸ R.N.Rosecrance. Action and Reaction in World Politics. Boston, Little, Brown, 1963, pp.210-211.

ჰ.ბულიც მიიჩნევს, რომ 60-იანი წლებიდან 70-იანზე გადასვლისას ძალთა პოლარიზაციის სურათი საკმაოდ ბუნდოვანი გახდა და მსოფლიო პოლიტიკაში სხვა სახელმწიფოების „წონა“ ისე გაიზარდა, რომ ორი უძლიერესი ქვეყანა ყველა დანარჩენზე უკვე მთლიანად ვეღარ დომინირებდა მათთან თანამშრომლობის შემთხვევებშიც კი.²⁵⁹ ორი სუპერსახელმწიფო ბატონობდა, მაგრამ მათი ბატონობა აბსოლუტური აღარ იყო.²⁶⁰

მულტიპოლარულ სისტემაში, როგორც ვთქვით, არა ორი, არამედ სამი და მეტი უძლიერესი სახელმწიფო დომინირებს და სუსტ ქვეყნებს უკვე მეტი მანევრირების, სხვადასხვა კავშირებში გაერთიანებისა და დამოუკიდებლად მოქმედების მეტი შესაძლებლობა აქვთ.²⁶¹

კ.დოიჩი და დ.ზინგერი ფიქრობენ, რომ, ვინაიდან ძალთა წონასწორობის მექანიზმი ობიექტურად არსებობს და მოქმედებს, მულტიპოლარული სისტემა უფრო „მშვიდობიანია“; ამ დროს ძალთა განაწილების მულტიპოლარული ხასიათის გამო სახელმწიფოთა მანევრირებისა და სტაბილურობის მიღწევის მეტი შესაძლებლობა იქმნება.²⁶² სისტემის მონაწილეთა რიცხვის გაზრდა დაპირისპირებებისა და ამავე დროს კავშირების შექმნის ბევრად მეტ შესაძლებლობას იძლევა. მულტიპოლარულ მსოფლიოში ცალკეულ სახელმწიფოებს სამხედრო და ეკონომიკური შესუსტებისა ნაკლებად ეშინიათ, რადგან მისი კომპენსირება სხვადასხვა კავშირებში შესვლით და ამ გზით დამატებითი „ძალის სესხება“ ყოველთვის შეუძლიათ. ამასთანავე მულტიპოლარულობა ხელს არ უწყობს სახელმწიფოთა გამაღებულ შეიარაღებას.

მულტიპოლარულ სისტემას ბევრი კრიტიკოსი ჰყავს. მათი აზრით, ამგვარ სისტემაში საერთაშორისო კონფლიქტების მეტი შესაძლებლობაა ჩადებული, რადგან სისტემაში წარმოდგენილი ბევრი სახელმწიფოს ეროვნული ინტერესები ერთმანეთთან წინააღმდეგობაში აღმოჩნდება.²⁶³ ამგვარ სისტემაში ძნელდება

²⁵⁹ H.Bull. Atlantic Military Problems: A Preliminary Essay. Prepared for the Council on Foreign Relations Meeting of November 20, 1963, p.21

²⁶⁰ K.N. Waltz. The Stability of The Bipolar World. "Daedalus", Vol.93, N3, Summer 1964, p.325

²⁶¹ J.J.Mearsheimer. Back to the Future. In: "The Cold War and After". Edited by S.M.Lynn-Jones. The MIT Press, Cambridge, Mass., 1991, p.150

²⁶² K.W.Deutch, J.D.Singer. Multipolar Power Systems and International Stability. "World Politics". Vol.XVI, N3, April 1964, pp.390-394.

²⁶³ R.N.Rosecrance. Bipolarity, Multipolarity and the Future..., p.218

მომავალი ცვლილებების პროგნოზირება და ხშირია პოტენციურ მეტოქეთა ზრახვებისა და შესაძლებლობების შეუფასებლობა თუ გადაფასება, რაც კონფლიქტების, ომების მიზეზი ხდება.²⁶⁴ მულტიპოლარულობა აძნელებს პოლიტიკოსთა საქმიანობას, რადგან მათ უხდებათ მრავალი ვარიანტის გათვლა, უამრავი ფაქტის, მოვლენისა თუ პროცესის ობიექტურად შეფასება, რაც ურთულეს (შეუძლებელს თუ არა) ამოცანას წარმოადგენს. სამხედრო თვალსაზრისით, მულტიპოლარულ სისტემაში სახელმწიფოთა ურთიერთდამოკიდებულება ძალიან დიდია, განსაკუთრებით — კრიზისებისა და ომების ჟამს. ბიპოლარულ სისტემაში დაპირისპირებული ორი მეტოქე შეიძლება „მტერ-პარტნიორებად“ იქცნენ, როგორც ეს „ცივი ომის“ დროს მოხდა, რადგან, პოლარულად საპირისპირო ინტერესების მიუხედავად, მათ გლობალური ბირთვული ომის თავიდან აცილების სურვილი აერთიანებდა.²⁶⁵

ბიპოლარულობამ ბირთვულ ეპოქაში კაცობრიობა მსოფლიო ომს გადაარჩინა, მაგრამ თავიდან ვერ აგვაცილა უამრავი ნაკლებმასშტაბიანი ომი. ეს იმის შედეგიც იყო, რომ შეეკავება „ბირთვულ დონეზე“ სხვა ხასიათისაა, ვიდრე „ჩვეულებრივი“ სამხედრო თვალსაზრისით შეეკავება. მულტიპოლარულ სისტემაში, შედარებით სუსტი სახელმწიფოების რეგიონულ, ლოკალურ კონფლიქტში ჩაბმამ შესაძლოა, ამგვარ კონფლიქტში უფრო მნიშვნელოვანი სახელმწიფოებიც ჩაითრიოს. ძალთა განონასწორების მექანიზმი მულტიპოლარულ სისტემაში უფრო მოქნილია, მაგრამ ამავე დროს იზრდება კონფლიქტებისა და ომების, რეგიონული გაუნონასწორებლობის შესაძლებლობები.

ერთი სიტყვით, ბიპოლარული და მულტიპოლარული სისტემების შედარებისას, ექსპერტთა უმრავლესობა იმ დასკვნამდე მიდის, რომ ბიპოლარულ სისტემაში, მულტიპოლარულ სისტემასთან შედარებით, გლობალური ომის საშიშროება (ბირთვულ ეპოქაში!) ბევრად ნაკლებია.

²⁶⁴ G.Blainey. The Causes of War. Third Edition. The Free Press, New York, 1988, p.108-119.

²⁶⁵ R. Aron. Peace and War..., pp. 536-554

კავშირები

*მარტოკა ერთი რას იზამს,
თუნდაც ცეცხლს ყრიდეს პირითა.*
ვაჟა

ორზე მეტი სახელმწიფოსაგან შემდგარ სისტემაში ძალთა წონასწორობის მოქმედი მექანიზმის აუცილებელ ფუნქციას კავშირები წარმოადგენს. ორ მეტოქე სახელმწიფოს პოზიციის შენარჩუნების ან გაუმჯობესების მხოლოდ სამი გზა აქვს: შეუძლია საკუთარი ძლიერება გაზარდოს; შეუძლია სხვა სახელმწიფოების ძლიერება დაიმატოს; შეუძლია მეტოქე იმით დაასუსტოს, რომ მას სხვა სახელმწიფოს (ან სახელმწიფოების) ძლიერება წაართვას. როცა ისინი პირველ გზას ადგანან, ეს სამხედრო გაძლიერებას, გამალებულ შეიარაღებას ნიშნავს. ორ დანარჩენ შემთხვევაში ისინი კავშირებს იყენებენ.²⁶⁶ სწორედ სახელმწიფოთა მიერ კავშირებისა და კოალიციების* შექმნაში გამოიხატება ყველაზე მკაფიოდ ძალთა წინასწორობის მექანიზმის არსი.

სახელმწიფოები ქმნიან კავშირებს, როცა მათი ინტერესები ერთმანეთს ემთხვევა, როცა მათ საერთო საფრთხე ეშუქრება და როცა კავშირის შექმნით ისინი ერთად აწონასწორებენ მეტოქის რეალურად თუ სუბიექტურად აღქმულ ძლიერებას. პოტენციური აგრესორი საკმარისად ძლიერი კავშირის წინააღმდეგ ბრძოლას მოერიდება. კავშირის შექმნა ძალის „სესხება“ და ძალის „დამატებაა“. კავშირში მყოფი სახელმწიფოების ვალდებულებები და შესაძლებლობები სინამდვილეში არასოდეს არის ერთი და იგივე „წონისა“, რადგან სახელმწიფოები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან სიდიდით, სამხედრო-ეკონომიკური შესაძლებლობებით და ა.შ. არის კავშირები, რომლებშიც მოკავშირეები თითქმის თანაბრად ინაწილებენ ვალდებულებებს და სარგებელს, მაგრამ არის ისეთი კავშირებიც, რომლებშიც ვალდებულებების „ლომის წილი“ ერთ მოკავშირეზე მოდის,

²⁶⁶ H.J. Morgenthau. Politics Among Nations..., p. 175

* კოალიცია ისეთი კავშირია, რომლის შექმნის შესახებ შეთანხმებას ხელი მოაწერა ოთხმა ან მეტმა სახელმწიფომ. კოალიციები, როგორც წესი, იქმნება დიდი კრიზისების პერიოდში, როცა თვით საერთაშორისო სისტემის ყოფნა-არყოფნის საკითხი დგება. კოალიციების შექმნა უფრო ძნელია და ისინი დიდხანს ვერ არსებობენ. კრიზისის დაძლევის, დიდი ომის დასრულებისთანავე კოალიციები იშლება. კავშირებში, ჩვეულებრივ, ორი ან სამი სახელმწიფო ერთიანდება.

ხოლო მეორე (ან ყველა დანარჩენი) მოკავშირე სარგებლის თითქმის ასეთსავე წილს იღებს. კავშირში გაერთიანებული სახელმწიფოების მიზნებისა და იმედების ზუსტად შეფასება ყოველთვის როდი ხერხდება, მაგრამ მოკავშირეებს ყოველთვის აახლოებს საერთო საფრთხის შეგრძნება. ზოგჯერ ერთსა და იმავე კავშირში სხვადასხვა პოლიტიკური და იდეოლოგიური პრინციპების მქონე მოკავშირეებს ვხვდებით, მაგრამ უფრო ხშირად მოკავშირეებს ბევრი რამ (პოლიტიკური, იდეოლოგიური, კულტურული მომენტები) საერთო აქვთ. დიდი, უძლიერესი სახელმწიფოებისათვის კავშირში შესვლა ზოგჯერ არც არის ხოლმე აუცილებელი, მაგრამ საშუალო და პატარა ქვეყნები, რომელთა სამხედრო-ეკონომიკური შესაძლებლობები შედარებით მოკრძალებულია, კავშირში შესვლით დამატებით ძალას „სესხულობენ“ და თავს უფრო უსაფრთხოდ გრძნობენ.

კავშირის სიცოცხლის ხანგრძლივობა დამოკიდებულია მოკავშირეთა ინტერესებისა და მიზნების ხასიათსა და მნიშვნელობაზე. ეს ინტერესები და მიზნები სტატიკური არ არის და ყოველთვის სხვადასხვა კომბინაციების სახით გვევლინება. კავშირთა მიზნები და შექმნის მიზეზები მხოლოდ ომის დროს იღებს გამოკვეთილ სახეს, მოკავშირეთა მიზნები და მისწრაფებებიც ყველაზე მეტად ამ დროს ემთხვევა ერთმანეთს.

კავშირები იქმნება მოკავშირეთა საერთო ინტერესებისა და მიზნების საფუძველზე, მაგრამ მათი დეკლარირება საკმარისი არ არის. სიცოცხლისუნარიანია ისეთი კავშირი, რომელშიც მოკავშირეთა მიზნები პოლიტიკის კოორდინაციაში, კონკრეტულ ამოცანებში და ღონისძიებებში, დეტალურად შემუშავებულ მოქმედების გეგმაში პოულობს გამოხატულებას. კავშირი სიცოცხლისუნარიანი ვერ იქნება, თუ მოკავშირეთა ინტერესებისა და მიზნების მთავარი ასპექტები მაინც არ ემთხვევა, თუ მათ სერიოზულად არ აქვთ განსაზღვრული და შემუშავებული თავიანთი მონაწილეობისა და მოქმედების ძირითადი პრინციპები და ურთიერთვალდებულებები. თუ ასე არ მოხდა, კავშირის დამდეგი შეთანხმება ფარატიანა ქალაქს ემსგავსება.

კავშირები მსოფლიო ბატონობის პრეტენზიის მქონე ძლიერი სახელმწიფოს ან რომელიმე უკვე არსებული კავშირის წინააღმდეგ იქმნება. კავშირები იქმნება გლობალური და რეგიონის მასშტაბით. საერთაშორისო სისტემაში, რომლის არსებობა ძალთა წონასწორობის მექანიზმზეა დამოკიდებული, კავშირების შექმნა, მათი დაშლა, ახალი კავშირების შექმნა, ყოფილი მეტოქეების შეკავშირება და შემდეგ კვლავ ერთმანეთის წინააღმდეგ მიმართულ კავშირებში გაერთიანება ჩვეულებრივი

მოვლენებია.* კავშირების წარმოქმნის ზოგიერთი მიზეზი და გზა უზუნოვანად, უპრინციპობად გვეჩვენება, მაგრამ უკიდურესი საფრთხის პირობებში გადარჩენა თვითმიზანი ხდება.

საერთაშორისო კავშირების შექმნის მიზეზებია: 1. პასუხი გარეშე საფრთხეზე; 2. სახელმწიფოთა იდეოლოგიური სოლიდარობა თუ სიახლოვე; 3. უცხო სახელმწიფოს დახმარება; 4. ერთი სახელმწიფოს მიერ მეორეში „შელწევა“ (მის საშინაო პოლიტიკურ სისტემაზე ზეგავლენა, მისი მანიპულირება).

კავშირების შექმნის ხსენებული მიზეზებიდან ყველაზე მნიშვნელოვანი და მოხშირებული მიზეზი გარეშე საფრთხეზე პასუხი, მისი თავიდან აცილების სურვილია. როცა ერთი სუვერენული სახელმწიფო რომელიმე სხვა სახელმწიფოს მხრიდან საფრთხეს იგრძნობს, სამი არჩევანი რჩება: 1. არაფერი გააკეთოს; 2. დაუკავშირდეს მესამე სახელმწიფოს (ან სახელმწიფოთა ჯგუფს); 3. გადავიდეს იმ სახელმწიფოს მხარეზე, რომლისგანაც საფრთხეს ელის. საერთაშორისო პოლიტიკაში, რეალურად შექმნილი ან აღქმული საფრთხე აიძულებს სახელმწიფოებს, ან მოკავშირეები იპოვონ, ან კავშირი დაამყარონ საფრთხის „წყაროსთან“, მისი მოთვინიერების ან მისგან მფარველობის მიღების მიზნით.

ერთი სახელმწიფოს მხრიდან მოსალოდნელი საფრთხის განეიტრალების მიზნით სხვებთან კავშირში შესვლას განონასწორებას უწოდებენ, ხოლო პოტენციურ აგრესორთან, საფრთხის „წყაროსთან“ კავშირს — უწოდებენ „მიტმასნებას“.** კავშირების წარმოქმნის ორივე ხსენებული გზა საკმაოდ ხშირად გვხვდება და ერთის ან მეორის ამორჩევა დამოკიდებულია საერთაშორისო სისტემაში ან რეგიონში კონკრეტულ გეოპოლოტიკურ ვითარებაზე, გადანყვეტილებათა მიმღების აღქმაზე, სახელმწიფოს მიერ განცხადებულ პოლიტიკურ პრინ-

* კავშირების შესახებ დაწვრილებით იხ.: G. Liska. Nations in Alliance. The Limits of Interdependence. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1968; R. Neustadt. Alliance Politics. Columbia University Press, New York, 1970; R. Rothstein. Alliances and Small Powers. Columbia University Press, New York, 1968. S.M. Walt. The Origins of Alliances. Cornell University Press, Ithaca, 1987.

** სპეციალური ლიტერატურა ასეთ შემთხვევაში ხმარობს ინგლისურ ტერმინს „Bandwagoning“ (ოთხთვალაში ჩახტომა), რომელიც მომდინარეობს აშშ-ის დასავლეთის ათვისების დროიდან (XIX ს.), როცა ოთხთვალეებში გამოძეული ცხენები პიონერებს წყნარი ოკეანისკენ მიაქანებდნენ. ინდიელთა შემოტევებისას, ყველანი ოთხთვალეებში ჩახტებოდნენ ხოლმე და მტერს იქიდან იგერიებდნენ. ჩვენ კავშირების შეკერის ამ ტიპის არსის გამოხატვისათვის „მიტმასნება“ ვამჯობინეთ.

ციკლებზე და ფასეულობებზე და სხვ.²⁶⁷

განონასწორების გზას სახელმწიფო მაშინ აირჩევს, როცა საფრთხის შემქმნელი სახელმწიფო ძალზე ძლიერი ჯერ კიდევ არ გამხდარა და მესამე, უფრო სუსტ სახელმწიფოსთან მოკავშირეობა პოტენციური აგრესორისათვის გამაფრთხილებელი და შემაკავებელი ქმედებაა. როცა ერთი სახელმწიფო კავშირს კრავს მეორე უფრო სუსტ სახელმწიფოსთან, მათი გაერთიანებული შესაძლებლობები ანონასწორებს და აკავებს პოტენციურ აგრესორს.²⁶⁸ ამავე დროს, უფრო სუსტ სახელმწიფოს ძვირად უღირს თავისი ახალი მოკავშირე, დაინტერესებულია მისი შენარჩუნებით, მას თავს ვერ ახვევს საკუთარ ინტერესებს და მათი კავშირი ორივე მხარისათვის მომგებიანია.

„მიტმასნების“ გზას ზოგიერთი სახელმწიფო არჩევს მაშინ, როცა რომელიმე ძლიერი სახელმწიფო აღზევებას იწყებს და მისი შეჩერება, საერთო აზრით, შეუძლებელი ხდება. პოტენციური „მსხვერპლი“ ფიქრობს, რომ ძლიერის მხარეზე გადასვლა, მასთან მიტმასნება, გადაარჩენს მას და, ძლიერის საბოლოო გამარჯვების და აღზევების შემდეგ, აღზევებული მას ერთგულებისათვის სიცოცხლეს და რაიმე „საჩუქარს“ უწყალობებს. ძლიერი, დაუმარცხებელი სახელმწიფო სუსტებისათვის მიმზიდველია, მასში ბევრი მფარველს ხედავს. უფრო მეტიც, მოწინააღმდეგის ბანაკიდან „დეზერტირები“ გაჩნდებიან ხოლმე მაშინ, როცა დაინახავენ, რომ მათი მფარველი და მოკავშირე საკმარისად ძლიერი არ არის ან განწირულია. მთელი „ცივი ომის“ განმავლობაში აშშ და სსრკ ცდილობდნენ თავიანთი მეტოქის მოკავშირეების გადაბირებას, „ქრთამის“ და მუქარის გამოყენებით. ორივეს ესმოდა, რომ გამომჟღავნებული სამხედრო თუ ეკონომიკური სისუსტე არსებულ და პოტენციურ მოკავშირეებზე უარყოფით შთაბეჭდილებას ახდენდა და მეტოქის ბანაკში გადასვლის სურვილს აღუძრავდა²⁶⁹

ძლიერი სახელმწიფოს მხარეზე გადასვლა, ძლიერთან „მიტმასნება“ სუსტისათვის იმ იმედის მომცემია, რომ ძლიერმა სახელმწიფომ, რომლისგანაც საფრთხე მოდის, შესაძლოა „მიტმასნილი“ მოკავშირე დაინდოს და თავისი აგრესიული მისწრაფებების მსხვერპლად სხვა შეარჩიოს. გარდა ამისა, ომის დროს, ძლიერ სახელმწიფოსთან კავშირში შესვლით, გამარჯვე-

267 A. Wolfers. *Discord and Collaboration*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1988, pp.12-124

268 K.N. Waltz. *Theory of International Politics*....p.127

269 S.M. Walt. *The Origins of Alliances*....pp.19-20

ბის შემთხვევაში „უფროსი ძმისაგან“ სუსტ მოკავშირეს „საჩუქრად“ რამე ერგება. როგორც წესი, ამგვარი მოკავშირე იმედოვნებს, რომ საკუთარ ტერიტორიას გააფართოებს მეზობლების ხარჯზე. თუ პირველ შემთხვევაში „მიტმასნება“ თავდაცვის, გადარჩენის მიზნით ხდება, მეორე შემთხვევაში იგი ნადავლის მოვნის სურვილით აიხსნება. რომელიმე სახელმწიფოს ძალა, ძლიერება სხვებისათვის საშიშროების წყაროა, მაგრამ ამავე დროს იგი პოტენციურ მეტოქეებს იზიდავს და მათ მოკავშირეებად გადააქცევს. ძლიერს შეუძლია დასაჯოს მტრები და დასაჩუქროს მეგობრები. ამიტომ იგი აიძულებს სხვებს, ან განონანსწორების ან „მიტმასნების“ გზა აირჩიონ.

უშუალო მეზობლები ყოველთვის უფრო მეტ საფრთხეს ქმნიან, ვიდრე მოშორებით მდებარე სახელმწიფოები. საერთაშორისო პოლიტიკაში მანძილს, მეზობლობას ძალზე დიდი, ზოგჯერ კი გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს; ჯერ კიდევ აქტუალურია დიპლომატთა ძველი ხუმრობა, რომ „მეზობლის მეზობელი ჩვენი მეგობარია“. სუსტი ქვეყნის მეზობლად მდებარე უძლიერესი სახელმწიფო შესაძლოა აშკარად არ ავლენდეს აგრესიულობას, მაგრამ მის სუსტ მეზობელს მშვიდად ძილი მაინც არ უწერია.

არსებობს მოსაზრება, რომ განონანსწორების გზით წარმოქმნილი კავშირები უფრო ხშირია, ვიდრე „მიტმასნის“ გზით მიღწეული, რომელიც სპეციფიკური პირობების არსებობასაც გულისხმობს.²⁷⁰ განონანსწორების გზით თავდაცვითი კავშირის შექმნა და ამით პოტენციური აგრესორის შეჩერება უფრო სანდო გზა ყოფილა, ვიდრე ძლიერთან მიტმასნება და მისი კეთილმოსურნეობისა და კარგი განწყობის იმედით ყოფნა. რაც უფრო სუსტია სახელმწიფო, მით უფრო მეტი შესაძლებლობაა, რომ მან ძლიერთან „მიტმასნის“ პოლიტიკა ამჯობინოს. ძალიან სუსტი ქვეყანა ბევრს ვერაფერს არგებს თავდაცვით კავშირს, მაგრამ, ვისგან თავის დასაცავადაც არის შექმნილი კავშირი, იმის დიდ „რისხვას“ დაიმსახურებს. განრისხებულის გამარჯვების შემთხვევაში, სუსტი ქვეყნის დღეები დათვლილია. ამიტომაც, ძალიან სუსტები გადარჩენის რაციონალურ გზად მიტმასნას მიიჩნევენ. არის კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც ნებისმიერ შედარებით სუსტ სახელმწიფოს აიძულებს ძლიერის მხარე დაიჭიროს და მიეტმასნოს მას — ეს მაშინ ხდება, როცა სხვა პოტენციური მოკავშირეები სხვადასხვა მიზეზის გამო უბრალოდ არ არსებობს და გადარჩენის ერთადერთი გზა

²⁷⁰ S.M. Walt. The Origins of Alliances..., pp.28-29

ძლიერი ქვეყნის მხარეზე გადასვლაა.

შემჩნეულია, რომ მშვიდობის დროს სახელმწიფოები უფრო განონასწორების გზას იყენებენ, ხოლო ომის დროს, როცა მათი ყოფნა-არყოფნის საკითხი დგება, ქვეყნები არც მიტმასნაზე ამბობენ უარს; მაშინ კი, როცა გამარჯვებული გაირკვევა, ომში მას უცებ ბევრი ახალი მოკავშირე გამოუჩნდება.*

კავშირების წარმოქმნის კიდევ ერთი გზა შეიძლება **იდეოლოგიური სოლიდარობა** იყოს, რაც გულისხმობს ისეთი ქვეყნების შეკავშირებას, რომლებსაც ბევრი საერთო აქვთ პოლიტიკური, კულტურული, იდეოლოგიური თვალსაზრისით. ლოგიკურია, რომ, თუ ქვეყნები ერთ კულტურას, ერთ ცივილიზაციას, ერთ რელიგიას, ერთ პოლიტიკურ იდეოლოგიას მიეკუთვნებიან, მათი შეკავშირება უფრო ადვილად უნდა ხდებოდეს, მაგრამ საერთაშორისო ურთიერთობათა რეალისტური სკოლა იდეოლოგიურ სოლიდარობას დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებს. XX საუკუნემდე, როდესაც იდეოლოგიებმა უზარმაზარი როლი შეასრულეს და უდიდესი გავლენა მოახდინეს საერთაშორისო ურთიერთობებზე, იდეოლოგიურ სოლიდარობას დიდი მნიშვნელობა მართლაც არ ჰქონია კავშირების წარმოქმნისათვის, მაგრამ მიმდინარე საუკუნეში ასეთი სოლიდარობის ფაქტორმა დიდი დალი დაასვა კავშირებისა და კოალიციების შექმნის პროცესებს. მეორე მსოფლიო ომის წინა პერიოდში დემოკრატიული სახელმწიფოები შეკავშირდნენ ფაშისტური გერმანიისა და იტალიის წინააღმდეგ. ტოტალიტარული კომუნისტური საბჭოთა კავშირი კი ფაშისტური გერმანიის წინააღმდეგ მოკავშირეებს ხან დემოკრატიულ დასავლეთში ეძებდა, ხან იდეოლოგიური თვალსაზრისით თავის მოსისხლე მტერს — გერმანიას ეფიცებოდა ერთგულებას, რაც კიდევ ერთხელ გვიჩვენებს, რომ უსაფრთხოების საკითხებს იდეოლოგიასთან შედარებით უპირატესობა ენიჭებათ.** მეორე მსოფლიო ომმა ეს კიდევ ერთხელ დაგვისაბუთა. „ცივი ომის“ პერიოდში, როცა საერთაშორისო სისტემამ ბიპოლარული ხასიათი მიიღო, ორი დაპირისპირებული ბანაკი იდეოლოგიურადაც დაპირისპირებული იყო, მაგრამ იუგოსლავია, მაგალითად, თუმ-

* ძლიერის მხარეზე გადასვლის, „მიტმასნების“ შესახებ ფრიად საყურადღებო მოსაზრებებია გამოთქმული რ. შველერის ერთ-ერთ სტატიაში. იხ.: R.L. Schweller. Bandwagoning for Profit. "International Security". Vol. 19, No. 1, Summer 1994, pp. 72-107

** ამის შესახებ იხილეთ: H.S. Dinerstein. The Transformation of Alliance Systems. In: "International Politics". G.S. Masannat, G. Abcarian (Eds.). Charles Scribner's Sons, New York, 1970, pp. 228-249

ცა კომუნისტური იყო, ფაქტობრივად, დასავლეთის მხარეზე იყო, რადგან ყველაზე მეტად საბჭოთა აგრესიის ემინოდა.²⁷¹

იდეოლოგიურ საფუძველზე წარმოქმნილ საერთაშორისო კავშირში, როგორც წესი, აშკარად გამოკვეთილი ავტორიტარული ლიდერიც არის, რადგან თუ იდეოლოგია ლეგიტიმურობის წყაროა (როგორც ეს იყო კომუნისტური იდეოლოგიის ბატონობის დროს მსოფლიოს გარკვეულ ნაწილში), ამგვარი კავშირის ყველა დანარჩენი წევრი იდეოლოგიური მოძრაობის ლიდერის დომინირებას უნდა შეურიგდეს.²⁷² ამავე დროს, ერთსა და იმავე იდეოლოგიაში მისი პრინციპების სხვადასხვა ინტერპრეტაციებიც ხშირია, რასაც ორთოდოქსი იდეოლოგები რევიზიონიზმს უწოდებენ; ეს გარემოება თვით იდეოლოგიურ მოძრაობაში და, მაშასადამე, მის საფუძველზე წარმოქმნილ კავშირში კონფლიქტებს და კავშირის შესუსტებას ან მოშლას იწვევს. ამგვარი რამ მოხდა „ცივი ომის“ პერიოდში, როცა ჩინეთმა და ალბანეთმა საბჭოთა კავშირის მიმართ იდეოლოგიური ურჩობა გამოიჩინეს და კომუნისტურ ბლოკში დიდი ბზარი წარმოქმნეს. მართალია, ამ ქვეყნების ამგვარი ურჩობის მიზეზები მთლად იდეოლოგიური არ იყო, მაგრამ არც იდეოლოგიური განსხვავებები ყოფილა უმნიშვნელო.

საყურადღებოა, რომ იდეოლოგიური სოლიდარობა უფრო მნიშვნელოვანი ჩანს კავშირების შექმნაში, როცა მას სუსტი რეჟიმები იყენებენ და „იდეოლოგიური პოპულიზმის“ მოშველიებით ცდილობენ როგორც საკუთარი სისუსტის შენიღბვას, ასევე კავშირის მთავარი „იდეოლოგის“ (უძლიერესი ქვეყნის) მეტი ყურადღების მიპყრობას და მისგან დახმარების მიღებას. სუსტი რეჟიმი, უფრო ძლიერ ქვეყნებთან იდეოლოგიური სოლიდარობის წყალობით, შინ საკუთარ პოზიციებსაც იმაგრებს.

საერთაშორისო ურთიერთობათა თანამედროვე ეტაპზე, როცა საერთაშორისო პოლიტიკურ ცხოვრებაში ნაციონალიზმი და რელიგია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ფაქტორები გახდა, როგორც ჩანს, საერთაშორისო კავშირებისა და კოალიციების შექმნის პრაქტიკაზე მათი გავლენა უნდა გაიზარდოს. ამ მხრივ ფრიად საყურადღებოა სემიუელ ჰანტინგტონის „ცივილიზაციათა შეჯახების“ კონცეფცია, რომლის თანახმად, მომავალი საერთაშორისო პოლიტიკა განპირობებული იქნება

²⁷¹ P.J. Fliess. *International Relations in the Bipolar World*. Random House, New York, 1968, pp. 117-118

²⁷² R. Lowenthal. *Factors of Unity and Factors of Conflict*. "The Annals", 349, 1963, p. 107

კულტურული, ცივილიზაციური განსხვავებებით და ერთი ცივილიზაციის (ისლამური, დასავლურ ქრისტიანული, მართლ-მადიდებლურ-სლავური და ა.შ.) სახელმწიფოები ერთად იმოქმედებენ პოლიტიკაში და ეკონომიკაში.*

როცა ერთი სახელმწიფო მეორეს ეკონომიკურ თუ სამხედრო სფეროში ეხმარება, ეს ხელს უწყობს მათ შორის კავშირის შეკვრას. **უცხოური დახმარება** კავშირების წარმოქმნის ერთ-ერთი ფაქტორია. მიღებული დახმარება იწვევს მადლიერების გრძნობას, საპასუხოდ მხარში ამოდგომის სურვილს და წარმოშობს გარკვეულ ვალდებულებებს; აგრეთვე დახმარების მიმღები დამოკიდებული ხდება დამხმარეზე.

უცხოური დახმარება ზოგჯერ კავშირების წარმოქმნის ძალიან მნიშვნელოვანი ფაქტორია, განსაკუთრებით მაშინ, როცა დიდი, ძლიერი სახელმწიფო ეხმარება სუსტ ქვეყანას და ხსენებული დახმარება ფაქტობრივად, „მონოპოლიზებულია“. როცა დახმარების სხვა წყაროები არ ჩანს და ეს დახმარება მეტად საჭირო და მნიშვნელოვანია, სავსებით ბუნებრივია, რომ დახმარების მიმღები დამხმარესთან კავშირზე უარს არ ამბობს (და ვერც იტყვის). თუ მიმღებ ქვეყანას ვინმე ემოქმედება, განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა სამხედრო დახმარებას ენიჭება.

უცხოური დახმარების შედეგად წარმოქმნილი კავშირი ასიმეტრიული ურთიერთდამოკიდებულების სახეს იღებს, რომელშიც დონორ სახელმწიფოს დახმარების მიმღებ სახელმწიფოზე ზეგავლენის მოხდენის მნიშვნელოვანი ბერკეტები მოეპოვება. ეს ბერკეტები უფრო ძლიერია, როცა დონორი სახელმწიფო ავტორიტარული ან ტოტალიტარულია. გავიხსენოთ თუნდაც, კუბისათვის სსრკ-ის მიერ განეული დახმარების ხასიათი და მისი შედეგები.

კავშირის წარმოქმნის კიდევ ერთი ფაქტორია **ერთი სახელმწიფოს მიერ მეორეში „შელწევა“**, რაც ნიშნავს ერთი ქვეყნის მიერ მეორის საშინაო პოლიტიკური სისტემის მანიპულირების უნარს. ს. უოლტის აზრით, ამგვარი შელწევა შეიძლება, სულ ცოტა, სამი სახისა იყოს: 1. სახელმწიფო მოღვაწეებს, სხვადასხვა გარემოებათა გამო, სხვა სახელმწიფოსთან დაახლოების მიზნით შეუძლიათ თავიანთი გავლენის გამოყენება. 2. ერთ ქვეყანას ლობირების გზით შეუძლია მეორეში სასურველ გავლენას მიაღწიოს; 3. უცხოური პროპაგანდის შედეგად შესაძლებელია ქვეყნის მმართველმა ელიტამ და

* იხ.: S.P. Huntington. The Clash of Civilizations? "Foreign Affairs". Vol.72, No.3, Summer 1993, pp.22-49

მოსახლეობამ სასურველი წარმოდგენები და განწყობა შეიქმნას.²⁷³

ფართო კონტაქტები (განათლება, სამხედრო კადრების მომზადება და ა.შ.) ორ სახელმწიფოს შორის ხელსაყრელ პირობებსა და წანამძღვრებს ქმნის ერთის მიერ მეორეში შესაღწევად, მის პოლიტიკურ ინსტიტუტებში გავლენის მოსაპოვებლად. ამ მხრივ აღსანიშნავია, რომ ღია საზოგადოების მქონე სახელმწიფოში შელწევა ბევრად უფრო ადვილია, ვიდრე — დახურულში. დემოკრატიულ სახელმწიფოში შელწევა თეორიულად უფრო ადვილია, ვიდრე — ტოტალიტარულში. სინამდვილეში კი ძალიან ბევრია დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორია შელწევის მიზნები და რა მეთოდებით ხორციელდება იგი. მტრული პროპაგანდა და დისიდენტური, ოპოზიციური ჯგუფებისათვის ხელშეწყობა შელწევის ძირგამომთხრელი მეთოდებია და, ბუნებრივია, ნებისმიერი სახელმწიფო მათ წინააღმდეგ მიმართული ამგვარი მეთოდების წინააღმდეგ საკუთარ კონტრზომებს მიმართავს. ღია საზოგადოების მქონე სახელმწიფოში შელწევა მრავალნაირი მეთოდისა და გზის გამოყენებით შეიძლება, მაგრამ დახურულ საზოგადოებაში შელწევა, მისი პოლიტიკური კურსის შეცვლა, ფაქტობრივად, მხოლოდ ამ დახურული სახელმწიფოს ხელმძღვანელობაზე ზეგავლენით შეიძლება, რადგან დახურული საზოგადოების მქონე სახელმწიფოს ხელმძღვანელობას შეუძლია, მოკლე ვადაში მნიშვნელოვნად შეცვალოს პოლიტიკური კურსი და ახალ კავშირზე წავიდეს. (გავიხსენოთ, როგორ შეატრიალა სსრკ-ის პოლიტიკური კურსი ი.სტალინმა, როცა 1939 წლის ზაფხულში ფაშისტურ გერმანიასთან შეკრა კავშირი). შედარებით ადვილია ახალგაზრდა სუვერენული სახელმწიფოების პოლიტიკურ სტრუქტურებში შელწევა, რადგან ეს სტრუქტურები ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების პროცესშია და მას ხშირად უცხოელი ექსპერტები წარმართავენ.

პარადოქსად შეიძლება მოგვეჩვენოს, მაგრამ პატარა, სუსტ ქვეყნებსაც შეუძლიათ დიდი გავლენა მოახდინონ ბევრად უფრო ძლიერ პოტენციურ თუ უკვე რეალურად არსებულ თავიანთ მოკავშირეებზე. ამ მხრივ ყველაზე ეფექტური გზა ლობირებაა. ხშირად ამგვარი ლობირებისათვის გამოიყენება პატარა ქვეყნის დიასპორა, მცხოვრები ძლიერ სახელმწიფოში. ამგვარი ლობირების საინტერესო მაგალითებია სამხრეთ კორეის, ისრაელის, ტაივანის ლობი აშშ-ის პოლიტიკურ სტრუქტურებში, რის შედეგადაც ხსენებული ქვეყნები მათთვის სასურველ კავშირში

²⁷³ S.M. Walt. The Origins of Alliances..., p.46

შედიოდნენ ან არსებული კავშირის პირობებს იუმჯობესებდნენ.* აშშ-სა და საფრანგეთში გავლენიანია სომხური ლობი ამ ქვეყნებში მრავალრიცხოვანი და აქტიური სომხური დიასპორის წყალობით.

კავშირები პოლიტიკის ინსტრუმენტებია და ამიტომ ისინი ზნეობრივად „ნეიტრალური“ არიან.²⁷⁴ კავშირების წარმოქმნა, მათი შესუსტება და დაშლა დიდ გავლენას ახდენს საერთაშორისო სისტემაზე. ამავე დროს თავად საერთაშორისო სისტემის ხასიათი ასევე დიდ გავლენას ახდენს კავშირების წარმოქმნაზე, მათ ფუნქციონირებაზე და ა.შ. ბიპოლარულ სისტემაში მოკავშირეთა ინტერესები ჰომოგენურია, ხოლო მულტიპოლარულ სისტემაში — ჰეტეროგენული.²⁷⁵ ბიპოლარული სისტემა თავად უქმნის მოკავშირეებს გარკვეულ ინტერესებს და ვალდებულებებს. ცივი ომის პერიოდში აშშ-ს ჰქონდა აშკარა მიზანი, დაეცვა საბჭოთა ორბიტის გარეთ მყოფი ყველა ქვეყანა კომუნისტური აგრესიისაგან, ხოლო სსრკ-ს ანალოგიური მიზანი ამოძრავებდა აშშ-ის ორბიტის გარეთ დარჩენილი ყველა ქვეყნის მიმართ. ამიტომ, ნატო-ს და ვარშავის პაქტის წარმოქმნა ხსენებული მიზნების ინსტიტუციონალიზაციის თვალსაზრისით მხოლოდ ლოგიკური ნაბიჯი იყო.²⁷⁶

მულტიპოლარულ სისტემაში კავშირების წარმოქმნა, თავის მხრივ, ხშირად იწვევს მასში მონაწილე სახელმწიფოთა ახალ-ახალი პრობლემებისა და ინტერესების წარმოქმნას. ამგვარ სისტემაში არც ერთ სახელმწიფოს არ გააჩნია საკმარისი ძალა, რომ ყველა შესაძლებელ საფრთხეს თვითონ გაუმკლავდეს; ამიტომ, ძალის „სესხება“ აუცილებელი ხდება. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ სახელმწიფომ უნდა დაადგინოს, ვინ იქნება მისი მეტოქე, ვინ — მტერი, ვისგან მოდის მეტი საფრთხე, ვისთან კავშირი იქნება ყველაზე აუცილებელი და ა.შ. ეს იმასაც ნიშნავს, რომ რომელიმე სხვა სახელმწიფოსთან კავშირში შესვლა არის აგრეთვე ვალდებულება მისი გარკვეული ინტერესების დაცვისა, ისინი კი, შესაძლოა, ეწინააღმდეგებოდნენ კავშირში

* R.O.Keohane. The Big Influence of Small Allies. "Foreign Policy", No. 2, Spring 1971, pp. 161-182

274 R.L. Rothstein. Alliances and Small Powers. Columbia University Press, New York, 1968, p.47

275 R.E. Osgood, R.W. Tucker. Force, Order and Justice. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1967, p.172

276 G.H. Snyder, P.Diesing. Conflict Among Nations. Princeton University Press, Princeton, 1977, p.426

შემსვლელი სახელმწიფოს საკუთარ ძირეულ ინტერესებს. მულტიპოლარულ სისტემაში მეგობრებისა და მეტოქეების გამოცნობა, თუ საკუთარი და პოტენციური მოკავშირეების ინტერესების განსაზღვრა და მოკავშირეების „ხარჯებისა“ და „მოგების“ გათვლა-გამოცნობა კომპლექსურ თავსატეხს წარმოადგენს. კავშირი დროებითი მოვლენაა; ისევე, როგორც სახელმწიფოთა ზოგიერთი ინტერესი, ისიც მუდმივად იცვლება. ამის გამო ყოველი სახელმწიფო დღენიადაგ იმის ცდაში უნდა იყოს, რომ, კავშირებში შესვლისა და მათში მოღვაწეობის თვალსაზრისით, რაც შეიძლება ოპტიმალურად გაატაროს საკუთარი პოლიტიკა. სწორედ ამისათვის არიან მოწოდებული გამჭრიახი და გამოცდილი ანალიტიკოსები და დიპლომატები.

კავშირები და კოალიციები მონაწილეთა გარკვეული პოლიტიკური მიზნების მიღწევისათვის იქმნება. როცა ეს მიზნები უკვე მიღწეულია, კავშირები იშლება.²⁷⁷ კავშირები პოლიტიკის ისეთივე პრაგმატული ინსტრუმენტია, როგორც ყველა დანარჩენი.

რადგან თანამედროვე საერთაშორისო სისტემა სახელმწიფოებს აიძულებს, პირველ ყოვლისა, საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველყოფაზე იფიქრონ, მათ უნდა გადანყვიტონ, საკუთარი უსაფრთხოების გაზრდის რომელი გზა აირჩიონ: თავიანთი სამხედრო ძლიერება გაზარდონ, თუ კავშირში შესვლით ძალა „ისესხონ“. მ. ალტფელდის აზრით, ამ არჩევანის გაკეთება დამოკიდებულია ხარჯების გაანგარიშებაზე ან, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, იმის შეფასებაზე, თუ რისი გაწირვა შეიძლება და რისი არა.²⁷⁸ უზარმაზარი სამხედრო ხარჯების გაღება, არც ერთი ქვეყნისთვის არ არის ადვილი, ხოლო პატარა ქვეყნისათვის ეს განსაკუთრებით მძიმე უღელია, რისი ატანა მის ეკონომიკას ხშირად არც შეუძლია. კავშირში შესული სახელმწიფოები სამხედრო ხარჯებს ინაწილებენ და ამ გზით ეს ხარჯები ყველასათვის უფრო ასატანი ხდება, მაგრამ კავშირში ყოფნა სახელმწიფოს თავისუფლების შეზღუდვას და პოლიტიკური თუ სხვა ხასიათის დამატებითი ვალდებულებების „უღელს“ ადგამს. ამიტომ ცალკეულ შემთხვევებში ყოველი სახელმწიფო რთული თავსატეხის წინაშე დგება. ეს განსაკუთრებით ეხება პატარა,

277 G.F. Liska, Nations in Alliance. The Limits of Interdependence. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1962, p12; W.H. Riker. The Theory of Political Coalitions. Yale University Press, New Haven, 1962, pp.32-76

278 M.F. Altfeld. The Decision to Ally: A Theory and Test. "The Western Political Quarterly", Vol.37, N4, December 1984, pp.523-543

სუსტ ქვეყნებს, რომელთა სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიკური შესაძლებლობები მინიმალურია.

სახელმწიფოები მაშინ ქმნიან კავშირებს, როცა საფრთხეს იგრძნობენ. რომელიმე სახელმწიფოს ან კავშირის მხრიდან მომდინარე საფრთხე საკმაოდ სუბიექტურად ფასდება, მაგრამ აუცილებლად უნდა იქნას გათვალისწინებული საფრთხის „წყაროს“ ძალა, გეოგრაფიული სიახლოვე, მიზნები და ინტერესები. უოლტის აზრით, კავშირები იქმნება არა ძალთა წონასწორობის, არამედ, საფრთხის წონასწორობის კონცეფციიდან გამომდინარე, რადგან არა სახელმწიფოთა ძლიერება, არამედ მათგან მომდინარე საფრთხე, ამ საფრთხის აღქმა განსაზღვრავს სხვა სახელმწიფოთა ქმედებებს, მათ შორის — კავშირების წარმოქმნას.²⁷⁹

რ.შველერის აზრით, კავშირების წარმოქმნის მიზეზების ანალიზისას შეცდომა იქნებოდა „განწონასწორება“ და „მიტმასნება“ უსათუოდ საწინააღმდეგო ან ურთიერთგამომრიცხავ გზებად წარმოგვედგინა.²⁸⁰ თითოეულის მოტივაცია მართლაც განსხვავებულია. მიტმასნებას არჩევენ ჩვეულებრივ ჯილდოს, მოგების მოლოდინის მიზეზით, განწონასწორების მიზნით კავშირის შექმნა კი უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად ხდება. „მიტმასნა“, ძლიერის თუ აგრესორის მხარეზე გადასვლა ხშირად მისი სუფრიდან გადმოგებული ძვლის მოლოდინში იმედიან კუდის ქიცინს ჰგავს და, ამდენად, დანაშაულში თანამონაწილეობასაც გულისხმობს. „მიტმასნა“ ხშირად ხომ სავსებით გათვლილი და წინასწარ განზრახული ნაბიჯია და არა იძულებით ან უკიდურესი აუცილებლობით გამოწვეული ნამოქმედარი. შველერის შეხედულებით, კავშირების წარმოქმნა ინტერესების წონასწორობის მექანიზმის შედეგი უფროა, ვიდრე — მხოლოდ ძალთა თუ საფრთხის წონასწორობის შედეგი.²⁸¹

279 S.M. Walt..., p.265

280 R.L.Schweller. Bandwagoning for Profit..., p.106

281 იქვე ..., p.99

V. საერთაშორისო პოლიტიკა და ზნეობა

*იმას ვაკეთებ, რასაცა
მიჩენს გონების თვალთა.
ვაჟა*

*ინატრეს ბევრმან ვაჟებმან:
ნეტა ვინ ეს მასწავლაო!...
არჩილ მეფე*

ცნობილმა ამერიკელმა გეოპოლიტიკოსმა ნიკოლას სპაიკ-მენმა თავისი ძირითადი ნაშრომის „ამერიკის სტრატეგია მსოფლიო პოლიტიკაში“ და მთელი მსოფლიო პოლიტიკის ამოსავალ თეზისად მიიჩნია შეხედულება, რომ „ძალაუფლებისათვის ბრძოლა იგივეა, რაც ბრძოლა გადარჩენისათვის“. ¹ აქედან გამომდინარე, სახელმწიფოთათვის ძალაუფლებისთვის ბრძოლა სტრატეგიული იმპერატივია და ყოველი სახელმწიფოსათვის გადარჩენა განპირობებულია ძალაუფლებისთვის ბრძოლაში მისი უნარითა და მიღწევებით.

ამგვარი შეხედულების ბატონობის პირობებში არც არის გასაკვირი, რომ საერთაშორისო ურთიერთობების ანალიზისას ზნეობრივი მხარე ყბადაღებულ „ეროვნულ ინტერესებს“ დაექვემდებარა. რეალიზმის თეორიაში ამ გარემოებამ თავისი კლასიკური გამოხატულება ჰპოვა. არნოლდ ვოლფერსი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „არსად წინააღმდეგობა განცხადებულ ეთიკურ პრინციპებსა და რეალურ ქცევას შორის არ არის ისეთი აშკარა და საყოველთაო, როგორც საგარეო ურთიერთობებში. მთავრობები ჯაშუშობენ ერთმანეთის წინააღმდეგ და ატყუებენ ერთმანეთს; უგულებელყოფენ სხვათა ინტერესებს და ომობენ, ხშირად მილიონობით სიცოცხლისა და გადმოუცემელი უბედურების ფასად.“ ²

ზნეობა ეთიკის იმ ნაწილად განიხილება, რომელიც მონოდებულია ქცევის აუცილებელი ნორმების სახით შეინარჩუნოს და გააკეთილშობილოს ურთიერთობები არა მხოლოდ ადამიანთა შორის, არამედ საერთაშორისო არენაზეც. სახელმწიფოს შიგნით ხსენებული აუცილებელი ნორმების დამკვიდრე-

¹ Nicholas J. Spykman. American Strategy in World Politics. Harcourt, Brace and Company, New York, 1942, p.12

² Arnold Wolfers. Discord and Collaboration: Essays in International Politics. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1988, p.47

ბას უზრუნველყოფს სამართლებრივი სისტემის ძალა, მაგრამ საერთაშორისო ურთიერთობებში სახელმწიფოთა ურთიერთობებისათვის ამგვარი მექანიზმი არ არსებობს. თუ ზნეობრივი ნორმები წინააღმდეგობაში მოდის სახელმწიფოთა სასიცოცხლო ინტერესებთან, უპირატესობა ინტერესებს ენიჭება. თუმცა, ხშირად ისეც ხდება, რომ ეროვნულ ინტერესებში ზნეობრივი ელემენტებისთვისაც რჩება ადგილი (დემოკრატიის მხარდაჭერა, ადამიანის უფლებების დაცვა, კონფლიქტების შეჩერება, ჯვაროსნული ლაშქრობა და ა.შ.)

თავის დროზე აშშ-ის პრეზიდენტმა ვუდრო ვილსონმა მსოფლიოს შესთავაზა კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის შექმნა. ვილსონის იდეის თანახმად 1919 წელს შექმნილი ერთა ლიგის წევრი სახელმწიფოები კოლექტიურ ზომებს მიიღებდნენ (დასჯა, გალაშქრება) ნებისმიერი აგრესორის წინააღმდეგ. ზნეობრივ პრინციპებზე დაფუძნებული საერთაშორისო უსაფრთხოების კოლექტიური სისტემის პირველი გამოცდა იყო 1931-1932 წწ. იაპონიის აგრესია ჩინეთის მიმართ (მისი ჩრდილო-აღმოსავლეთი პროვინციის, მანჯურიის ხელში ჩაგდება). მართალია, ერთა ლიგამ დაადგინა, რომ იაპონიის ქმედება სამართლებრივად მიუღებელი იყო და აგრესიას წარმოადგენდა, თუმცა აგრესიასთან ბრძოლას ყველამ თავი აარიდა. იგივე მოხდა 1935 წელს, როცა ფაშისტურმა იტალიამ დაიპყრო აბისინია (ეთიოპია). ასევე დაუსჯელი დარჩა ჰიტლერის ქმედებები 1939 წლამდე. აქვე, ყურადღების ღირსია ის ფაქტი, რომ პატარა ფინეთის წინააღმდეგ აგრესიის გამო 1939 წელს ერთა ლიგიდან გარიცხეს საბჭოთა კავშირი.*

როდესაც ჰიტლერი 1941 წელს თავს დაესხა თავის ყოფილ მოკავშირეს საბჭოთა კავშირს, ეს უკანასკნელი, ფაქტობრივად, დასავლეთის დემოკრატიების მოკავშირედ იქცა. 1945 წელს კი საბჭოთა კავშირს არა მხოლოდ აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების ოკუპაცია შერჩა, არამედ სტალინს ჰიტლერთან მიღწეული გარიგების (1939 წლის მოლოტოვ - რიბენტროპის პაქტი) შედეგად შემოერთებული ტერიტორიებიც დაუკანონეს. არც გაეროს შექმნამ შეიტანა კარდინალური ცვლილებები საერთაშორისო პოლიტიკაში. თავად გაეროს უშიშროების საბჭოს წევრები კი ზოგჯერ ისეთ ქმედებებს ჩადიან, რომლებიც ზნეობრივ ნორმებს ეწინააღმდეგება. როგორც უკვე აღინიშნა, საერთაშორისო ურთიერთობათა ისტორიაში გაბატონებულმა რეალიზმმა ნორ-

* ნიშანდობლივია, რომ სსრკ ერთადერთი ქვეყანა იყო, რომელიც გარიცხეს ერთა ლიგიდან!

მატიულ მიდგომას, ზნეობრივი ნორმების გამოყენებას გზა გადაუღობა. რეალიზმმა ზნეობრივ პრინციპებს ანაცვალა სასურველი შედეგი, ხოლო არჩევანს — აუცილებლობა. რეალიზმის პრინციპების თანახმად, საერთაშორისო ურთიერთობებში ფსონი იმდენად მაღალია (სახელმწიფოს ინტერესი, სახელმწიფოს გადარჩენა და ა.შ.), რომ ზნეობას მნიშვნელობა ეკარგება. მართლაც, თუ საერთაშორისო ცხოვრების შესახებ რეალიზმის შეხედულებებს გავიზიარებთ (უკიდურესი ეგოიზმი, საერთაშორისო ანარქია, მუდმივი კონფლიქტი ან ომის მოლოდინი, პირველობისათვის თუ უსაფრთხოებისათვის დაუწდომელი ბრძოლა და ა.შ.), ნათელია, რომ ზნეობრივი ნორმები ამგვარ სამყაროში ზედმეტად მოგვეჩვენება.

ნიკოლო მაკიაველი ამ მხრივ საკმაოდ მკაფიოდ გამოხატავდა რეალიზმის არსს, „სახელმწიფოს ინტერესს გარეთ ნებისმიერი ზნეობრივი იმპერატივები არა მხოლოდ საეჭვო ღირებულებისაა, არამედ ხშირად საზიანოც“. მაკიაველის აზრით, საფრთხის შემთხვევაში, უნდა დაიწყო პრევენციული ომი, უნდა დაასწრო, არ უნდა იფიქრო არაფერზე გარდა გამარჯვებისა. ამ შეხედულების საუკეთესო მაგალითად მაკიაველი ძველი რომის პოლიტიკას მიიჩნევს. 282

ეროვნული ინტერესები მარტივი და ნათელი ცნება არ არის, იგი უფრო კონსტრუქციაა, იმ მიზნების ჯამი, რომლებსაც სახელმწიფო მოღვაწეები, პოლიტიკოსები ისახავენ. ამ მიზნებიდან, არც თუ იშვიათად, ზოგიერთი ურთიერთსაწინააღმდეგოა, ხშირად — მხოლოდ აღქმული. მიუხედავად ამისა, ეროვნული ინტერესები აღიარებულია, როგორც საგარეო პოლიტიკის განმსაზღვრელი, ფუნდამენტური ფაქტორი, და ეს ხდება მაშინ, როცა, როგორც ჯორჯ ქენანი შენიშნავს, „არ არსებობს საერთაშორისო დონეზე საყოველთაოდ მიღებული ზნეობის სტანდარტები, რომლებსაც შეიძლება დაეყრდნოს აშშ-ის მთავრობა, თუ მას სურს იმოქმედოს ზნეობრივი პრინციპების საფუძველზე.“⁴

საერთაშორისო ურთიერთობებს და დიპლომატიას წარმართავენ, პირველ ყოვლისა და ხშირად, მხოლოდ მთავრობები. ამიტომ, როცა ვსაუბრობთ საერთაშორისო პოლიტიკის ზნეობრივ მხარეებზე, არ უნდა დავივიწყოთ, რომ საერთაშორისო პოლიტიკა არის მთავრობების ქმედებები და არა ცალკეული

282 Machiavelli, Niccolo. The Prince. Penguin Books, London, 1999, Chapter 3, pp. 7 – 16

4 Kennan, George F. Morality and Foreign Policy. "Foreign Affairs", Vol. 64, N2, Winter 1985-1986, P. 207

პიროვნებების ან თუნდაც მთელი ხალხის გადანყვებილები. მთავრობათა ფუნქციები, მოვალეობები თუ ზნეობრივი ვალდებულებები არ არის ისეთივე, როგორც ინდივიდების. მთავრობა ეხმაურება ქვეყნის მთელი საზოგადოების ინტერესებს და არა მისი ცალკეული წარმომადგენლების ზნეობრივ შეხედულებებსა თუ მოთხოვნილებებს. ქვეყნის საზოგადოების ძირითადი ინტერესები კი არის სამხედრო უსაფრთხოება, პოლიტიკური ცხოვრების მთლიანობა და კეთილდღეობა. „ამ მოთხოვნებს კი ზნეობრივი თვისებები არ გააჩნია“, - შენიშნავს ჯორჯ ქენანი. „ზემოთ ჩამოთვლილი ინტერესები თუ მოთხოვნები გამომდინარეობს ნებისმიერი სახელმწიფოს არსებობასა და სუვერენულობიდან. ისინი იმდენად აუცილებელია ნებისმიერი სახელმწიფოს არსებობისათვის, რომ მათი მოთავსება „კარგისა“ თუ „ცუდის“ კატეგორიებში შეუძლებელია. ქვეყნის მთავრობა ვალდებულია იკისროს პასუხისმგებლობა სახელმწიფოს სუვერენულობაზე, სამხედრო უსაფრთხოებაზე, პოლიტიკური ინსტიტუტებისა და პოლიტიკური ცხოვრების ხელუხლებლობაზე, მოსახლეობის კეთილდღეობაზე და სხვა. ამ ინტერესთა უზრუნველყოფისას მთავრობას არავითარი შეზღუდვები არ აქვს.“⁵

ფილოსოფოსები, პოლიტიკური მეცნიერებების წარმომადგენლები თუ სახელმწიფო მოღვაწეები სხვადასხვა შეხედულებებს და იდეალებს იზიარებენ, მაგრამ პრაქტიკულ სფეროში, საერთაშორისო პოლიტიკაში, თითქმის ყველა რეალისტია, რაგინდ იდეალისტურ და ზნეობრივ განცხადებებს უნდა აკეთებდნენ. ამავე დროს, როგორც ცნობილი ამერიკელი ისტორიკოსი არტურ შლესინჯერი შენიშნავს, „არავის შეუძლია გაექცეს კარგისა და ცუდის შეგრძნებას და არ არსებობს პოლიტიკა, რომელშიც პოლიტიკური და ზნეობრივი პრინციპები მთლიანად მოწყვეტილია ერთმანეთს.“⁶

უნდა ითქვას, რომ ზნეობრივი პრინციპები არ განსაზღვრავენ საგარეო პოლიტიკის საკითხებს. უფრო ზუსტი იქნებოდა, თუ ვიტყოდით, რომ ნაკლებად განსაზღვრავენ მას, განსაკუთრებით, მაშინ, როცა წყდება ქვეყნის ყოფნა - არყოფნის საკითხი ან სასწორზეა ქვეყნის სასიცოცხლო ინტერესები. საერთაშორისო სისტემის თუ საზოგადოების ბუნება იმგვარია, რომ პრინციპებსა და საერთაშორისო პოლიტიკას შორის სხვაობა

⁵ Kennan, George F. Morality and Foreign Policy. "Foreign Affairs", Vol. 64, N2, Winter 1985-1986, P. 206

⁶ Schlesinger, Artur, Jr. National Interests and Moral Absolutes. In Ethics and World Politics: Four Perspectives. Edited by Ernest W. Lefever. Studies in International Affairs, N18, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1972, p.21

გარდაუვალია. არის კი შესაძლებელი დადგინდეს რა არის „კარგი“ და რა „ცუდი“ სუვერენულ სახელმწიფოთა ურთიერთობაში? ბუნებრივია, გზამკვლევად (მოდელად) ადამიანთა შორის ურთიერთობათა ზნეობრივ ნორმებს ვიხმობთ. ამ მხრივ საკმაოდ შორს წავიდა აშშ-ის ყოფილი პრეზიდენტი ვუდრო ვილსონი, რომელმაც ომის გამოცხადებასთან დაკავშირებით კონგრესისადმი თავის მიმართვაში 1917 წელს განაცხადა: „ჩვენ იმ ეპოქის დასაწყისში ვიმყოფებით, რომელშიც სახელმწიფოთა და მთავრობათა შორის ურთიერთობებში მიუღებელი ქმედებებისათვის საჭირო იქნება ქცევისა და პასუხისმგებლობის ისეთივე სტანდარტებისადმი მორჩილება, რომლებიც მიღწეულია ცივილიზებული სახელმწიფოების მოქალაქეებს შორის“.⁷

როგორც ვხედავთ, შეხედულება იმის თაობაზე, რომ საგარეო პოლიტიკაში ზნეობა საჭიროა და რომ ინდივიდთა და სახელმწიფოთა ზნეობა ანალოგიურია, შემთხვევითი არ არის. მართლაც, საგარეო პოლიტიკაში ზნეობრივი ქმედებები შესაძლებელი და აუცილებელია, მაგრამ არის უკიდურესი შემთხვევები, როდესაც ზნეობრივი ნორმების გამოყენება შეუძლებელია. ამერიკელი თეოლოგის, რაინჰოლდ ნიბურის აზრით, უნდა განვასხვავოთ ინდივიდისა და სოციალური ჯგუფის ზნეობა.⁸ მას მიაჩნია, რომ ინდივიდს ამოძრავებს სიყვარული, იგი მზად არის თავი განიროს, რაც უმაღლეს ზნეობად განიხილება, მაგრამ ერებს თუ სახელმწიფოებს თავის განირვადიანებაში, მათ ამის უფლება არა აქვთ. სოციალური ჯგუფი და მითუმეტეს სახელმწიფო, ზნეობრივი ცხოვრებისა და ქცევის დამოუკიდებელ სამყაროს წარმოადგენს. ერები და სახელმწიფოები თვითგალმერთებით არიან შეპყრობილნი და მათი სიამაყე ბევრად მეტ უსამართლობასა და კონფლიქტს ბადებს, ვიდრე ინდივიდისა. მისივე აზრით, არსებობს პატრიოტიზმის „ეთიკური პარადოქსი,“ რადგან მას პირადი unselfishness (არაეგოისტური) გადააქვს „ეროვნულ ეგოიზმში“.⁹

ჯერ კიდევ რ. ნიბურმა აღნიშნა, რომ ყველა ერი თუ სახელმწიფო ერთნაირად ბოროტი არ არის და თუმცა ყველა

⁷ Robert W. Tucker. *Nation or Empire? The Debate Over American Foreign Policy*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1968, P.61

⁸ ციტირებულია: Schlesinger, Artur, Jr. *National Interests and Model Absolutes*. In *Ethics and World Politics: Four Perspectives*. Edited by Ernest W. Lefevér. *Studies in International Affairs*, N18, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1972, P.22

⁹ რაინჰოლდ ნიბური ბევრს წერდა პოლიტიკისა და ეთიკის ურთიერთმიმართების შესახებ. ამ მხრივ მეტად საყურადღებოა მისი წიგნი. Reinhold Niebuhr. *Moral Man and Immoral Society. A Study in Ethics and Politics*. Charles Scribner's Sons, New York, 1932

მათგანი ცოდვილია სიამაყის თვალსაზრისით, მათ შორის სხვაობები არსებობს. ნიბურმა XX საუკუნის შუა პერიოდში დაწერა თავისი საუკეთესო შრომები, ეს კი ის პერიოდია, როდესაც ჯერ ფაშისტური სახელმწიფოები უნდა დაეგმო, ხოლო შემდგომში კი კომუნისტური სსრკ და მისი მოკავშირეები, რაც მან გააკეთა კიდევც.

ნიბურის კონცეფციის თანახმად ადამიანი არა მხოლოდ ცოდვილია, არამედ - რაციონალურიც და გამუდმებით სამართლიანობის ძიებაშია. ნიბურის აზრით, სწორედ ამაში ვლინდება ისტორია.¹⁰ ისტორიაში კი, საყოველთაო ურთიერთსიყვარული "ისტორიის შეუძლებელი შეუძლებლობის" პარადოქსის სახეს იღებს.¹¹ ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ადამიანი გამუდმებით ცდილობს და უნდა ცდილობდეს კიდევ ხსენებული იდეალის მიღწევას, მაგრამ ვერასოდეს ახერხებს ამას. აქედან გამომდინარე, შენიშნავს მ. სმითი, "სამართლიანობის სტრუქტურები" (სახელმწიფოები) უნდა ცდილობდნენ, რომ მათ ხელთ არსებული "პოლიტიკური ინსტრუმენტები" (ცენტრალური, ორგანიზებული ძალაუფლება და ძალთა ნონასწორობა) არ გადაიზარდონ ტირანიაში და ანარქიაში. ეს ინსტრუმენტები ზნეობრივად "კომპრომისულია", მაგრამ მათი საშუალებით შესაძლოა შედარებითი სამართლიანობის მიღწევა.¹² ინდივიდის მოვალეობაა თავი განიროს, ხოლო სახელმწიფოს მოვალეობაა თავი გადაიჩინოს. ამიტომ, სახელმწიფოთა ქმედებების წმინდა ადამიანური ზნეობრივი კრიტერიუმებით შეფასება მართებული არ იქნებოდა. როგორც ა. შლესინგერი შენიშნავს, სახელმწიფო მოღვაწეებს ქვეყნის მოსახლეობამ სახელმწიფო ინტერესების დაცვა დაავალა თუნდაც ზნეობრივ პრინციპებთან კომპრომისის გზით. ამიტომ პოლიტიკაში მარტივ ზნეობრივ შეფასებებზე მაღლა პრაქტიკული მოსაზრებები დგანან. "წმინდანებს შეუძლიათ წმინდა იყვნენ, მაგრამ სახელმწიფო მოღვაწეებს პასუხისმგებლობა ევალებათ."¹³

თუ ერთი ქვეყნის საზოგადოების შიგნით შესაძლებელია განისაზღვროს რა არის "სწორი" ან "არასწორი" ინდივიდის

¹⁰ Reinhold Niebuhr. The Nature and Destiny of Man: A Christian Interpretation. Volume II, Human Destiny. New York, 1943, p. 244

¹¹ იქვე, გვ. 68

¹² Micheal Joseph Smith. Realist Thought From Weber to Kissinger. Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1986, p. 109

¹³ Schlesinger, Arthur, Jr. National Interests and Model Absolutes. In Ethics and World Politics: Four Perspectives: Edited by Ernest W. Lefever. Studies in International Affairs, N18, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1972, p. 24

ქმედებებში და ეს მიიღწევა გარკვეული კონსენსუსის საფუძველზე, საერთაშორისო ურთიერთობებში ამგვარი კონსენსუსის მიღწევა ჭირს. სანამ არ იქნება მსოფლიო სამართალი, ამგვარი კონსენსუსი შეუძლებელია, მაგრამ ასეთი სამართალი მსოფლიო საზოგადოებამ უნდა წარმოშვას.

სახელმწიფოს ინტერესები და ზნეობრივი განსჯა ერთმანეთს დაცილებული არ არის. უფრო მეტიც, საგარეო პოლიტიკაში არის ისეთი საკითხები, რომლებიც ზნეობრივი ნორმების გამოყენებას მოითხოვს. ასეთია მაგალითად: სამხედრო დანაშაული, ბირთვული შეირადება, კოლონიალიზმი, რასობრივი დაპირისპირება, მსოფლიო სიღარიბე და ა.შ. ბევრი მათგანი საერთაშორისო დოკუმენტებშიც აისახა. ზოგიერთი კი, არა მხოლოდ ცალკეული სახელმწიფოების ეროვნულ ინტერესებს განსაზღვრავს, არამედ საფრთხეს უქმნის კაცობრიობის არსებობას.* ზნეობრივმა ნორმებმა ეროვნულ ინტერესებში სათანადო ადგილი უნდა დაიკავონ, მაგრამ არ შეცვალონ ისინი. ჭეშმარიტი სახელმწიფო მოღვაწე არასოდეს ივინყებს პრინციპებს, მაგრამ მოქმედებს შექმნილი ვითარების გათვალისწინებით.

ზნეობრივი ფასეულობები საგარეო პოლიტიკაში ეროვნულ ინტერესებში "შეფუთული" ხვდება და მათი ფუნქცია ეროვნული ინტერესების გაადამიანება და ქმედებათა მისაღებ სტანდარტებამდე "აყვანაა", სადაც ეს შესაძლებელია. ბოლოს და ბოლოს ნებისმიერი ქვეყანა დანარჩენი მსოფლიოსათვის მისი საგარეო პოლიტიკით ხდება ცნობილი და ამიტომ, ბუნებრივია, უნდა ცდილობდეს უკეთესად გამოიყურებოდეს. თუ ქვეყნის საშინაო ცხოვრებაში მაღალი ზნეობრივი პრინციპებია გაბატონე-

* უკანასკნელ წლებში საერთაშორისო ურთიერთობათა ეთიკურ ასპექტებს კვლავ ყურადღება მიექცა და მათ რამდენიმე სერიოზული ნაშრომი მიეძღვნა. მათ შორის გამოირჩევა Joel H. Rosental. *Rethinking the Moral Dimensions of Foreign Policy*. In *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge*. Charles W. Kegley Jr. (Ed.) St. Martin's Press, New York, 1995; Mervin Frost. *Ethics in International Relations*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996; Gordon Graham. *Ethics and International Relations*. Blackwell Publishers, Oxford, 1997; ყველას, ვინც აპირებს საერთაშორისო ურთიერთობების ზნეობრივი ასპექტების საფუძვლიანად შესწავლას, ვურჩევ გაცნონ ბრიტანელების, ტერი ნარდინისა და დევიდ მიეპლის შესანიშნავი ნაშრომები: *Traditions of International Ethics*. Edited by Terry Nardin and David R. Mapel. Cambridge University Press, Cambridge, 1993; უფრო ადრინდელი შრომებიდან გამოვეყოფი მაიკლ ვალცერის ორ წიგნს: Michael Walzer. *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*. Basic Books, New York, 1977; Michael Walzer. *Spheres of Justice*. Basic Books, New York, 1983; საყურადღებოა აგრეთვე რუსულად დასტამბული *Нравственные ограничения войны: проблемы и примеры*. Под ред. Б. Коппитерса, Н. Фоушина, Р. Апресяна. „Гардарика“, Москва, 2002

ბული, იგივე ნორმების საგარეო პოლიტიკაში შეძლებისდაგვარად გამოყენება მისთვისვეა უკეთესი.

ზნეობრივი კატეგორიები ხშირად გამოიყენება საგარეო პოლიტიკაში წმინდა იდეოლოგიური დანიშნულებით. ამავე დროს უმთავრესი ზნეობრივი ნორმები გავლენას ახდენენ და ზოგჯერ განსაზღვრავენ კიდევ საგარეოპოლიტიკურ გადანყვეტილებებს. საერთაშორისო ურთიერთობათა შესწავლისას ხსენებული ორივე მომენტი არ უნდა დავივიწყოთ.

ზნეობრივი კონფლიქტი რთულ ვითარებას უქმნის საერთაშორისო ურთიერთობათა მონაწილეებს, კერძოდ კი გადანყვეტილების მიმღებს. 20-იან და 30-იან წლებში საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე რამდენჯერმე მძვინვარებდა შიმშილი და აშშ-ში გაისმა ხმები, რომ სსრკ-ის მოსახლეობისათვის ჰუმანიტარული დახმარება გააძლიერებდა საბჭოთა რეჟიმს, რომელიც თავის იდეოლოგიითა და პრაქტიკული საქმიანობით ეწინააღმდეგებოდა ამერიკელთათვის უმნიშვნელოვანეს ღირებულებებს: თავისუფლებასა და ადამიანის უფლებებს. ამერიკულ კონტექსტში საბჭოთა კავშირისათვის დახმარებამ ზნეობრივი კონფლიქტის ხასიათი მიიღო. მეორე მსოფლიო ომის მიწურულში, როდესაც აშშ-ის შეიარაღებული ძალები იბრძოდნენ როგორც ევროპაში გერმანიის, ასევე წყნარი ოკეანის აუზში იაპონიის წინააღმდეგ, გერმანიის ქალაქების გამუდმებით დაბომბვა თავად ამერიკელი სამხედროებისათვის ზნეობრივ პრობლემად იქცა. ზოგიერთი ამერიკელი პოლიტიკოსი და სამხედრო ხელმძღვანელი მიიჩნევდა, რომ მშვიდობიანი ქალაქების (მაგ. დრეზდენის) ინტენსიური დაბომბვა მხოლოდ გაზრდიდა სამოქალაქო მოსახლეობაში მსხვერპლს. სამაგიეროდ, სხვების აზრით, გერმანიის ქალაქების ტოტალური მოსპობა დააჩქარებდა გერმანიის დამარცხებას, ბევრ ამერიკელ სამხედროს სიცოცხლეს შეუნარჩუნებდა, ხოლო აშშ მთელ ყურადღებას იაპონიაზე გადაიტანდა და უფრო ეფექტურად შეძლებდა მასთან ბრძოლის გაგრძელებას.¹⁴ იგივე ვითარება შეიქმნა პირველი ატომური ბომბების გამოყენებასთან დაკავშირებით. მათი გამოყენება ზოგიერთისათვის ზნეობრივად მიუღებელი იყო მაშინაც და დღესაც, მაგრამ ბირთვული იარაღის გამოყენების გადანყვეტილება აშშ-ის უმაღლესმა ხელმძღვანელობამ მიიღო, რომლისთვისაც ეს გადანყვეტილება ზნეობრივად გამართლებული იყო, რადგან მისი

¹⁴ იხ. Robert W. McElroy. *Morality and American Foreign Policy*. Princeton University Press, Princeton, 1992, pp. 149-167

მოსაზრებით იგი მოახლოვებდა ომის დასასრულს* და უჩვენებდა აშშ-ის პოტენციურ მოწინააღმდეგეს (სსრკ-ს!), რომ აშშ ამგვარი იარაღის მფლობელია.

მართალია, გლობალიზაციის პროცესისა და ეკონომიკური ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციის, ურთიერთდამოკიდებულების გაღრმავების გამო სახელმწიფოთა სუვერენიტეტი რამდენადმე შეირყა და ისეთმა ცნებამ, როგორიც არის „ეროვნული ინტერესები“, ზოგჯერ რეგიონული და გლობალური განზომილება შეიძინა, მაგრამ მაინც უნდა აღინიშნოს, რომ საერთაშორისო ურთიერთობებში დღესაც ზნეობრივ ნორმებთან შედარებით ინტერესების პრიმატია. როდესაც სახელმწიფოს სამხედრო და ეკონომიკური უსაფრთხოება საერთაშორისო ზნეობრივი ნორმის გამოყენების შემთხვევაში კითხვის ნიშნის ქვეშ დგება, ამგვარი ნორმის არსებობა არ გამოიწვევს ნორმისადმი დაქვემდებარებას. როგორც გვახსოვს, პოლიტიკური რეალიზმის ერთ-ერთი „მამა“ ჰანს მორგენტაუ გვაფრთხილებდა, რომ „უნივერსალური პრინციპები არ შეიძლება იქნეს გამოყენებული სახელმწიფოთა ქცევის განმსაზღვრელად“.¹⁵

იმ შემთხვევებში კი, როდესაც სახელმწიფოს სამხედრო თუ ეკონომიკურ უსაფრთხოებას ხსენებული საერთაშორისო ნორმის გამოყენებით დიდი საშიშროება არ ემუქრება, ეს ნორმა სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკურ ქმედებებში შეიძლება გახდეს განმსაზღვრელი.

საერთაშორისო ურთიერთობათა სფეროში არის ერთი მოვლენა, რომელიც ჰუმანიტარული ჩარევის (ინტერვენციის) სახელით არის ცნობილი და რომელსაც მძლავრი ნორმატიული განზომილება აქვს.* უფრო მეტიც, ჰუმანიტარული ჩარევის არსი ადამიანის უფლებათა დაცვაში მდგომარეობს და ამგვარი ჩარევა უმეტესწილად საერთაშორისო სამართლის ერთ-ერთი უზენაესი ნორმის - სახელმწიფოთა სუვერენიტეტის საზიანოდ ხდება ხოლმე. XX საუკუნის 80-იანი წლებისათვის ადამიანის

* მხედველობიდან არ უნდა გამოგვრჩეს ის გარემოება, რომ იაპონიის შეირაღებული ძალები ომის მიწურულშიც გააფრთხულ წინააღმდეგობას უწევდნენ ამერიკელებს. კუნძულ ოკინავას აღება ამერიკელებს ათიათასობით მოკლული ჯარისკაცის ფასად დაუჯდა. იაპონელები არ ნებდებოდნენ და ომის ყოველი დღე აშშ-ს ძალზე ძვირი უჯდებოდა.

¹⁵ Hans Morgenthau. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. Alfred A. Knopf, New York, 1948, p.9

* ამის შესახებ იხ.: MacFarlane, Neil S. Intervention in Contemporary World Politics. Adelphi Paper 350, IISS, Oxford University Press, New York, 2002; Humanitarian Intervention: Crafting a Workable Doctrine. Alton Frye. The Council on Foreign Relations, 2000; Richard N. Haass. Intervention. Revised Edition. The Brookings Institution, 1999.

უფლებების საკითხმა წმინდა საშინაო, ქვეყნის შიდა პრობლემების რიგიდან საერთაშორისო სამართლებრივ სფეროში გადაინაცვლა. 90-იან წლებში კი გაეროს მიერ სანქციონირებული ჩარევის ახალი ნორმა იქნა დადგენილი. მაშასადამე, შესაძლო ხდება ლეგიტიმურად გამოცხადდეს ჩარევა (ძალის გამოყენება) რომელიმე ქვეყანაში ადამიანის უფლებათა დაცვისა თუ კანონიერი ხელისუფლებისა და ქვეყნის საშინაო წყობის გარკვეული ფორმების (მაგალითად, დემოკრატიის) მხარდასაჭერად. ჰუმანიტარული ჩარევის მომხრეების აზრით, საერთაშორისო სისტემა იცვლება, იგი ლამის საერთაშორისო საზოგადოებად გადაიქცა და ნორმებს უპირატესობა უნდა მიენიჭოს.

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ჰუმანიტარული ჩარევის მიზეზით ხშირად შესაძლებელი ხდება საკუთარი ინტერესების უზრუნველყოფა და გარკვეული უპირატესობის მოპოვება. ამიტომ, ბევრი ექსპერტი ფიქრობს, რომ ჰუმანიტარული ჩარევის ნილბით ხშირად სწორედ ზოგიერთ სახელმწიფოებსა თუ კავშირებს საკუთარი მიზნების მიღწევის და არა საერთაშორისო ნორმების აღდგენისა და ხელშეწყობის სურვილი ამოძრავებთ. „ანგარებიანი“ ჩარევის წინააღმდეგ გათვალისწინებულია მრავალმხრივი სანქციის (მაგალითად, გაეროს) აუცილებლობა, ე.ი. ჰუმანიტარული სანქციის ნებართვა ავტორიტეტულმა საერთაშორისო ორგანიზაციამ (პირველ ყოვლისა, გაერომ) უნდა გასცეს. ამგვარი პრაქტიკა სერიოზულად ზღუდავს საკუთარი ინტერესებისათვის ჩარევის მსურველებს.

ცალმხრივი ჩარევის შემთხვევები ამჟამად საკმაოდ იშვიათია, მაგრამ მაინც არის. 1989 წელს აშშ შეიჭრა პანამაში გენერალ ნორიეგას გადასაყენებლად, ხოლო 90-იან წლებში რუსეთი ჩაერია ყოფილი საბჭოთა კავშირის სივრცეში მიმდინარე კონფლიქტებში (საქართველო, აზერბაიჯანი, მოლდოვა, ტაჯიკეთი). კოსოვოში ჩარევა (1999) ნატოს მიერ გაეროს უშიშროების საბჭოს სანქციის გარეშე მოხდა, ხოლო ჰაიტიში აშშ-ის ჩარევა (1994) მხოლოდ ამერიკის სახელმწიფოთა ორგანიზაციის სანქციით. აშშ-ის ჩარევას ერაყში 2003 წელს მწვავე საერთაშორისო დებატები და ნატოს წევრებს შორის განხეთქილებაც კი მოჰყვა.

როცა 1994 წელს ჰაიტიში და 1997 წელს სიერა-ლეონეში კანონიერი დემოკრატიული რეჟიმების აღსადგენად და 1994 წელს რუანდაში გენოციდის შესაჩერებლად ჰუმანიტარული ჩარევა განხორციელდა, საერთაშორისო საზოგადოებამ ეს დადებითად შეაფასა.

გაეროს გენერალურმა მდივანმა კოფი ანანმა 1998 წელს აღნიშნა, რომ „გაეროს ქარტია იცავს ხალხების სუვერენულო-

ბას. იგი არასოდეს გულისხმობდა მთავრობების მიერ ადამიანის უფლებებისა და ადამიანის ღირსების გათელვას. სუვერენულობა ნიშნავს პასუხისმგებლობას, და არა მხოლოდ ძალაუფლებას¹⁶. ეს ნიშნავდა, რომ ადამიანის უფლებათა სისტემატური დარღვევა სახელმწიფოს სუვერენულობის დაქვეითებას გულისხმობდა. როგორც გვახსოვს, ვესტფალიის სისტემაში (ერი-სახელმწიფოებისაგან შემდგარი საერთაშორისო სისტემა) ნორმატიული პრინციპიდან ერთი ჩაურევლობა იყო ანუ სახელმწიფოებს სხვათა საქმეებში ჩარევის უფლება არავითარ შემთხვევაში არ ჰქონდათ. გაეროს მიერ ჰუმანიტარული ჩარევის სანქციონირება სახელმწიფოთა სუვერენიტეტის დარღვევის ხარჯზე საერთაშორისო ურთიერთობათა სფეროში სერიოზულ სიახლედ უნდა მივიჩნიოთ. ჰუმანიტარული ჩარევის პრაქტიკით საერთაშორისო პოლიტიკაში ზნეობრივი ნორმების დამკვიდრების ამგვარი მცდელობა საერთაშორისო საზოგადოების ჩამოყალიბებაში სერიოზულ წვლილად უნდა ვაღიაროთ.

დასასრულს უნდა აღინიშნოს, რომ უკანასკნელი წლების მანძილზე საერთაშორისო ურთიერთობათა ზნეობრივი ასპექტებისადმი მიძღვნილი შრომების რიცხვმა იმატა, რაც საერთაშორისო ურთიერთობებში ეთიკური კომპონენტის მნიშვნელობის ზრდას ასახავს.

საერთაშორისო ურთიერთობების ეთიკური, ზნეობრივი მხარე უაღრესად მნიშვნელოვან და მეტად რთულ პრობლემას წარმოადგენს როგორც პოლიტიკოსებისთვის, ასევე დარგის მკვლევარებისთვის. საერთაშორისო პოლიტიკა და ზნეობა ადრე ბევრად უფრო დაშორებულნი იყვნენ ერთმანეთს, თუმცა მათ შორის ჰარმონიის მიღწევა არც დღეს მიაჩნიათ შესაძლებლად.

¹⁶ The Question of Intervention: Statements by the Secretary General, UN, New York, 1999, p.6

VI. უფრო მშვიდობიანი მსოფლიო?

ყოველივე წყობილება, რომლის ძალითაც მოქმედობს მთელი კაცობრიობა, იმიტომ არის შემოღებული, რომ ადამიანი, რამოდენადაც შესაძლოა, ბედნიერი იყოს.

ილია

კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების თეორია

კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების თეორია საერთაშორისო ურთიერთობათა პლურალისტური ხედვის, კონცეფციის პირმშოა. მისი ავტორები და მიმდევრები პრინციპულ საკითხებში რეალიზმს უპირისპირდებიან და მას თანამედროვე საერთაშორისო პოლიტიკური და, განსაკუთრებით, ეკონომიკური მოვლენებისა და პროცესების ანალიზისათვის გამოუსადეგარ, მოძველებულ კონცეფციად მიიჩნევენ.

კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების თეორიის თანახმად, თანამედროვე საერთაშორისო პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობები ბევრად უფრო რთული და მრავალფეროვანი პროცესია, ვიდრე ამას რეალისტური კონცეფცია გვიხატავს. შემთხვევითი არ არის, რომ ამ კონცეფციის მანიფესტად წოდებული რ.ქიოჰენისა და ჯ.ნაის ნიგნი „ძალაუფლება და ურთიერთდამოკიდებულება“ შემდეგი სიტყვებით იწყება: „ჩვენ ურთიერთდამოკიდებულების ეპოქაში ვცხოვრობთ. ეს ბუნდოვანი წინადადება გამოხატავს არასაკმარისად გაცნობიერებულ, მაგრამ ფართოდ გავრცელებულ შეგრძნებას, რომ მსოფლიო პოლიტიკის არსი იცვლება“.²⁸³ ისეთმა ცნობილმა თეორეტიკოსმა და პრაქტიკოსმა რეალისტმაც კი, როგორიც აშშ-ის ყოფილი სახელმწიფო მდივანი ჰ.კისინჯერია, 1975 წელს განაცხადა: „ მსოფლიო ურთიერთდამოკიდებული გახდა ეკონომიკურად, კავშირურთიერთობებითა და ადამიანების მისწრაფებებით.“²⁸⁴

²⁸³ R.O.Keohane, J.S.Nye. Power and Interdependence. Second Edition. Scott, Foresman and Company, Glenview, 1989, p.3

²⁸⁴ A New National Partnership. Speech by Secretary of State Henry A. Kissinger at Los Angeles, January 24, 1975. News Release, Dept.of State, Bureau of Public Affairs, Office of Media Services, p.1

დამოკიდებულება* ნიშნავს, რომ სახელმწიფოს არსებობა და მისი პოლიტიკა გარეშე ძალების მიერ განისაზღვრება ან ეს ძალები მასზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ. ურთიერთდამოკიდებულება კი იმას ნიშნავს, რომ ხსენებული პროცესი ცალმხრივი არ არის და საერთაშორისო ურთიერთობათა მონაწილე სახელმწიფოები და სხვა მოქმედი პირები ერთმანეთზე დიდ გავლენას ახდენენ და ურთიერთდამოკიდებულნი არიან, როგორც პოლიტიკურად და ეკონომიკურად, ასევე კულტურულად, ეკოლოგიურად და ა.შ. ურთიერთდამოკიდებულება ზღუდავს ავტონომიას, სუვერენულობას. ურთიერთდამოკიდებულებამ შეიძლება მოიტანოს სიკეთე, მოგება, მშვიდობა, სტაბილურობა, მაგრამ იგი შეიძლება ნეგატიური შედეგების მომტანიც იყოს. თანამედროვე ურთიერთდამოკიდებულება დიდად არ არის დამოკიდებული ჩვენს ნება-სურვილზე და სახელმწიფოები სულ უფრო ურთიერთდამოკიდებულნი ხდებიან არა იმიტომ, რომ ეს ძალიან სწადიათ, არამედ იმიტომ, რომ თანამედროვე ეკონომიკურმა, ტექნოლოგიურმა, სავაჭრო, ეკოლოგიურმა და სხვა პროცესებმა აიძულა ისინი, ერთმანეთზე ურთიერთდამოკიდებულნი გამხდარიყვნენ. ურთიერთდამოკიდებულება ზოგადსაკაცობრიო, გლობალური პროცესია და მასში ერთნაირად არიან ჩართულნი დიდი და პატარა, სუსტი და ძლიერი ქვეყნები.

დღევანდელი მსოფლიო ხასიათდება მრავალგანზომილებიანი ეკონომიკური, სოციალური და ეკოლოგიური ურთიერთდამოკიდებულებით და ძალის გამოყენება აღარ განიხილება როგორც ყველაფრის წამალი. სახელმწიფოები ამჯობინებენ, ითანამშრომლონ ეკონომიკაში, პოლიტიკაში და ეკოლოგიაში, თანვიანთი მოსახლეობის კეთილდღეობის მისაღწევად. ამავე დროს, ომები ისევ ხდება, თუმცა, ბოლო ხანებში, მას შემდეგ, რაც ბირთვული იარაღი გამოჩნდა, ისინი უფრო ლოკალური და რეგიონული მასშტაბისაა. უძლიერესი სახელმწიფოები კი უფრო ეკონომიკური და ტექნოლოგიური მეტოქეობით ცდილობენ თანვიანთი მიზნების მიღწევას.

კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების თეორია გვიხსნის, რომ საერთაშორისო სისტემაში შემავალი სუვერენული სახელმწიფოები ერთადერთი ან გამორჩეული მოქმედი პირები არ არიან. მართალია, მათ ეს თეორიაც გარკვეულ უპირატესობას ანიჭებს, მაგრამ უკანასკნელ ხანებში მომძლავრებულ

* ინგლისური სიტყვა "dependence" ნიშნავს დამოკიდებულებას და დაქვემდებარებას. ამ კონცეფციის კონტექსტში მართებულია ვიხმაროთ ტერმინები „დამოკიდებულება“ და „ურთიერთდამოკიდებულება“.

საერთაშორისო ორგანიზაციებს, ტრანსნაციონალურ კორპორაციებსა და საერთაშორისო ურთიერთობათა სხვა არასახელმწიფო მონაწილეებსაც ასევე მნიშვნელოვან როლს მიაკუთვნებს. ამ თეორიიდან გამომდინარეობს, რომ სახელმწიფოთა ქმედებების განსაზღვრის თვალსაზრისით, საერთაშორისო სისტემის სტრუქტურა არ არის მონოპოლისტი, და არსებობს კიდევ სხვა, არასტრუქტურული ფაქტორები. გარდა ამისა, თეორია უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებს სახელმწიფოთა ურთიერთკავშირისა და ურთიერთთანამშრომლობის გაზრდილ აუცილებლობასა და უნარს.

ამ თეორიის თანახმად, საერთაშორისო ურთიერთობებში სუვერენული სახელმწიფო უნიტარულ მონაწილეს არ წარმოადგენს. დღევანდელ სახელმწიფოში არიან ძლიერი დაინტერესებული ჯგუფები, უწყებრივი ბიუროკრატები, გავლენიანი ინდივიდები, არასახელმწიფო ორგანიზაციები, ეკონომიკური და ფინანსური ძალები, რომლებიც „ხლეჩენ“ სახელმწიფოს. ნებისმიერი პოლიტიკური გადაწყვეტილების უკან დგას ან პიროვნება, ან დაინტერესებული ჯგუფი, ან უწყება, ან გარკვეული პოლიტიკური კოალიცია და ა.შ. გარდა ამისა, სახელმწიფო საზღვრები დღეს იმდენად გამჭვირვალეა, რომ სხვადასხვა სახელმწიფოთა მოქალაქეებსა და დაინტერესებულ ჯგუფებს შორის მთავრობათა გვერდის ავლითაც უამრავი სახის არაფორმალური სერიოზული კონტაქტი და გარიგება ხერხდება, რაც უზარმაზარ გავლენას ახდენს საერთაშორისო ურთიერთობებზე.

კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების თეორიის თანახმად, სახელმწიფოთა ურთიერთობები მრავალმხრივია და ისინი სხვადასხვა პრობლემებთან არის დაკავშირებული. ამ პრობლემებში არ შეინიშნება მუდმივი და გამოკვეთილი იერარქიულობა. ეს იმასაც ნიშნავს, რომ სამხედრო უსაფრთხოება არ არის სულ მუდამ ყველაზე მნიშვნელოვანი პრობლემა.²⁸⁵ ამიტომ ეროვნული ინტერესებისა და ეროვნული უსაფრთხოების ცნებები თავიანთ ტრადიციულ მნიშვნელობას ჰკარგავენ ან სრულებით ახალ შინაარსს იძენენ. პირველ პლანზე ხშირად წამოწეულია ეკონომიკური, კეთილდღეობის, ეკოლოგიური პრობლემები, რომელთა გადალახვა სამხედრო ძალის გამოყენებით შეუძლებელია. სახელმწიფოთა ეროვნული ინტერესების მხოლოდ სამხედრო ინტერესებამდე დაყვანა დღეისთვის უაზრობად იქცა, რადგან ეკონომიკური და სოციალური ფაქტორები ხშირად სახელმწიფოთა ეროვნული ინტერესების ყველაზე

²⁸⁵ R.O.Keohane, J.S.Nye. Power and Interdependence, p.25

მნიშვნელოვან კომპონენტს შეადგენენ.

კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულება ნიშნავს, რომ სხვადასხვა საზოგადოებები, სახელმწიფოები ურთიერთდაკავშირებულები არიან მრავალგვარი ფორმალური და არაფორმალური არსებით. ამაში იგულისხმებიან ფორმალური სამთავრობო, მმართველი ელიტების არაფორმალური, საერთაშორისო ბანკების, საერთაშორისო კორპორაციებისა და სხვა კავშირები.²⁸⁶ ენერგეტიკის, რესურსების, ბუნებრივი გარემოს, კოსმოსისა და ზღვების პრობლემები ისეთივე მნიშვნელოვანია, როგორიც ადრე მხოლოდ სამხედრო-სტრატეგიული საკითხები, სამხედრო უსაფრთხოება, იდეოლოგია, ტერიტორიისთვის ბრძოლა იყო. სამხედრო ძალის გამოყენებით შეუძლებელია ყველა თანამედროვე პრობლემის გადაჭრა. ამას სჭირდება თანამშრომლობა, ინტეგრაცია, ურთიერთგახსნილობა. თანამედროვე მსოფლიო სწორედ ამ გზას დაადგა და ამის გამოხატულება კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების პროცესის გაღრმავებაა.

სამყაროში, სადაც კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულება ვითარდება და ღრმავდება საერთაშორისო ურთიერთობებში, სამხედრო ძალა აღარ არის ერთადერთი გადამწყვეტი ფაქტორი, თუმცა, კრიტიკულ სიტუაციებში, გარკვეული ტიპის ურთიერთობებში სამხედრო ძალის, ძლიერების მნიშვნელობა კვლავაც დიდია.²⁸⁷ ურთიერთდამოკიდებულების გაძლიერებასთან ერთად საერთაშორისო კონფლიქტებმა სხვა ფორმა უნდა მიიღოს (მაგ. „სავაჭრო ომები“) და შესაძლოა კონფლიქტების ახალი მიზეზებიც გაჩნდეს. ამ მხრივ მსოფლიო მასშტაბის ინტეგრაცია (მაღალი დონის კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულება კი სწორედ ეს არის!) ხელს შეუწყობს სადავო საკითხების მშვიდობიანი გზით გადაჭრას. სახელმწიფოებისათვის ეკონომიკური თუ სხვა სახის თანამშრომლობა იმდენად ჩვეულებრივი და აუცილებელი გახდება, რომ ომის წარმომშობი პირობებიც კი ძალზე შეიზღუდება. დღეს არსებული ბევრი საერთაშორისო ორგანიზაცია, საერთაშორისო თანამშრომლობის გაღრმავებისა და წინ წაწევის თვალსაზრისით, სულ უფრო და უფრო ეფექტური ხდება. ამავე დროს, კომპლექსურ ურთიერთდამოკიდებულებას, რომელიც უფრო

²⁸⁶ S.Hoffmann. A New World and Its Troubles. In: "Sea-Changes: American Foreign Policy in a World Transformed." N.X.Rizopoulos (Ed.). Council on Foreign Relations Press, New York, 1990, pp.278-279.

²⁸⁷ R.O.Keohane, J.S.Nye. Power and Interdependence..., p.28

მეტად ეკონომიკურ ურთიერთდამოკიდებულებაში გამოიხატება, კოლექტიური პოლიტიკური ძალისხმევაც ესაჭიროება (ამის კარგი მაგალითია „შვიდეულის“ რეგულარული შეხვედრები მაღალ დონეზე, რომლებიც 70-იან წლებში დაიწყო).²⁸⁸ პოლიტიკური კონტროლი „ზემოდან“ აუცილებელია, რადგან ინტეგრაციის გაღრმავებასთან ერთად სუვერენული სახელმწიფოების სუვერენიტეტი და თავისუფალი მოქმედების შესაძლებლობები ნაწილობრივ იზღუდება და ამან სავსებით შესაძლებელია, ზოგჯერ მოულოდნელი და სანინალმდეგო რეაქცია მოგვცეს.

კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების სამყარო, როგორც ჩანს, მარტივი არ იქნება და ეს უკვე აშკარად იგრძნობა. რეალიზმის თვალთახედვით აღქმული „თეთრი“ და „შავი“ აქ, ურთიერთდამოკიდებულების კონცეფციაში, მრავალფეროვანია და ამდენად ბევრი მოვლენისა და პროცესის ადვილად და ერთმნიშვნელოვნად შეფასება შეუძლებელია: ხდება. ურთიერთდამოკიდებულების სამყარო მისი მონაწილეებისაგან პოლიტიკური და ეკონომიკური აზროვნების ახლებურ კულტურას, ზოგიერთი ტრადიციული ფასეულობის გადაფასებას მოითხოვს, განსაკუთრებით იქ, სადაც ეროვნული კულტურის, ეროვნული ინტერესების, სუვერენიტეტის და სხვა საკითხები დგება. განსაკუთრებით ეს სუვერენიტეტის პრობლემაზე ითქმის. სახელმწიფოთა ფორმალური სუვერენიტეტი რჩება, მაგრამ იგი მართლაც რომ ფორმალურია და სხვა — არაფერი.²⁸⁹

კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების სამყაროში ძალთა წონასწორობამ თავისი მნიშვნელობა თითქოს უნდა დაკარგოს და პატარა, სუსტი ქვეყნებიც, ეკონომიკურ „ობობას ქსელში“ ჩართულნი, თავს თითქოს ბევრად უფრო მშვიდად უნდა გრძნობდნენ, რადგან ყოველ მათგანს ამ ურთულეს ეკონომიკურ მექანიზმში გარკვეული ფუნქციები გამოეძებნება და მათი არსებობითა და კეთილდღეობით ყველა სახელმწიფო იქნება დაინტერესებული.

კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების კონცეფცია, ისევე როგორც პოლიტიკური რეალიზმი და ნეორეალიზმი, სამყაროს გამარტივებული, „იდეალური“ მოდელია, საერთაშორისო ურთიერთობათა რთული მოვლენებისა და პროცესების

²⁸⁸ S.Gill. *American Hegemony and the Trilateral Commission*. Cambridge University Press, Cambridge, 1991, p.23

²⁸⁹ J.E.Thomson, S.D.Krasner. *Global Transactions and the Consolidation of Sovereignty*. In: „*International Politics*“, R.J.Art and R.Jervis (Eds.). Third Edition. Harper Collins, New York, 1992, p. 311

რამდენადმე „ფუტუროლოგიური“ სურათიცაა. ეჭვგარეშეა, რომ თანამედროვე საერთაშორისო პოლიტიკური და, განსაკუთრებით, ეკონომიკური სინამდვილე უკვე შეიცავს იმ მოვლენებსა და პროცესებს, რომლებიც კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების კონცეფციის „ჩონჩხს“ ქმნის. მაგრამ საერთაშორისო სინამდვილე ჯერ მაინც შორს არის იმ მდგომარეობიდან, რომელსაც ხსენებული კონცეფცია მეტნაკლები ადექვატურობით ასახავს. ეს ერთსა და იმავე დროს ხსენებული კონცეფციის უარყოფითი მხარეც არის და დადებითიც. უარყოფითი ისაა, რომ იგი წინ უსწრებს მოვლენებს, ხოლო მისი დადებითი მხარე მის მიერ მიმდინარე პროცესების პროგნოზირების შესაძლებლობის შექმნაა.

ამ კონცეფციამ გაბატონებული რეალისტური კონცეფციის წარმომადგენელთა მხრიდან კრიტიკული რეაქცია გამოიწვია. გაცხოველებული თეორიული დებატების შედეგები ასეთია:

1. მართალია, კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების კონცეფციის ავტორები ამას უარყოფენ, მაგრამ სინამდვილეში იგი რეალიზმთან (მეტი სიზუსტისთვის — ნეორეალიზმთან) უფრო ახლო დგას, ვიდრე ეს მის კრიტიკოსებს ჰგონიათ.²⁹⁰ როგორც ს.გილი შენიშნავს, კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების კონცეფცია სინამდვილეში სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობების ნეორეალისტური ხედვისა და საერთაშორისო ეკონომიკის ლიბერალური კონცეფციის შეხამებას წარმოადგენს.²⁹¹
2. ეს კონცეფცია წარმოადგენს საერთაშორისო ურთიერთობათა „იდეალურ“ მოდელს და, ამიტომ, ადექვატურად არ ასახავს ამ ურთიერთობათა არსს.
3. ეს კონცეფცია გარკვეულწილად ასახავს საერთაშორისო ურთიერთობებში უკანასკნელ ხანს გაჩენილ თანამშრომლობის აუცილებლობის დანახვის ტენდენციებს და ზოგიერთ პრობლემურ სფეროში (საგარეო ვაჭრობა, ეკოლოგია, კონფლიქტების თავიდან აცილება და სხვა) დანყებულ თანამშრომლობას.

თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობათა მოვლენებსა და პროცესებს შორის უკანასკნელ ხანებში დიდ ყურადღებას იპყრობს „საერთაშორისო რეჟიმების“ საკითხი, რომელიც კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების კონცეფციის ერთ-

²⁹⁰ R.O.Keohane, J.S.Nye. Power and Interdependence..., pp. 245-267

²⁹¹ S.Gill. American Hegemony..., p.23

ერთი არსებითი ელემენტი და სახელმწიფოთა თანამშრომლობის ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული ფორმაა.

რას ნიშნავს „საერთაშორისო რეჟიმი“? როცა 1975 წელს ჯონ რაგიმ „შემოიტანა“ საერთაშორისო ურთიერთობათა ლიტერატურაში საერთაშორისო რეჟიმის კონცეფცია, იგი დაახასიათა, როგორც „საერთო მოლოდინები, წესები, ნორმები, გეგმები, საორგანიზაციო ენერგია და საფინანსო ვალდებულებები, რომლებიც მიღებულია სახელმწიფოთა ჯგუფის მიერ.“²⁹² მას შემდეგ რეჟიმის განმარტება რამდენჯერმე სცადეს, მაგრამ, ყველაზე გავრცელებული განმარტების თანახმად, რეჟიმი განიმარტება, როგორც „საერთაშორისო ურთიერთობათა რომელიმე მოცემულ სფეროში განცხადებული ან ნაგულისხმევი პრინციპები, ნორმები, წესები და გადაწყვეტილებათა მიღების პროცედურები, რომლებშიც ერთმანეთს ემთხვევა მონაწილეთა სურვილები და მოლოდინები.“²⁹³

რეჟიმი არ არის მოკლევადიანი, დროებითი შეთანხმება, რომელიც მონაწილეთა ინტერესების ცვლასთან ერთად იცვლება. რეჟიმი ხანგრძლივი თანამშრომლობა უფროა ან, უფრო ზუსტად, თანამშრომლობის გამაადვილებელი პირობებისა და წესების სისტემა. რომელიმე საერთაშორისო რეჟიმის მონაწილე სახელმწიფოები ერთმანეთთან თანამშრომლობენ წინასწარ გააზრებული მიზნებით და გარკვეული შედეგების მოლოდინით. პრინციპები და ნორმები ნებისმიერი რეჟიმის ძირითადი მახასიათებელია და ისინი განაპირობებენ რეჟიმში მიღებულ „ქცევის“ წესებსა და გადაწყვეტილებათა მიღების პროცედურებს. ცვლილებები წესებსა და გადაწყვეტილებების მიღების პროცედურებში გულისხმობს, პრინციპებისა და ნორმების ხელუხლებლად, რეჟიმის ჩარჩოებში ცვლილებებს. როცა პრინციპები და ნორმები იცვლება, ეს თავად რეჟიმის შეცვლასაც ნიშნავს. ზოგჯერ ისეც ხდება, რომ რეჟიმის საბაზო პრინციპები, ნორმები, წესები და გადაწყვეტილებათა მიღების მექანიზმები ვერ „ეგუებიან“ ერთმანეთს ან სინამდვილეს და ამის შედეგად რეჟიმი სუსტდება.

ტერმინი „რეჟიმი“ ნასესხებია საშინაო პოლიტიკის ლექსიკონიდან, რომელშიც იგი გარკვეულ მმართველობის წესს

²⁹² J.G.Ruggie. International Responses to Technology: Concepts and Trends. "International Organization." Vol. 29, N3, Summer 1975, p.570

²⁹³ S.D.Krasner. Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables. In: "International Regimes". S.D.Krasner (Ed.) Cornell University Press, Ithaca, 1989, p.2

(დემოკრატია, ავტორიტარიზმი ან სხვ.) ან სახელმწიფოს შიგნით ადამიანების, მათი ჯგუფების ან კლასების ურთიერთობების განმსაზღვრელი წესებისა და ინსტიტუტების გარკვეულ სისტემას ნიშნავს. საერთაშორისო ურთიერთობათა სინამდვილეში, სადაც, სახელმწიფოს სტრუქტურისაგან განსხვავებით უზენაესი ხელისუფლება არ არსებობს, რეჟიმი საერთაშორისო სისტემის მონაწილე სახელმწიფოთა სურვილის შედეგია, როცა ეს სახელმწიფოები ცდილობენ რომელიმე სფეროში გარკვეული წესრიგისა და თანამშრომლობის დამკვიდრებას. საერთაშორისო რეჟიმის კლასიკური მაგალითია ბრეტონ-ვუდსის საფინანსო-სავალუტო სისტემა, რომელიც მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ თითქმის 25 წლის განმავლობაში მოქმედებდა. GATT* და საერთაშორისო შეთანხმება ზღვების შესახებ საერთაშორისო რეჟიმის ასეთივე კარგი მაგალითებია.

საერთაშორისო რეჟიმი სახელმწიფოთა განსხვავებული მიდგომების „შემარბილებელი“ ან საერთო ინტერესების ინსტიტუციონალიზაციის ინსტრუმენტია. რეჟიმები ურთიერთობათა სხვადასხვა სფეროებში კონფლიქტების თავიდან აცილების მიღებული ფორმაა.²⁹⁴ მაგრამ რანაირად შეიძლება საერთაშორისო რეჟიმების არსებობა და ფუნქციონირება ანარქიულ საერთაშორისო სისტემაში, სადაც სუვერენული სახელმწიფოები თავიანთი ეგოისტური ინტერესების უზრუნველყოფას ცდილობენ? აღმოჩნდა, რომ სწორედ კერძო ინტერესი, ეროვნული ინტერესების უზრუნველყოფის აუცილებლობა და მნიშვნელოვნად შეცვლილი საერთაშორისო გარემო (ახალი ტექნოლოგიები, ბირთვული იარაღი, მწვავე ეკონომიკური, სოციალური და ეკოლოგიური პრობლემები და ა.შ.) აიძულებს სახელმწიფოებს, ითანამშრომლონ საერთაშორისო ურთიერთობათა ზოგიერთ სფეროში, ან გარკვეული წესრიგი დაამყარონ ზოგიერთ რეგიონში მაინც. თანამშრომლობის, გარკვეული წესრიგის გარეშე, საერთაშორისო ურთიერთობები კონფლიქტური დარჩება. ამიტომ სახელმწიფოები გარკვეული კონსენსუსის მონახვას ცდილობენ. საკუთარი ეროვნული მიზნების მიღწევა

* General Agreement on Tariffs and Trade (ტარიფებსა და ვაჭრობაზე ზოგადი შეთანხმება). ხელმოწერილია 1947 წელს.

²⁹⁴ საერთაშორისო რეჟიმების კონცეფციას, ბუნებრივია, კრიტიკოსებიც ჰყავს. ამ მხრივ საყურადღებოა საერთაშორისო ეკონომიკის აღიარებული ბრიტანელი ექსპერტის ქ-ნ ს.სტრეინჯის მოსაზრებები. იხ.: S.Strange. Cave !hic dragons: a critique of regime analysis. In: "International Regimes". S.D.Krasner (Ed.). Cornell University Press, Ithaca, 1989, pp.337-354

დღევანდელ სამყაროში, თანამშრომლობის გარეშე, თვით უძლიერეს სახელმწიფოებსაც კი აღარ ძალუძთ (სუსტებზე კი ლაპარაკიც ზედმეტია). ამიტომ საერთაშორისო რეჟიმები, რაოდენ რთულიც არ უნდა იყოს მათი შექმნა და შენარჩუნება, სულ უფრო ფართოდ ვრცელდება — საერთაშორისო თანამშრომლობა კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების გაღრმავების შედეგია.

ჩვენ ვიცით, რომ საერთაშორისო სისტემა ჰეგემონი სახელმწიფოების ფასეულობებისა და ინტერესების თანახმად „ენყობა“ და ფუნქციონირებს. ამიტომ ლოგიკურია, რომ საერთაშორისო რეჟიმები უმეტესწილად (განსაკუთრებით, თუ ისინი გლობალური და მსხვილი რეგიონის მასშტაბისაა) ასიმეტრიული იქნება, ე.ი. გაბატონებული, უფრო ძლიერი მონაწილეების სურვილები და პირობები შეუძლებელია არ აისახოს ამ რეჟიმების პრინციპებში, წესებსა, და გადანყვებილებების მიღების პროცედურებში. ეს ნიშნავს თუ არა იმას, რომ პატარა, სუსტი სახელმწიფო ისევ ისე იჩაგრება, ისევ ისე არათანასწორ პირობებშია ჩაყენებული და იძულებულია დასთანხმდეს საკუთარი ეროვნული ინტერესების ნაწილის მაინც დათმობას? ჰეგემონური საერთაშორისო სისტემის ლიდერი — ჰეგემონი სახელმწიფო — საკუთარ კონტროლს ვერ დაამყარებს და საკუთარ ინტერესებს ვერ უზრუნველყოფს, თუ საერთაშორისო სისტემაში გარკვეული წესრიგი და თანამშრომლობა ვერ დაამკვიდრა. ჰეგემონმა თუ პატრონაჟის პოლიტიკა არ გამოიყენა, მას საჰეგემონოდ ბევრი არაფერი შერჩება ხელთ, რადგან საერთაშორისო სისტემის პოლიტიკური და ეკონომიკური მექანიზმები მოიშლება და კვლავ ძალის დიქტატის ეკონომიკურად არაეფექტიანი პოლიტიკა გაბატონდება, რაც შეიძლება ტოტალიტარული ჰეგემონის ინტერესებში იყოს კიდევ, მაგრამ დემოკრატიული ჰეგემონის ბუნებასა და ინტერესებს არ ესადაგება. ჰეგემონური ლიდერობა პატრონაჟული ლიდერობაა და მას თანამშრომლობის გარეშე ვერ გაატარებ.

რეჟიმები იქმნება მონაწილე სახელმწიფოების მიერ მათი ინტერესების აღქმის საფუძველზე. თუ ეს ინტერესები სათანადოდ არის განსაზღვრული და დიდხანს არ იცვლება, მაშინ რეჟიმიც კარგა ხანს შეინარჩუნებს მდგრადობას. მაგრამ პრაქტიკულად ჩვენს სინამდვილეში ყველა საერთაშორისო რეჟიმი არათანაბარი ძალისა და შესაძლებლობების მონაწილეების, ჰეგემონისა და მასზე ბევრად უფრო სუსტი სახელმწიფოების ქმნილებას წარმოადგენს და, ამდენად, ყველა მონაწილისათვის ერთნაირად მისაღები და მომგებიანი ვერ იქნება. თუ

რეჟიმის ფუნქციონირება რომელიმე მონაწილეს (ან მონაწილეებს) სარგებლობას არ მოუტანს, ამ რეჟიმის არსებული სახით შენარჩუნება ძნელდება; იგი დასუსტდება და საბოლოოდ, მოიშლება კიდეც. ამიტომ რეჟიმის შექმნისას უდრდესი მნიშვნელობა აქვს ყველა მონაწილის ინტერესების გათვალისწინებას და, განსაკუთრებით, ჰეგემონის კონსტრუქციულ, ხშირად კონფორმისტულ პოზიციას. ჰეგემონმა ყველას არა მარტო უნდა უჩვენოს მოცემული რეჟიმის აუცილებლობა და ყველასათვის სარგებლიანობა, არამედ რეჟიმის შენარჩუნებისათვის საჭირო დამატებითი ძალისხმევა და მისი მთლიანი მხარდაჭერა უნდა იკისროს.²⁹⁵

რეჟიმის ფუნქციონირების შედეგად ზოგიერთი სახელმწიფო უფრო ძლიერდება, ზოგიერთი კი სუსტდება. მაგ., GATT რეჟიმის რადიკალი კრიტიკოსები მიიჩნევენ, რომ ამ რეჟიმის ლიბერალურმა პრინციპებმა და წესებმა ხელი შეუწყო განვითარებული სახელმწიფოების კიდევ უფრო გაძლიერებას, ხოლო სუსტები კვლავ უმწეო და დაქვემდებარებულ მდგომარეობაში დატოვა.

ბუნებრივია, არც ერთი საერთაშორისო რეჟიმი არ იქნება ისეთი, რომელშიც ყველა ბევრს მოიგებს, მაგრამ რეჟიმის პირობებისა და წესების შემუშავებისას ყველა მონაწილემ მაქსიმალურად უნდა გაითვალისწინოს საკუთარი და საერთო ინტერესები. პატარა, სუსტი სახელმწიფოსათვის ეს, ჩვეულებრივ, რთული ამოცანაა, მაგრამ რეგიონული (უსაფრთხოება, ეკოლოგია, ვაჭრობა და სხვა) ან ზოგიერთი მწვავე საერთაშორისო პრობლემის გამო შექმნილ რეჟიმებში სუსტ სახელმწიფოებს საკუთარი ინტერესების უზრუნველყოფა უფრო უადვილდებათ.

„დამოკრახილი მშვიდობის“ თეორია

უკვე არაერთგზის აღინიშნა, რომ მშვიდობის დამყარება, მშვიდობიანი საერთაშორისო ურთიერთობების დამკვიდრება, ომების თავიდან აცილება იყო და რჩება კაცობრიობის ერთ-ერთ მთავარ საზრუნავად. მშვიდობიანი საერთაშორისო პოლიტიკა განსაკუთრებით აძლევს ხელს პატარა, სუსტ ქვეყნებს, რომ-

²⁹⁵ ჰეგემონური რეჟიმების შესახებ იხ.: R.O. Keohane. After Hegemony. Princeton University Press, Princeton, 1984; S.D. Krasner. Structural Conflict. University of California Press, Berkeley, 1985.

ლებსაც ძალის პოლიტიკის ვითარებაში თითქმის მუდმივად საფრთხე ემუქრებათ და დღენიადაგ გადარჩენაზე უწევთ ფიქრი.

70-იანი წლებიდან საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიაში კვლავ გაცხოველდა დისკუსია მშვიდობის დამყარებისათვის აუცილებელ პირობათა შესახებ. თავის დროზე გერმანელმა ფილოსოფოსმა იმანუელ კანტმა წამოაყენა თეზისი, რომლის თანახმად კაცობრიობა აუცილებლად მივა საყოველთაო და მარადიულ მშვიდობამდე, ვინაიდან კაცობრიობის განვითარება საბოლოოდ რესპუბლიკური წესწყობილების საყოველთაო დამკვიდრებამდე უნდა მივიდეს. კანტის აზრით, მარადიული მშვიდობისათვის სამი პირობა უნდა არსებობდეს: 1. ყოველი სახელმწიფო რესპუბლიკა უნდა იყოს; 2. საერთაშორისო სამართალი თავისუფალი სახელმწიფოების ფედერალურ კავშირს უნდა ეფუძნებოდეს; 3. საერთაშორისო სამართალი უნდა გახდეს მსოფლიოს მოქალაქეობის სამართალი, რომელიც საყოველთაო სტუმართმოყვარეობის პირობებით შემოიფარგლება.²⁹⁶

გერმანელი ფილოსოფოსი, გეორგ ფრიდრიხ ჰეგელი ფიქრობდა, რომ სახელმწიფოთა ნებისმიერი კავშირი თუ კონფედერაცია უნდა გულისხმობდეს ყველა სახელმწიფოს მშვიდობიანი თანამშრომლობის სურვილს, რაც შეუძლებელია; ამიტომ, მისი აზრით, სინამდვილეში სახელმწიფოთა შორის უთანხმოება ომის საშუალებით გადაწყდება.²⁹⁷

კაცობრიობამ გასული საუკუნის მანძილზე თითქმის რევოლუციური გარდაქმნის გზა გაიარა და სამრეწველო საზოგადოების ფაზაში შევიდა. ინტელექტუალური, ტექნიკური, ეკონომიკური რევოლუციების შედეგად კაცობრიობა, როგორც ამას ბევრი (სენ-სიმონი, ო. კონტი, ჰ. სპენსერი და სხვები) წინასწარმეტყველებდა, თითქოს მშვიდობის გამეფების ეპოქაში უნდა შესულიყო. მაგრამ, როგორც ვხედავთ, ასე არ მომხდარა. ეს ასე რატომ არ მოხდა, ამაზე ოთხი პასუხი შეიძლება გაიცეს. კ. მარქსის აზრით, ვინაიდან საზოგადოება ექსპლუატაციაზეა დაფუძნებული, სამრეწველო საზოგადოებას მივყავართ წინააღმდეგობებამდე და კრიზისებამდე, რომლებიც რევოლუციებით და ომებით მთავრდება. თუ ადრე მარქსის პასუხი გამოსადეგი ჩანდა, უკანასკნელმა მოვლენებმა მისი სიმცდარე დაგ-

²⁹⁶ Трактаты о вечном мире. Изд. Соц-Экономической литературы. Москва, 1963, стр.157-165; გ. თევზაძე. იმანუელ კანტი. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1974, გვ.გვ. 133-139

²⁹⁷ Гегель, Сочинения, т. VII, М., 1934, p.351

ვიდასტურეს.

მეორე პასუხი შესაძლოა მოგვესმინა იოზეფ შუმპეტერისა და ტორსტენ ვებლენისაგან, რომლებიც გვეტყოდნენ, რომ ომები კაპიტალიზმის პირმშო კი არა, კაპიტალიზმის ჯერჯერობით არასაკმარისი განვითარების, მასში წინაკაპიტალისტური ფასეულობებისა და ჯგუფების არსებობის შედეგია.

რაიმონ არონი გვიპასუხებდა, რომ, პროგრესის მიუხედავად, ისტორიული პროცესი არ იცვლება და იგი იმპერიების, არმიებისა და გმირების დრამად რჩება, მაგრამ მომავალში, იარაღის სრულყოფის და ეკონომიკის განვითარების შედეგად, ომის შესაძლებლობები მინიმუმამდე შემცირდება.

მეოთხე პასუხი ფრიდრიხ ნიცშესი იქნებოდა, რომელიც იტყოდა, რომ თანამედროვე საზოგადოების უცილობელი ზვედრი, თანასწორობისა და მშვიდობისაკენ მისი სვლის გამო, ადამიანის დეგრადაცია და ისეთი ადამიანის ჩამოყალიბებაა, რომელსაც ომიც აღარ შეუძლია. ნიცშემ იწინასწარმეტყველა, რომ XX საუკუნე ომების საუკუნე იქნებოდა; ეს იქნებოდა რეაქცია იმ ადამიანებისა, რომლებიც დეკადანსის პროცესის შეჩერებას შეეცდებოდნენ.

მართლაც, XX საუკუნის ორი მსოფლიო ომი და ორი ტოტალიტარული იმპერიალიზმი ნიცშეს გამჭრიახობაზე მიგვითითებს, მაგრამ ისიც ხომ მართალია, რომ ორივე ტოტალიტარული იდეოლოგია და მათზე ამოზრდილი იმპერია დაიმსხვრა და მათ ნანგრევებზე ლიბერალური დემოკრატიის განვითარება მიმდინარეობს.²⁹⁸ ისიც სიმართლეა, რომ დასავლეთის ლიბერალურ-დემოკრატიულ სახელმწიფოებს შორის უკვე რამდენიმე ათწლეულია, რაც ურთიერთპატივისცემის, ეკონომიკური და პოლიტიკური თანამშრომლობის ვითარება ჩამოყალიბდა; ხომ არ არის ეს სწორედ ამ ქვეყნებში დამკვიდრებული დემოკრატიის შედეგი? იქნებ სწორედ ამგვარი გზა — ყველა სახელმწიფოში ლიბერალური დემოკრატიის დამკვიდრება — არის გზა მშვიდობიანი საერთაშორისო ურთიერთობებისაკენ, სადაც აღარ იქნებიან დიდი და პატარა, ძლიერი და სუსტი ქვეყნები? იქნებ კანტი მართალი იყო, როცა მომავალ მარადიულ მშვიდობაზე მიგვითითებდა?

80-იან წლებში ამერიკელი მეცნიერები, მაიკლ დოილი და ფრენსის ფუკუიამა შეეცადნენ იმის გარკვევას, დადგენას თუ

298 P. Hassner. Beyond the Three Traditions: The Philosophy of War and Peace in Historical Perspective. "International Affairs", Vol. 70, No. 4, October 1994, p. 750

ვინ იყო მართალი, კანტი თუ ჰეგელი?*

ცნობილია, რომ საბაზრო ეკონომიკის ქვეყნებში ეკონომიკური განვითარების შედეგად იქმნება და ძლიერდება საშუალო ფენა, მაღლდება განათლების დონე და ა.შ. საშუალო ფენა სისხლხორცეულად არის დაინტერესებული მშვიდობიანი ვითარებით, რომელშიც იგი გააგრძელებს ვაჭრობას, წარმოებას და საკუთარ სიმდიდრეს გაზრდის. ამიტომ საშუალო ფენა დაინტერესებულია მშვიდობით, საერთაშორისო თანამშრომლობით. დემოკრატიულ სახელმწიფოში, ამავე დროს, პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღების პროცესი ამ ქვეყნებში არ უწყობს ხელს უკიდურესი ნაციონალისტური, შოვინისტური თუ იმპერიალისტური პოლიტიკის დამკვიდრებას და საგარეო პოლიტიკაში ომის იდეის გაბატონებას. ეს განსაკუთრებით იტალიის დემოკრატიულ სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობების შესახებ, რომლებიც გამოირჩევა ურთიერთპატივისცემით, მჭიდრო ეკონომიკური და კულტურული თანამშრომლობით. უფრო მეტიც, დემოკრატიული ქვეყნები ე.წ. „მშვიდობის ზონასაც“ კი ქმნიან, რომელიც თანდათანობით ფართოვდება.

დემოკრატია შედარებით ახალი მოვლენაა, მაგრამ იგი საკმაოდ სწრაფად ვრცელდება. დემოკრატიის გავრცელების პროცესში იყო „შეჩერებები“ და უკან „დახვევებიც“. დღეს მსოფლიოს სახელმწიფოთა 40%-ზე მეტი დემოკრატიულია. ძალა და სიმდიდრე სწორედ დემოკრატიულ სახელმწიფოებშია თავმოყრილი. თუ პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ დემოკრატიული რეჟიმები თითქმის 30 სახელმწიფოში დამყარდა, მეორე მსოფლიო ომის წლებში მხოლოდ 12 დემოკრატიული ქვეყანა დარჩა. 60-იან წლებში მათი რიცხვი 37 იყო. უკანასკნელი ორი ათწლეულის მანძილზე დაიწყო დემოკრატიზაციის ახალი მძლავრი ტალღა, რომელსაც ბიძგი საბჭოური სოციალიზმის იდეების მარცხმა და საბჭოთა ბლოკისა და სსრკ-ის დაშლამ მისცა.

მ. დოილი შენიშნავს, რომ საერთაშორისო ურთიერთობები დაფუძნებულია ეროვნული უსაფრთხოებისა და ძალთა წონასწორობის კონცეფციებზე, მაგრამ ლიბერალური პრინციპები და ინსტიტუტები ცვლიან საერთაშორისო ურთიერთობათა ხსენებულ კონცეფციებს და ეს კარგად ჩანს ლიბერალურ-

* იხ.: M.W.Doyle. Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs. "Philosophy and Public Affairs", Vol.12, No. 3-4, Summer 1983, pts 1 and 2, pp.205-353; F.Fukuyama. The End of History. "National Interest", No.16, Summer 1989, pp.3-18; F.Fukuyama. The End of History and The Last Man. Avon Books, New York, 1992

დემოკრატიული სახელმწიფოების ურთიერთობებიდან.²⁹⁹ რეალისტები მიიჩნევენ, რომ, საერთაშორისო სისტემის შემადგენელი სახელმწიფოების შიდა პოლიტიკური განსხვავებების (ლიბერალური დემოკრატია, ტოტალიტარული რეჟიმი, მონარქია და ა.შ.) მიუხედავად, საერთაშორისო სისტემა ყოველთვის ერთი და იმავე წესების თანახმად ფუნქციონირებს. მისი ანარქიულობა და სახელმწიფოთა ბრძოლა ძალაუფლებისათვის ყოველთვის საერთაშორისო ურთიერთობათა განმსაზღვრელ ფაქტორად რჩება. სახელმწიფოთა შორის დამყარებული მშვიდობა, როგორც რ.არონი შენიშნავს, მხოლოდ სამი ტიპისა შეიძლება იყოს: იმპერიული, ჰეგემონური და ძალთა წონასწორობისა.³⁰⁰ რეალისტები მიიჩნევენ, რომ ლიბერალური სახელმწიფო ისევე აგრესიულია, როგორც ყველა დანარჩენი. მ.დოილის აზრით, ლიბერალური სახელმწიფო არალიბერალურის მიმართ შეიძლება აგრესიული იყოს, მაგრამ ლიბერალური სახელმწიფოები ერთმანეთთან, როგორც წესი, არ ომობენ.³⁰¹

თავის დროზე ედუარდ მორზმა, მოდერნიზაციისა და საგარეო პოლიტიკის ურთიერთმიმართებისადმი მიძღვნილ ცნობილ სტატიაში წარმოადგინა მოსაზრება, რომლის თანახმადაც მოდერნიზებული საზოგადოებების საგარეო პოლიტიკა ერთმანეთს წააგავს და არამოდერნიზებული საზოგადოებების საგარეო პოლიტიკისაგან კი განსხვავდება. მან აღნიშნა, რომ მოდერნიზებული საზოგადოებები თავიანთი საგარეო პოლიტიკის მიზნებში წინ წამოსწევენ სიმდიდრეს და კეთილდღეობას და არა — ძალაუფლებას. მოდერნიზებული საზოგადოებების ურთიერთქმედება უფრო ეკონომიკურ ხასიათს ატარებს. მოდერნიზაცია დემოკრატიზაციაზე მეტად ცვლის სახელმწიფოთა საგარეო პოლიტიკას, მის მიზნებს, საჯაროს ხდის პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღების პროცესს. მოდერნიზაციის შედეგად სახელმწიფოთა საგარეო პოლიტიკა თანამშრომლობისაკენ იხრება და კონფლიქტებს თავს არიდებს.³⁰²

მ. დოილს მიაჩნია, რომ ლიბერალური რეჟიმის მქონე სახელმწიფოების ურთიერთობებში არ არსებობს ძლიერი და სუსტი, აზრი ეკარგება ეროვნული ინტერესებისა და ძალთა წო-

299 M.W.Doyle. Kant, Liberal Legacies..., p.218

300 R.Aron. Peace and War..., p.151

301 M.W.Doyle..., p.225, p.326

302 E.L. Morse. Transformation of Foreign Policies: Modernization, Interdependence and Externalization. "World Politics", Vol. 23, No.3, 1970, pp.371-392

ნასწორობის პრინციპებს. თუ სახელმწიფოები მტკიცედ იცავენ ლიბერალურ პრინციპებს, მაშინ მათ შორის ურთიერთობებში ორმაგი სტანდარტი აღარ იქნება.³⁰³ დოილის აზრით, კანტი თავის წინასწარმეტყველებაში მართალი აღმოჩნდა; თუმცა „დემოკრატიულ მშვიდობამდე“ ჯერ კიდევ დიდი გზაა გასავლელი, საერთაშორისო მშვიდობა უტოპია აღარ არის და ლიბერალურმა სახელმწიფოებმა ერთმანეთთან ურთიერთობით ეს დაასაბუთეს.³⁰⁴

ამ საკითხის გამო დიდი დისკუსია იყო გამართული მ. დოილის სტატიაზე ადრე გამოქვეყნებულ რამდენიმე ნაშრომში. მათ შორის გამოირჩევა მ. სმოლისა და ჯ.დ. ზინგერის გამოკვლევა ომთან დემოკრატიული რეჟიმების მიმართების შესახებ.³⁰⁵ ეს ავტორები ამტკიცებენ, რომ, დემოკრატიული რეჟიმების „მშვიდობისმოყვარეობის“ შესახებ დამკვიდრებული შეხედულების მიუხედავად, დემოკრატიული სახელმწიფოები ისევე ხშირად ომობენ, როგორც ავტოკრატიული სახელმწიფოები. მართალია, მათ 1815-1965 წლებში მომხდარი ყველა ომი აქვთ გაანალიზებული და ზოგიერთი არგუმენტიც აქვთ შემოთავაზებული, მაგრამ ისინი მათდა უნებურად მაინც იძულებულნი არიან, აღიარონ, რომ დემოკრატიული რეჟიმები ერთმანეთს თითქმის არ ეომებიან. უკანასკნელ წლებში ამ საკითხის გამო დისკუსია კვლავ გაცხოველდა. ჯერ ჯ. ლევიმ დაუჭირა მხარი „დემოკრატიული მშვიდობის“ თეორიას და განაცხადა, რომ დემოკრატიულ რეჟიმებს შორის არსებული მშვიდობიანობა „საერთაშორისო პოლიტიკაში თითქმის კანონია“.³⁰⁶ შემდეგ მსგავსი აზრი დ. ლეიკმაც გამოთქვა.³⁰⁷ ამას მოჰყვა საპასუხო რეაქცია. ქ. ლეინმა განაცხადა, რომ საერთაშორისო მოვლენების პროგნოზისათვის დემოკრატიული მშვიდობის თეორიაზე მეტად რეალიზმია გამოსადეგი.³⁰⁸ თავის სტატიაში ლეინს მოჰყავს ისტორიიდან ცნობილი ოთხი შემთხვევა, როცა

303 M.W.Doyle..., p.345

304 M.W.Doyle..., p.349

305 M.Small, J.D.Singer. The War-Proneness of Democratic Regimes, 1816-1965. "Jerusalem Journal of International Relations", Vol.1, No.4, 1976, pp.50-69

306 J.S.Levy. Domestic Politics and War. "Journal of Interdisciplinary History", Vol.18, No.4, 1988, pp.653-673

307 D. Lake, Powerful Pacifists: Democratic States and War. "American Political Science Review". Vol.86, No.1, March, 1992, pp.34-37.

308 C.Layne. Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace. "International Security", Vol.19, No.2, Fall 1994, p.7

დემოკრატიულ სახელმწიფოებს ერთმანეთთან ომს არაფერი უკლდათ (აშშ და დიდი ბრიტანეთი 1861 წელს ტრენცის გამო; აშშ და დიდი ბრიტანეთი 1895-96 წწ. — ვენესუელის კრიზისი; საფრანგეთი და დიდი ბრიტანეთი 1898 წ. — ფაშოდას კრიზისი; საფრანგეთი და გერმანია 1923 წ. — რურის კრიზისი). ლეინის აზრით, ოთხივე შემთხვევაში ერთ-ერთი მხარე მზად იყო, ომი დაეწყო და თუ ომი არ დაიწყო, ეს მხოლოდ იმის გამო, რომ მონაწილე მხარეებთან ერთმა მხარემ უკან დაიხია. ლეინს მიაჩნია, რომ დემოკრატიული მშვიდობის თეორია მითია და მისი ჭეშმარიტებად გასაღება საერთაშორისო თეორიასა და პრაქტიკას მხოლოდ ავნებს.³⁰⁹ იმავე აზრს იზიარებს დ. სპირო და დემოკრატიული მშვიდობისა და რეალიზმის დაპირისპირებაში უპირატესობას რეალიზმს ანიჭებს.³¹⁰

ზოგიერთი ავტორის აზრით, თუ სახელმწიფოს შიგნით კონფლიქტური ვითარება დამკვიდრებული, მიღებული ნორმების მიხედვით მშვიდობიანი მოლაპარაკებების გზით განიმუხტება, იგივე უნდა მოხდეს ორ სახელმწიფოს შორის კონფლიქტური სიტუაციის შემთხვევაშიც. აქედან ამოიზრდება ე.წ. „დემოკრატიული მშვიდობა“, რადგან ზ.მაოზისა და ბ.რასეტის თანახმად, სახელმწიფოებს შიდა ქცევის ნორმები საგარეო ურთიერთობებზე გადააქვთ.³¹¹ ამ თეზისის წინააღმდეგაც ასევე ბევრი ავტორი ილაშქრებს.³¹²

დემოკრატიული მშვიდობის თაობაზე გაცხარებული დებატები შემთხვევითი არ არის. კაცობრიობის სანუკვარი ოცნება, დედამიწაზე მშვიდობა დამყარდეს, არასოდეს არ დამცხრალა და იგი დღეს ახალ ძალას იკრებს. თუ დემოკრატიული მშვიდობის თეორიის მომხრეები მართალნი არიან და ეს თეორია ჭეშმარიტად ასახავს თუნდაც დაწყებულ ტენდენციას, რომელიც კანტისეულ მარადიულ მშვიდობაში უნდა გადაიზარდოს, მაშინ ისტორიული განვითარება თვისებრივად ახალ საფეხურზე ავა და კაცობრიობას სრულიად განსხვავებულ ისტორიულ სინამდვილეში, მშვიდობიან მსოფლიოში მოუწევს ცხოვრება. თუ კანტი მართალი აღმოჩნდა, ამას განსაკუთრებული შედეგები

309 C.Layne..., p.46

310 D.E.Spiro. The Insignificance of the Liberal Peace. "International Security". Vol. 19, No.2, Fall 1994, pp. 50-86

311 Z.Maoz, B.M.Russet. Normative and Structural Causes of Democratic Peace, 1946-86. "American Political Science Review." 87, September 1993, p.625

312 იხ. მაგალითად, J.Gowa. Democratic States and International Disputes. "International Organization". Vol.49, No.3, Summer 1995, pp.511-522.

ექნება კაცობრიობისათვის.

სწორედ ამიტომ არის, რომ დემოკრატიული მშვიდობის თეორიის განხილვა უზარმაზარ ინტერესს იწვევს.* კამათში მონაწილე ორივე დაპირისპირებულ მხარეს თავიანთი პოზიციის გამამაგრებელი არგუმენტები მოჰყავს, მაგრამ არის საკითხები, რომლებიც დამაჯერებელი სახით ვერც ერთმა მხარემ ვერ წარმოადგინა და ამ თეორიას განაჩენი უკვე ისტორიამ უნდა გამოუტანოს. ერთი რამ კი თითქოს ახლოა ჭეშმარიტებასთან — ფესვგადგმული, „მონიფული“ დემოკრატიის მქონე სახელმწიფოებს აქამდე მართლაც ერთმანეთში არ უომიათ და ეს ფაქტი დემოკრატიული მშვიდობის თეორიის ყველაზე მნიშვნელოვანი და იმედისმომცემი არგუმენტია.

* დემოკრატიული მშვიდობის თეორიის საყურადღებო კრიტიკა მოცემულია რუსი ექსპერტების ნაშრომში: А. Цыганков, П. Цыганков. Кризис идеи «демократического мира». «Международные процессы», т. 3, № 3(9), Сентябрь-Октябрь 2005

VII. საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემა

საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბება

ქვეყანა ვისია? ყოველივე ჩემიაო, — ამბობს ოქრო. ყოველივე ჩემიაო, — იძახის ხმალი. ყოველსფერს ვიყიდო, — მოჰყვებს ოქრო. ყოველსფერს ხელში ვიგდებო, — იძახის ხმალი. ვითამ ეგრეა? არა მგონია. ჩვენის ფიქრით, თავმონონებულს ოქროს და გაზვიადებულს ხმალს, ამ ორს პატიოსანს მეტოქეს, დაჰვინწყებიათ, რომ ქვეყანაზედ მაგათ გარდა არის ერთი კიდევ რაღაცა, რომელსაც, თუ არა პირველი, უკანასკნელი ადგილი არ უჭირავს ქვეყნის განაწილებაში. მართალია, ის ერთი რაღაცა ქედმოხრილია. ჩუმი, ნუნარი, უწყინარი, ტანად მრუდე, მაგრამ გულით მართალი და პირად ბრწყინვალეა. იგი ხმაამოუღებელივ, ხმაგაკმედილი, ფეხმძიმედ დაიარება ქვეყანაზედ: არცა ჰყვებს, არც ბაქიაობს, არც არავის ერჩის, არც არავის ეცილება და საქმობს თავის-თავად დინჯად, აუშფოთებლად, სულ მუდამ და დაუძინებელივ. იმას რომ ერთს ბენო ხანს ჩასთვლიმოს, არც ოქროსლა ექმნება რამე სასყიდავი და არც ხმალს მოსატაცებელი. იმას რომ ერთს ბენო ხანს ჩასთვლიმოს-მეთქი, არ ვიცი ქვეყანას რა დაემართებოდა, თუნდა ოქროს მთები იდგეს და ხმლების ტყეები. უიმისოდ ოქროს ქვეყანაზედ მოედანი არა აქვს და არც თითონ ძალოვან ხმალს დიდი და ხანგრძლივი მანძილი. ის ერთი რაღაც — გუთანია.

ილია

საერთაშორისო პოლიტიკა არ შეიძლება განხილულ იქნეს ეკონომიკის ასპექტების ცოდნის გარეშე, ხოლო თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობები გულისხმობს როგორც საერთაშორისო პოლიტიკურ, კულტურულ და სხვა სახის, ასევე, თუ პირველ რიგში არა, ეკონომიკურ ურთიერთობებსაც.

საერთაშორისო ეკონომიკა შეიძლება აღქმულ იქნეს როგორც ცალკე, დამოუკიდებლად მოქმედი სისტემა, თავისი სა-

კუთარი კანონებითა და წესებით, მაგრამ იგი ისე მჭიდროდ არის დაკავშირებული, გადახლართული საერთაშორისო პოლიტიკურ სისტემასთან, რომ თავის უმთავრეს, განმსაზღვრელ ასპექტებში მათი ერთმანეთისაგან გამორჩევაც კი ძნელდება. საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემა ხშირად დამოუკიდებელ მოვლენად გვეჩვენება, რომელსაც საკუთარი სტრუქტურა და დინამიკა ახასიათებს. კაპიტალი, ადამიანების მოთხოვნილებებსა და სურვილებთან ერთად, ამ დინამიკის ძირითადი წყარო, ხოლო შრომის საერთაშორისო დანაწილება მისი ფუნდამენტური სტრუქტურაა. საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემას ანუ მსოფლიო მეურნეობას, მეტად რთული და დინამიკური ისტორია აქვს, რომლის გენერატორები იყო: მოსახლეობის რიცხვის ზრდა, ტექნიკური და ტექნოლოგიური სიახლეები, კლასობრივი ბრძოლა, პოლიტიკური ორგანიზაციის დახვეწა და ეკონომიკური თეორიის განვითარება. თავისი განვითარების მანძილზე საერთაშორისო ეკონომიკურმა სისტემამ შექმნა უზარმაზარი სიმდიდრე, უზრუნველყო მილიარდობით ადამიანი საცხოვრებელით, სურსათით, სამუშაო ადგილებით, უამრავი სხვადასხვა ნივთითა და მომსახურებით, რომელთა მხოლოდ ჩამოთვლასაც რამდენიმე სქელი ტომი დასჭირდებოდა. საერთაშორისო ეკონომიკამ თავისი განვითარების მანძილზე წარმოშვა არა მხოლოდ ძლიერი ეროვნული ეკონომიკები, არამედ მათ შორის ეკონომიკური კავშირებიც წარმოქმნა და გააღრმავა, საერთაშორისო ეკონომიკური კავშირების რთული სისტემა და, პირველ რიგში, საერთაშორისო ვაჭრობა კაცობრიობის არსებობის აუცილებელ და განუყოფელ პირობად აქცია. საერთაშორისო ეკონომიკურმა პროცესებმა მოგვცა ჭეშმარიტად გლობალური ეკონომიკა, რომლის ფონზე საერთაშორისო პოლიტიკური სისტემა ჯერ კიდევ საკმაოდ „განუვითარებელი“ და დანაწევრებული მოჩანს. საერთაშორისო კაპიტალი კი, როგორც რ.მარი შენიშნავს, სულ უფრო დამოუკიდებელი ხდება სახელმწიფოთა ინტერესებისაგან.³¹³

ეკონომიკის გლობალიზაციისა და საერთაშორისო ეკონომიკური პროცესების ინტენსიფიცირების მიუხედავად, ეროვნული ეკონომიკები მაინც რჩება საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის მთავარ შემადგენელ ელემენტებად. სახელმწიფოთა ეკონომიკური შესაძლებლობები და ძლიერება პირველხარისხოვან მნიშვნელობას იძენს და თვით საერთაშორისო

³¹³ R.Murray. The Internationalization of Capital and the Nation State. "New Left Review", 67, 1971, pp.104-109

პოლიტიკა მნიშვნელოვანწილად ეკონომიკური პოლიტიკაა. დღეს ბევრი ფიქრობს, რომ უკვე დროა, ერთმანეთისგან აღარ გავმიჯნოთ საერთაშორისო ეკონომიკური და პოლიტიკური სისტემები, რადგან საერთაშორისო ეკონომიკა უკიდურესად გადახლართულია სახელმწიფოთა სტრუქტურებთან და ძალაუფლებისა და უსაფრთხოების დინამიკასთან, ისევე როგორც სახელმწიფო სისტემებია გადახლართული საწარმოო სტრუქტურებთან, მოხმარებასთან, სიმდიდრის დინამიკასთან. მაგრამ ისიც უნდა ვაღიაროთ, რომ დღეს ორივე სისტემას საკუთარი სტრუქტურა და დინამიკა ახასიათებს. თეორიულ ლიტერატურაში დიდი დისკუსია მიმდინარეობს იმის თაობაზე, თუ რომელ სისტემას მივაკუთვნოთ უპირატესობა, რომელია განმსაზღვრელი და ა.შ.

მსოფლიო ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბების პროცესი იმავე კაპიტალიზმის განვითარების პროცესია. XIX საუკუნეში, როცა კაპიტალიზმის განვითარება დაჩქარდა და დიდი ბრიტანეთის ბატონობის პირობებში ე.წ. „თავისუფალი ვაჭრობის“ სისტემა ფუნქციონირებდა, საფუძველი ჩაეყარა მსოფლიო ეკონომიკურ სისტემასაც. კაპიტალიზმის განვითარება იმავე საბაზრო ეკონომიკის განვითარება იყო, მაგრამ საბაზრო ეკონომიკა არც ეროვნული და არც საერთაშორისო მასშტაბით თავისთავად, ავტომატურად ვერ განვითარდებოდა, ამისათვის ზოგიერთი სხვა პირობა რომ არ შექმნილიყო. ერთ-ერთი ასეთი პირობა იყო ლიბერალური სახელმწიფოს ჩამოყალიბება. სახელმწიფო საშინაო და საერთაშორისო პოლიტიკის შემქმნელი და წარმმართველია. ტრადიციული მარქსისტული შეხედულება, რომლის თანახმად სახელმწიფო მხოლოდ მმართველი კლასის ინსტრუმენტად არის წარმოდგენილი, რა თქმა უნდა, მეტად პრიმიტიულია.

სახელმწიფოები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან წარმო-

* სწორედ საერთაშორისო პოლიტიკური და ეკონომიკური პროცესების ურთიერთქმედების ინტენსიფიკაციის გამო იწყებს 70-იანი წლებიდან აღორძინებას საერთაშორისო ურთიერთობათა პოლიტიკური ეკონომია. ამ დისციპლინის აღორძინებას საფუძვლად დაედო ორი ურთიერთდაკავშირებული მოვლენა. ერთი ის, რომ გაჩნდა უფსკრული პოლიტიკური და ეკონომიკური პროცესების აბსტრაქტულ მოვლენებს, რეალურ პოლიტიკასა და ეკონომიკას შორის — თეორია დაშორდა სინამდვილეს. მეორე მიზეზი იყო ის, რომ ამ დროისათვის ეკონომიკური პრობლემები ძალიან პოლიტიზირებული გახდა, ხოლო პოლიტიკური სისტემები, თავის მხრივ, სულ უფრო და უფრო განიცდიდნენ ეკონომიზაციას. მდიდარ და ღარიბ ქვეყნებს შორის გაზრდილმა უფსკრულმა, გლობალური პრობლემების წინა პლანზე წამოწევამ, ახალი ეკონომიკური წესრიგის შექმნის მოთხოვნებმა მკვეთრად გაზარდა ინტერესი საერთაშორისო ურთიერთობათა პოლიტიკური ეკონომიის მიმართ.

შობის პირობებით, განვითარების თავისებურებებით, იდეოლოგიითა და პოლიტიკური კულტურით. დასავლეთის სახელმწიფოები XIX საუკუნეში ორი პოლიტიკური კულტურის — ნაციონალიზმის და ლიბერალიზმის — გავლენას განიცდიდნენ. ნაციონალიზმის ბაზაზე აღმოცენებული სახელმწიფო უფრო მილიტარიზებულია, რომელშიც სახელმწიფოს გავლენა დიდია ცხოვრების ყველა სფეროში, ეკონომიკის ათვლით. ნაციონალისტურ სახელმწიფოში სამხედრო ელიტა საშინაო და საგარეო პოლიტიკის განსაზღვრასა და რეალიზაციაში მნიშვნელოვან (შეიძლება გადამწყვეტ) როლს ასრულებს. ლიბერალური სახელმწიფო კი მოწოდებულია, მფარველობა გაუწიოს საკუთრებასა და ადამიანის უფლებებთან დაკავშირებულ საქმეებს. ამიტომ ნამდვილი ლიბერალური სახელმწიფო მინიმალურად ერევა ეკონომიკურ საქმიანობაში, მისი მთავარი ფუნქცია სამართლიანი და ეფექტიანი კანონების დაწესება და მათი დაცვაა. ჩრდილოეთ ამერიკისა და დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოები წარმოიქმნა ნაციონალიზმისა და ლიბერალიზმის ჭიდილში. პრუსია უფრო ნაციონალისტური სახელმწიფოს ტიპისა იყო, ხოლო აშშ ლიბერალური სახელმწიფო გახდა. აშშ-ში ფედერალური მთავრობა მინიმალურად ერეოდა სოციალურ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში (მხოლოდ 1929-1933 წწ. „დიდი დეპრესიის“ დროს ფედერალური მთავრობა საფუძვლიანად პირველად ჩაერია სოციალურ-ეკონომიკურ საკითხებში). დიდი ბრიტანეთის, XIX საუკუნის უძლიერესი სახელმწიფოს, ეკონომიკა აგრეთვე ლიბერალიზმის პირობებში ვითარდებოდა. იგივე ხდებოდა დასავლეთ ევროპის ბევრ სხვა ქვეყანაშიც.

XIX საუკუნეში საერთაშორისო ურთიერთობები, საერთაშორისო სისტემაში შედარებითი წესრიგი ოთხ ინსტიტუტზე იყო დაფუძნებული: 1. ძალთა წონასწორობის სისტემაზე; 2. ოქროს საერთაშორისო სტანდარტზე; 3. თვითრეგულირებად ბაზარზე და 4. ლიბერალურ სახელმწიფოზე. აქედან ორი ინსტიტუტი ეკონომიკურია, ხოლო დანარჩენი ორი — პოლიტიკური, ორი ეროვნული მასშტაბისაა და ორიც — საერთაშორისო. 1815-1914 წლების პერიოდი, როცა ზემოთ ხსენებული ოთხი ინსტიტუტი ფუნქციონირებდა, „100-წლიანი მშვიდობის“ ხანად არის ცნობილი, რადგან დროის ამ მონაკვეთში დიდი, გამანადგურებელი ომი არ მომხდარა. საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობები რომ მოშლილიყო, მშვიდობას მხოლოდ ძალთა წონასწორობის მექანიზმი ვერ უზ-

რუნველყოფდა.³¹⁴ იმდროინდელი მსოფლიოს წამყვანი ქვეყნები, რომლებშიც საბაზრო ეკონომიკა ვითარდებოდა და ლიბერალური სახელმწიფო ინსტიტუტები მტკიცდებოდა, მშვიდობით იყვნენ დაინტერესებულნი, რადგან ეკონომიკური აღმავლობა მხოლოდ მშვიდობის პირობებში იყო შესაძლებელი. იყო აგრეთვე კიდევ ერთი ფაქტორი, — აღნიშნავს კ. პოლანი, — რომელიც თითქოს უზილავი იყო, მაგრამ სწორედ მისი წყალობით მოხერხდა იმდროინდელი მსოფლიოს პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სტრუქტურებს შორის ხიდის გადგმა. ამან დიდი წვლილი შეიტანა მშვიდობის შენარჩუნებაში — ეს ფაქტორი საერთაშორისო ფინანსები, საერთაშორისო ბანკები იყო.³¹⁵ საერთაშორისო ვაჭრობას მშვიდობა სჭირდებოდა. დიდი ომის პირობებში საერთაშორისო სავალუტო ურთიერთობებიც მოიშლებოდა და ამიტომ იმდროინდელი მსოფლიოს უძლიერესი სახელმწიფოები, რომელთა ეკონომიკა დინამიკურად ვითარდებოდა, ყველაფერს აკეთებდნენ იმისათვის, რომ დიდი მასშტაბის ომი თავიდან აეცილებინათ. ასე რომ, ეკონომიკური ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციამ ხელი შეუწყო საერთაშორისო მშვიდობის შენარჩუნებას.

როცა კოლონიებისათვის ბრძოლა უკიდურესად გამწვავდა და წამყვანი ქვეყნები მტრულ დაჯგუფებებად დაიყო, ძალთა წონასწორობაც მოიშალა და საერთაშორისო ეკონომიკური კავშირებიც ძალზე შესუსტდა. ფუნქციონირებდა მხოლოდ ოქროს სტანდარტი, რაც საკმარისი არ აღმოჩნდა მშვიდობისა და საერთაშორისო სისტემაში სტაბილურობის შენარჩუნებისათვის.

საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის განხილვისას არ შეიძლება მოკლედ არ შევეხოთ იმპერიალიზმის საკითხს, რადგან მას არა მხოლოდ შემეცნებითი, არამედ იდეოლოგიური მნიშვნელობაც აქვს. ეროვნულ (სახელმწიფო) საზღვრებს გარეთ სხვა ხალხებზე ბატონობა არის ისტორიული მოვლენა, რომელსაც იმპერიალიზმს ან კოლონიალიზმს უწოდებენ.³¹⁶ იმპერიების გადაშენებისა და ყოფილი კოლონიების სუვერენულ

³¹⁴ K.Polanyi. The Great Transformation. Beacon Press, Beacon Hill, Boston, 1957, p.4

³¹⁵ K.Polanyi....., pp.9-10

³¹⁶ იმპერიალიზმისა და იმპერიების შესახებ იხ. M. Doyle. Empires. Cornell University Press, Ithaca and London, 1986; J.Lichtheim. Imperialism. New York, Praeger, 1971; B.J.Cohen. The Question of Imperialism. New York, Basic Books, 1973; E.M.Winslow. The Pattern of Imperialism. New York, Columbia University Press, 1948.

სახელმწიფოებად გადაქცევის შემდეგ ხშირად რჩება ეკონომიკური ურთიერთობები, რომლებიც უზილავ ან აშკარა ეკონომიკურ ან პოლიტიკურ დომინირებას, ბატონობას გულისხმობენ. ამ ახალი ტიპის ბატონობას უწოდებენ ნეოიმპერიალიზმს ან ნეოკოლონიალიზმს. რა არის იმპერიალიზმი? იგი ეკონომიკური მიზეზებით არის გამოწვეული თუ წმინდა პოლიტიკური უპირატესობის შედეგია? იმპერიალიზმში რომ ძლიერი ეკონომიკური კომპონენტია — ეს უცილობელი ფაქტია.

კოლონიებისათვის და მსოფლიოს გადანაწილებისათვის ბრძოლამ, პირველი მსოფლიო ომის წინა პერიოდში წამყვან კაპიტალისტურ სახელმწიფოებს შორის ანტაგონიზმმა მკვეთრათა განსაკუთრებული ყურადღება მიიქცია, რადგან იმპერიალიზმისა და კაპიტალისტური განვითარების გვერდი-გვერდ სვლამ უამრავი თეორიული და პრაქტიკული პრობლემა წარმოშვა. მთავარი იმის დადგენა იყო, თუ რა კავშირშია იმპერიალიზმი კაპიტალიზმის განვითარებასთან. კარლ კაუცკის აზრით, იმპერიალიზმი მაღალგანვითარებული სამრეწველო კაპიტალიზმის პროდუქტია და მისი არსი ისაა, რომ ყოველი სამრეწველო კაპიტალისტური ქვეყანა საკუთარი მრეწველობის მოთხოვნილებების გამო „იძულებულია“, დაიმატოს ან დაიმორჩილოს აგრარული ქვეყნები განუზრჩევლად იმისა, რომელი ხალხებით არიან ისინი დასახლებულნი. კაუცკი ხაზს უსვამდა ანექსიისაკენ სწრაფვას, პოლიტიკურ მხარეს. მისთვის იმპერიალიზმი, პირველ ყოვლისა, პოლიტიკური მოვლენაა. ვლენინისაგან განსხვავებით, კაუცკი იმპერიალიზმში არ ხედავდა კაპიტალიზმის განსაკუთრებულ ფაზას. კაუცკის მიაჩნდა, რომ მომავალში კაპიტალიზმი „ულტრაკაპიტალიზმში“ გადავა, როცა კარტელების პოლიტიკა იმპერიალისტური ქვეყნების საგარეო პოლიტიკაზე გავრცელდება. საერთაშორისო მასშტაბით გაერთიანებული საფინანსო კაპიტალის მიერ მსოფლიოს ერთობლივი ექსპლუატაცია მოხსნის ეროვნულ საფინანსო კაპიტალებს შორის მეტოქეობას. ამ გზით, კაუცკის თანახმად, კაპიტალიზმი მიაღწევს თავისი განვითარების უმაღლეს, საბოლოო დონეს, რის შედეგადაც პროლეტარიატი განახორციელებს თავის საბოლოო მიზანს. როგორც ვხედავთ, კაუცკის კონცეფციაში მოცემულია კაპიტალისა და სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციის სურათი.

კიდევ ორმა ავტორმა სცადა იმპერიალიზმის არსში ჩანვდომა. ერთი იყო რუდოლფ ჰილფერდინგი (II ინტერნაციონალის ავსტრიელი თეორეტიკოსი), რომელმაც ამ საკითხს მიუძღვნა თავისი წიგნი „ფინანსური კაპიტალი“, ხოლო მეორე ინგ-

ლისელი ჯ.ჰობსონია, რომლის წიგნი „იმპერიალიზმი“ დღესაც არ მოძველებულა.³¹⁷ ვ.ლენინმა თავის გახმაურებულ შრომაში „იმპერიალიზმი, როგორც კაპიტალიზმის უმაღლესი სტადია“ ორივესაგან ბევრი რამ ისესხა.³¹⁸ 1917 წელს ლენინის მიერ იმპერიალიზმის შესახებ გამოცემული შრომა იყო არა მხოლოდ პოლემიკა სხვა მარქსისტებთან, არამედ კაპიტალისტური მსოფლიო მეურნეობის მარქსისტული კრიტიკის სინთეზიც. საკუთარი პოზიციის გასამაგრებლად, ლენინმა მარქსიზმი შიდა ეკონომიკის თეორიიდან კაპიტალისტურ ქვეყნებს შორის საერთაშორისო პოლიტიკურ ურთიერთობათა თეორიაში „გადაიყვანა“. ლენინის ზოგადი იდეა, ასეთია: რადგან კაპიტალისტური ქვეყნები სხვადასხვა ტემპებით ვითარდებიან და კაპიტალიც ასევე უთანაბროდ გროვდება, ამიტომ საერთაშორისო სისტემა არ შეიძლება იყოს სტაბილური (ან თუ იქნება, მხოლოდ მოკლე დროით). კაუცკის „ულტრაიმპერიალიზმის“ დოქტრინის საპირისპიროდ, ლენინი ამტკიცებდა, რომ კაპიტალისტურ სახელმწიფოებს შორის ნებისმიერი კავშირი დროებითია და ძალთა „წამიერ“ წონასწორობას ასახავს. კაპიტალისტურ ქვეყნებს შორის უთანაბრო განვითარება იწვევს კონფლიქტებს კოლონიური ტერიტორიების გამო. ეს მარქსის თეორიაში შეტანილი შესწორებაა. ლენინმა მარქსის „ინტერნაციონალიზაცია“ მოახდინა. მარქსის მიხედვით, თუ კაპიტალიზმის დროს საზოგადოებრივი კლასები ისტორიული პროცესის მთავარი მონაწილეები არიან, ლენინმა მონაწილეების როლში გამოიყვანა ეროვნული სახელმწიფოები, რომლებიც ეკონომიკური აუცილებლობიდან გამომდინარე მოქმედებენ. აქედან გამომდის, რომ, საერთაშორისო კაპიტალიზმის ეკონომიკური ეფექტიანობის მიუხედავად, იგი პოლიტიკურად არასტაბილურია და ომების სისტემას წარმოადგენს. ლენინის მიერ რეფორმირებული მარქსიზმი თითქმის ჩვენთვის ცნობილ პოლიტიკური რეალიზმის დოქტრინას დაემგვანა. ორივე თეორიის მიხედვით სახელმწიფოები სიმდიდრისა და ძალაუფლებისათვის იბრძვიან, მაგრამ ადამიანის მოტივაციაზე, სახელმწიფოს თეორიასა და საერთაშორისო სისტემის არსზე შექმნილი სხვადასხვა შეხედულებებიდან გამომდინარე, ორივე თეორიის წანამძღვრები სხვადასხ-

317 Дж. Гобсон. Империализм. Ленинград, 1927 (J.A.Hobson. Imperialism: A Study. Ann Arbor, University of Michigan, 1965)

318 ვ.ი.ლენინი. თხზულებანი. გამოცემა მეოთხე. ტ.22, სახელგამი. თბილისი, 1951, გვ. 231-384

ვაა. მარქსისტული გაგებით, ადამიანის ბუნება კაპიტალიზმის პირობებში „დამთმობი“ ხდება და კორუმპირებას იოლად დაჰყვება, მაგრამ სოციალიზმმა შეიძლება იგი გამოასწოროს. რეალისტები კი მიიჩნევენ, რომ პოლიტიკური კონფლიქტი ადამიანის ბუნებიდან გამომდინარეობს. მარქსისტების აზრით, სახელმწიფო, გაბატონებული ეკონომიკური კლასის მსახურია, რეალისტები კი სახელმწიფოს უფრო ავტონომიურ წარმონაქმნად განიხილავენ, რომელსაც ეროვნული ინტერესების დაცვის ფუნქცია აკისრია და იგი მხოლოდ რომელიმე კლასის განსაკუთრებულ ინტერესებამდე არ დაიყვანება.

ისევე როგორც ლიბერალიზმმა და ნაციონალიზმმა, მარქსიზმმაც მნიშვნელოვანი განვითარება ჰპოვა. მასში ორი ძირითადი მიმართულებაა. ერთი სოციალ-დემოკრატიის ევოლუციური მარქსიზმია, რომელიც ე. ბერნშტეინისა და კ.კაუცკის სახელებთანაა დაკავშირებული და თანამედროვე ეტაპზე ლიბერალიზმის ეგალიტარული ფორმებისაგან თითქმის არც განირჩევა, მეორე კი, რევოლუციური, ლენინისეული მარქსიზმია.

ავსტრიელი ეკონომისტის იოზეფ შუმპეტერის (1883-1950წწ.) შრომაში „იმპერიალიზმი და საზოგადოებრივი კლასები“ ის აზრია გატარებული, რომ კაპიტალიზმი და აგრესია ერთმანეთს არ ეთანხმება.³¹⁹ კაპიტალიზმის პირობებში სასაქონლო ურთიერთობები აყალიბებენ პიროვნების ახალ ტიპს, რომელიც, მისი აგრესიული წინამორბედებისაგან განსხვავებით, ცდილობს, თავისი პრობლემები მშვიდობიანად გადაწყვიტოს, კეთილდღეობას მიაღწიოს გაცვლის, პატიოსანი გარიგების გზით და არა ძალადობით, როგორც ეს ფეოდალიზმის დროს იყო. ამიტომაც, შუმპეტერის აზრით, არ არის მართებული, კაპიტალისტური ეკონომიკური ურთიერთობებიდან იმპერიალისტური პოლიტიკის „გამოყვანა“, როგორც ამას მარქსისტები აკეთებენ. იმპერიალისტური პოლიტიკა კაპიტალიზმის მაღალი განვითარების, მისი „გადამნიჭების“ შედეგი კი არ არის, არამედ, პირიქით, მისი არასაკმარისი განვითარებისა და მომავალში, შუმპეტერის აზრით, იგი, ეტყობა, გაქრება კიდეც.

იმპერიალიზმის თემა აქტუალური დარჩა საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიისა და პრაქტიკისათვის და ეს არც არის გასაკვირი, რადგან საერთაშორისო სისტემა, რომელშიაც სახელმწიფოთა სამხედრო-ეკონომიკური შესაძლებლობები და

319 J.A.Schumpeter. Imperialism and Social Classes. Meridian, New York, 1951.

ძალის პოლიტიკა განსაზღვრავენ თითქმის ყველაფერს, იმპერიალისტური მისწრაფებებისათვის ყოველთვის ხელსაყრელი გარემო იქნება. დღეს იმპერიალიზმი უფრო შენიღბულია და უმეტესწილად ეკონომიკური მექანიზმის გამოყენებით ხორციელდება. ამიტომაც მას ხშირად ნეორეალიზმს, არაფორმალურ იმპერიალიზმს და ნეოკოლონიალიზმს უწოდებენ. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ტერმინი „იმპერიალიზმი“ იმდენად მოარული გახდა და ისე ხშირად გამოიყენება პოლიტიკური პროპაგანდისათვის, რომ იაფფასიან და ემოციურ სტერეოტიპად იქცა; და ეს გარემოება კი იმპერიალიზმის კვლევისას ობიექტურ, მეცნიერულ ანალიზს აფერხებს.

XX საუკუნის თითქმის მთელი პირველი ნახევრის მანძილზე საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემა, ისევე როგორც პოლიტიკური სისტემა, უმძიმეს კრიზისში აღმოჩნდა. მიმდინარე საუკუნის მეორე ნახევარი კი ამ სისტემის სწრაფი განვითარების, შიდასისტემური კავშირებისა და პროცესების დინამიზმისა და განმტკიცების ეპოქად იქცა. საერთაშორისო ეკონომიკურმა სისტემამ, რომლის საფუძველს შრომის საერთაშორისო დანაწილება და მკვეთრად გაზრდილი საერთაშორისო ვაჭრობა წარმოადგენს, სწორედ მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში მიიღო ჭეშმარიტად გლობალური განზომილება.

საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის ქვესისტემები

საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემაში მიმდინარე პროცესების, კონფლიქტებისა და თანამშრომლობის მიზეზებისა და შედეგების ანალიზის მიზნით, ამერიკელი ეკონომისტი ჯონ სპირო გვთავაზობს ხსენებულ სისტემაში სამი შემადგენელი ქვესისტემის (დასავლეთის ანუ ურთიერთდამოკიდებულების, ჩრდილოეთ-სამხრეთისა და აღმოსავლეთ-დასავლეთის) გამოყოფას.³²⁰ გლობალური სისტემის ამგვარად დანაწევრება ასე თუ ისე პირობითია, რადგან ქვესისტემები ერთმანეთისაგან გამოყოფილნი, იზოლირებულნი არ არიან, მაგრამ პოლიტიკური და ეკონომიკური პროცესები და მოვლენები თითოეულ ქვესისტემაში მაინც სპეციფიკურია.

დასავლეთის ქვესისტემა. ეს ქვესისტემა მოიცავს ჩრდილოეთ ამერიკის, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისა და იაპონიის მაღალგანვითარებულ საბაზრო ეკონომიკას. მასში შემავალი სახელმწიფოები არიან მსოფლიოში ყველაზე მაღალ-

320 J.E.Spero. The Politics of International Economic Relations. Fourth Edition. St.Martin's Press, New York, 1990, p.11

განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნები, რომლებიც უამრავი ეკონომიკური, სავაჭრო, საფინანსო, ტექნოლოგიური და სხვა კავშირით ყველაზე მეტად არიან ერთმანეთთან დაკავშირებულნი. მათ შორის ცხოველი ურთიერთობა განვითარდა და ჩამოყალიბდა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ. ამაში უდიდესი როლი შეასრულა ე.წ. ბრეტონ-ვუდსის სავალუტო-საფინანსო სისტემამ და ვაჭრობისა და ტარიფების თაობაზე დადებულმა ზოგადმა ხელშეკრულებამ (GATT), ორმა საერთაშორისო რეჟიმმა, რომლებიც ამერიკულ დოლარზე, ამერიკულ ეკონომიკურ და სამხედრო ჰეგემონობაზე იყო დაფუძნებული. ორივე ხსენებულმა რეჟიმმა ხელი შეუწყო ამ ქვესისტემის სახელმწიფოებში ეკონომიკურ აღმავლობას, წარმოების გაშლას, ექსპორტის ზრდას, ტექნოლოგიურ პროგრესს და ა.შ. ამან საერთაშორისო საფინანსო და სავაჭრო აქტივობა, საფინანსო ბაზრების ინტერნაციონალიზაცია, საერთაშორისო ვაჭრობის ლიბერალიზაცია, წარმოების ინტერნაციონალიზაცია და, როგორც ყოველი ამის შედეგი, ხსენებულ სახელმწიფოთა ურთიერთდამოკიდებულება მოიტანა. ამ ქვესისტემის შიგნით ჩამოყალიბდა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა ინტეგრაცია. ამჟამად ჩრდილოეთ ამერიკის ქვეყნების ინტეგრაციაც (NAFTA)* პირველ ნაბიჯებს დგამს.

მკვეთრად გაზრდილმა ურთიერთდამოკიდებულებამ და ინტეგრაციამ, მართალია, კეთილდღეობა მოუტანა ამ პროცესში ჩართულ სახელმწიფოებს, მაგრამ მათ გარკვეული ეკონომიკური და პოლიტიკური პრობლემებიც შეუქმნა. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ქვესისტემაში მოქცეული ქვეყნების ურთიერთდამოკიდებულების გამო განვითარებული ეროვნული ეკონომიკა სხვა მონაწილეთა ეკონომიკური პოლიტიკისა და ვითარების მიმართ მეტად მგრძნობიარეა. ერთი ქვეყნის მონეტარულ, სავაჭრო და დაბანდებათა პოლიტიკაში მომხდარი ცვლილებები უშუალო გავლენას ახდენს სხვა მონაწილეთა იმავე სფეროებზე. უარყოფითი მოვლენები ამ შემთხვევაში საზღვრებს არ ცნობენ — უმუშევრობა, წარმოების დაცემა და სხვა მოვლენები ქვესისტემის ერთი ქვეყნიდან მეორეში პრაქტიკულად დაუბრკოლებლად გადადის და ამ ქვეყნების ეკონომიკა გარეშე ზეგავლენების მიმართ გახსნილია. ქვეყნებს შიგნით ურთულეს ეკონომიკურ და სოციალურ პრობლემებს ურთიერთდამოკიდებულებით გამოწვეული არანაკლებ რთული ახალი

* North American Free Trade Agreement (ჩრდილო ამერიკის თავისუფალი ვაჭრობის ხელშეკრულება)

პრობლემები ემატება. ქვეყნების მთავრობები ძალიან ხშირად დგანან ურთულესი არჩევნის წინაშე; რომელ პოლიტიკას მიანიჭონ უპირატესობა, განირონ საშინაო ინტერესები თუ, პირიქით, საერთაშორისო კონტაქტები შეამცირონ, რაც ურთიერთდამოკიდებულების პირობებში ისედაც ძნელია. ეროვნული ეკონომიკის მართვა ამგვარ პირობებში რთულ პრობლემებს ქმნის, რასაც ის გარემოებაც ემატება, რომ ურთიერთდამოკიდებულება პოლიტიკურ სუვერენიტეტსაც ზღუდავს. ამიტომ, ეროვნული მთავრობების წინაშე მდგომი ურთულესი პრობლემა არის ეროვნული და „გუნდური“ ინტერესების ისეთი შეხამება, რომელიც ოპტიმალური იქნებოდა როგორც ცალკეული ქვეყნებისათვის, ასევე მათი პარტნიორებისათვის.³²¹ ურთიერთდამოკიდებულება გაღრმავდა, ინტეგრაციის პროცესმა გაუსწრო მისი კონტროლისა და მართვისათვის აუცილებელი გამოცდილების დაგროვების პროცესს.

ჩრდილოეთ-სამხრეთის ქვესისტემა. ამ ქვესისტემაში მკაფიოდ გამოხატული დაპირისპირება და დაქვემდებარება შეინიშნება განვითარებულ და ე.წ. განვითარებად ქვეყნებს შორის.* თუ დასავლეთის ქვესისტემაში დაახლოებით ერთნაირი განვითარების დონის სახელმწიფოებია წარმოდგენილი, ჩრდილოეთ-სამხრეთის ქვესისტემაში განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების ურთიერთობა ძალზე განსხვავებული დონეების მქონე ქვეყნებს გულისხმობს. ერთ სულზე ერთობლივი ეროვნული პროდუქტის მაჩვენებლის, ტექნოლოგიური და სხვა მახასიათებლების მიხედვით, ამ ქვესისტემაში, ყველაზე განვითარებული ქვეყნებიდან ყველაზე ჩამორჩენილ ქვეყნებამდე, ყველანაირი უკიდურესობაა წარმოდგენილი. სამწუხაროდ, ეს სხვაობა, (ზოგის თქმით კი — უფსკრული) კიდევ უფრო ღრმავდება.

ამ ქვესისტემის მთავარი თავისებურება დაქვემდებარებაა, რაც ნიშნავს უთანასწორო ეკონომიკურ ურთიერთობებს და ბაზრის კონიუნქტურის მიმართ ძალზე განსხვავებულ მგრძნობიარობას. თუ დასავლეთის ქვესისტემაში გაბატონებული

³²¹ J.Dutheil de la Rochele. Toward a Federal Europe. In: "The European Community in the 1990s." B.Roberts, D.Roberts, W.Veit (Eds.). Berg, New York, 1991, p.20

* ამ ქვესისტემის შესახებ დაწვრილებით იხ. Joan E. Spero, Jeffrey A. Hart. The Politics of International Economic Relations. Fifth Edition. St. Martin's Press, New York, 1997, pp. 149-248; David N. Balaam, Michael Veseth. Introduction to International Political Economy. Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ, 1996, pp. 311-337

ურთიერთდამოკიდებულება სიმეტრიულია, ამ ქვესისტემაში გაბატონებული დაქვემდებარება ასიმეტრიული ხასიათისაა.

დაქვემდებარება სხვადასხვა ფორმით გვევლინება. პირველ ყოვლისა, დაქვემდებარება აშკარად მოჩანს განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებს შორის ვაჭრობაში. განვითარებადი სახელმწიფოების უმრავლესობა, არასაკმარისი ეკონომიკური განვითარების გამო, მცირე, არატყევადი შიდა ბაზრის მქონეა, მათი მეურნეობა და ექსპორტი არ არის დივერსიფიცირებული. ამიტომ ისინი დიდად არიან დამოკიდებულნი „ჩრდილოეთის“ განვითარებული ქვეყნების მძლავრ, ტყვად შიდა ბაზრებზე, მათი მოსახლეობის მაღალ მსყიდველობით უნარზე. ამის გამო „სამხრეთის“ განვითარებადი ქვეყნები თითქმის მთლიანად დამოკიდებულნი არიან განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ვითარებაზე, რომელიც იმპორტზე განვითარებული ქვეყნების მოთხოვნილებას განსაზღვრავს. ეს იმპორტი კი იმავე სასიცოცხლო მნიშვნელობის ექსპორტია განვითარებადი ქვეყნებისათვის, რომლებიც, როგორც წესი, მინერალურ და სასოფლო-სამეურნეო ნედლეულს, ნახევარფაბრიკატებსა და ზოგიერთი სახეობის სამრეწველო პროდუქციას ყიდნიან. განვითარებადი ქვეყნების არსებობა თითქმის მთლიანად მათ ექსპორტზეა დამოკიდებული, ეს ექსპორტი კი მთლიანად დამოკიდებულია განვითარებული ქვეყნების მოთხოვნილებაზე. თუ განვითარებადმა ქვეყანამ ვერ მოახერხა თავისი ძირითადი საექსპორტო პროდუქციის გაყიდვა, მისი ეკონომიკური მდგომარეობა მკვეთრად გაუარესდება, კატასტროფულიც კი გახდება. განვითარებადი ქვეყნების ექსპორტით მიღებული შემოსავლის ორი მესამედიდან სამ მეოთხედამდე ნაწილს სულ რამდენიმე დასახელების ტრადიციული პროდუქტია (მინერალები, სასოფლო-სამეურნეო ნედლეული და ა.შ.) ქმნის. თუ ამ პროდუქციის რეალიზება ვერ მოხერხდა, ექსპორტიორი ქვეყანა კატასტროფულ მდგომარეობაში აღმოჩნდება.

დაქვემდებარება ვლინდება კაპიტალდაბანდებათა სფეროშიც. განვითარებადი ქვეყნების ეკონომიკაში კაპიტალდაბანდებათა მოცულობის მნიშვნელოვანი ან უდიდესი ნაწილი განვითარებულ ქვეყნებზე მოდის. ეს კაპიტალდაბანდებანი, ბუნებრივია, მიედინება იმ დარგებში, რომლებშიც ტექნოლოგიური პროგრესი, თანამედროვე სამრეწველო განვითარება შესაძლებელია; და აქვე უნდა ვიგულისხმოთ საექსპორტო დარგები, ე.ი. მიმღები ქვეყნების ეკონომიკის საკვანძო, სასიცოცხლო სფეროები. მაშასადამე, მიმღები ქვეყანა დაქვემდებარებულია განვითარებულ ქვეყნებზე, საიდანაც შე-

მოდის მისი ეკონომიკისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობის მქონე ინვესტიციები.

დაქვემდებარების კიდევ ერთი ფორმაა საფინანსო დაქვემდებარება. იგი იმაში გამოიხატება, რომ სუსტად განვითარებული ქვეყანა საფინანსო დახმარებას იღებს საერთაშორისო სავალუტო ფონდიდან, რომელიც სესხისა თუ დახმარების მიმღები ქვეყნის საშინაო თუ საგარეო ეკონომიკურ პოლიტიკაზე გავლენის მოხდენის უფლებას იტოვებს.³²² განვითარებადი, სუსტი ქვეყნები სესხებს აგრეთვე განვითარებული ქვეყნების კერძო კომერციული ბანკებისაგან იღებენ. ამ სესხების მოცულობა დღეს 700 მლრდ. დოლარს აღემატება.

განვითარებადი ქვეყნების ზემოთ ამოთვლილი სამივე სახის ეკონომიკური დაქვემდებარება კიდევ უფრო ღრმავდება განვითარებულ ქვეყნებთან კულტურული კავშირებისა და შეთანხმებების, არაფორმალური პოლიტიკური კავშირების, სამხედრო კავშირების მეშვეობით. ეკონომიკური დაქვემდებარება, საესეებით გასაგებია, პოლიტიკური გავლენისა და დაქვემდებარების წანამძღვარი და მიზეზი ხდება. დაქვემდებარების ქვესისტემაში დაქვემდებარებული ქვეყნების ბედს, ფაქტობრივად, განვითარებული ქვეყნები წყვეტენ.

აღმოსავლეთ-დასავლეთის ქვესისტემა. ხსენებული ქვესისტემა უკვე, ფაქტობრივად, აღარ არსებობს ე.წ. სოციალისტური ბანაკის დაშლისა და მის ყოფილ წევრთა უმრავლესობის მიერ საბაზრო ეკონომიკის მშენებლობაზე გადასვლის გამო. ინტერესს მოკლებული არ იქნება გავიხსენოთ ამ ქვესისტემის თავისებურებები და მისი კვდომის მიზეზები. ეს ქვესისტემა რიგი გარემოების გამო ყველაზე თავისებურია. პირველ ყოვლისა, ამ ქვესისტემაში შემავალი პარტნიორები ორ სხვადასხვა და დაპირისპირებულ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ბანაკს წარმოადგენდნენ.* ერთ ბანაკში გაბატონებული იყო საბაზრო ეკონომიკა, ხოლო მეორეში — ე.წ. გეგმიანი ეკონომიკა, რომელშიც უარყოფილი იყო კერძო საკუთრების განმსაზღვრელი მნიშვნელობა ეკონომიკური განვითარებისათვის. ამ ორი პარტნიორის, მაღალგანვითარებული დასავლეთისა და კომუნისტური აღმოსავლეთის (სსრკ, ჩინეთი, დანარჩენი სოციალისტური ქვეყნები) ეკონომიკური ურთიერთობები არ იყო მაინ-

322 J.E.Spero....., p.14

* ამ ქვესისტემის შესახებ დანწილებით იხ. Joan E. Spero, Jeffrey A. Hart. The Politics of International Economic Relations. Fifth Edition. St. Martin's Press, New York, 1997, pp.316-366

ცადამაინც ინტენსიური (პრაქტიკულად მხოლოდ ვაჭრობდნენ) და მთელი რიგი სპეციფიკური თავისებურებებით ხასიათდებოდა. სოციალისტური ქვეყნები არ მონაწილეობდნენ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის, მსოფლიო ბანკის, ვაჭრობისა და ტარიფების შესახებ ზოგადი შეთანხმებით გათვალისწინებულ საქმიანობაში. ერთ-ერთი პარტნიორი, აღმოსავლეთი, ცდილობდა იზოლირებული დარჩენილიყო და დასავლეთთან ეკონომიკური ურთიერთობა გარკვეულ, აღმოსავლეთისათვის მისაღებ ჩარჩოებში განეხორციელებინა.

სოციალისტურ აღმოსავლეთს 80-იანი წლების მიწურულსა და 90-იანი წლების დასაწყისში ბოლო მოეღო (მართალია, ორ ქვეყანაში, კუბასა და ჩრდილოეთ კორეაში, კიდევ ცდილობენ ძველებურად ცხოვრებას, მაგრამ ამ მცდელობას მომავალი არა აქვს). ყოფილი სოციალისტური ქვეყნები (მათი რიცხვი კი გაიზარდა სსრკ-ის დაშლის შემდეგ) დაადგნენ საბაზრო ეკონომიკის შექმნის რთულ გზას. ფაქტობრივად, ისინი ჩრდილოეთ-სამხრეთის ქვესისტემის ურთიერთობათა მონაწილენი ხდებიან. ზოგიერთმა მათგანმა (ჩეხეთი, უნგრეთი, ესტონეთი, ლატვია, ლიტვა, სლოვენია, ხორვატია, ბულგარეთი, რუმინეთი), რეალურად „ჩრდილოეთში“ ამოყო თავი. რუსეთიც ცდილობს განვითარებული ქვეყნების რაზმში დაიმკვიდროს თავი. დანარჩენი ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკებისათვის „სამხრეთიდან“ „ჩრდილოეთში“ გადასვლა ადვილი ნამდვილად ვერ იქნება, ტრანსფორმაცია ამ ქვეყნებისაგან უაღრესად დიდ ძალისხმევასა და მეტად გონივრულ სტრატეგიას მოითხოვს. ისინი, როგორც ჩანს, დიდხანს დარჩებიან „სამხრეთში“. აქედან გამომდინარე ყველა შედეგით. აღმოსავლეთის სახელმწიფოთა რეინტეგრირება მსოფლიოს კაპიტალისტურ მეურნეობაში ჩვენი ეპოქის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან, რთულ და დრამატულ პრობლემას წარმოადგენს.³²³

ცალკე უნდა ითქვას ისეთ მძლავრ ინტეგრაციულ წარმონაქმნზე, როგორიც ევროპის კავშირია. ამ გაერთიანების დიპლომატიური განვითარება არა მხოლოდ აღაფრთოვანებს ყველას, ვინც იმედოვნებს, რომ კაცობრიობა ინტეგრაციის გზით ომებს თავს დააღწევს და ღირსეულ ერთა ოჯახს შექმნის, არამედ მსოფლიოს სხვა რეგიონებსაც შემდგომი განვითარების მოდელად ესახებათ.

ევროპის კავშირს საერთაშორისო ურთიერთობათა განვი-

323 R.G.Kayser. Eastern Europe and the Soviet Union. In: "Sea-Changes: American Foreign Policy in a World Transformed." N.X.Rizopoulos (Ed.) Council of Foreign Relations Press, New York, 1990, pp.29-31.

თარების თვალთაკუთხით ორი მეტად მნიშვნელოვანი თავისებურება აქვს. პირველ ყოვლისა, იგი საერთაშორისო საზოგადოების „მაცივილიზებული“ ფაქტორის სახით გვევლინება. ევროპის კავშირი აგებულია დემოკრატიულ საერთო ფასეულობებსა და პრინციპებზე და მის საზღვრებში აღარ ბატონობენ მილიტარიზმი და ნაციონალიზმი. ევროპის კავშირი წარმოადგენს „უსაფრთხოების თანამეგობრობას“, რომლის წევრები ძალას პოლიტიკის ლეგიტიმურ ინსტრუმენტად აღარ განიხილავენ. ევროპის კავშირის მეორე თავისებურება მის „სამოქალაქო ძალაშია“, რაც პოლიტიკური ცივილიზაციის ახალ საფეხურზე ასვლას ნიშნავს. ევროპის სახელმწიფოები აღარ არიან ძალთა წონასწორობის მექანიზმის მონაწილეები ერთმანეთთან ურთიერთობებში და არც იმპერიულ წარმონაქმნს წარმოადგენენ. კავშირის წევრებს „საერთო პასუხისმგებლობის“ პრინციპი კრავს და კავშირის შიგნით გაბატონებული ფასეულობები და პრინციპები მართლაც უფრო „მაღალი“, ცივილიზებული ურთიერთობების საფუძველია.*

ევროპის კავშირს საერთაშორისო პოლიტიკაში საკუთარი ინტერესების დაცვისათვის სათანადო სამხედრო ძალა არ გააჩნია და ბევრი ექსპერტის აზრით, ეს გარემოება ახალი გლობალური საფრთხეებისა და გამოწვევების პირობებში ევროპის კავშირის ძირითად სისუსტედ უნდა მივიჩნიოთ. ევროპის კავშირის საერთაშორისო ურთიერთობებში შემდგომ როლსა და ხასიათს ტრანსატლანტიკური ურთიერთობებისა (აშშ-ევროპა) და ნატო-ს მომავალი განსაზღვრავს.

ევროპის კავშირი მსოფლიოს ერთ-ერთი ძალის პოლუსად ჯერ არ ქცეულა. შესაძლოა ეს მალე მოხდეს და მაშინ ხსენებული კავშირის როლი და ადგილი საერთაშორისო ურთიერთობებში კიდევ უფრო გამოკვეთილი გახდება.

დღეს ტერმინი „გლობალიზაცია“ ისე ხშირად გამოიყენება, რომ იგი უკვე საკმაოდ გაცვეთილ და ზოგჯერ, კონკრეტულ შინაარსს მოკლებულ ცნებად გვეჩვენება. ყველა თანამედროვე პროცესს გლობალიზაციას უკავშირებენ და ამ უკანასკნელით ხსნიან. გლობალიზაცია, ლამის, საგინებელ სიტყვად იქცა. ყოველ შემთხვევაში, ბევრისთვის იგი უარყოფითი ემოციების გამომწვევია.

ბევრისათვის გლობალიზაციის არსი გლობალურ ეკონომი-

* ევროპის კავშირის ადგილისა და როლის შესახებ საერთაშორისო ურთიერთობებში იხ.: International Relations and the European Union. Edited by Christopher Hill and Michael Smith. Oxford University Press, Oxford, 2005.

კურ ინტეგრაციაში მდგომარეობს და ისინი გლობალიზაციის ძირითად მიზეზს ეკონომიკურ პროცესებში ხედავენ. მართლაც, გლობალური საფინანსო ბაზრები, მრავალეროვანი კორპორაციები და პირდაპირი საგარეო ინვესტიციები გლობალიზაციის უტყუარი ნიშნებია, მაგრამ გლობალიზაცია იმავდროულად გარკვეული სოციალური პროცესების ჯგუფია, რომლებიც თანამედროვე სოციალურ გარემოს გლობალურად აქცევენ. ამავე დროს არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ გლობალიზაცია ერთსა და იმავე დროს არის პროცესი, პირობა, სისტემა, ფაქტორი და ეპოქა. ამიტომ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ გლობალიზაციის პროცესს უფრო ღრმა გლობალიზაციისკენ მივყავართ.

რამ დააჩქარა გლობალიზაციის პროცესი და რამ შესძინა ჩვენ სოციალურ გარემოს გლობალური განზომილება? პირველ ყოვლისა, თანამედროვე ინფორმაციული ტექნოლოგიის, კომუნიკაციის საშუალებებისა და ტრანსპორტის დაჩქარებულმა განვითარებამ. სწორედ ამან დააჩქარა ეკონომიკური ინტეგრაცია და ურთიერთდამოკიდებულების გაღრმავება გლობალური მასშტაბით.* გლობალიზაციისთვის დამახასიათებელია საერთაშორისო ვაჭრობის გაზრდილი დონე, საერთაშორისო საფინანსო ნაკადების გაზრდილი რიცხვი და მოცულობა, პირდაპირი საგარეო ინვესტირების სწრაფი ზრდა, ადამიანთა გლობალურ დონეზე გადაადგილების სწრაფი ზრდა, ახალი სოციალური კავშირების გაჩენა, კულტურის „პროდუქტების“ საერთაშორისო გავრცელების გაზრდილი მასშტაბი, ახალი ტრანსნაციონალური ელიტის წარმოშობა, სახელმწიფოთა სუვერენიტეტის როლის შესუსტება.

გლობალიზაცია კიდევ უფრო გაღრმავდება, თუნდაც, საბაზრო ეკონომიკის დინამიზმისა და ტექნოლოგიური პროგრესის გამო. გლობალიზაციის პროცესი აჩქარებს ცვლილებებს კაცობრიობის ეკონომიკურ, სოციალურ, კულტურულ და რა თქმა უნდა, პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ცვლილებები კი დესტაბილიზაციის წყარო და მიზეზია. გლობალიზაცია ბუნებრივი პროცესია. მას მოაქვს პოზიტიური ცვლილებები, ცხოვრების ზოგიერთ სფეროში გაუმჯობესება, მაგრამ ამავე დროს ბევრისათვის იგი არასასურველი ცვლილებების და მიუღებელი ცხოვრების წესისა თუ ფასეულობების დამკვიდრების მიზეზია და ძალზე უარყოფით მოვლენად განიხილება.

* გლობალიზაციის შესახებ იხ. პოლ ჰერსტი, გრემ ტომპსონი. გლობალიზაცია. კრიტიკული ანალიზი. დიოგენე, თბილისი, 2005; Manfred B. Steger. Globalization: A Very Short Introduction. Oxford University Press, Oxford, 2003

თუ ლიბერალები გლობალიზაციას ბუნებრივ, პროგრესულ მოვლენად განიხილავენ და მისგან საბოლოო ჯამში საყოველთაო კეთილდღეობას მოელიან, რადიკალები გლობალიზაციაში კაპიტალისტური ექსპლოატაციის კიდევ უფრო მაღალ დონეს ხედავენ. რეალისტების შეხედულებით, გლობალიზაციის პროცესი უთანაბრობით ხასიათდება, რაც გულისხმობს გარკვეული ჯგუფების თუ საზოგადოებების ძლიერებისა და გავლენის გაზრდას დანარჩენების ხარჯზე. ეს კი საერთაშორისო ურთიერთობების სფეროში გარკვეული სახელმწიფოების გაძლიერებას, ხოლო სხვათა შესუსტებასაც გულისხმობს. გლობალიზაცია მსოფლიოს თითქოს უფრო მშვიდობიანს ხდის, მაგრამ საერთაშორისო ურთიერთობების სფეროში თანამედროვე სახელმწიფოებისათვის საკუთარი ინტერესების დაცვის პრობლემას კიდევ უფრო ართულებს.

საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის სამი მოდელი

საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემა ანუ მსოფლიო მეურნეობა, საერთაშორისო პოლიტიკური სისტემის მსგავსად, შეიძლება რამდენიმე განსხვავებული მოდელის, კონცეფციის მეშვეობით განვიხილოთ. ისინი, რა თქმა უნდა, სინამდვილის ძლიერ გამარტივებული, იდეალური მოდელია.

ლიბერალიზმი. ეკონომიკური ლიბერალიზმი, პირველ ყოვლისა, დაკავშირებულია ადამ სმიტისა და დევიდ რიკარდოს მოძღვრებასთან.* აღსანიშნავია, რომ კლასიკური ლიბერალიზმი და ის, რასაც დღეს დასავლეთში ლიბერალიზმს უწოდებენ, ერთი და იგივე არ არის.³²⁴ ნამდვილი (კლასიკური) ლიბერალიზმის მიხედვით, ეკონომიკაში თავისუფალი ბაზარი უნდა ბატონობდეს და მთავრობა რაც შეიძლება ნაკლებად უნდა ერეოდეს ეკონომიკურ პროცესებში. თანამედროვე ლიბერალები კი, პირიქით, მთავრობების აქტიურ ჩარევას მოითხოვენ ეკონომიკაში. ამიტომ, კლასიკური, ნამდვილი ლიბერალები დღეს კონსერვატორებად იწოდებიან.

ლიბერალიზმის კონცეფცია საყოველთაოდ ცნობილია —

* ლიბერალიზმი ყველაზე მეტად დაკავშირებულია დ. იუმის, ა. სმიტის, ჯ. ბენტამის, დ. რიკარდოს, ფ. ბასტიას და ჯ.ს. მილის შეხედულებებთან.

³²⁴ L. Fon Mizes. Liberalism in the Classical Tradition. The Foundation of Economic Education, Inc., New York, 1985, p.2

ეკონომიკაში მთავრობის ჩარევა, ნებისთი თუ უნებლიეთ, ზღუდავს საბაზრო ძალებს და ხელს უშლის ეკონომიკის ეფექტიან ფუნქციონირებას. ამიტომ, მთავრობის ამოცანა ბაზრის ნორმალური ფუნქციონირებისათვის საჭირო აუცილებელი პირობების უზრუნველყოფაა. საერთაშორისო დონეზეც, ლიბერალიზმის კონცეფციის თანახმად, იგივე უნდა ხდებოდეს — სახელმწიფოთა შორის ეკონომიკურ ურთიერთობებში უნდა ბატონობდეს თავისუფალი საბაზრო ურთიერთობები, ხოლო მთავრობები ნაკლებად უნდა ერეოდნენ საერთაშორისო ბაზრის ფუნქციონირებაში. ამავე დროს, სხვადასხვა ეროვნული ვალუტის გაცვლის დასარეგულირებლად მათ გარკვეული ნესები და ნორმები (ე.წ. „საერთაშორისო რეჟიმი“) უნდა დაამკვიდრონ და „უსამართლოდ“ არ დაუშვან რომელიმე ქვეყნის, ან ქვეყნის შიგნით არსებული ჯგუფის „დაჩაგრვა“ საერთაშორისო კონკურენციის შედეგად.

ლიბერალიზმი „თავისუფალი ვაჭრობის“ სახელით არის ცნობილი. შეუზღუდავი თავისუფალი საერთაშორისო ვაჭრობა, ლიბერალების აზრით, წარმოშობს ინტერესთა ჰარმონიას, საერთაშორისო წონასწორობას და ყველა მონაწილე საბოლოოდ მოგებული რჩება. ნებისმიერი ჩარევა ამ ბუნებრივ პროცესში არც ცალკეულ ქვეყანას ნაადგება და არც მთლიანად საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემას. ლიბერალიზმის თანახმად, ეკონომიკა და პოლიტიკა სხვადასხვა სფეროებია, მაგრამ, ბაზარი თუ ნორმალურად ფუნქციონირებს, პოლიტიკური კონფლიქტებისათვის მიზეზებიც აღარ რჩება, რადგან ყველა კმაყოფილია.

თანამედროვე საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემაში, ლიბერალური ეკონომიკური ურთიერთობების პირობებში, სუვერენული სახელმწიფო ანაქრონიზმად უნდა იქცეს, რადგან ურთიერთდამოკიდებულების, კომუნიკაციებისა და ტრანსპორტის რევოლუციის, სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციის პირობებში სახელმწიფოთა საზღვრებს ფუნქცია და მნიშვნელობა ეკარგება. ამის შესაბამისად, მომავლის უმთავრესი პრობლემა იქნება კონფლიქტი ნაციონალიზმის პოლიტიკურ ძალებსა და იმ ეკონომიკურ ძალებს შორის, რომლებიც მსოფლიოს ინტეგრაციაზე „მუშაობს“. ზოგიერთი ლიბერალი ფიქრობს, რომ, ნაციონალიზმის ამჟამინდელი გავრცელებისა და გაძლიერების მიუხედავად, დროთა განმავლობაში ინტეგრაციის ეკონომიკური ძალები „გადაწონიან“ პოლიტიკურს და საბოლოოდ მსოფლიოს ფედერალური მთავრობა

გაჩნდება.³²⁵ მართალია, ლიბერალიზმის ყველა მიმდევარი ამგვარ უკიდურეს შეხედულებამდე არ მიდის და მსოფლიო მთავრობის შექმნის პერსპექტივას უარყოფს, მაგრამ ისინი არ ცდებიან, როცა მსოფლიო მეურნეობის ინტერნაციონალიზაციას მომხდარ ფაქტად მიიჩნევენ. მართლაც, დღეს ვერავინ ურყოფს იმას, რომ ისტორიაში პირველად წარმოება, მარკეტინგი და კაპიტალდაბანდებები არა მხოლოდ იზოლირებულ ეროვნულ მეურნეობებში არის ორგანიზებული, არამედ მსოფლიო მასშტაბით. ტრანსნაციონალური კორპორაციები თავიანთ მრავალმხრივ საქმიანობაში (წარმოება, ბაზრები, ნედლეულით და მუშახელით უზრუნველყოფა) სულ უფრო ნაკლებ ყურადღებას აქცევენ სახელმწიფოთა საზღვრებს.* ლიბერალიზმის თანახმად, ეროვნული მეურნეობები ეკონომიკური ურთიერთდაქვემდებარებისა და ურთიერთდამოკიდებულების ისეთ „ობობას ქსელშია“ გაბმული, რომლიდანაც თავის დაღწევა საკუთარი მოსახლეობის კეთილდღეობისათვის დიდი ზიანის მიუყენებლად უკვე აღარ შეუძლიათ და მათგან ეროვნული მეურნეობები ხომ მნიშვნელოვან ეკონომიკურ უპირატესობებს ღებულობენ. ქვეყნის მოქალაქეები თავიანთ ეკონომიკურ კეთილდღეობას, ეროვნული ავტონომიისა თუ სხვა ეროვნული მიზნების მიღწევის მოტივით, უარეს პირობებზე აღარ გაცვლიან. ეს ტენდენცია უკვე გამოიკვეთა დასავლეთ ევროპაში და მსოფლიოს ზოგიერთ სხვა ნაწილშიც იგივე შეიმჩნევა. ეკონომიკური მიზნები და ინტერესები უკვე საზოგადოების უმნიშვნელოვანეს მიზნებსა და ინტერესებს წარმოადგენს. სრული დასაქმება, რეგიონული განვითარება და ეკონომიკური კეთილდღეობის სხვა მიზნები პოლიტიკური ხელმძღვანელობის უმნიშვნელოვანეს ამოცანებად იქცა. ლიბერალები მიიჩნევენ, რომ ხსენებული მიზნების მიღწევა მხოლოდ მსოფლიო ეკონომიკაში ინტეგრირებით, მასში აქტიური მონაწილეობით არის შესაძლებელი.

ტრანსნაციონალური კორპორაციები ისეთივე ძლიერი

³²⁵ H.G. Johnson. International Economic Questions Facing Britain, the United States, and Canada in the 1970's. British-North American Research Association, June 1970, p.24

* მსოფლიო მეურნეობის ინტერნაციონალიზაციისა და სუვერენული სახელმწიფოს ადგილისა და როლის დაკნინების შესახებ თანამედროვე ეკონომიკურ სისტემაში იხ.: R. Vernon. Sovereignty at Bay. New York, Basic Books, 1971; V. Cable. The Diminished Nation - State: A Study in the Loss of Economic Power. "Daedalus", Vol. 124, N2, Spring 1995, pp.23-53; S.Strange. The Defective State. "Daedalus", Vol. 124, N2, Spring 1995, pp. 55-74

(ზოგჯერ უფრო ძლიერნიც!) არიან, როგორც ეროვნული სახელმწიფოები. ამ კორპორაციებს ყოველთვის შეუძლიათ, წარმოება ქვეყნიდან გაიტანონ და ამ შემთხვევაში სახელმწიფო დასაქმების, მსოფლიო ბაზარზე გასვლის, შემოსავლის მხრივ დიდად წააგებს. ეს კორპორაციები უკვე იმდენად დამოუკიდებელ ძალად იქცნენ, რომ საერთაშორისო პოლიტიკურ პროცესებზეც დიდი გავლენის მოხდენა შეუძლიათ.

მოქალაქეთა ეკონომიკური და სოციალური მოთხოვნილებები კი ისე იზრდება, რომ მთავრობებს სხვა არაფერი დარჩენიათ, თუ არა ის, რომ ეკონომიკური რაციონალურობისა და ეფექტიანობის ძალებს დაექვემდებარონ. ამ პროცესში ჩამორჩენილი, ღარიბი ქვეყნები კაპიტალის, ტექნოლოგიის, მართვის გამოცდილების „იმპორტის“ მეშვეობით შეძლებენ საკუთარი აღმავლობისთვის ხელის შეწყობას. ერთი სიტყვით, ლიბერალიზმი, თავისუფალი ვაჭრობა საყოველთაო აღმავლობის, მთელი საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის მონაწილეთა კეთილდღეობის საწინდრად და აუცილებელ პირობად არის მიჩნეული.

სტრუქტურალიზმი და დაქვემდებარება. სტრუქტურალიზმი ძალიან ახლოს დგას მარქსიზმის ეკონომიკურ მსოფლმხედველობასთან. სტრუქტურალიზმის თანახმად, ლიბერალური კაპიტალისტური მსოფლიო ეკონომიკა ხელს უწყობს განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებს შორის არსებულ სხვაობათა შენარჩუნებას და აფერხებს განვითარებადი ქვეყნების ეკონომიკურ აღმავლობას. სტრუქტურალიზმის სკოლის შეხედულებათა მიხედვით, თავისუფალი ვაჭრობა XIX საუკუნეში, მართალია, ხელს უწყობდა მსოფლიო ეკონომიკური სისტემის განვითარებას, მაგრამ, თანამედროვე ეტაპზე ამ ფუნქციას ვეღარ ასრულებს, რადგანაც ეკონომიკურად ჩამორჩენილი სახელმწიფოების დღევანდელი მდგომარეობა უკიდურესად მძიმეა დემოგრაფიული, სოციალური, ეკონომიკური (ნატურალური სოფლის მეურნეობა, ჩამორჩენილი სამეურნეო სტრუქტურა და ა.შ.) თავისებურებების გამო. ისინი თავიანთი მეურნეობის სტრუქტურის ხასიათით განვითარებული კაპიტალისტური სახელმწიფოებისაგან იმდენად განსხვავდებიან, რომ თავისუფალი ვაჭრობის პირობებში ეკონომიკურ წინსვლას ვერ ახერხებენ; თანამედროვე საერთაშორისო ვაჭრობის პირობები და მექანიზმები კი იმგვარია, რომ ჩამორჩენილი ეკონომიკური სტრუქტურის მქონე ქვეყნები, რომლებიც მსოფლიო ეკონომიკის პერიფერიას წარმოადგენენ, თავიანთ გარიყულობას და ჩამორჩენილობას ვერ დაძლევენ, თუ სტრუქტურული ტრანსფორმაცია ვერ შეძლეს. ეს ტრანსფორმაცია უნდა

განხორციელებულიყო ჩამორჩენილი ქვეყნების შიგნით და არა მსოფლიო ეკონომიკური სისტემის დონეზე. 60-იან წლებში ნათელი გახდა, რომ ეს ქვეყნები ამ ამოცანას ვერ დაძლევენ; მაშინ სტრუქტურალიზმის ნიალიდან ამოიზარდა უფრო რადიკალური თეორიები, რომელთა შორის ყველაზე გავლენიანი ამჟამადაც ე.წ. „დაქვემდებარების“ თეორიაა. იგი ლათინურ ამერიკაში რადიკალმა ეკონომისტებმა და პოლიტოლოგებმა შეიმუშავეს*.

დაქვემდებარების თეორია არა მხოლოდ მეცნიერული ანალიზის საყურადღებო ცდაა, არამედ იგი მძლავრი იდეოლოგიური იარაღიც აღმოჩნდა სუსტად განვითარებული ქვეყნებისათვის ახალი ეკონომიკური წესრიგის დამკვიდრებისა და მათ მიერ გარკვეული ეკონომიკური და სავაჭრო შეღავათების მოპოვებისათვის ბრძოლაში.

დასავლეთის სამრეწველო ქვეყნებმა და იაპონიამ ეკონომიკური განვითარების გზაზე მრავალი სიძნელე გადალახეს, მაგრამ მათი განვითარების პროცესი შედარებით ხანგრძლივი იყო. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაწყებულმა დეკოლონიზაციის პროცესმა კი ათობით ახალგაზრდა სუვერენული სახელმწიფო წარმოქმნა, რომლებიც სოციალური და ეკონომიკური ჩამორჩენილობის პირობებში აღმოჩნდნენ, მაგრამ სწრაფი განვითარების სურვილი ჰქონდათ. ამგვარი ქვეყნებისათვის დასავლეთში შეიმუშავეს განვითარების თეორიები, რომელთა უმრავლესობა ამოდიოდა იმ მოსაზრებიდან, რომ ეკონომიკური ჩამორჩენილობა კულტურული ჩამორჩენილობის შედეგია და მოდერნიზაციას ამ ქვეყნებში გაბატონებული რელიგიურ-კულტურული ტრადიციები უშლის ხელს. ჩამორჩენილ ქვეყნებს ხსენებული თეორიები და დასავლეთის რეკომენდაციები თუნდაც იმიტომ არ აკმაყოფილებდა, რომ ამ გზით განვითარებას დიდი დრო დაჭირდებოდა.

დაქვემდებარების თეორიის ავტორებმა და მათმა მიმ-

* დაქვემდებარების თეორიის შესახებ იხ.: F.E. Cardozo, E. Faletto. Dependency and Development in Latin America. University of California Press, Berkeley, 1979; A.G. Frank. Crisis in the Third World. Holmes and Meier, New York, 1981; J.N. Bhagwati (Ed.). The New International Economic Order: The North-South Debate. Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1977; S. Bodenheimer. Dependency and Imperialism: The Roots of Latin American Underdevelopment. In: K.T. Fann and D.C. Hodges (Eds). Readings in U.S. Imperialism. Porter Sargent, 1971, pp. 155-182; T. Smith. The Underdevelopment of Development Literature: The Case of Dependency Theory. "World Politics", 31, January 1979; D. Seers. Dependency Theory: A Critical Reassessment. London, Frances Pinter, 1982.

დეერებმა ირწმუნეს, რომ საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის ჩარჩოებში „ჩრდილოეთსა“ და „სამხრეთს“ შორის არსებული უფსკრული არის პირველის მიერ მეორის ექსპლუატაციის შედეგი. სწორედ „მდიდარი ჩრდილოეთისა“ და „ღარიბი სამხრეთის“ ურთიერთმიმართება არის საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის ყველა რადიკალური თეორიის, მათ შორის — დაქვემდებარების თეორიის, არსებითი საკითხი. ეკონომიკური განვითარების პრობლემებისადმი მიძღვნილ ლიტერატურაში „ჩრდილოეთს“ აგრეთვე უწოდებენ განვითარებულ ცენტრს, ხოლო „სამხრეთს“ კი — განუვითარებელ პერიფერიას. ცენტრისა და პერიფერიის ურთიერთმიმართება, ამ თეორიის თანახმად, თანასწორთა თანამშრომლობა კი არ არის, არამედ ერთის მიერ მეორის ექსპლუატაცია, რადგან პირველის ეკონომიკის დარგობრივი სტრუქტურა ძირეულად განსხვავდება მეორისაგან. დაქვემდებარების თეორიის მიხედვით, ეკონომიკურად ჩამორჩენილი ქვეყნები იმიტომ ვერ ვითარდებიან ნორმალურად, რომ მათ ამის შესაძლებლობას საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის ხასიათი არ აძლევს. ჩამორჩენილი ქვეყნები მსოფლიოს კაპიტალისტური ეკონომიკური სისტემის პერიფერიას წარმოადგენენ. ისინი განვითარებული ცენტრის მიერ იყვლიფებიან. მათი ეკონომიკური განვითარება შენელებულია არა იმის გამო, რომ კაპიტალის ნაკლებობა და კულტურული ჩამორჩენილობა ახასიათებთ, არამედ იმიტომ, რომ ისინი ექსპლუატაციის მარნუხებში მოექცნენ და მას თავს ვერ აღწევენ. დაქვემდებარების თეორია ამოდის იმ მოსაზრებიდან, რომ ისტორიის მთავარ მასტრუქტურირებელ ფაქტორს ეკონომიკური პროცესები წარმოადგენს და უკანასკნელი საუკუნეების განმავლობაში სწორედ ჩრდილოეთის კაპიტალიზმი (ჯერ — მერკანტილიზმის, შემდგომში — თავისუფალი ვაჭრობისა და საერთაშორისო ფინანსების, ხოლო ამჟამად — ტრანსნაციონალური კორპორაციების სახით) იყო ისტორიის მოძრავებული ძალა.

უკვე აღინიშნა, რომ, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, 60-იანი წლების მიწურულამდე, ჩამორჩენილი ქვეყნების განვითარების არასაკმარისი ტემპების მიზეზს დასავლეთის ექსპერტები მოდერნიზაციის პროცესის თავისებურებებსა და სიძნელეებში (ე.ი. ჩამორჩენილი ქვეყნების ტრადიციულიდან თანამედროვე სტადიაზე გადასვლის პრობლემებში) ხედავდნენ. ტრადიციული საზოგადოების ფასეულობები, კულტურა მოდერნიზაციას ხელს არ უწყობს, ამუხრუჭებს მას, რადგან ტრადიციულ საზოგადოებაში უფრო დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სოციალურ სტატუსს და

არა პიროვნების დამოუკიდებელი ქმედების უნარს, მისი ქმედებების შედეგს; ნათესაური კავშირები თრგუნავენ სოციალურ მობილურობას, იერარქიული ავტორიტარიზმი ახშობს პიროვნების ინიციატივას და დინამიზმს. დასავლეთის ექსპერტები, რომლებიც მოდერნიზაციის პროცესში ხედავდნენ ჩამორჩენილი ქვეყნების გადარჩენისათვის აუცილებელ გზას, მიიჩნევდნენ, რომ ეკონომიკურად სუსტ ქვეყნებში უნდა მომხდარიყო განახლება, დამკვიდრებულიყო ის დასავლური ფასეულობები და კულტურის ის ელემენტები, რომლებიც ხელს შეუწყობდა ახალი ტექნოლოგიების, შრომის ნაყოფიერების, მართვის მეთოდების დანერგვას და შემდგომ განვითარებას. მოდერნიზაციის თეორიების თანახმად, ეს პროცესი ფაქტობრივად, სოციალური განვითარების პროცესია, რომელსაც ტრადიციული, ჩამორჩენილი საზოგადოება თანდათანობით აჰყავს განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე. ამ პროცესის შედეგად, სხვადასხვა ტრადიციული საზოგადოებები განვითარების უფრო მაღალ საფეხურებზე სულ უფრო მეტად ემსგავსებიან ერთმანეთს. მოდერნიზაცია საფეხურებრივი პროცესია. ამავე დროს იგი ხელს უწყობს საზოგადოებათა კონვერგენციას. მოდერნიზაცია იგივე ვესტერნიზაციაა (ევროპეიზაცია ანუ ამერიკანიზაცია), რადგან მოდერნიზაციის მიზანი სწორედ სამრეწველო განვითარება და დემოკრატიული საზოგადოების შექმნაა. დაწყებული მოდერნიზაცია უკვე შეუჩერებელი ხდება, რადგან, თუ ჩამორჩენილი საზოგადოება დასავლურ სამყაროსთან კონტაქტში შევიდა და მისი გავლენის ქვეშ მოექცა, ამ პროცესის უკუქცევა შეუძლებელია. მოდერნიზაცია პროგრესული მოვლენაა, მაგრამ იგი ხანგრძლივი და რთული ტრანსფორმაციის პროცესია. ამავე დროს, იგი ევოლუციური და არა რევოლუციური ხასიათისაა.

მოდერნიზაცია სისტემური გარდაქმნის პროცესია, რადგან იგი მოიცავს საზოგადოების ყველა სფეროს და სოციალური ქცევის ყველა ასპექტს. როცა ცვლილებები საზოგადოებრივი საქმიანობის ერთ სფეროში იწყება, ისინი ცვლილებებს აუცილებლად გამოიწვევენ სხვა სფეროებშიც.³²⁶ ტრადიციული საზოგადოების თანამედროვე საფეხურზე ასვლა ნიშნავს მასში ტრადიციული ფასეულობებისა და სტრუქტურების თანამედროვე ფასეულობებითა და შესაბამისი სტრუქტურებით შეცვ-

³²⁶ E. Hermassi. Changing Patterns in Research on the Third World. "Annual Review of Sociology", 4, 1978, pp.239-257

მოდერნიზაციის თეორიები განვითარდა იმ დროს, როცა დასავლეთი ცდილობდა, განვითარებადი, ახლადწარმოქმნილი სუვერენული სახელმწიფოები არ მოხვედრილიყვნენ მარქსიზმის, კომუნისტური იდეოლოგიის გავლენის ქვეშ. ეს თეორიები „მესამე სამყაროს“ სთავაზობდა განვითარების ისეთ გზას, რომელიც მას ეკონომიკურ კეთილდღეობამდე და დემოკრატიული საზოგადოების შექმნამდე მიიყვანდა. ხსენებული თეორიები იხვეწებოდა და უკვე 80-იან წლებში ზოგიერთი მათგანი მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა თავიანთი წინამორბედებისაგან, რადგან მოდერნიზაციის ახლებური კონცეფციები შემუშავებულ იქნა ათობით ჩამორჩენილი ქვეყნის განვითარების კონკრეტული გამოცდილების ანალიზის საფუძველზე. ჩვენთვის ამ თეორიების გაცნობა მეტად მნიშვნელოვანია, რადგან პოსტ-კომუნისტურ სივრცეში წარმოქმნილი ახალი სუვერენული სახელმწიფოებიც ტრანსფორმაციის მტკიცეულ და რთულ გზას დაადგნენ. ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკების თანამედროვე დემოკრატიულ სახელმწიფოებად გარდაქმნა არ არის იგივე, რაც აზიის, აფრიკისა და ლათინური ამერიკის სუსტად განვითარებული ქვეყნების მოდერნიზაცია, მაგრამ მოდერნიზაციის ზოგიერთ თეორიაში არის ბევრი ისეთი რამ, რაც, ეჭვგარეშეა, ნაადგებოდა ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებში გარდაქმნის პროცესების პრიორიტეტების განსაზღვრასა და ამ პროცესების მართვის საქმეს.*

დაქვემდებარების თეორიული სკოლის წარმომადგენლებმა კრიტიკულად შეაფასეს მოდერნიზაციის თეორიები, რომლებიც დასავლეთის ეკონომისტების, ანთროპოლოგების, სოციოლოგების და პოლიტოლოგების შემოქმედებას წარმოადგენს და სუსტად განვითარებული ქვეყნების ულიმალმო მდგომარეობა სწორედ დასავლეთის განვითარებული სახელმწიფოების მიერ „მესამე სამყაროს“ ქვეყნების ექსპლუატაციას დაუკავშირეს. დასავლეთის ინვესტიციები, მისი დახმარება და განვითარებად ქვეყნებთან მისი სავაჭრო ურთიერთობები, დაქვემდებარების თეორიის თანახმად, ამ უკანასკნელთა ექსპლუატაციის, მათგან

327 S. Huntington . The Change to Change: Modernization, Development, and Politics. In: C.E. Black (Ed.). Comparative Modernization. A Reader. New York, Free Press, 1976, pp.25-61

* ამ მხრივ საყურადღებოა: M.Weiner, S. Huntington (Eds). Understanding Political Development. Boston, Little, Brown, 1987; W.Moore, World Modernization: The Limit of Convergence. New York, Elsevier, 1979.

სიმდიდრის ამოქაჩვის საშუალებებს წარმოადგენს.* დაქვემდებარების თეორიის თანახმად, სუსტად განვითარებული ქვეყნების შიდა ვითარება მსოფლიო კაპიტალისტური ეკონომიკის განვითარების თავისებურებათა შედეგია. მსოფლიო ერთსა და იმავე დროს ინტეგრაციასა და პოლარიზაციას განიცდის. განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების ეკონომიკური ინტეგრაცია იზრდება, ხოლო მათ შორის პოლარიზაცია, განვითარების დონეებს შორის არსებული უფსკრული იზრდება. ადრე თუ კოლონიური დაქვემდებარება იყო, შემდეგ, XIX საუკუნიდან, დაქვემდებარება უკვე საფინანსო-სამრეწველო ხასიათისა გახდა, ხოლო მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაქვემდებარებამ სამრეწველო-ტექნოლოგიური ხასიათი მიიღო. დაქვემდებარების სამივე ჩამოთვლილი ფორმა განაპირობებს და განსაზღვრავს დაქვემდებარებული ქვეყნების არა მხოლოდ საერთაშორისო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებს, არამედ მათი ეკონომიკის დარგობრივი და ტერიტორიული სტრუქტურების ხასიათს, მათი ექსპორტისა და იმპორტის სტრუქტურებს, კაპიტალის დაგროვების პირობებსა და ნორმას და ამავე დროს — მათ სოციალურ და პოლიტიკურ სტრუქტურას.³²⁸ ყოველივე ამის შედეგად განვითარებადი ქვეყნების ეკონომიკა ცალმხრივ ვითარდება, მას ახასიათებს მეურნეობის კოლონიური სტრუქტურა, მონოკულტურა. ეროვნული შემოსავლის უდიდესი ნაწილი მიიღება ნედლეულისა და ნახევარფაბრიკატების ექსპორტით, მუშახელი განიცდის საშინელ ექსპლუატაციას და მისი მსყიდველობითი უნარი იმდენად დაბალია, რომ მოხმარების დაბალი დონის გამო ქვეყნის შიდა ბაზრის ტევადობა არ იზრდება.

სუსტად განვითარებული ქვეყნები, როგორც წესი, მინერალური და სასოფლო-სამეურნეო ნედლეულის ექსპორტს ეწევიან (ზოგჯერ ამას მრეწველობის ზოგიერთი დარგის პრომატევადი პროდუქციაც ემატება). დაქვემდებარების სკოლის თეორეტიკოსების აზრით, სუსტად განვითარებული ქვეყნების ამგვარი უმწეობა, მათი დაქვემდებარებული და უიმედო მდგო-

* დაქვემდებარების თეორიის სერიოზული ანალიზი იხ: M. Bienefeld. Dependency and the Newly Industrializing Countries (NICs): Towards a Reappraisal. In: "Dependency Theory". D. Seers (Ed.) London, Frances Pinter, 1981, pp. 79-96; Ch. P. Oman, G. Wignaraja. The Postwar Evolution of Development Thinking. St. Martin's Press, New York, 1991, pp. 137-195

328 T. Dos Santos. The Structure of Dependence. In: "The Political Economy of Development and Underdevelopment." Charles K. Wilber (Ed.). Random House, New York, 1973, p. 111

მარეობა მსოფლიო ეკონომიკურ სისტემაში, სწორედ მათი პერიფერიული როლისა და ფუნქციიდან გამომდინარეობს.³²⁹

დაქვემდებარების თეორიაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა საერთაშორისო ვაჭრობის მექანიზმების თავისებურებებს, რომლებიც უარყოფით როლს ასრულებენ განვითარებად ქვეყნებთან მიმართებაში. საგარეო ვაჭრობას სასიცოცხლო მნიშვნელობა აქვს სუსტად განვითარებული ქვეყნებისათვის. ამ ქვეყნების საგარეო ვაჭრობის 2/3 განვითარებულ ქვეყნებზე მოდის. სუსტად განვითარებული ქვეყნებისათვის უცხოური ვალუტის წყაროებს წარმოადგენს: ექსპორტი, უცხოეთის ქვეყნების დახმარება, კომერციული სესხები და კერძო კაპიტალდაბანდებები. ამ ქვეყნების უცხოური ვალუტის მთავარი წყარო არის ექსპორტი, საიდანაც საშუალოდ ამ ვალუტის 75% შემოდის. სუსტად განვითარებული ქვეყნებისათვის ექსპორტი იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ მისი სტაბილურობის ან ზრდის გარეშე ეს ქვეყნები ეკონომიკური კატასტროფის პირას აღმოჩნდებიან. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ წარმოქმნილი საერთაშორისო სავაჭრო (GATT) და სავალუტო-საფინანსო (ბრეტონ-ვუდსის) სისტემა ანუ რეჟიმი სუსტად განვითარებული ქვეყნებისათვის, დაქვემდებარების თეორიის მომხრეთა აზრით, არახელსაყრელი და დამთრგუნავი აღმოჩნდა. ამ რეჟიმმა, მათი აზრით, ხელი შეუწყო ისედაც განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკურ აღმავლობას, ხოლო ნაკლებ განვითარებულები კი კიდევ უფრო მძიმე მდგომარეობაში ჩააყენა. ლიბერალური სავაჭრო რეჟიმი, რომელიც GATT-ის არსს წარმოადგენს, დაქვემდებარებისა და სხვა რადიკალური თეორიების მომხრეთა შეხედულებათა თანახმად, ხელს არ უწყობს სუსტად განვითარებული ქვეყნების აღმავლობას და სინამდვილეში ძლიერი ქვეყნების ინტერესებს უზრუნველყოფს.

გაერო-ს ლათინური ამერიკის ეკონომიკური კომისიის ექსპერტებმა და მეცნიერებმა, რომელთა ლიდერი არგენტინელი ეკონომისტი რაულ პრებიში იყო, დაქვემდებარების თეორიის შემუშავებას და ახალი ეკონომიკური წესრიგის მოთხოვნების იდეოლოგიას დაუდეს სათავე. ამ ჯგუფის აზრით, სუსტად განვითარებული ქვეყნების ძირითადი და ურთულესი პრობლემა

329 J.S. Valenzuela, A. Valenzuela. Modernization and Dependency: Alternative Perspectives in the Study of Latin American Underdevelopment. "Comparative Politics", 10, July 1978, pp. 535-557; S. Bodenheimer. Dependency and Imperialism: The Roots of Latin American Underdevelopment. In: K.T. Fann and D.C. Hodges (Eds.). Readings in US Imperialism. Porter Sargent, 1971, pp. 155-82

სტრუქტურული ხასიათისაა და იგი საერთაშორისო ვაჭრობის არსებული მექანიზმების პირობებში ამ ქვეყნების თანდათანობით დაქვეითებაში იჩენს თავს, რადგანაც ეს ქვეყნები ნედლეულისა და ნახევარფაბრიკატების ექსპორტით თავს ვერ ართმევენ სამრეწველო პროდუქციის საჭირო მოცულობით იმპორტს. ნედლეულისა და ნახევარფაბრიკატების ფასი სამრეწველო პროდუქციის ფასებთან შედარებით საერთაშორისო ბაზარზე შეფარდებითად კლებულობს. რადგან სუსტად განვითარებული ქვეყნები, როგორც წესი, ძირითადად ნედლეულისა და ნახევარფაბრიკატების ექსპორტიორები არიან და ამავდროს მათ უნდა შემოიტანონ დიდძალი სამრეწველო საქონელი (პირველ ყოვლისა, წარმოების საშუალებები), რომელსაც თვითონ ვერ აწარმოებენ, ისინი იძულებულნი ხდებიან, სულ უფრო გაზარდონ საკუთარი ექსპორტი თუნდაც წინანდელი ოდენობის სამრეწველო საქონლის შესაძენად. ამავდროს, განვითარებული ქვეყნების სამრეწველო პროდუქციის ფასი განუზრელად იზრდება, რადგან თანამედროვე სამრეწველო პროდუქციის წარმოებას დამატებითი ხარჯები სჭირდება სამეცნიერო გამოკვლევებისთვის, ახალი ტექნოლოგიების დანერგვისთვის, მუშებისა და ინჟინრების კვალიფიკაციისა და ამის შესაბამისად, შრომის ნაყოფიერების გაზრდისთვის და ა.შ. შრომის ნაყოფიერების ზრდა (გარდა ამისა, პროფკავშირების აქტიურობა!) კი განვითარებულ ქვეყნებში იწვევს ხელფასებისა და სხვა ხარჯების ზრდას, რაც თავის მხრივ პროდუქციის ფასების მატებასაც განაპირობებს. განვითარებად ქვეყნებში კი შრომის ნაყოფიერება ნელა იზრდება და ხელფასებიც პრაქტიკულად არ მატულობს, აქ დიდი უმუშევრობაა და მუშათა ორგანიზაციები და პროფკავშირები სუსტია.

სუსტადგანვითარებული ქვეყნებისათვის (მათი უმრავლესობა კი პატარა სახელმწიფოებია) ექსპორტს სასიცოცხლო მნიშვნელობა აქვს და ამიტომ მისი მოცულობის სტაბილურობა, გაზრდა, მათ ექსპორტზე ფასების სტაბილურობა ან, კიდევ უკეთესი, — მატება, ამ ქვეყნებისათვის ყოფნა-არყოფნის ტოლფასია, გადარჩენას ნიშნავს. პრეზიმის სკოლის აზრით კი, საერთაშორისო ვაჭრობის პირობები და პრაქტიკა ამ ქვეყნებისათვის საზიანო და სახიფათოა. როგორც ნედლეულისა და ნახევარფაბრიკატების ექსპორტიორები, ისინი დიდად არიან დამოკიდებულნი ნედლეულის მიმართ „გულგრილი“ ბაზრის კონიუნქტურაზე, ფასების მერყეობაზე. ამიტომ, დაქვემდებარების თეორეტიკოსების აზრით, სუსტადგანვითარებულ ქვეყნებს, მათი უთანასწორო, დაქვემდებარებული მდგომარეო-

ბის გამო, გარკვეული შეღავათები უნდა მიეცეს, მდგომარეობა შეუმსუბუქდეთ და ეს განვითარებულმა ქვეყნებმა უნდა გააკეთონ. 70-იან წლებში დაქვემდებარებული ქვეყნების მხრიდან სულ უფრო ხმამაღლა გაისმოდა ხმები ე.წ. ისეთი ახალი ეკონომიკური წესრიგის დამყარების აუცილებლობის შესახებ, რომელიც ჩამორჩენილ ქვეყნებს განვითარების უკეთეს პირობებს შეუქმნიდა. საერთაშორისო ვაჭრობაში გაბატონებული „თავისუფალი ვაჭრობის“ თანამედროვე ვარიანტი კი, მათი აზრით, ხელს უწყობს ეკონომიკურად განვითარებულ ქვეყნებს და სუსტად განვითარებულებს კი წელში გამართვის საშუალებასაც არ აძლევს.

პრეზიუმის სკოლის იდეების გამარჯვებად მიიჩნევა 1964 წელს UNCTAD-ის (გაეროს ვაჭრობისა და განვითარების კონფერენცია) შექმნა. ეს საერთაშორისო ორგანიზაცია პრეზიუმის იდეების ინსტიტუციონალიზაცია იყო (თავად პრეზიუმში მის პირველ გენერალურ მდივნად იქნა არჩეული). ეკონომიკური ლიბერალიზმისა და GATT-ის მოტრფიალეებმა ეს ფაქტი უარყოფითად შეაფასეს, მაგრამ იმ პერიოდში ჩამორჩენილი ქვეყნების მოთხოვნები და უკმაყოფილება იმდენად დიდი იყო, რომ განვითარებული ქვეყნები იძულებულნი გახდნენ, უკან დაეხიათ.

UNCTAD-მა გაატარა რამდენიმე შეღავათიანი პროგრამა და ღონისძიება, რომლებმაც სუსტადგანვითარებული ქვეყნების მდგომარეობა მათი ექსპორტის სტაბილიზაციისა და სავალუტო შემოსავლის ზრდის თვალსაზრისით ერთგვარად შეამსუბუქა. ამ ღონისძიებათა გატარებას განვითარებადი ქვეყნების არასახარბიელო მდგომარეობის ერთგვარი კომპენსაცია უნდა მოეხდინა, მათი ეკონომიკური განვითარების დაჩქარებისთვის უნდა შეეწყო ხელი.

ეკონომიკურად ჩამორჩენილ ქვეყნებში, მათ მემარცხენე ინტელიგენციაში დაქვემდებარების თეორია უაღრესად დიდი პოპულარობით და სიმპათიით სარგებლობდა და ამყამადაც სარგებლობს. მაგრამ მსოფლიოს ეკონომიკური რეალობა არის განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნებისა და მათ მიერ შექმნილი საერთაშორისო ეკონომიკური ინსტიტუტების, მექანიზმებისა და რეჟიმების ბატონობა. მსოფლიო ეკონომიკური სისტემა, განვითარებადი ქვეყნების პროტესტებისა და ახალი ეკონომიკური წესრიგის მოთხოვნების მიუხედავად, მაინც განვითარებული კაპიტალისტური სახელმწიფოების მიერ იმართება და ვითარდება.

სტრუქტურალიზმი და დაქვემდებარების თეორია ეკონომიკურად ჩამორჩენილი ქვეყნების მძლავრ იდეოლოგიურ იარაღადაც კი იქცა; იგი ეფექტიანად გამოიყენებოდა 70-იანი წლებიდან და გამოიხატა ე.წ. ახალი ეკონომიკური წესრიგის მოთხოვნებში. ეკონომიკურად ჩამორჩენილი ქვეყნები მოითხოვენ არსებული საერთაშორისო ეკონომიკური რეჟიმების შეცვლას, ახალი პრინციპების, ნორმების, წესების და გადაწყვეტილებათა მიღების პროცედურების შემოღებას. სუსტად განვითარებულმა ქვეყნებმა, ერთი ხანობა, შეძლეს კიდევ, საკუთარი თავი გლობალური ეკონომიკური სისტემის მსხვერპლად წარმოედგინათ და საკუთარი ჩამორჩენილობა ამ სისტემის მიერ მათი ექსპლუატაციით აეხსნად. ჩამორჩენილ ქვეყნებს შეუძლიათ ძლიერი იდეოლოგიური არგუმენტების მოშველიება, მაგრამ თავიანთი მოთხოვნების განხორციელებისათვის მათ საკმარისი ეკონომიკური და სამხედრო ძლიერება არ გააჩნიათ.

ამის საპასუხოდ, დასავლეთის ლიბერალმა ეკონომისტებმა და პოლიტოლოგებმა ეკონომიკურად ჩამორჩენილი ქვეყნები მათსავე ჩამორჩენილობაში დაადანაშაულეს და „გამოჯანმრთელების“ საშუალებების ძებნა მათ საკუთარი ქვეყნების შიგნით მოსთხოვეს და არა — საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის სტრუქტურაში. ჩამორჩენილობა, მათი აზრით, თვით ამ ქვეყნების ბრალია და მათ მხოლოდ საკუთარი საზოგადოების გამოჯანმრთელების გზით შეუძლიათ დააღწიონ თავი კულში ჩანჩალს და სიღატაკეს.* დაქვემდებარების თეორიისა და ახალი ეკონომიკური წესრიგის მოთხოვნების მძაფრი კრიტიკა წარმოადგენს ლიბერალურად მოაზროვნე ეკონომისტებისა და პოლიტიკოსების რეაქციას ლიბერალიზმის წინააღმდეგ გაჩაღებულ ბრძოლაზე, რომელმაც 70-იან წლებში კულმინაციას მიაღწია.

როგორც დაქვემდებარების, ისე „მემარცხენე“ თეორიებში დიდი ადგილი უკავია, თანამედროვე ეკონომიკური ცხოვრების მეტად საინტერესო და რთული ფენომენის, ტრანსნაციონალური კორპორაციების ადგილისა და როლის ანალიზს. ტრანსნაციონალური კორპორაციების მომძლავრება და გლობალური ექსპანსია 60-იანი წლებიდან შეიმჩნევა. ტრანსნაციონალური

* იხ. P.T. Bauer, B.S. Yamey. Against the New Economic Order. "Commentary", April 1977; R.W. Tucker. The Inequality of Nations. New York, Basic Books, 1977; S.D. Krasner. Structural Conflict. The Third World Against Global Liberalism. University of California Press, Berkeley, 1985; C.F. Bergsten. The Threat From the Third World. "Foreign Policy". N 11, Summer 1973, pp.102-124

კორპორაცია არის ისეთი ფირმა (კომპანია), რომელსაც შტაბ-ბინა აქვს ერთ ქვეყანაში, ხოლო მისი საქმიანობა კიდევ ერთ ან მეტ ქვეყანაში ვრცელდება. ტრანსნაციონალური კორპორაცია (ტნკ) არის უცხოეთში ფილიალის (ფილიალების) მქონე ფირმა. ეს არ არის უბრალოდ დიდი კორპორაცია, რომელიც თავის პროდუქციას საზღვარგარეთ ყიდის. ტნკ ისეთი ფირმაა, რომელმაც, სანარმოო მიზნებით, უცხოეთში „გადაიყვანა“ გარკვეული კაპიტალი, ტექნოლოგია, მართვისა და მარკეტინგის გამოცდილება. ხშირად ამგვარი ფირმების სანარმოო პროცესი და მარკეტინგი გლობალურ ხასიათს იძენს, მათი განსხვავებული საფეხური (ეტაპით) სხვადასხვა ქვეყნებში. ტნკ-ები ყველა დარგს მოიცავს; ისინი გვხვდება როგორც წარმოებაში, ასევე მომსახურებაში. მათი სტრუქტურა (ორგანიზაცია) ასევე მრავალგვარია. სტრუქტურა დამოკიდებულია იმ ქვეყნების პირობებზე, რომლებშიც მოღვაწეობს ესა თუ ის ტნკ. იმის გამო, რომ ტნკ-ები მაინც უცხო სხეულს წარმოადგენს ეროვნულ მეურნეობებში, „მიმღები“ ქვეყნის მთავრობასა და მათ შორის ხშირია კონფლიქტები. მაქსიმალურ მოგებაზე გათვლილი ტნკ-ების პოლიტიკა ხშირად მიმღები ქვეყნის ეროვნულ ინტერესებთან წინააღმდეგობაში მოდის. ამიტომ ტნკ-ები მობილურნი და მოქნილნი არიან.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ტნკ-ების საქმიანობა ეკონომიკურად ჩამორჩენილ და პატარა ქვეყნებში, რადგან ასეთ შემთხვევაში მსგავსი კორპორაციის არსებობა მიმღები ქვეყნისათვის მეტად „მგრძნობიარე“ მომენტია. ჩვეულებრივ, ტნკ-ები აკონტროლებენ მიმღები ქვეყნების ყველაზე მნიშვნელოვან სანარმოო და მომსახურების დარგებს, საექსპორტო სექტორს. მიმღები ქვეყნის მთავრობისათვის კი ძალიან ძნელია ეფექტიანად გააკონტროლოს საქმიანობა ისეთი კორპორაციისა, რომელსაც რამდენიმე „ეროვნება“ აქვს და სრულიადაც არ ემორჩილება არც ერთი მიმღები ქვეყნის კანონებს.*

* ტნკ-ების შესახებ იხ.: R. Vernon. *Sovereignty at Bay: The Multinational Spread of US Enterprises*. New York, Basic Books, 1971; United Nations. *Transnational Corporations in World Development: Trends and Prospects*. New York, United Nations, 1988; Ch. Kindleberger (Ed.). *The International Corporation*. Cambridge, Mass., MIT Press, 1971; J. Fayerweather (Ed.) *Host National Attitudes Toward Multinational Corporations*. New York, Praeger, 1982; T.R. Bierstaker. *Distortion or Development? Contending Perspectives on the Multinational Corporation*. Cambridge, Mass., MIT Press, 1978; L. Turner. *Multinational Companies and the Third World*. New York, Hill and Wang, 1973

საყურადღებოა აგრეთვე, რომ ტნკ-ები, რომელთა რიცხვმა უკვე 40 ათასს გადააჭარბა, თავს იყრიან არა ყველა ეკონომიკურად ჩამორჩენილ ქვეყანაში, არამედ მხოლოდ მათ მცირე ჯგუფში³³⁰. 80-იანი წლების მიწურულისათვის, მაგალითად, განვითარებად სამყაროში დაბანდებული კერძო უცხოური კაპიტალის 86 % (!) მხოლოდ 18 ქვეყანაზე მოდიოდა. ტნკ-ები მოქმედებს ყველა კონტინენტზე და პრაქტიკულად — სუვერენულ სახელმწიფოთა უმრავლესობაში. ამჟამად ისინი იწყებენ ყოფილი სოციალისტური ბანაკის სახელმწიფოთა ათვისებას. ამიერკავკასიაში ტნკ-ების საქმიანობა გამოიკვეთა აზერბაიჯანის ნავთობის მოპოვებისა და ტრანსპორტირების სფეროში.

ტნკ-ებისა და მიმღები ქვეყნების ურთიერთობათა ევოლუციის საყურადღებო სქემას გვთავაზობს ჩ. კენედი, რომლის აზრით, ხსენებული ურთიერთობები სამ ეტაპს მოიცავს: 1. ტნკ-ების დომინირება (60-იან წლებამდე); 2. დაპირისპირება მიმღები ქვეყნების მთავრობებსა და ტნკ-ებს შორის (1970-იანი წლები); 3. მოლაპარაკებები მიმღები ქვეყნების მთავრობებსა და ტნკ-ებს შორის (70-იანი წლების მიწურულიდან დღემდე)³³¹.

რას წარმოადგენს ტნკ? დამონების საშუალებას თუ პროგრესის ინსტრუმენტს? ხომ არ არის ტნკ ეკონომიკურად ჩამორჩენილი ქვეყნების ექსპლუატაციის კიდევ ერთი, უფრო სრულყოფილი ფორმა, ნეოკოლონიალიზმის პირმო? — ამ საკითხების გარშემო უკვე სამი ათეული წელია გააფთრებული დისკუსიები მიმდინარეობს, მაგრამ ტნკ-ების ექსპანსია გრძელდება და ისინი მსოფლიო მეურნეობის ინტერნაციონალიზაციის ყველაზე მძლავრ ფაქტორად იქცნენ. ე.წ. „ახალი ინდუსტრიული ქვეყნების“ ფენომენიც მნიშვნელოვანწილად სწორედ ტნკ-ების საქმიანობის შედეგია.

დაქვემდებარებისა და სხვა „მემარცხენე“ თეორიებში ტნკ-ები წარმოდგენილია ურჩხულებად, რომლებიც ისედაც უძლურ ჩამორჩენილ ქვეყნებს უკანასკნელ ძალებს აცლიან, მაგრამ სინამდვილე გვიჩვენებს, რომ ფრთაშესხმულ ანგელოზთა თვისებებს მოკლებული ტნკ-ები, ამავე დროს კაპიტალის, ახალი ტექნოლოგიების, დასაქმების, მენეჯმენტის პროგრესული ფორმების, მარკეტინგის გამოცდილების და სხვა სახის სიახ-

330 World Investment Report 1995. Transnational Corporations and Competitiveness. Overview. United Nations, New York and Geneva, 1995, pp. 2-13

331 Ch. R. Kennedy, Jr. Relations Between Transnational Corporations and Governments of Host Countries: A Look to the Future. "Transnational Corporations." Vol. 1. 1, February 1992, p. 67

ლევების შეტანით საკმაოდ უწყობენ ხელს ეკონომიკურად სუსტი ქვეყნების აღმავლობას.

დაქვემდებარების უარყოფა შეუძლებელია, თუ მას განვითარებადი ქვეყნების წინსვლის სტრატეგიაზე უდიდესი ზეგავლენის მომხდენ ფაქტორად განვსაზღვრავთ. ნებისმიერი ნაკლებად განვითარებული ქვეყანა ეჭვგარეშეა, რომ მსოფლიო ბაზრის ცვალებადობაზე იქნება დამოკიდებული, დაქვემდებარებული. მსოფლიო ეკონომიკურ სისტემაში ყველა ერთმანეთზეა დაქვემდებარებული, მაგრამ ზოგიერთებზე ეს მეტად ითქმის; ასეთები, პირველ რიგში, ჩამორჩენილი და პატარა ქვეყნებია. ნუთუ ზოგიერთი ქვეყანა იმიტომ არის ჩამორჩენილი, რომ იგი დაქვემდებარებულია, როგორც ამას დაქვემდებარების თეორია აცხადებს? ნუთუ პირდაპირ უცხოურ კაპიტალდაბანდებებს ექსპლუატაცია უფრო მოაქვთ, ვიდრე სიკეთე? — ზოგიერთი ავტორის აზრით, ყოველივე ეს, პირველ ყოვლისა, დამოკიდებულია დაბანდებათა ტიპზე, მათ პირობებზე და მიმღები ქვეყნის ეკონომიკურ პოლიტიკაზე.³³²

დაქვემდებარების თეორიას, მისი იდეოლოგიური მიმზიდველობის მიუხედავად, დღეს შესამჩნევად ნაკლები მიმდევარი ჰყავს. ეჭვგარეშეა, რომ იგი ვერ გამოდგება ისეთი მნიშვნელოვანი ფენომენის ასახსნელად, როგორიც არის ე.წ. ახალი ინდუსტრიული ქვეყნები (ტაივანი, სამხრეთ კორეა, სინგაპური, ჰონკონგი, არგენტინა, ბრაზილია, ინდოეთი, მექსიკა, ტაილანდი და მალაიზია). ეს ქვეყნები კი საერთაშორისო ეკონომიკის შესამჩნევი მოქმედი პირები და ზოგიერთი სახის სამრეწველო პროდუქციის მნიშვნელოვანი ექსპორტიორები გახდნენ.

რადიკალიზმი (მარქსიზმი). ლიბერალიზმისა არ იყოს, ეკონომიკაში მარქსიზმიც წარმოიშვა, როგორც მერკანტილიზმზე რეაქცია. მარქსიზმი ასევე იყო ლიბერალიზმის იდეებისა და პრაქტიკის გავრცელებაზე პასუხი. მარქსიზმმა უარყო ლიბერალიზმის შეხედულება, რომლის თანახმად, თავისუფალი საბაზრო ურთიერთობები არა მარტო მთელი საზოგადოების, არამედ მთელი მსოფლიო ეკონომიკური სისტემის კეთილდღეობის საწინდარი და აუცილებელი პირობაა. კაპიტალიზმი, მარქსიზმის მოძღვრების მიხედვით, კონფლიქტური საზოგადოებრივი სისტემაა, რომელიც ბოლოს და ბოლოს აუცილებლად უარყოფილი უნდა იყოს და მისი ადგილი სოციალიზმმა უნდა დაი-

³³² R.Gilpin. Three Models of the Future. In: "International Politics". R.J. Art, R.Jervis (Eds.). Second Edition. Harper Collins, 1985, p.388

კავოს.*

მარქსისტები უარყოფენ ლიბერალიზმს და მას ნათლავენ კაპიტალისტური ექსპლუატაციის სისტემად, რომელშიც განვითარებული სახელმწიფოები ეფექტურად იყენებენ თავიანთ დიდ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ უპირატესობას სუსტად განვითარებულ სახელმწიფოებზე ზეგავლენის მოსახდენად და საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემას თავიანთ შემდგომ გაძლიერებასა და გამდიდრებას ახმარენ. ამის შედეგად ეკონომიკურად ჩამორჩენილი ქვეყნები ექსპლუატირებულ მდგომარეობაში იმყოფებიან, ეკონომიკურად ვერ ვითარდებიან და კიდევ უფრო ღარიბდებიან. მარქსისტების აზრით, ლიბერალური ანუ კაპიტალისტური ეკონომიკური სისტემა ხელს უწყობს ძლიერს და ამონებს სუსტს.

საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემისა და მასში მიმდინარე პროცესების მარქსისტული ანალიზის ცდებმა მკვეთრად იმატა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, როცა ბევრი კოლონია დამოუკიდებელი განვითარების გზას დაადგა და საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემაში შემავალი ქვეყნების უმრავლესობა ამოოდ ცდილობდა ჩამორჩენილობისა და სიღარიბის დაძლევის, განვითარების „რეცეპტების“ მონახვას და ძლიერი კაპიტალისტური სახელმწიფოების ნეოიმპერიალისტურ ექსპანსიასთან ბრძოლას. მარქსისტული ეკონომიკური თეორიების გავრცელებას ძლიერ უწყობდა ხელს საბჭოთა კავშირის არსებობა, ე.წ. სოციალისტური ბანაკის ჩამოყალიბება და კომუნისტური სახელმწიფოების პროპაგანდა. ამავე დროს მარქსისტულმა აზროვნებამ დიდი გასავალი ნახა დასავლეთის ლიბერალურ და მემარცხენე წრეებში, ხოლო ამ ქვეყნების კომუნისტური პარტიების სამეცნიერო პერიოდიკაში ეკონომიკური განვითარების პრობლემატიკას დიდი ადგილი დაეთმო.

რადიკალური, მარქსისტული საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის კონცეფციებიდან ყველაზე ცნობილია ე.წ. „მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის“ კონცეფცია. ეს გლობალისტური კონცეფციაა და იგი, პირველ ყოვლისა, იმანუელ ვალერსტაინის შრომებიდან იღებს სათავეს.* ვალერსტაინის კონცეფცია წარ-

* მარქსიზმის ეკონომიკური ასპექტების შესახებ იხ.: S.Schiavo-Campo, H.W.Singer. Perspectives of Economic Development. Houghton and Mifflin, Boston, 1970, pp.35-42. R.Gilpin. The Political Economy of International Relations. Princeton University Press, Princeton, 1987, pp.34-43, 50-54

* I. Wallerstein. The Capitalist World-Economy. Cambridge University Press, Cambridge, 1979; I.Wallerstein. The Modern World System I. Academic Press, New York, 1974; I. Waller-

მოადგენს თანამედროვე მსოფლიო მეურნეობის წარმოშობისა და განვითარების, მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონს შორის ეკონომიკურ განვითარებაში არსებული დიდი სხვაობების მიზეზების ანალიზის ცდას. ამავე დროს, ვალერსტაინი გვთავაზობს მსოფლიოს ეკონომიკური სისტემის განვითარების კონცეფციასაც, რომელსაც იგი მსოფლიოს სისტემის თეორიას უწოდებს.

ვალერსტაინის ნეომარქსისტული მსოფლიო სისტემის თეორია თავისი ხედვითა და ინტერესების საზღვრებით სცილდება ეკონომიკურად ჩამორჩენილი ქვეყნების პრობლემებს და ამ მხრივ, დაქვემდებარების თეორიასთან შედარებით, უფრო რადიკალური და გლობალურია. ვალერსტაინის ანალიტიკური სისტემა ნეომარქსისტულია, მაგრამ იგი რეალიზმის ელემენტებსაც მოიცავს. იგი იზიარებს ისეთი რეალისტების შეხედულებებს, როგორიც არიან ქ. უოლცი და ჰ. ბული; მათი აზრით, საერთაშორისო სისტემა არსებითად ანარქიულია. აქედან გამომდინარე, ვალერსტაინის შეხედულების თანახმად, არც ერთ სახელმწიფოს არ ძალუძს მთელი მსოფლიო ეკონომიკის გაკონტროლება. ყოველივე ამის შედეგად ყალიბდება შრომის საერთაშორისო ეკონომიკური დანაწილება, რომელშიც წარმოდგენილი არის ცენტრალური ბირთვი, ნახევრადპერიფერია და პერიფერია. თავიდან ყოველი საზოგადოება მინისისტემას³³³ წარმოადგენდა; როგორც ვალერსტაინი შენიშნავს, „მინისისტემა ისეთი მთლიანობაა, რომელშიც წარმოდგენილია შრომის სრული დანაწილება და ერთი კულტურა“.³³³ ამ მინისისტემებს მოჰყვა „მსოფლიო-სისტემები“, ისეთი მთლიანობები, რომლებშიც იყო ერთიანი შრომის დანაწილება და რამდენიმე კულტურული სისტემა. ეს ერთეულებია მსოფლიო იმპერიები (ძველი ჩინეთი, ძველი ეგვიპტე, ძველი რომი). ეს მსოფლიო იმპერიები დაიშლნენ, რადგანაც სათანადო ეკონომიკური განვითარების უზრუნველყოფა ვერ შეძლეს და ბიუროკრატია და სამხედრო საქმეებზე ხარჯებს გადაჰყვნენ. XVII საუკუნიდან მსოფლიო ეკონომიკის ახალი, კაპიტალისტური ეტაპი იწყებს ჩამოყალიბებას და ეს ევროპაში ხდება.

ევროპაში აღმოცენებული კაპიტალიზმი თანდათანობით გადაიზარდა თანამედროვე მსოფლიო კაპიტალისტურ სისტე-

stein. The Modern World System II. Academic Press, New York, 1980; I. Wallerstein. The Politics of the World-Economy. Cambridge University Press, New York, 1984; I. Wallerstein. Historical Capitalism. Verso, London, 1983

³³³ I. Wallerstein. The Capitalist World-Economy...p.17

მაში, რომლის ბირთვი შედგება განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნებისაგან, სადაც თავმოყრილია ყველაზე მოწინავე ეკონომიკური საქმიანობა (საბანკო საქმე, გადამამუშავებელი მრეწველობა, მოწინავე სოფლის მეურნეობა და ა.შ.). ნახევრადპერიფერიაში წამოდგენილია როგორც ჩამორჩენილი პერიფერიისთვის დამახასიათებელი ეკონომიკური საქმიანობა, ასევე ისეთი დარგები და საქმიანობა, რომელიც ზოგჯერ ბირთვშიც გვხვდება. პერიფერია კი ნედლეულის მიმწოდებელია, მისი მუშახელი — ნაკლებად კვალიფიციური, ხოლო ტექნოლოგია-ჩამორჩენილი. პერიფერიის შემადგენელი ქვეყნები ეკონომიკურად ჩამორჩენილი და ღარიბია.*

ეროვნული მეურნეობა დღეს აღარ არის მსოფლიო მეურნეობის ერთადერთი შემადგენელი ელემენტი, რადგან საერთაშორისო კორპორაციები უკვე უშუალოდ მონაწილეობენ მსოფლიო მასშტაბის წარმოებაში, მომსახურებაში, მარკეტინგში და ა.შ. ბევრი ტრანსნაციონალური კორპორაციისათვის ეროვნული ბაზარი უკვე მხოლოდ გლობალური ბაზრის ნაწილია.

ვალერსტაინის მოდელის თანახმად, მსოფლიო ეკონომიკური, პოლიტიკური და სოციალური პროცესების განვითარება კაპიტალიზმის განვითარებაა, გლობალური, სისტემური მოვლენაა. ამიტომაც ნებისმიერი ცალკეული სახელმწიფოს ბედი კაპიტალისტური მსოფლიო სისტემის ხასიათითა და განვითარების თავისებურებებით განისაზღვრება. ამ მხრივ ვალერსტაინის თეორია გვაგონებს ნეორეალიზმის თეორიას, რომელიც საერთაშორისო პოლიტიკური სისტემის სტრუქტურასა და ხასიათს საერთაშორისო პოლიტიკის განმსაზღვრელ ფაქტორად მიიჩნევს. ვალერსტაინის თეორიის თანახმად, საერთაშორისო სისტემის მთავარი მახასიათებელი ის კი არ არის, რომ იგი ძლიერი და სუსტი სახელმწიფოებისაგან შედგება, არამედ ის, რომ ხსენებული სისტემა თავისი ბუნებით კაპიტალისტურია. სწორედ საერთაშორისო სისტემის ეს „კლასობრივი“ ხასიათი განსაზღვრავს მასში შემავალი ქვეყნების როლსა და ფუნქციებს მსოფლიო ეკონომიკაში. ამ ეკონომიკაში კი ზოგიერთი კლასი და სახელმწიფო კარგად გრძნობს თავს, დანარჩენებს კი მხოლოდ მეორეხარისხოვანი, დაქვემდებარებული მონაწილეების როლის შესრულება უწევთ.

* ვალერსტაინის მოდელის საყურადღებო სივრცითი ინტერპრეტაცია იხ.: P. Knox, J. Agnew. *The Geography of the World Economy*. Edward Arnold, London, 1989; S. Corbridge. *Capitalist World Development: A Critique of Radical Development Geography*. Macmillan, London, 1986

სახელმწიფოთა სისტემა დამოკიდებულია იმ ინსტიტუტებზე და შესაძლებლობებზე, რომლებსაც მსოფლიო ბაზარი ქმნის თავის გადარჩენის მიზნით, — შენიშნავს ქ. ჩეის-დანი.³³⁴ აქედან გამომდინარე, ცვლილებები მსოფლიო ეკონომიკურ სისტემაში შეიძლება სამი სახის იყოს: პირველი — ცვლილებები მსოფლიო კაპიტალისტური ეკონომიკის მოქმედი პირების იერარქიაში. როგორც ი. ვალერსტაინი აღნიშნავს, ეკონომიკური მოქმედი პირები ენაცვლებიან ერთმანეთს „წარმოების, მოგებისა და მოხმარების იერარქიულ სტრუქტურაში.“³³⁵ თუ XVII საუკუნეში ნიდერლანდები ბატონობდნენ, შემდგომში ისინი დიდი ბრიტანეთის იმპერიამ შეცვალა, ხოლო XX საუკუნეში აშშ-ს დომინირება დაიწყო. იცვლებოდა „ბირთვი,“ მაგრამ სისტემის იერარქიული ხასიათი არ შეცვლილა. მეორე სახის ცვლილებები კაპიტალისტური განვითარების ფაზები და ციკლებია. ეს არის აღმავლობისა და სტაგნაციის მონაცვლეობა, რაც დიდ გავლენას ახდენს მსოფლიო ეკონომიკური სისტემის ყველა მონაწილეზე. მესამე სახის ცვლილებები სისტემის სტრუქტურული ტრანსფორმაციის პროცესია. ეს მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის ისტორიული და გეოგრაფიული განვითარებაა, რომელიც ამ სისტემაში დედამიწის ახალ-ახალი ტერიტორიებისა და ეკონომიკური საქმიანობის ინკორპორირებას გულისხმობს. სისტემა სტატიკური არ არის, იგი ვითარდება, იცვლება, მაგრამ შეიცვლება კი მისი კაპიტალისტური ბუნება მომავალში? ფეოდალიზმი ხომ შეიცვალა კაპიტალიზმით, ამ უკანასკნელს კი რა შეცვლის? მსოფლიო ეკონომიკის მოდელის მომხრეებს სოციალიზმი ჰქონდათ მხედველობაში, მაგრამ ამგვარი პერსპექტივა დღეისათვის ერთობ სათუთაა.

საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის რადიკალური კონცეფციები, განსაკუთრებით კი — დაქვემდებარების თეორია და ი. ვალერსტაინის მოდელი, დასავლეთის საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიაში სასტიკი კრიტიკის ობიექტი აღმოჩნდა და ეს გასაგებიც არის, თუნდაც იდეოლოგიური მიზეზების გამო. განსაკუთრებით საყურადღებოა ის კრიტიკა, რომელიც საერთაშორისო პოლიტიკაში ეკონომიკური ფაქტორის პრიმატის წინააღმდეგ არის მიმართული. რადიკალურ თეორიებში, როგორც დავინახეთ, ეკონომიკა, ეკონომიკური

³³⁴ Ch.Chase-Dunn. Interstate System and Capitalist World-Economy: One Logic or Two? In: "World System Structure:Continuity and Change". W.L. Hollist and J.N.Rosenau (Eds.). Beverly Hills, CA, Sage Publications, 1981, p.31

³³⁵ I. Wallerstein. Capitalist World-Economy..., p.67

ფაქტორები ლამის საერთაშორისო ურთიერთობათა დეტერმინანტად არის გამოცხადებული. უფრო მეტიც, ნებისმიერი პოლიტიკური მოვლენა თუ პროცესი შეიძლება გაგებული და ახსნილი იყოს მხოლოდ „დაქვემდებარების“ ან „მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის“ თეორიული კონცეფციებიდან გამომდინარე. ამავე დროს, ხსენებული რადიკალური თეორიები, როგორც უკვე ადრე აღინიშნა, ვერ ხსნიან, რამ გამოიწვია „მესამე სამყაროს“ ბევრი ქვეყნის (ტაივანი, სამხრეთი კორეა, ჰონგ-კონგი, სინგაპური და სხვ.) სწრაფი ეკონომიკური აღმავლობა და ე.წ. „ახალ ინდუსტრიულ ქვეყნებად“ გადაქცევა.

რადიკალური თეორიები, მათი სერიოზული სისუსტეების მიუხედავად, მაინც გვეხმარება საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის დროს, რადგან რეალიზმთან და პლურალიზმთან (კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულება) ერთად, რთული საერთაშორისო ცხოვრების ბევრ მნიშვნელოვან მხარეზე მიგვითითებს. სანამ ეკონომიკური ჩამორჩენილობა, სოციალური კონტრასტები, შიმშილი არსებობს, რადიკალური კრიტიკა და თეორიებიც იარსებებს.

საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის განვითარების პერსპექტივები

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდიდან მოყოლებული, მსოფლიო მეურნეობაში (ე.წ. სოციალისტური ბანაკის გამოკლებით) სამი ეკონომიკური პოლუსი გამოიკვეთა (აშშ — დასავლეთი ევროპა — იაპონია). აშშ-ის ატომური „ქოლგის“ ქვეშ დასავლეთი ევროპა და იაპონია წელში გაიმართნენ და დემოკრატიზებული, დინამიკური ეკონომიკის შენებას შეუდგნენ. სსრკ-ჩინეთის ბლოკის საწინააღმდეგოდ, აშშ-მა ყველაფერი იღონა დასავლეთ ევროპისა და იაპონიის ეკონომიკური განვითარების დაჩქარებისათვის. ამით აშშ-მა არა მხოლოდ ახალი ძლიერი მოკავშირეები, არამედ დღეისათვის ეკონომიკურად საშიში კონკურენტებიც გაიჩინა.

დღევანდელი საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემა დრამატულ ძვრებს განიცდის. სსრკ-ის დაშლა და ყოფილი სოციალისტური ქვეყნების საბაზრო ეკონომიკისაკენ შემობრუნება, ახალი ტექნოლოგიების სწრაფად დანერგვა-გავრცელება, ტრანსნაციონალური კორპორაციების მკვეთრად გაზრდილი როლი, სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაცია — ყველაფერი

ეს ძალიან განასხვავებს თანამედროვე მსოფლიო ეკონომიკას მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდისაგან.

როცა საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის შემდგომი განვითარების შესახებ მსჯელობენ, მხედველობაში აქვთ **ლიბერალიზმის, დაქვემდებარებისა და ეკონომიკური ნაციონალიზმის** (ნეომერკანტილიზმის) სამი გზა, სამი მოდელი. რა თქმა უნდა, სამივე მოდელი სინამდვილის მეტ-ნაკლებად განზოგადებული, იდეალური ასახვაა.

ლიბერალიზმისა და დაქვემდებარების შესახებ ზემოთ გვექონდა საუბარი. პირველი მათგანი სუვერენული სახელმწიფოს გადაშენებას გვპირდება, მეორე კი ე.წ. ლიბერალურ „თავისუფალ ვაჭრობას“ იმპერიალიზმად და სუსტად განვითარებული ქვეყნების დამონების მექანიზმად მიიჩნევს. მესამე მოდელის — ეკონომიკური ნაციონალიზმის (მერკანტილიზმის) ქვაკუთხედია სუვერენული სახელმწიფო, ხოლო მოქმედების ასპარეზი — რეალიზმის პოზიციებიდან დანახული საერთაშორისო პოლიტიკური და ეკონომიკური სისტემები.

ლიბერალიზმისა და დაქვემდებარების მოდელებში მსოფლიო მეურნეობა, საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემა განიხილება როგორც ერთი მთლიანობა, რომელშიც ეროვნულ მეურნეობას (სუვერენულ სახელმწიფოს) ან უკვე აღარა აქვს ან, საერთოდ არა აქვს დიდი მნიშვნელობა. ნეომერკანტილისთა აზრით კი მომავალი მსოფლიო ეკონომიკის განვითარების მთავარ მოქმედ პირად და ანალიზის ერთეულად კვლავაც სუვერენული სახელმწიფო დარჩება, ხოლო ძირითად პროცესად — სუვერენულ სახელმწიფოთა ინტერესების ურთიერთქმედება. ამ შეხედულების თანახმად, მომავალ მსოფლიო ეკონომიკაში გამწვავდება მეტოქეობა. ეს იქნება მეტოქეობა კაპიტალდობანდებათა სფეროში, მეტოქეობა ბაზრებისთვის და ნედლეულის წყაროებისთვის.

რ. გილპინის აზრით, XVIII საუკუნის მერკანტილისტური შეხედულებებისაგან განსხვავებით, თანამედროვე მერკანტილიზმი (ნეომერკანტილიზმი) გლობალური ეკონომიკური წინსვლისა და კეთილდღეობის მიზნებთან შედარებით, ეროვნული ეკონომიკური და პოლიტიკური მიზნების პრიორიტეტად უნდა გავიგოთ.³³⁶ ნეომერკანტილიზმის გამოვლინების ფორმები: დადებითი საგადამხდლო ბალანსისაკენ სწრაფვა,

³³⁶ R. Gilpin. Three Models of the Future. In: "International Politics. Enduring Concepts and Contemporary Issues". R. J. Art and R. Jervis (Eds.). 3rd Edition. Harper Collins Publishers, 1992, p.293.

უმუშევრობის და ინფლაციის „ექსპორტი“, ექსპორტსა და იმპორტზე კონტროლის დაწესება, მოწინავე ტექნოლოგიების სტიმულირება და სხვ. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ყოველი ქვეყანა უნდა ახორციელებდეს ისეთ პოლიტიკას, რომელიც მიმართული იქნება შიდა ეკონომიკური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისა და საგარეო პოლიტიკური მიზნების მიღწევისაკენ, სხვა ქვეყნების ასეთივე ინტერესებისა და მთელი საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის მდგომარეობის გათვალისწინების გარეშე.

ნეომერკანტილიზმის მოდელის მომხრენი მიიჩნევენ, რომ გლობალური ურთიერთდამოკიდებულების და სწრაფი ეკონომიკური აღმავლობის ძირითადი წყაროები იყო იაფი ენერგია და განვითარებულ და განვითარებად სახელმწიფოებს შორის არსებული ტექნოლოგიური „უფსკრული“. ამჟამად კი ურთიერთდამოკიდებულების პროცესის გაღრმავება ვეღარ მოხდება, რადგან ტრანსნაციონალური კორპორაციების შემდგომი გაფურჩქვნისათვის ხელსაყრელი პირობები ისეთი ვითარებით იცვლება, როცა საკუთარი ეროვნული ინტერესების კბილებით დაცვას უკვე მრავალი ქვეყანა შეეცდება.

საერთაშორისო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სისტემებში მიმდინარე პროცესებისათვის და, საზოგადოდ, ამ სისტემების არსებობისათვის მნიშვნელოვანი ფაქტორია ჰეგემონის ადგილი და როლი, მისი გავლენა სისტემაზე და წესრიგის ის ხასიათი, რომელსაც ჰეგემონი სისტემაში დაამყარებს.* თანამედროვე ეტაპზე როგორც საერთაშორისო პოლიტიკურ, ასევე ეკონომიკურ სისტემაში ერთადერთი ჰეგემონი — აშშ-ია. ექსპერტთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ აშშ-ის ეკონომიკური აღმავლობისა და ბატონობის, ჰეგემონობის პერიოდი თავდება და იწყება ამ გიგანტი სახელმწიფოს როლისა და შესაძლებლობების თანდათანობით დაკნინება (ე.ი. აშშ-ის ჰეგემონობის პიკმა

* პოლიტიკურ სისტემაში ჰეგემონის მნიშვნელობის შესახებ ვისაუბრეთ ქვეთავში „ნეორეალიზმი“. საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემაში ჰეგემონობა იმას ნიშნავს, რომ ჰეგემონი სახელმწიფო აკონტროლებს მსოფლიოს უმნიშვნელოვანესი ნედლეულის ძირითად წყაროებს, კაპიტალის წყაროებს და კაპიტალდაბანდებას, ბაზრებს და მას მოეპოვება შეფარდებითი უპირატესობა, რათა აწარმოოს ტექნოლოგიურად ყველაზე მოწინავე და ძვირადღირებული პროდუქცია. ჰეგემონის საკუთარი შიდა ბაზარი მეტად ტევადი უნდა იყოს, რადგან იმპორტის სტრუქტურისა და გეოგრაფიის ცვლით მას შეუძლია დიდი გავლენა მოახდინოს დანარჩენ ქვეყნებზე.

ჩაიარა).³³⁷ ყველაზე მკაფიოდ ეს შეხედულება გამოხატა ამერიკელმა ისტორიკოსმა პოლ კენედიმ თავის გახმაურებულ შრომაში „დიდი ქვეყნების აღზევება და დაცემა“, სადაც მან აშშ-ის ჰეგემონობის დაცემა იწინასწარმეტყველა.³³⁸

ექსპერტთა მეორე ჯგუფი კი, პირიქით, აშშ-ის ჰეგემონობის დაკნინებას უარყოფს და ამ სახელმწიფოს მიერ როგორც ეკონომიკური დინამიზმის, ასევე მსოფლიო ეკონომიკურ სისტემაში ჰეგემონობის შენარჩუნების იმედს გამოთქვამს. ამერიკელი რიჩარდ როუზკრენსის აზრით, აშშ მართლაც გარკვეული დაკნინების პროცესში იმყოფება, მაგრამ მას ძალუძს საკუთარი ჰეგემონური პოზიციის შენარჩუნება. უფრო მეტიც, რ. როუზკრენსს მიაჩნია, რომ საერთაშორისო სისტემა მულტიპოლარული ხდება და, სწორედ ამიტომ, აშშ-ის გამოკვეთილი ჰეგემონობა ამ სისტემაში ნესრიგის შენარჩუნების აუცილებელი ფაქტორი იქნება.³³⁹

საყურადღებოა ამერიკელი ეკონომისტის ჩარლზ კინდლბერგერის შეხედულება „დიდი დეპრესიის“ (1929-1933 წწ.) თაობაზე, რომლის თანახმად ხსენებულ პერიოდში დაწყებული მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისი იმის გამო მოხდა, რომ დიდ ბრიტანეთს აღარ შეეძლო ჰეგემონის ფუნქციის შესრულება, ხოლო ამერიკის შეერთებული შტატები ამ ფუნქციის შესრულებისათვის თავს მზად არ გრძნობდა და მას გაუზრბოდა. სწორედ ამიტომ გაიწელა ეს საშინელი კრიზისი.³⁴⁰ ამერიკელი რ. გილპინის აზრით, აშშ-მა უნდა გაითვალისწინოს ეს გაკვეთილი, როცა დიდი ბრიტანეთის დაკნინების დიდად გახანგრძლივებულმა პროცესმა შეარყია საერთაშორისო ეკონომი-

337 C. F. Bergsten (Ed.). *The Future of the International Economic Order: An Agenda for Research*. Lexington Books, D. C. Heath and Company, Lexington, 1973, p.132; W. Brock and R. Hormats (Eds.). *The Global Economy. America's Role in the Decade Ahead*. W. W. Norton and Company, New York, 1990, p.224.

338 P. Kennedy. *The Rise and Fall of the Great Powers*. Random House, New York, 1987, pp.514-535.

339 R. Gilpin. *The Political Economy of International Relations*. Princeton University Press, Princeton, 1987, pp.341-363; C. Layne, B. Schwartz. *American Hegemony Without an Enemy*. "Foreign Policy", 92, Fall 1993, pp.5-23; H. R. Nau. *The Myth of America's Decline: Leading the World Economy into the 1990s*. Oxford University Press, New York, 1990; A. L. Friedberg. *The Future of American Power*. "Political Science Quarterly". Vol. 109, N1, 1994, pp. 1-22.

340 C. P. Kindleberger. *The World in Depression. 1929-1939*. London, Allen Lane, 1973, pp.291-294.

კური სისტემა. ეს კი ბრიტანეთს, რ. გილპინის შეხედულებით, იმიტომ მოუვიდა, რომ მან საზღვარგარეთ ძალზე ბევრი დააბანდა, ხოლო მისმა საკუთარმა ეკონომიკამ დინამიზმი დაკარგა, ამის შედეგად კი თავად შესუსტდა და ჰეგემონის ფუნქციისათვის ვეღარ ივარგა.* რ. გილპინი მიიჩნევს, რომ ჰეგემონის უპირველესი ამოცანაა, სწორად გაანალიზოს საკუთარი შესაძლებლობანი და არ დაუშვას საკუთარი დინამიკური განვითარებისათვის საჭირო კაპიტალის თავის საზღვრებს გარეთ გადინება, რაც ხელს შეუწყობს მეტოქეთა ეკონომიკურ გაძლიერებას ჰეგემონის ხარჯზე.³⁴¹

ბრიტანელი ეკონომისტის სიუზენ სტრეინჯის შეხედულების თანახმად, აშშ-ის ჰეგემონია არ შესუსტებულა, რადგანაც იგი დამყარებულია სტრუქტურულ უპირატესობასა და ძლიერებაზე, რაც იმას ნიშნავს, რომ აშშ-ს აქვთ უნარი, თავიანთ ყაიდაზე „აანყონ“ საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობები, ინსტიტუტები, „ქცევის“ წესები და ნორმები.³⁴² აშშ-ის სტრუქტურული ძლიერება, ს. სტრეინჯის აზრით, გამომდინარეობს ამ სახელმწიფოს წამყვანი პოზიციებიდან საერთაშორისო უსაფრთხოების სტრუქტურაში, მსოფლიო წარმოების სტრუქტურაში, დოლარის უნინდებურ ყოვლისშემძლეობაში და მსოფლიოში ცოდნის „წარმოების“ სტრუქტურაში. ცოდნა ძლიერებაა და ამას კარგად გვიდასტურებს აშშ-ის უმაღლესი სასწავლებლების რიცხვი (3 ათასამდე უმაღლესი სასწავლებელი და 12 მლნ. სტუდენტი მეტი!), მათი სიმდიდრე და დინამიზმი. თუ ევროპისა და სხვა რეგიონების უნივერსიტეტები ხშირად პოლიტიკური დისიდენტობისა და ოპოზიციის ბურჟუების როლს ასრულებდნენ, აშშ-ის უნივერსიტეტები ახალი ცოდნის მიღებისა და დანერგვის, ახალი ტექნოლოგიების გენერატორები იყვნენ. ამგვარად, აშშ-ის ჰეგემონობა სერიოზულ საძირკველზე დგას და თუ ამ ქვეყანამ მართლაც შეძლო ეკონომიკური დინამიზმის შენარჩუნება, საეჭვოა, მის ჰეგემონობას საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემაში ვინმე დაემუქროს.

ჰეგემონური წესრიგის არსებობა საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემაში სრულებითაც არ გამორიცხავს ამ სისტემის მულტიპოლარულობას და ნეომერკანტილიზმის ტენდენციების

* ამ მოვლენას სპეციალური ლიტერატურაში „ჰეგემონის დილემა“ შეარქვეს.

341 R. Gilpin. U. S. Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Foreign Direct Investment. Basic Books, New York, 1975.

342 S. Strange. The Persistent Myth of Lost Hegemony. "International Organization". Vol. 41, #14, 1987, p.565.

გაძლიერებას. რადგან საერთაშორისო პოლიტიკური სისტემა მულტიპოლარული გახდა, ნეომერკანტილიზმის მომხრეები მიიჩნევენ, რომ პოლიტიკური მულტიპოლარულობა ხელს შეუწყობს ეკონომიკურ ნაციონალიზმს და ნეომერკანტილისტური ეკონომიკური პროცესები დათრგუნავს ინტეგრაციულ და ურთიერთდამოკიდებულების გაღრმავების ტენდენციებს. ნეომერკანტილისტები მიიჩნევენ, რომ მსოფლიო ეკონომიკა დანაწილდება რეგიონულ ბლოკებად, რადგან ინტეგრაციის, სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციის ფაქტორების და ეკონომიკური ნაციონალიზმის ძალებს შორის ჭიდილს მხოლოდ ამგვარი შედეგი შეიძლება მოჰყვეს. ინტეგრაცია მსოფლიოს ცალკეული რეგიონების ფარგლებში განხორციელდება, რადგან ცალკეული ქვეყნები ვერ შეძლებენ კონკურენტუნარიანნი იყვნენ, მაგრამ არც სუვერენულობაზე ხელის ალებას მოინდომებენ. ეკონომიკური კეთილდღეობისა და სუვერენულობის მეტ-ნაკლებად შეხამება და ამ რთული დილემის გადაწყვეტა რეგიონული ინტეგრაციის გზით მოხერხდება; სახელმწიფოთა ცალკეული ჯგუფები შექმნიან რეგიონულ ბლოკებს (დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა მსგავსად), რომლებშიც სუვერენულობის ზოგიერთ ელემენტს ეკონომიკური კეთილდღეობის ინტერესები იმსხვერპლებს. ამგვარ ბლოკებად დაყოფის შედეგად საერთაშორისო ვაჭრობა, საფინანსო ურთიერთობები და ინვესტირება უფრო რეგიონთაშორისი ურთიერთქმედების ხასიათს მიიღებს. ეკონომიკურ ურთიერთობათა რეგიონალიზაციას ძალუძს, ერთგვარად შეზღუდოს აშშ-ის ჰეგემონია საერთაშორისო ვაჭრობაში, შეასუსტოს დოლარის საერთაშორისო როლი და აშშ-ის ტრანსნაციონალური კორპორაციების ბატონობა. ეს ყველაფერი კი უფრო მძაფრ საერთაშორისო ეკონომიკურ კონფლიქტამდე მიგვიყვანს.³⁴³

როგორც რ. გილპინი შენიშნავს, თანამედროვე მერკანტილისტები შეიძლება ორ ბანაკად — ენ. „უარყოფით“ და „დადებით“ მერკანტილისტებად დავაჯგუფოთ. ორივე ბანაკის წარმომადგენლები მიიჩნევენ, რომ მსოფლიო ეკონომიკა დაიყოფა რეგიონულ ბლოკებად. „უარყოფითი“ მერკანტილისტების შეხედულებით, ამგვარი რეგიონალიზაცია გაამწვავებს საერთაშორისო ეკონომიკურ კონფლიქტს.* ყოველი ბლოკის კონ-

343 J. E. Garten. A Cold Peace: America, Japan, Germany and the Struggle for Supremacy. A Twentieth Century Fund Book, Times Books, 1992.

* იხ.: E. Mandel. Europe vs. America-Contradictions of Imperialism. New York, Monthly Revue Press, 1970.

სოლიდაცია მოხდება წამყვანი სამრეწველო სახელმწიფოს თუ რეგიონის — აშშ-ის, იაპონიის, დასავლეთ ევროპის ან სხვათა ირგვლივ. ყოველი ბლოკი იბრძოლებს დანარჩენებთან ბაზრების, ნედლეულის, კაპიტალდაბანდებების განაწილების გამო. ამგვარად, მსოფლიო დაუბრუნდება იმ ვითარებას, რომელიც მიმდინარე საუკუნის 30-იან წლებში იყო.³⁴⁴

„დადებითი“ მერკანტილისტები კი ეკონომიკურ რეგიონალიზაციაში მსოფლიო ეკონომიკურ ურთიერთობათა სტაბილიზაციის ფაქტორს ხედავენ.* მათი აზრით, რეგიონალიზაცია საშუალებას მისცემს სახელმწიფოებს, მაქსიმალური პოლიტიკური და ეკონომიკური სუვერენიტეტის შენარჩუნებასთან ერთად, მასშტაბური ეკონომიკით და ურთიერთდამოკიდებულებით ისარგებლონ. თუმცა შრომის გლობალური დანაწილებისაგან ეკონომიკური სარგებელი და კეთილდღეობა მეტი იქნებოდა, რეგიონულ ბლოკებში ინტეგრაციით სუვერენული სახელმწიფოები შეძლებენ წინააღმდეგობა გაუწიონ იმ გლობალურ გარეშე ძალებს, რომლებიც მათ სუვერენულობას ემუქრებიან და რომლებთანაც გამკლავებას სახელმწიფოები ცალ-ცალკე ვერ შეძლებენ. „დადებითი“ მერკანტილისტები მიიჩნევენ, რომ ამგვარად გახდება შესაძლებელი მსოფლიო ეკონომიკური წესრიგისა და უსაფრთხოების დამკვიდრება. „დადებითი“ მერკანტილისტების შეხედულებით, სწორედ რეგიონულ ბლოკებად დაყოფა იქნება ის გამოსავალი, რომლის მონახვა საჭირო გახდება, როცა აშშ-ის, როგორც ჰეგემონის, დაკნინება ამ სახელმწიფოს ჰეგემონობაზე დაყრდნობილ საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემას უნესრიგობისა და გლობალური ეკონომიკური კონფლიქტებისაკენ გადახრიდა.³⁴⁵

ნეომერკანტილიზმის შეხედულებები თანდათანობით ფეხს იკიდებს, მაგრამ მისი მოწინააღმდეგენი მიიჩნევენ, რომ აშშ-ს ჯერ არ ამოუწურავს თავისი შესაძლებლობები, მას ჯერ კიდევ ძალუძს ჰეგემონობა, ხოლო ეკონომიკური რეგიონალიზაციის უკვე გამოკვეთილი ტენდენციები, ჯერ კიდევ ვერ იქცა შეუქცევად, სტაბილურ პროცესად.

³⁴⁴ L. Silk. Dangers of Slow Growth. "Foreign Affairs", Vol. 72, N1, 1993, p. 181.

* იხ.: D. Calleo, B. Rowland. America and the World Political Economy. Bloomington, Ind., Indiana University Press, 1973; E. Preeg. Economic Blocs and U. S. Foreign Policy. Washington, D. C., National Planning Association, 1974; S.J.Kobrin. Regional Integration in a Globally Networked Economy, "Transnational Corporations". Vol.4, August 1995, pp. 15-33

³⁴⁵ B. Buzan. Economic Structure and International Security: the Limits of the Liberal Case. "International Organization". Vol. 38, N4, 1984, pp. 597-624.

არსებობს შეხედულება, რომლის თანახმად საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემაში გარკვეული წესრიგის შენარჩუნება უჭეგემონოდ ყოფნის პირობებშიც კი არის შესაძლებელი. რ. ქიოჭინის აზრით, აშშ-ს აღარ ძალუძს და აღარც უნდა იყოს გამოკვეთილი ჰეგემონი, რადგან მას საკუთარი პრობლემებიც თავზე საყრელად აქვს. ამიტომ საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემაში თანამშრომლობა ძლიერი, ყოვლისშემძლე ჰეგემონის გარეშეც იქნება. ამგვარი თანამშრომლობის მიღწევა მეტად რთული ამოცანაა, მაგრამ ამის გაკეთება აუცილებელი და შესაძლებელია ე.წ. „საერთაშორისო რეჟიმების“ ინსტიტუტის შემდგომი დახვეწის და დანერგვის გზით.³⁴⁶

რეჟიმი ქმედებების კოორდინატორის როლში გვევლინება. რეჟიმის ძირეული, განმსაზღვრელი მახასიათებლები პრინციპები და ნორმებია. წესები და გადაწყვეტილებათა მიღების პროცედურები შეიძლება იყოს მრავლგვარი, მაგრამ ისინი საერთაშორისო რეჟიმში მიღებული პრინციპებიდან და ნორმებიდან უნდა გამომდინარეობდნენ. თუ პრინციპები და ნორმები უცვლელია, წესებსა და გადაწყვეტილებათა მიღების პროცედურებში მომხდარი ცვლილებები შიდასარეჟიმო ხასიათისაა. თუ პრინციპები და ნორმები იცვლება, მაშასადამე, იცვლება რეჟიმიც. ძირეული პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესები უფრო პრინციპებთან და ნორმებთან არის დაკავშირებული, ვიდრე წესებთან და პროცედურებთან. რეჟიმი სოციალური ინსტიტუტია, რომელიც წარმართავს დაინტერესებული და მასში ჩართული მონაწილეების ქმედებებს. საერთაშორისო რეჟიმი კი საერთაშორისო სისტემის დაინტერესებულ მონაწილეებს აერთიანებს. თანამედროვე მსოფლიო ეკონომიკური სისტემა ურთიერთდამოკიდებულების მაღალი დონით ხასიათდება. ამგვარი ურთიერთდამოკიდებულების პირობებში მონაწილეებს უჭირთ ისე იმოქმედონ, რომ ერთმანეთი არ „დააზიანონ“, რომ არავინ დაზარალდეს, რადგან ურთიერთდამოკიდებულება მონაწილეებს შორის უამრავ ხილულ და უხილავ ურთიერთკავშირს გულისხმობს. ამ დახლართულ ქსელში ურთიერთქმედება ურთულესი ამოცანაა. ყოველი მონაწილის ინტერესები სხვებთან ხშირად კონფლიქტში აღმოჩნდება და მთელი ურთიერთქმედებები კონფლიქტურ სახეს იძენს.

რეჟიმი და წესრიგი ერთსა და იმავეს როდი ნიშნავს. რეჟიმი კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების პირობებში კონ-

³⁴⁶ R.O. Keohane. After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton University Press, Princeton, 1984, pp.182-216, 243-259.

ფლიქტურობის თავიდან ასაცილებლად ან შესარბილებლად ადამიანის მიერ შექმნილი სოციალური ინსტიტუტია. საერთაშორისო რეჟიმის მიზნები განისაზღვრება იმ ფასეულობებით, რომლებსაც რეჟიმის შემქმნელები იზიარებენ. ეს შეიძლება იყოს სახელმწიფოთა თანასწორობა, ეკონომიკური ეფექტიანობა ან ოპტიმალურობა, საყოველთაო კეთილდღეობა, სახელმწიფოს გადარჩენა და ა.შ. საერთაშორისო ურთიერთობებში გადარჩენა კი სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნებას ნიშნავს. მზარდი კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების პირობებში გადარჩენა შეიძლება ავტონომიურობის გარკვეული დონის შენარჩუნებასაც ნიშნავდეს. საერთაშორისო ურთიერთობებში რეჟიმები, როგორც წესი, რომელიმე ჰეგემონის ან ჰეგემონური კოალიციის ნახელავია.

ლიბერალების აზრი იმის თაობაზე, რომ ეკონომიკური ეფექტიანობა და კეთილდღეობის მაღალი დონე წესრიგის კრიტერიუმებია, ნეომერკანტილიზმის მიმდევართ მართებულად არ მიაჩნიათ. მათი წარმოდგენით, ეკონომიკა საბოლოო ჯამში სახელმწიფოს ძლიერებისა და გადარჩენისათვის არის მოწოდებული და არა — მხოლოდ კეთილდღეობისათვის. ამიტომ საერთაშორისო რეჟიმებში სახელმწიფოთა მონაწილეობა ნეომერკანტილისტიებისათვის გარკვეულწილად მისაღებია, რადგან რეჟიმში სახელმწიფო ისე არ ითქვიფება, როგორც ეს თავისუფალი ვაჭრობის, ლიბერალური კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების პირობებში ხდება ხოლმე. საერთაშორისო რეჟიმები თანამედროვე ეტაპზე თანამშრომლობის მეტად გავრცელებულ ფორმად იქცევა. ყოველ რეჟიმში არსებობს ფასეულობათა გარკვეული იერარქია. ზოგიერთი ფასეულობა წინა პლანზეა წამოწეული, ზოგიერთი კი მეორეხარისხოვნად არის მიჩნეული. რეჟიმის მიზნების იერარქიაც ფასეულობებიდან გამომდინარე განისაზღვრება. საერთაშორისო რეჟიმებში, როგორც წესი, პირველ ყოვლისა, გათვალისწინებულია უძლიერესი მონაწილეების ინტერესები. თუ რეჟიმი ყველასათვის მეტ-ნაკლებად მისაღებია, მაშინ მისი არსებობა-ფუნქციონირება ხანგრძლივი იქნება. კოლონიალიზმიც რეჟიმი იყო, მაგრამ მისი დიდხანს არსებობა ყველა მონაწილის კმაყოფილებამ კი არ განაპირობა, არამედ ამ რეჟიმის დამამყარებელთა სურვილმა, საერთაშორისო სისტემაში მათმა განსაკუთრებულმა მდგომარეობამ და შესაძლებლობებმა. თანამედროვე საერთაშორისო რეჟიმები უფრო ჰეგემონთა დომინირებით ხასიათდება, და მათ, კოლონიალიზმთან შედარებით, მეტი თანასწორობა გამოარჩევს. თუმცა გ. შვარცენბერგერის შენიშ-

ვნაც უნდა გვახსოვდეს — „ჰეგემონობა იგივე იმპერილიზმია, ოღონდ კარგი მანერებით“.

საერთაშორისო რეჟიმები არსებობენ და ფუნქციონირებენ. ისინი ხელს უწყობენ მრავალი რთული პრობლემის გადავლილებას, საერთაშორისო სისტემაში გარკვეული წესრიგის დამყარებას.

საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემაში მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გაბატონდა ისეთი ვითარება, რომელსაც ხშირად „ჰეგემონურ თანამშრომლობას“ უწოდებენ. ფ. ჰირშმა და მ. დოილმა ამგვარ ვითარებას უწოდეს „ჰეგემონური ხელმძღვანელობა“, რაც თანამშრომლობისა და ვილაციის ხელმძღვანელობის გარკვეულ შეხამებას გულისხმობს.³⁴⁷ მრავალი ექსპერტის აზრით, ჰეგემონის ძლიერება და ჰეგემონიის პირობებში დამყარებული საერთაშორისო რეჟიმები აადვილებენ თანამშრომლობას. როცა აშშ-ის ჰეგემონობით წარმართულ საერთაშორისო რეჟიმებს ანალიზებენ, აღნიშნავენ, რომ ისინი, მართალია, პირველ ყოვლისა, ამ სახელმწიფოს ინტერესებს ითვალისწინებდნენ, მაგრამ ამავე დროს გამიზნულნი იყვნენ ყველა მონაწილისა და საერთაშორისო წესრიგის სასიკეთოდაც. ამ რეჟიმების შექმნისათვის აშშ-მა ბევრი ხარჯი ნახა და დიდი ჯაფაც გასწია. ამის წყალობით მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ჩამოყალიბდა საკმაოდ შედეგიანი ისეთი რეჟიმები, როგორიცაა, მაგალითად, სტაბილური საერთაშორისო სავალუტო სისტემა, ბაზრების გახსნილობის უზრუნველყოფა, ნავთობის ამოღების და მისი სტაბილურ ფასებში გაყიდვის და მრავალი სხვა — განსაკუთრებით საერთაშორისო ეკონომიკური თანამშრომლობის სფეროში.* როგორც რ. ქიოიჰინი შენიშნავს, აშშ-ის ჰეგემონური ხელმძღვანელობის, ლიდერობის სტრატეგიამ გვიჩვენა, რომ ჰეგემონობა და თანამშრომლობა ხშირად ურთიერთშემავსებელი უფროა, ვიდრე შეუთავსებელი.³⁴⁸ თუმცა ამ ქვეყნის ჰეგემონობით შექმნილ საერთაშორისო რეჟიმებში ყველაფერი ისე როდი იყო, როგორც ეს ყველა მონაწილეს სურდა, ხსენებულმა რეჟიმებმა თავიანთი ამოცანის შესრულება მაინც შეძლეს.

საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემა ნეომერკანტილიზ-

³⁴⁷ F. Hirsch, M. Doyle. Politicization in the World Economy: Necessary Conditions for an International Economic Order. In: F. Hirsch, M. Doyle at al., "Alternatives to Monetary Disorder". McGraw-Hill for the Council on Foreign Relations, New York, 1977, p.27.

* ამის შესახებ დაწვრილებით იხ.: R. O. Keohane. After Hegemony... pp.141-181.

³⁴⁸ R. O. Keohane. After Hegemony... p.179.

მის გზით თუ სხვაგვარად, ჰეგემონით თუ უჰეგემონოდ განვითარდება, მისი შემდგომი არსებობისა და ფუნქციონირებისათვის საჭირო იქნება მონაწილეთა თანამშრომლობა და გარკვეული წესრიგი. ნეომერკანტილიზმის ძირითადი იდეა არის ის, რომ წესრიგი მსოფლიო ეკონომიკაში მოითხოვს სუვერენულ სახელმწიფოთა თანამშრომლობას, ხოლო ჰეგემონიზმი (ისტორიულად მაინც) ამგვარი თანამშრომლობის აუცილებელი პირობაა.³⁴⁹ საერთაშორისო რეჟიმები, ბევრი ექსპერტის შეხედულებით, სწორედ ის ინსტიტუტია, რომელსაც ძალუძს თანამშრომლობის და, მაშასადამე, გარკვეული წესრიგის შეტანა საერთაშორისო ეკონომიკურ ურთიერთობებში.

თანამედროვე ეკონომიკური ურთიერთობები ორი ურთიერთგამომრიცხავი ტენდენციით — ინტეგრაციით (ურთიერთდამოკიდებულება) და ნეომერკანტილიზმით (ეკონომიკური ნაციონალიზმი) — ხასიათდება. აქამდე ხან ერთი ტენდენცია ბატონობდა, ხან — მეორე. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ინტეგრაციულმა პროცესებმა უფრო იჩინა თავი. ამჟამად, ბევრი ექსპერტის აზრით, ნეომერკანტილიზმის გაბატონებისა და მსოფლიოს რეგიონულ ეკონომიკურ ბლოკებად დაყოფის ეპოქა იწყება. გლობალური ინტეგრაცია, ექსპერტთა აზრით, ძლიერი ჰეგემონის არსებობის პირობებში იყო შესაძლებელი, ხოლო ამჟამად, როცა ეს ჰეგემონი ერთგვარ დაკნინებას განიცდის და მსოფლიო უფრო მულტიპოლარული ხდება, ინტეგრაციული პროცესები მეტ რეგიონულ მასშტაბებს მიიღებს. ევროპის „საერთო ბაზარი“, NAFTA და ბევრი სხვა რეგიონული ინტეგრაციული სისტემა და პროცესი ამის დადასტურებად გამოდგება, მაგრამ საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის შემდგომი განვითარების ხასიათის თაობაზე კატეგორიული საუბარი ჯერ ნაადრევად გვეჩვენება.

³⁴⁹ A. Walter. World Power and World Money: The Role of Hegemony and International Monetary Order. London, Harvester—Wheat Sheaf, 1991, p.23.

VIII. საერთაშორისო საზოგადოება

საერთაშორისო საზოგადოება თუ სისტემა?

*კაცს მაგოდენად ვერა შველის თურმე ვერც
სიკეთე ჰპერისა, ვერც სიმსუქნე მინისა, ვერც
შეძლება ყოველგვარის წარმოებისა, თუკი
კაცთა შორის კეთილად დადგენილი და
ცხადად განსაზღვრული არ არის ურთიერთ-
შორისი უფლება და მოვალეობა.*

ილია

საერთაშორისო საზოგადოების იდეა, შესაძლოა, საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიასა და პრაქტიკაში ყველაზე კეთილშობილი და სანუკვარი იყოს. მისი რეალიზება კი ყველაზე მეტად პატარა, სუსტ სახელმწიფოებს წაადგებოდა, რადგან მათი უსაფრთხოება ისევე იქნებოდა გარანტირებული, როგორც ნებისმიერი მოქალაქისა ისეთ საზოგადოებაში, რომელშიც კანონის უზენაესობის პრინციპი სრულად არის განხორციელებული.

საერთაშორისო საზოგადოების თაობაზე უკვე კარგა ხანია მწვავე დებატები მიმდინარეობს. ზოგის აზრით, ხსენებული საზოგადოება უკვე ჩამოყალიბდა და ჩვენ უკვე მისი წევრები ვართ. მეორენი მიიჩნევენ, რომ გამოიკვეთა საერთაშორისო საზოგადოების მხოლოდ ზოგიერთი ელემენტი და საერთაშორისო სისტემა საზოგადოებად გადაქცევის დაწყებით ფაზაში იმყოფება. ექსპერტთა მესამე ჯგუფი (უმთავრესად რეალისტები) უარყოფს ამგვარი საზოგადოების ჩამოყალიბების შესაძლებლობასაც კი, რადგან, მათი აზრით, სუვერენული სახელმწიფოებისაგან შემდგარი სისტემა არ შეიძლება საზოგადოებად იქცეს. საერთაშორისო საზოგადოება მხოლოდ მითია, — აცხადებენ ისინი, — ხოლო ისეთ ცნებებს და იდეალებს, როგორიც არის სამართლიანობა, თავისუფლება და თანასწორობა, კონკრეტული მნიშვნელობა მხოლოდ სახელმწიფოს შიდა ცხოვრებაში და მის ინსტიტუტებში მოეპოვებათ.³⁵⁰

³⁵⁰ M. Wight. Western Values in International Relations. In: "Diplomatic Investigations. Essays in the Theory of International Politics". H. Butterfield and M. Wight (Eds.). Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1966, p.120; The Study of World Society: A London Perspective. International Studies. Occasional Paper N1, p.31; T. Nardin. Law, Morality, and the Relations of States. Princeton University Press, Princeton, 1983, p.34.

ბევრჯერ აღნიშნულა, რომ საერთაშორისო სისტემა არ არის მისი შემადგენელი ელემენტების ურთიერთქმედებათა მხოლოდ მექანიკური ჯამი და მასში წარმოდგენილია „ქცევის“ გარკვეული წესები და ნორმები, რაც საზოგადოების არსებობაზე მიგვითითებს. საზოგადოებას არ შეუძლია ფუნქციონირება, თუ მისი წევრების ქცევასა და ქმედებებზე არ ხორციელდება საზოგადოებრივი კონტროლი, არ არსებობს კანონები და ა.შ. სუვერენული სახელმწიფოებისაგან შემდგარი საერთაშორისო სისტემა, როგორც უკვე ვიცით, ანარქიულია, რადგან მასში არ არის წარმოდგენილი უზენაესი ხელისუფლება (მთავრობა). მაშ რა უფლება გვაქვს, თანამედროვე საერთაშორისო სისტემა საერთაშორისო საზოგადოებად გამოვაცხადოთ?

საერთაშორისო საზოგადოების იდეა დაკავშირებულია ნიდერლანდელი ჰუგო გროციუსის (1583—1645 წ.წ.) სახელთან. სწორედ გროციუსის შრომებიდან მომდინარეობს საერთაშორისო საზოგადოებაზე ის წარმოდგენა, რომელმაც მიმდინარე საუკუნეში განსაკუთრებით დიდი ყურადღება მიიპყრო. გროციუსის მიხედვით, არსებობს საერთაშორისო საზოგადოება და კანონები, რომლებიც ამ საზოგადოების წევრი-სახელმწიფოების ურთიერთობებს არეგულირებენ. გროციუსის ძირითადი აზრი მდგომარეობს იმაში, რომ საერთაშორისო საზოგადოების წევრებს შორის არსებობს პოტენციური სოლიდარობა, ხოლო საერთო ეკონომიკური, სავაჭრო ინტერესები და დიპლომატია თანდათან ადამიანებს და სახელმწიფოებს რაციონალურ, მეგობრულ ურთიერთობებამდე, მშვიდობიან საერთაშორისო საზოგადოებამდე მიიყვანს. გროციუსის შეხედულების თანახმად, ხალხები ქცევის საერთო წესებს გამოიმუშავენ და გაჩნდება სახელმწიფოთა ურთიერთობის დამარეგულირებელი კანონები.³⁵¹ გროციუსის შეხედულებიდან ის გამომდინარეობს, რომ იმეორება და ადამიანები საბოლოოდ იმზე უარს იტყვიან.

საერთაშორისო საზოგადოების იდეა ამა თუ იმ სახით ყოველთვის იყო წარმოდგენილი საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიასა და პრაქტიკაში. ყურადღებას იმსახურებს ის გარემოება, რომ ტერმინი „საერთაშორისო საზოგადოება“ უფრო ხშირად გამოიყენებოდა მიმდინარე საუკუნის 40-იან წლებამდე, როცა საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიაში პოლიტიკური რეალიზმისა და ნეორეალიზმის გაბატონებასთან დაკავშირებით ტერმინი „საერთაშორისო სისტემა“ დამკვიდრდა.

351 M. Wight. *International Theory. The Three Traditions*. Edited by G. Wight and B. Porter. Leicester University Press, 1991, pp.37-48.

საერთაშორისო საზოგადოების იდეა იდგა ერთა ლიგის, პარიზის პაქტის, გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის და ნიურნბერგის საერთაშორისო სამხედრო ტრიბუნალის ქარტიების უკან. დღეს კი საერთაშორისო საზოგადოების შესახებ საუბარი კიდევ უფრო აქტუალური გახდა, ვინაიდან თანამედროვე საერთაშორისო სისტემაში წარმოდგენილია მრავალი საერთაშორისო ორგანიზაცია, რომელთა საქმიანობა საერთაშორისო ურთიერთობებს მეტად თავისებურ, „გლობალურ“ ელფერს ანიჭებს.

საერთაშორისო საზოგადოების საკითხები, ტრადიციულად, საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტთა ინტერესების სფეროში რჩებოდა.* ეს იმით იყო გამოწვეული, რომ სახელმწიფოთა ურთიერთობების დარეგულირება, სპეციალისტთა აზრით, სწორედ საერთაშორისო სამართლებრივი ინსტიტუტებითა და მათ მიერ შემუშავებული ნორმებით იყო შესაძლებელი, რადგან, საყოველთაო აღიარებით, სადაც საზოგადოებაა, იქ კანონიცაა. მიმდინარე საუკუნის 40-იანი წლებიდან ამ შეხედულების მიმართ ძლიერი სკეპტიციზმი გამოემუშავდა და საერთაშორისო წესრიგისა და საზოგადოების იდეამ ახალი განზომილებები შეიძინა. საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევაში აქცენტმა სამართლებრივი ინტერპრეტაციიდან გადაინაცვლა სახელმწიფოთა ქმედებების მიზეზებსა და მექანიზმებზე. ვერ ვიტყვით, რომ საერთაშორისო საზოგადოების იდეამ დისკრედიტაცია განიცადა, მაგრამ, საზოგადოდ, საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევამ ახალი განზომილება და მიმართულება შეიძინა.³⁵²

საერთაშორისო საზოგადოება გულისხმობს სახელმწიფოთა ურთიერთმიმართებას საერთო პრაქტიკის, ტრადიციებისა და წესების თვალსაზრისით. ამგვარი წესები წარმოადგენს საერთაშორისო „ქცევის“ შედარების საფუძველს. მათი მეშვეობით ვარკვევთ, თუ რა არის სამართლიანი და რა არის უსამართლო; ეს წესები იძლევა სახელმწიფოთა უფლება-მოვალეობების, მათი მოთხოვნების და ქმედებების განსჯის საშუალებას. სამწუხაროდ, თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობებში ქცევის მიღებული წესები დავიწყებას ეძლევა, როცა ისინი ნი-

* ამის შესახებ დაწერილებით იხ.: H. Bull. *The Anarchical Society...*, pp.24-52; I. Brownlie. *The Expansion of International Society: The Consequences for the Law of Nations*. In: "The Expansion of International Society". Edited by H. Bull and A. Watson. Clarendon Press, Oxford, 1989, pp.357-369.

³⁵² G. Evans, J. Newnham. *The Dictionary of World Politics*. Simon and Schuster, New York, 1990, pp.195-196.

ნააღმდეგობაშია სახელმწიფოთა სასიცოცხლო ინტერესებთან და უფრო მეტად მეორეხარისხოვანი პრობლემების დარეგულირებისათვის გამოიყენება. ამიტომაც ლაპარაკობენ საერთაშორისო ანარქიაზე და არა — საერთაშორისო საზოგადოებაზე. დღეს ხშირად იხმარება გამოთქმა „ანარქიული საზოგადოება“ და იგი ობიექტურად ასახავს საერთაშორისო ურთიერთობებში არსებულ ვითარებას. ანარქია ხელისუფლების, წესრიგის უქონლობას ნიშნავს. იგი შეიძლება აგრეთვე ნიშნავდეს საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სამართლებრივი რეგულირების უქონლობასაც. საერთაშორისო სისტემის შესახებ მსჯელობისას, როგორც უკვე აღინიშნა, ანარქია საერთაშორისო ურთიერთობათა კონტექსტში აუცილებლად სრულ უწესრიგობასა და ქაოსს არ ნიშნავს. უფრო მეტიც, უზენაესი ხელისუფლების უქონლობის პირობებშიც კი შესაძლებელია არსებობდეს და მოქმედებდეს საერთო წესები.

ზოგიერთ ავტორს საერთაშორისო საზოგადოება ესმის როგორც სუვერენულ სახელმწიფოთა თანამეგობრობა, რომელშიც მოქმედებს საერთო წესები, მაგრამ არ არსებობს საერთო ხელისუფლება, მთავრობა.³⁵³ არსებობს აგრეთვე მოსაზრება, რომ საერთაშორისო საზოგადოება არის სუვერენული სახელმწიფოებისაგან შემდგარი სისტემა, რომელშიც დამკვიდრებულია გარკვეული წესები; მას შეიძლება ახასიათებდეს ორი უკიდურესი მდგომარეობა: სრული უწესრიგობა და მსოფლიო სახელმწიფო. სუვერენული სახელმწიფოებისაგან შემდგარი ამგვარი სისტემის ფუნქციონირება, რომ ზემოხსენებული ორი უკიდურესი მდგომარეობის გარეთ შეიძლება მოხდეს, თავისთავად ღირსშესანიშნავი მოვლენაა. მაშასადამე, ეს არის საერთაშორისო სისტემა, რომელშიც ურთიერთქმედებენ სუვერენული სახელმწიფოები და ამასთანავე მიღწეულია საერთო წესებისა და ინსტიტუტების აღიარებისა და პატივისცემის გარკვეული დონე, რაც საზოგადოების არსებობაზეც მიგვანიშნებს. სინამდვილეში ყველა სახელმწიფო როდი აღიარებს მიღებულ წესებს და ინსტიტუტებს, ზოგიერთი სახელმწიფო კი ზოგჯერ აღიარებს და პატივს სცემს ამა თუ იმ წესს და ინსტიტუტს, ზოგჯერ კი — არა. საკითხავია, რომელი ინსტიტუტები, წესები და ნორმები არის არსებითი და ყველასთვის მისაღები? საკითხავია აგრეთვე, ამ ზემოთ ჩამოთვლილთაგან მომავალში რომელი დარჩება მის-

³⁵³ T. Nardin. Law, Morality, and the Relations of States..., p.39.

აღებად და არსებითად და რომელი — არა? ამის თაობაზე ჯერ-ჯერობით ერთი გარკვეული პასუხი არ არსებობს.

როგორც ვხედავთ, სინამდვილეში ეს არის საერთაშორისო სისტემა, რომელშიც ვხედავთ გარკვეულ წესრიგს და სწორედ ამიტომ გვინდა შევარქვათ მას საერთაშორისო საზოგადოება. ამგვარი საზოგადოება გულისხმობს საერთაშორისო სისტემის აუცილებელ არსებობას. საერთაშორისო საზოგადოება საერთაშორისო სისტემიდან უნდა გამოიზარდოს, იგი შეუძლებელია შეიქმნას ისე, თუ არ იქნება საერთაშორისო სისტემა. ეს უკანასკნელი კი შეიძლება არსებობდეს ისე, რომ არ იყოს საერთაშორისო საზოგადოება, რაზეც თავის დროზე მიგვანიშნა ჰ. ბულმა.³⁵⁴

როცა საერთაშორისო საზოგადოების შესახებ ვსაუბრობთ, აუცილებელია გავიხსენოთ ყველა ის წარმოდგენა და შეხედულება, რომლებიც ამგვარი საზოგადოების კონცეფციას დაედო საფუძვლად. ასეთი წარმოდგენები და შეხედულებები შეგვიძლია სამ მიმართულებად, სამ ტრადიციად დავაჯგუფოთ: პოზისიული ანუ რეალიზმის შეხედულება საერთაშორისო პოლიტიკას განიხილავს როგორც საომარ მდგომარეობას; კანტისეული ანუ უნივერსალისტური თვალსაზრისი საერთაშორისო პოლიტიკის წიაღში კაცობრიობის თანამეგობრობის, ძმობის ჩამოყალიბების პოტენციურ შესაძლებლობას ხედავს; გროციუსისეული ანუ ინტერნაციონალისტური ტრადიციის თანახმად, საერთაშორისო პოლიტიკა საერთაშორისო საზოგადოების ჩამოყალიბების პროცესია.

პოზისიული ტრადიციის თანახმად, სახელმწიფოები მუდმივად კონფლიქტის ვითარებაში იმყოფებიან, მათი ინტერესები ურთიერთსაწინააღმდეგოა და, ამდენად, ომი სავსებით ბუნებრივი მოვლენაა. კანტისეული ტრადიციის თანახმად, პირიქით, სახელმწიფოთა ურთიერთობა ზედაპირული და დროებითი მოვლენაა და საერთაშორისო ურთიერთობები, პირველ ყოვლისა, კაცობრიობის თითოეული წევრის, ადამიანების ურთიერთობებია. კაცობრიობის წიაღში კი საყოველთაო ძმობაა და ამ ძმობის რეალიზება თანდათანობით მოხდება ჯერ ყველა ქვეყნის რესპუბლიკად ქცევის გზით; შემდეგ კი მსოფლიო ადა-

³⁵⁴ H. Bull, *The Anarchical Society...*, pp.13-14.

* საერთაშორისო ურთიერთობათა ამ სამ მიმართულებას, მიმდინარეობას ტრადიცია უწოდა ავტორიტეტულმა ბრიტანელმა მკვლევარმა მარტინ უაითმა. იხ.: M. Wight. *International Theory. The Three Traditions*. Edited by G. Wight and B. Porter. Leicester University Press, 1991.

მიანების საერთო ინტერესების რეალიზების და თანამშრომლობის გზით განვითარდება და საყოველთაო მშვიდობა დამყარდება. კანტისეული ტრადიციის თანახმად, ადამიანებს გასაყოფი არაფერი აქვთ და კონფლიქტური ინტერესები მხოლოდ მმართველებს და მმართველ ელიტებს ახასიათებთ. გროციუსისეული ტრადიცია ორ ზემოხსენებულ თვალსაზრისს შორის იმყოფება და საერთაშორისო ურთიერთობებს გვიხატავს როგორც სახელმწიფოთა საზოგადოებას ან საერთაშორისო საზოგადოებას. ამ ტრადიციის თანახმად, საერთაშორისო ურთიერთობების ძირითადი მონაწილეები სუვერენული სახელმწიფოებია, მაგრამ მათი კონფლიქტური ინტერესები და შესაბამისი ქმედებები საერთო წესებით და ინსტიტუტებით იზღუდება, ხოლო საერთაშორისო ურთიერთობათა ძირითადი ფორმა ომები კი არა, ვაჭრობაა, სახელმწიფოთა ეკონომიკური და სოციალური ურთიერთქმედებაა. ამიტომ, სახელმწიფოები გამოიწვევენ თანამშრომლობის ფორმებს, მათ არა მხოლოდ საერთო წესებზე და ინსტიტუტებზე, არამედ ზნეობრივ იმპერატივებსა და სამართალზე დააფუძნებენ. სახელმწიფოთა თანაარსებობა და თანამშრომლობა საზოგადოებაში ადამიანთა ურთიერთობის მსგავსი გახდება.*

ამგვარად, გროციუსისეული ტრადიციის თანახმად, საერთაშორისო საზოგადოება საერთაშორისო ურთიერთობათა რეალური და რაციონალური ფორმაა. თანამედროვე საერთაშორისო სისტემა, როგორც უკვე აღინიშნა, შეგვიძლია დავახასიათოთ როგორც საზოგადოება, თუნდაც ჩანასახობრივი ფორმით წარმოდგენილი. მ. უაითი შენიშნავს, რომ საერთაშორისო საზოგადოება არ წააგავს არც ერთ სხვა საზოგადოებას, რადგან იგი ყველაზე მრავალფეროვანი და რთულია; მას ოთხი მნიშვნელოვანი თავისებურება ახასიათებს: 1. ეს საზოგადოება შედგება სხვა, მასზე უფრო ორგანიზებული საზოგადოებებისაგან, რომლებსაც ჩვენ სახელმწიფოებს ვუწოდებთ. სახელმწიფოები წარმოადგენს ამ საზოგადოების ძირითად წევრებს, თუმცა საბოლოოდ მისი წევრები ადამიანები არიან; 2. საერთაშორისო საზოგადოების წევრთა რიცხვი ყოველთვის მცირეა. ეს მაჩვენებელი დღეისათვის ორასს ოდნავ აღემატება, ეს მაშინ, როცა სახელმწიფოთა უმრავლესობა მილიონობით ადამიანს ითვლის; 3. საერთაშორისო საზოგადოების წევრები ერთმანეთისაგან უფრო განსხვავდებიან, ვიდრე ადამიანები.

* ამ საკითხის შესახებ იხ.: H. Bull, *The Anarchical Society...*, pp.24-33; M. Wight. *International Theory...*, pp.7-24, 30-48.

მიუხედავად იმისა, რომ მათი რიცხვი დიდი არ არის, ისინი ერთ-მანეთისაგან უკიდურესად განსხვავდებიან ტერიტორიის სიდიდით, გეოგრაფიული მდებარეობით, რესურსებით, მოსახლეობის მრავალი მახასიათებლით, კულტურით, საზოგადოებრივი მოწყობით, იდეოლოგიით და ა.შ.; 4. საერთაშორისო საზოგადოების წევრები, შეიძლება ითქვას, უკვდავნი არიან. მართალია, სახელმწიფოები დროდადრო უჩინარდებიან და ჩნდებიან, მაგრამ მათი სიცოცხლის პერიოდი ბევრად აღემატება ადამიანის ცხოვრების დროით ჩარჩოებს. ამიტომ სახელმწიფოთა პოლიტიკა გადარჩენაზე, სასიცოცხლო ინტერესების დაცვაზე, შორს მიმავალ გეგმებსა და მიზნებზეა გამიზნული.³⁵⁵

ბევრს მიაჩნია, რომ არსებობს „სახელმწიფოთა საზოგადოება“ და ეს დიპლომატიურ ურთიერთობებში, მთავრობათაშორის ხელშეკრულებებსა და სხვა კავშირებში, საერთაშორისო ორგანიზაციების საქმიანობაში აისახება (ეს ორგანიზაციები კი სახელმწიფოთა წარმომადგენლების მიერ იმართება).³⁵⁶

საერთაშორისო საზოგადოების ფორმირება

თანამედროვე საერთაშორისო საზოგადოება ევროპული საერთაშორისო საზოგადოების პირმშოა. იგი ამოიზარდა ევროპის სახელმწიფოთა სისტემიდან და დასავლური, ევროპული კულტურული, სამართლებრივი და სხვა სახის ფასეულობების, ნორმებისა და წესების გავრცელების გზით გლობალური განზომილება მიიღო.

ევროპული საერთაშორისო საზოგადოება განვითარდა შუა საუკუნეების ლათინური ქრისტიანული სამყაროს წიაღში. ეს სამყარო არც ცენტრალიზებული იყო და არც სხვა კულტურებისა და საზოგადოებებისაგან იზოლირებული. იგი სიახლეთა გენერატორი იყო და ამავე დროს ექსპანსიონისტურიც აღმოჩნდა. მართალია, ექსპანსიის მიღმა ეკლესია იდგა, მაგრამ მისი გამტარებლები იყვნენ მეფეები და მთავრები, ვაჭრები და ათასგვარი ჯურისა და პროფესიის ადამიანები.

შუა საუკუნეების ქრისტიანულმა სამყარომ გამოიარა რენესანსი, რის შედეგად დამოუკიდებელი სახელმწიფოს მოდელი სულ უფრო მიმზიდველი გახდა. რეფორმაციამ კი ბოლო მოუღო

³⁵⁵ M. Wight. *Power Politics*. Edited by H. Bull and C. Holbraad. Leicester University Press, Royal Institute of International Affairs, 1995, pp. 106-107.

³⁵⁶ E. Luard. *International Society*. Macmillan, London, 1990, p. 4.

კათოლიკური ეკლესიის საყოველთაო ბატონობას, რამაც კიდევ უფრო შეუწყო ხელი სუვერენული სახელმწიფოების ჩამოყალიბებას და განვითარებას. შუა საუკუნეების ევროპული ქრისტიანული სამყარო სუვერენულ სახელმწიფოთა საზოგადოების შენების გზას დაადგა.³⁵⁷ დაიწყო ამერიკის კოლონიზაცია და კიდევ უფრო ინტენსიური გახდა კონტაქტები აღმოსავლეთთან. ევროპიდან ყველა მიმართულებით წარმოებული ექსპანსიის პარალელურად, საკუთრივ ევროპაში გრძელდება, ერთი მხრივ, სახელმწიფოთა და, მეორე მხრივ, ამ სახელმწიფოთაგან შემდგარი საზოგადოების ჩამოყალიბება, რომლის ძირითადი პრინციპი ის არის, რომ ყოველი სახელმწიფო იურიდიულად თანასწორუფლებიანი, ხოლო მისი სუვერენულობა აბსოლუტურია.

არაევროპული სამყაროს ახალ გლობალურ საზოგადოებად გაერთიანება რთული და ხანგრძლივი პროცესი იყო. XIX საუკუნის მიწურულისათვის კი ნათელი გახდა, რომ ამ პროცესში, ევროპის სახელმწიფოებთან ერთად, წამყვან როლს აშშ-იც და იაპონიაც ასრულებენ. სწორედ XIX საუკუნეში ყალიბდება მთელ მსოფლიოში ევროპეიზებული ადგილობრივი ელიტა, რომელიც სიხარულით ეგებება დასავლურ იდეებს, პრინციპებს და ინსტიტუტებს, ცდილობს მათ დანერგვას თავის კულტურაში. დასავლურის „იმპორტი“ ყოველთვის როდი იყო ადვილი. ეს პროცესი მრავალ წინააღმდეგობას აწყდებოდა და ხშირად სისხლიან კონფლიქტებს იწვევდა კიდევ. მიმდინარე საუკუნისათვის უკვე მსოფლიო პოლიტიკური და ეკონომიკური სისტემები ყალიბდება, ხოლო გლობალური საერთაშორისო ურთიერთობები საერთაშორისო საზოგადოების ფორმას იძენს. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ მსოფლიოში იყო და ამჟამადაც არის კულტურული პლურალიზმი. მიუხედავად იმისა, რომ დასავლური, ევროპული იდეები, პრინციპები და ინსტიტუტები უნივერსალურ, საყოველთაო ხასიათსა და განზომილებას იძენს, მსოფლიოს კულტურული მრავალფეროვნება საბედნიეროდ, ჯერ კიდევ, ძალიან არის გამოკვეთილი. ევროპული, დასავლური და სხვა კულტურების სინთეზი მტკიცენული პროცესია და იგი ახალ-ახალ განზომილებებს იძენს. თანამედროვე სამყაროში ვესტერნიზაცია სულ უფრო გვევლინება ამერიკანიზაციის სახით. ამერიკული მასობრივი კულტურის გავრცელება, ბევრის შეხედულებით, კულტურული იმპერიალიზმია, ხოლო ამ კულ-

³⁵⁷ A. Watson. European International Society and Its Expansion. In: "The Expansion of International Society", Edited by H. Bull and A. Watson. Clarendon Press, Oxford, 1989, p.16.

ტურის მსოფლიოს ხალხებში დამკვიდრება წამყვანი სახელმწიფოების, პირველ რიგში კი აშშ-ის, კაპიტალის მიერ ეკონომიკურად უფრო სუსტი ხალხების დაქვემდებარებასა და ექსპლუატაციას უწყობს ხელს.

კაცობრიობის პოლიტიკური და კულტურული პლურალიზმი უცილობელი ჭეშმარიტებაა. თანამედროვე მსოფლიოში, საყოველთაო ვესტერნიზაციის მიუხედავად, და, ალბათ, მის სანინალმდეგოდ, ძლიერდება ნაციონალიზმი, რელიგიური ფუნდამენტალიზმი, კულტურული თვითმყოფადობის შენარუნების სურვილი, რაც მეტად თავისებურ შინაარსს და ხასიათს ანიჭებს როგორც პოლიტიკურ, ასევე ეკონომიკურ საერთაშორისო ურთიერთობებს. კულტურული განსხვავებების, კულტურული იმპერიალიზმისა და, საზოგადოდ, კულტურის პრობლემები მეტად მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორიასა და პრაქტიკაში.*

ევროპული, დასავლური იდეები, პრინციპები, ცხოვრების წესი და ინსტიტუტები მსოფლიოს სხვადასხვა კულტურაში გავრცელდა და ამჟამადც ვრცელდება ძირითადად განათლების მეშვეობით. ევროპული განათლების სისტემა სამაგალითო განდა ყველასათვის და ამან უდიდესი გავლენა იქონია არაევროპულ კულტურებზე. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დასავლური კულტურის მსოფლიო მასშტაბით გავრცელებისა და დამკვიდრების კიდევ ერთი მძლავრი ინსტრუმენტი აღმოჩნდა მასობრივი კომუნიკაციების საშუალებები (მას-მედია) და კინო. სამწუხაროდ, ერთი და მეორეც მნიშვნელოვანწილად იაფფასიანი, ლამაზად დაფასოებული „კულტურული“ ფასეულობების გამავრცელებლები აღმოჩნდნენ, მაგრამ მათი ზეგავლენა მსოფლიოს მოსახლეობაზე უზარმაზარია. სწორედ ამგვარი ზემოქმედების შედეგი გახლავთ, დასავლური (უფრო ხშირად, ამერიკული) ცხოვრების წესი, მოთხოვნილებები, გემოვნება და ა.შ. სულ უფრო რომ იკიდებს ფეხს მსოფლიოს

* ამ საკითხის შესახებ ერთ-ერთი ყველაზე რადიკალური მოსაზრება გამოთქვა კენიელმა მეცნიერმა ალი მაზრუიმ. იხ.: A. Mazrui. *Africa Entrapped: Between the Protestant Ethic and the Legacy of Westphalia*. In: "The Expansion of International Society". Edited by H. Bull and A. Watson..., pp.289-308.

* ამ მხრივ განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ქ-ნ ა. ბოუზმანის ფუნდამენტური შრომები, რომელთა გაცნობის გარეშე ძნელია ამ საკითხის სათანადოდ შესწავლა. იხ.: A. B. Bozeman. *Politics and Culture in International History*. Princeton University Press, Princeton, 1960; A. B. Bozeman. *The Future of Law in a Multicultural World*. Princeton University Press, Princeton, 1971.

მრავალი ქვეყნის უბრალო ადამიანებში. ადრე ადგილობრივი ელიტები (ძირითადად დასავლეთში მიღებული განათლების წყალობით!) ცდილობდნენ დასავლური იდეების გავრცელებასა და დამკვიდრებას, ხოლო მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი, უბრალო ადამიანები, საკუთარ კულტურულ ფასეულობებსა და იდეებს იზიარებდნენ. დღეისთვის ვითარება მკვეთრად შეიცვალა — ხშირად ადგილობრივი ელიტები კულტურული თვითმყოფადობის შენარჩუნების, ნაციონალიზმის და ზოგჯერ რელიგიური ფუნდამენტალიზმის პოზიციებზეც კი დგანან, ხოლო მოსახლეობის სხვადასხვა ფენები, მისი უმრავლესობა დასავლურ ფასეულობებს და კულტურას ენაფება.

დასავლური და სხვა კულტურების კონტაქტი, მათი თანაარსებობა და სინთეზი საერთაშორისო საზოგადოების ამოყალიბების პროცესის ერთ-ერთი უმთავრესი კომპონენტია. დასავლური კულტურისაგან რისი სესხება და საკუთარ კულტურაში, ფასეულობათა სისტემასა და პოლიტიკურ წესრიგში რისი ინტეგრირება არის საჭირო ან შესაძლებელი — აი რა წარმოადგენს არადასავლური კულტურებისა და მსოფლიო საზოგადოების შემდგომი პოლიტიკურ-ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთ ყველაზე მტკივნეულ პრობლემას. თანამედროვე მსოფლიო კულტურათა მოზაიკა, მაგრამ ამავე დროს ჩვენ იმის მოწმენიც ვართ, რომ სხვადასხვა კულტურები ერთიან საერთაშორისო სისტემაში და, უფრო მეტიც, გლობალურ საერთაშორისო საზოგადოებაში თანაარსებობას და თანამშრომლობასაც კი ახერხებენ. თუ მსოფლიოს ამჟამინდელ კულტურულ დიფერენცირებას სხვა პოზიციებიდან შევხედავთ, მაშინ მზად უნდა ვიყოთ, XIX საუკუნემდე არსებულ ვითარებას დავუბრუნდეთ, როცა მსოფლიოს ჯერ კიდევ არ ჰქონდა ერთიანი პოლიტიკური კულტურა და პოლიტიკური წესრიგი და იგი მზად არც იყო, საერთაშორისო ურთიერთობათა გაძღოლის დასავლურ სტანდარტებს დამორჩილებოდა.³⁵⁸

საერთაშორისო საზოგადოების ფორმირების ხელისშემშლელი და ხელშემწყობი ფაქტორები

კაცობრიობის კულტურული პლურალიზმი, ზოგიერთი ექსპერტის აზრით, საერთაშორისო ურთიერთობებში არა მხოლოდ რთულ პრობლემებს წარმოშობს, არამედ, შესაძლოა, მსოფლიოს კულტურულ დივერგენციაში, სხვადასხვა ცივილი-

³⁵⁸ A. B. Bozeman. The International Order in a Multicultural World. In: "The Expansion of International Society...", p. 406.

ზაციათა დაპირისპირებაშიც გადაიზარდოს. ამ მხრივ მეტად საყურადღებოა ამერიკელი სემიუელ ჰანტინგტონის შეხედულებები. მან 1993 წელს გამოცემულ თავის გახმაურებულ სტატიაში კაცობრიობის შემდგომი განვითარების და, მაშასადამე, საერთაშორისო საზოგადოების ევოლუციის თავისებური კონცეფცია შემოგვთავაზა.³⁵⁹ ჰანტინგტონის სტატია-პროგნოზი არ იყო რალაც იზოლირებული, საერთაშორისო ურთიერთობათა პრობლემებისადმი მიძღვნილი თეორიული ლიტერატურის ძირითად ნაკადს მოწვევითი მოვლენა და იგი, ალბათ, ზოგიერთი სხვა ავტორის (პირველ რიგში ფ. ფუკუიამას) მოდელებსა და კონცეფციებზე გაცემულ პასუხად უნდა შეფასდეს. ამერიკელმა ფ. ფუკუიამამ ჯერ თავის გახმაურებულ სტატიაში „ისტორიის დასასრული?“, შემდეგ კი ამავე სახელწოდების წიგნში გაატარა ის აზრი, რომ ლიბერალური დემოკრატია გლობალური მასშტაბით იმარჯვებს.³⁶⁰ სსრკ-ის დაშლისა და სოციალისტური ბანაკის ტრანსფორმაციის შედეგად მსოფლიოს დემოკრატიზაციის პროცესს წინ უკვე აღარაფერი ელობება და ყველა ქვეყანაში ლიბერალურ-დემოკრატიული რეჟიმის დამკვიდრებისა და მომძლავრების შედეგად მსოფლიო თანდათანობით განთავისუფლდება პოლიტიკური, ნაციონალისტური კონფლიქტებისა და ომებისაგან. „ცივი ომის“ დასასრული ბევრი დასავლელი ექსპერტისათვის მსოფლიოს ახალი გზით, ურთიერთდამოკიდებულებისა და თანამშრომლობის გზით, განვითარებას მოასწავებდა. ამიტომ, მათი აზრით, საერთაშორისო ურთიერთობების „პოლიტიკური რეალიზმისა“ და, საზოგადოდ, რეალიზმის პოზიციებიდან ხედვა დავიწყებას უნდა მიეცეს. ზემოხსენებულ შეხედულებათა მომხრეები, ნაციონალიზმის მომძლავრებას თანამედროვე მსოფლიოში და მის მნიშვნელოვან როლს საერთაშორისო ურთიერთობებში, მართალია, არ უარყოფენ, მაგრამ ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების, ინტეგრაციისა და ლიბერალურ-დემოკრატიული ინსტიტუტების გავრცელებასა და განმტკიცებას მაინც გადაწყვეტ როლს ანიჭებენ.

ამ ფონზე ს. ჰანტინგტონმა ჯერ 1989 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში („არავითარი გზა გარეთკენ: დასასრულიზმის შეცდომები“) გააკრიტიკა ფ. ფუკუიამა და სხვები და აღნიშნა, რომ

³⁵⁹ S.P. Huntington. The Clash of Civilizations? "Foreign Affairs", Vol.72, N3, Summer 1993, pp.22-49.

³⁶⁰ F. Fukuyama. The End of History? "National Interest", N16, Summer 1989, pp.3-18; F. Fukuyama. The End of History and the Last Man. Avon Books, New York, 1992.

„ცივი ომის“ დასასრული არ ნიშნავს საერთაშორისო ურთიერთობებში თვისებრივ ცვლილებებს.³⁶¹ ჰანტინგტონმა ფ. ფუკუიამას და სხვა ექსპერტებს გადამეტებული ოპტიმიზმი დააბრალა, ხოლო თავის კიდეც ერთ სტატიაში („ცივილიზაციათა შეჯახება?“) მსოფლიოს მომავალი განვითარების საკუთარი პროგნოზი წარმოგვიდგინა.

ჰანტინგტონის აზრით, ამიერიდან კონფლიქტების მთავარი წყარო იდეოლოგიური თუ ეკონომიკური ხასითვისა კი არ იქნება, არამედ თანამედროვე საერთაშორისო საზოგადოებაში კულტურული განსხვავებები. სუვერენული სახელმწიფოები კვლავაც დარჩებიან საერთაშორისო ურთიერთობათა მთავარ მოქმედ პირებად, მაგრამ მსოფლიო პოლიტიკის ძირითადი კონფლიქტები სხვადასხვა ცივილიზაციის ქვეყნებსა თუ ქვეყნების ჯგუფებს შორის მოხდება.³⁶² ამიტომ სხვადასხვა ცივილიზაციებს შორის საზღვრები მომავლის „ფრონტის ხაზები“ იქნება. ჰანტინგტონს მიაჩნია, რომ ცივილიზაციებს შორის ანუ კულტურული სხვაობებით გამოწვეული კონფლიქტები კაცობრიობის კონფლიქტთა ევოლუციის საბოლოო ფაზა იქნება. ვესტფალიის ზავის (1648 წ.) შემდეგ, საუკუნე ნახევრის განმავლობაში, ომები დასავლურ სამყაროში მეფეებს, მთავრებს, კონსტიტუციურ მონარქებს შორის მიმდინარეობდა. ამ პროცესში ჩამოყალიბდა ერი-სახელმწიფოები, ხოლო საფრანგეთის რევოლუციის შემდეგ, კონფლიქტები ძირითადად ერ-სახელმწიფოებს შორის ომები იყო. დასრულდა მეფეთა შორის ომების ეპოქა და დაიწყო ომები ერებს შორის. ასე გაგრძელდა პირველი მსოფლიო ომის დასრულებამდე. რუსეთის 1917 წლის რევოლუციისა და მისი სანინალმდეგო მოძრაობების შედეგად სახელმწიფოთა კონფლიქტებმა უმთავრესად იდეოლოგიური ხასიათი მიიღო. „ცივი ომი“ უკვე ორ სუპერძალას შორის დაპირისპირება იყო. ამ სუპერძალათაგან არც ერთი არ იყო ერი-სახელმწიფო მისი კლასიკური ევროპული მნიშვნელობით და ორივე საკუთარ არსს უფრო იდეოლოგიური ცნებებით (დემოკრატია და სოციალიზმი) გამოხატავდა.

ყველა ხსენებული კონფლიქტი დასავლური ცივილიზაციის ჩარჩოებში იყო მოქცეული, ხოლო ცივი ომის დასრულების შემდეგ საერთაშორისო პოლიტიკა, — მიიჩნევს ჰანტინგტონი, — გამოდის მისი „დასავლური“ ფაზიდან და დაპირისპირება იწყება

³⁶¹ S.P. Huntington. No Exit: The Errors of Endism. "National Interest", N3, Fall 1989, pp.3-11.

³⁶² S.P. Huntington. The Clash of Civilizations?..., p.22.

დასავლურსა და არადასავლურს შორის (და არადასავლურის შიგნითაც!).³⁶³ არადასავლური ცივილიზაციების ხალხები და მთავრობები უკვე აღარ არიან ისტორიის ობიექტები (როგორც დასავლური კოლონიალიზმის ობიექტები), არამედ ისინი დასავლეთთან ერთად აქტიურად მონაწილეობენ ისტორიის „ქმნაში“. ცივი ომის ეპოქაში იყო სამი სამყარო, დღეს კი სახელმწიფოები უნდა დაჯგუფდეს არა მათი პოლიტიკური და ეკონომიკური სისტემებისა თუ სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონეების მიხედვით, არამედ კულტურისა და ცივილიზაციის ნიშნების მიხედვით.

ჰანტინგტონისათვის ცივილიზაცია არის კულტურული ერთიანობა და ამიტომ იგი წარმოადგენს ადამიანთა კულტურული დაჯგუფების უმაღლეს საფეხურს და კულტურული თვითშეგნების, თვითიდენტიფიცირების იმ ყველაზე ზოგად დონეს, რომლის იქითაც ადამიანი სხვა სულდგმულებისაგან არ განსხვავდება. ეს კულტურული ერთიანობა ხასიათდება საერთო ობიექტური ნიშნებით (ენა, ისტორია, რელიგია, ჩვევები და ტრადიციები, ინსტიტუტები და ადამიანების სუბიექტური თვით-იდენტიფიცირება).

დასავლური ცივილიზაციის წარმომადგენელთათვის საერთაშორისო ურთიერთობებში მთავარი მოქმედი პირი ერის სახელმწიფოა, მაგრამ ეს კაცობრიობის ისტორიის მხოლოდ რამდენიმე საუკუნის ისტორიაა. ინგლისელი ისტორიკოსის არნოლდ ტოინბის კონცეფციის თანახმად, დედამიწაზე 21 დიდი ცივილიზაცია იყო. ჰანტინგტონის კონცეფციის მიხედვით, დღეს მხოლოდ ექვსია, მაგრამ შესაძლებელია, გამოვყოთ ის 7 ან 8 ძირითადი ცივილიზაცია, რომლებიც განსაზღვრავენ მსოფლიოს მომავალი განვითარების ხასიათს. ესენია: დასავლური, კონფუციანური, ინდუისტური, სლავურ-მართლმადიდებლური, იაპონური, ისლამური, ლათინურამერიკული, და შესაძლოა, აფრიკული. ყველა დიდი კონფლიქტი, როგორც უკვე აღინიშნა, უნდა მოხდეს იმ მიჯნებზე, რომლებიც ხსენებულ ცივილიზაციებს ერთმანეთისაგან გამოყოფს.

ჰანტინგტონი მიიჩნევს, რომ ცივილიზაციათა შორის სხვაობები ძირეულია, რადგანაც ისინი ერთმანეთისაგან ისტორიით, კულტურით, ენით, ტრადიციებითა და, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, სარწმუნოებით განსხვავდება. ეს სხვაობები მრავალსაუკუნოვანი პროცესების შედეგია და მალე ვერ გაქ-

³⁶³ S.P. Huntington. The Clash of Civilizations?..., p.22.

რება. ისინი ბევრად უფრო ღრმავ, ვიდრე პოლიტიკურ იდეოლოგიებსა და პოლიტიკურ რეჟიმებს შორის განსხვავებები.³⁶⁴

მსოფლიო „დაპატარავდა“, ცივილიზაციების ურთიერთქმედება იზრდება და ეს თავის მხრივ ხელს უწყობს ცივილიზაციების შიგნით თვითშეგნებას, შიდა საცივილიზაციო ერთიანობის შეგრძნების ზრდას. ეკონომიკური და სოციალური მოდერნიზაციის გლობალური მასშტაბით მიმდინარე პროცესი, უშუალო გარემოსთან ადამიანთა კავშირს, მათ „ლოკალურ თვითშეგნებას“ ასუსტებს. ეს პროცესი აგრეთვე აკნინებს ეროვნულ სახელმწიფოს, როგორც თვითშეგნების წყაროსა და ორიენტირის, როლს. მსოფლიოში ბევრგან ამ ვაკუუმის შესავსებად, ხშირად გარკვეული მოძრაობების სახით შემოიჭრა რელიგია. მათ „ფუნდამენტალიზმს“ ვუწოდებთ. ჰანტინგტონის მტკიცებით, ფუნდამენტალიზმი მკაფიო სოციალური მოვლენაა, რომელიც საფუძველს უმაგრებს ეროვნულ საზღვრებს გაცილებულ და შიდასაცივილიზაციო ერთიანობის განმამტკიცებელ თვითშეგნებას. იდეოლოგიურ და კლასობრივ კონფლიქტებში მთავარი მომენტი — „ვის მხარეზე ხარ?“ და ადამიანს შეუძლია აირჩიოს, მაგრამ ცივილიზაციებს შორის კონფლიქტებში მთავარი კითხვაა — „ვინ ხარ შენ?“. ეს კი იმთავითვე არის მოცემული და ამის შეცვლა აღარ შეიძლება (განსაკუთრებით, რელიგიური თვალსაზრისით).

მსოფლიოს ეკონომიკური რეგიონალიზაცია, ჰანტინგტონის აზრით, კიდევ უფრო გაზრდის „ცივილიზაციურ თვითშეგნებას“ და ეკონომიკური რეგიონალიზმი მხოლოდ მაშინ შეიძლება იყოს შედეგიანი, როცა იგი ემყარება საერთო კულტურას, ცივილიზაციას. კულტურა და რელიგია ქმნიან იმ საძირკველს, რომელზეც უნდა განვითარდეს ეკონომიკური თანამშრომლობა და ინტეგრაცია.³⁶⁵

ძნელი სათქმელია, რამდენად რეალურია ჰანტინგტონის პროგნოზი, მაგრამ იგი უთუოდ არ ცდება, როცა კულტურულ თავისებურებებს ესოდენ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს.

საერთაშორისო საზოგადოების ცხოვრებაში თავი იჩინა კიდევ ერთმა, შესაძლოა, საგანგაშო მოვლენამ, რომელიც არ არის ახალი ფენომენი, მაგრამ XX საუკუნეში მის ამგვარ მომძლავრებას ცოტა თუ ელოდა. ეს ფენომენი ნაციონალიზმია;

³⁶⁴ S.P. Huntington. The Clash of Civilizations?..., p.25.

³⁶⁵ S P. Huntington. The Clash of Civilizations?..., p.28.

მისი მნიშვნელობა საერთაშორისო ურთიერთობებისათვის უაღრესად დიდია. ისეთმა გამჭრიახმა ექსპერტმაც კი, როგორც იყო ბრიტანელი ედუარდ ქარი (პოლიტიკური რეალიზმის ერთ-ერთი „მამა“), ვერ შეძლო განესაზღვრა ნაციონალიზმის ადგილი და როლი საერთაშორისო ურთიერთობათა შემდგომ განვითარებაში. თავის შრომაში „ნაციონალიზმი და შემდეგ“, რომელიც მეორე მსოფლიო ომის მიწურულს გამოქვეყნდა, ე. ქარი შეეცადა, გაენალიზებინა ნაციონალ-სოციალიზმი და მომავალი მსოფლიოს განვითარების ძირითადი ტენდენციები გამოეკვლინებინა.³⁶⁶ საყურადღებოა, რომ ამ შრომაში, მსოფლიოს მომავალ განვითარებაზე მსჯელობისას ავტორი ეხება მსოფლიოს შესაძლო დაყოფას ცივილიზაციების მიხედვით და ს. პანტინგტონის ზემოთ განხილული თეორიის წინამორბედად გვევლინება.³⁶⁷ მაგრამ ქარმა მსოფლიოს ხალხების შემდგომი განვითარება იწინასწარმეტყველა, როგორც სოციალური თანასწორობისაკენ სწრაფვა. მან ნაციონალიზმის როლი მნიშვნელოვნად არ მიიჩნია, რაც, როგორც ვხედავთ, მართალი არ აღმოჩნდა. ნაციონალიზმმა მიმდინარე საუკუნის მეორე ნახევარში კიდევ უფრო გაშალა ფრთები და საერთაშორისო ურთიერთობათა ერთ-ერთ უმძლავრეს ფაქტორად მოგვევლინა.*

³⁶⁶ E.H. Carr. *Nationalism and After*. Macmillan, London, 1967.

³⁶⁷ E.H. Carr. *Nationalism and After...*, p.52.

* ამას მოწმობს ნაციონალიზმისა და მასთან დაკავშირებული პრობლემებისადმი მიძღვნილი სპეციალური ლიტერატურის მომრავლებაც. იხ.: B. Anderson. *Imagined Communities*. Verso, London, 1992; J. M. Blaut. *The National Question. Decolonising the Theory of Nationalism*. Zed Books Ltd, London, 1987; O. Dahbour and M. R. Ishay. *The Nationalism. Reader*. Humanities Press, New Jersey, 1995; E. J. Hobsbawm. *Nations and Nationalism Since 1780. Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press, 1990; *The Nationalism*. Edited by J. Hutchinson and A. D. Smith. Oxford University Press, Oxford, 1994; E. Gellner. *Nations and Nationalism*. Cornell University Press, Ithaca, New York, 1983; E. Kedourie. *Nationalism*. Hutchinson, London, 1960; F. H. Hinsley. *Nationalism and the International System*. Hodder and Stoughton, London, 1973; E. Kamenka (Ed.). *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea*. Edward Arnold, London, 1976; A. D. Smith. *National Identity*. University of Nevada Press, Reno, 1991; A. Smith. *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell, Oxford, 1991; A. Smith. *Nationalism in the Twentieth Century*. New York University Press, New York, 1982; Michael Hechter. *Containing Nationalism*. Oxford University Press, Oxford, 2000; Rogers Brubaker. *Nationalism Reframed: Nationhood Press*, Cambridge, 1997; Walker Connor. *Ethnonationalism: the Quest for Understanding*. Princeton University Press, Princeton, 1994; *The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Edited by Montserrat Guibernau and John Rex. Polity Press, Cambridge,

ნაციონალიზმი საერთაშორისო საზოგადოების განვითარებისთვის მამუხრუჭებელი, ნეგატიური ფაქტორია. ნაციონალიზმის გაფურჩქვნა გლობალური ურთიერთდამოკიდებულების, სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციის, ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტეგრაციის ეპოქაში შეიძლება პარადოქსადაც მოგვეჩვენოს. თითქმის ერთი საუკუნეა, რაც ლიბერალი კოსმოპოლიტები ოცნებობენ მსოფლიოზე, რომელსაც ერთიანი ცივილიზაცია ექნება. ეს ოცნება საფუძვლად უდევს მსოფლიო მთავრობის შექმნის იდეას, რომელსაც ბევრი ემბრიონის სახით ხედავდა ჯერ ერთა ლიგაში, ხოლო შემდეგ კი გაერთიანებული ერების ორგანიზაციაში. მასობრივი ტურიზმის განუხრელი ზრდა, ინფორმაციის გაცვლის გლობალიზაცია და საერთაშორისო ვაჭრობის არნახული განვითარება, კოსმოპოლიტების აზრით, დააკნინებდა ნაციონალიზმს და სუვერენული სახელმწიფოების როლს, შექმნიდა ახალ მსოფლიო კულტურას და ადამიანებში პატარა ეროვნული ერთეულებისადმი კუთვნილების შეგრძნებას შეასუსტებდა. დღეისთვის ამგვარი შეხედულებები მეტად გულუბრყვილოდ გამოიყურება. მსოფლიო მთავრობის ყველაზე პირნაევარდნილი მომხრეები შორეულ მომავალშიც კი ვერ ხედავენ მისი შექმნის შესაძლებლობას, ხოლო გაეროს ფუნქციები და რეალური საქმიანობა მეტად შეზღუდულია.

ინდუსტრიალიზაციამ, ურბანიზაციამ და მოდერნიზაციამ ვერ შეძლეს კულტურული პლურალიზმის ნიველირება, ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნებისაკენ სწრაფვის დათრგუნვა. უფრო მეტიც, ნაციონალიზმმა თავისი ერთი ძველი როლი და თვისება — პოლიტიკური პროცესების ძლიერი კატალიზატორისა და ფერმენტისა, — კიდევ უფრო მეტად წარმოაჩინა. არათანაბარი განვითარებისას, მდიდარი და ღარიბი ქვეყნების დაპირისპირებისას, რესურსებისათვის ბრძოლის პირობებში ნაციონალიზმი საერთაშორისო ურთიერთობათა უმძლავრეს ფაქტორად მოგვევლინა. ზოგიერთი ექსპერტი (მაგალითად, ელი კედური) ნაციონალიზმს უარყოფით მოვლენად მიიჩნევს, მაგრამ უმრავლესობა მას განიხილავს როგორც ურთულეს, კომპლექსურ ფენომენს, რომელიც ერთსა და იმავე დროს მოიცავს ურთიერსაწინააღმდეგო მახასიათებლებს და როგორც დადებით, ასევე უარყოფით როლს ასრულებს. განსაკუთრებით სამიშია ნაციონალიზმი თანამედროვე საერთაშო-

1999; Jack Snyder. From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict. W.W. Norton and Company, New York, 2000; A.D. Smith. Nationalism. Polity Press, Cambridge, 2001

რისო პოლიტიკური სისტემის სტაბილურობისათვის, რადგან იგი ბევრ ეთნოკონფლიქტს წარმოშობს.³⁶⁸

გლობალიზაციის პირობებში ნაციონალიზმი თითქოს უნდა “დამცხრალიყო”, მაგრამ ასე როდი მოხდა. სწორედ გლობალიზაციის პროცესებმა კიდევ ერთხელ გვიჩვენა, რომ ნაციონალიზმი მართლაც ურთულესი მოვლენაა და არც ისე ადვილად გასანეიტრალებელი.*

ნაციონალიზმის შედეგია სეპარატიზმი, ირედენტიზმი, არსებულ სახელმწიფოთა დაქუცმაცება და პატარ-პატარა ქვეყნების რიცხვის განუხრელი ზრდა, რაც არა მხოლოდ საერთაშორისო პოლიტიკური და ეკონომიკური სისტემის სტაბილურობას, არამედ მთლიანად არსებულ საერთაშორისო წესრიგს კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს.

საკმარისია გავიხსენოთ ნაციონალიზმის ზოგიერთი თვისება და შედეგი, რომ კიდევ ერთხელ დავრწმუნდეთ, რა რთულ და ძნელად გამოსაცნობ ფენომენთან გვაქვს საქმე. ნაციონალიზმი გამაერთიანებელი, აღმშენებლობის, სოლიდარობის, თვითგამორკვევის, პოლიტიკური და ეკონომიკური დამოუკიდებლობის, ანტიკოლონიალიზმის, ძმობის ფაქტორია და ამავე დროს იგი კოლონიური ექსპანსიის, იმპერიალიზმის, აგრესიის, ნგრევის, ექსპლუატაციის, ტოტალიტარიზმის ფაქტორიცაა. ნაციონალიზმის შედეგებში ვხედავთ პატრიოტიზმს, დამოუკიდებლობას, კულტურულ აღირძინებას, ეკონომიკურ განვითარებას და, ამავე დროს, კარჩაკეტილობას, პროვინციალიზმს, კონფლიქტებს, შოვინიზმს, ფაშიზმს, ბელადებს, გათიშვას, აგრესიას, გენოციდს. აზვირთებული ნაციონალიზმის გახედნა, მართვა შეუძლებელი ხდება და ამიტომ არის, ამ ფენომენის გამოვლინებები ხშირად უკიდურეს ხასიათს იღებს. ნაციონალიზმის მკვლევარნი ამ ფენომენში მრავალ თავისებურებას ხედავენ და უჭირთ მისი ანალიზი.*

ნაციონალიზმის ძლიერებით “შენუხებული” საერთაშორისო ურთიერთობათა ექსპერტები ბევრს ეცადნენ ამ მძლავრი

368 T.R. Gurr. Peoples Against States: Ethnopolitical Conflict and the Changing World System. “International Studies Quarterly”. Vol.38, N3, pp.347-377.

* გლობალიზაციისა და ნაციონალიზმის ურთიერთქმედების შესახებ იხ: ზურაბ დავითაშვილი. ნაციონალიზმი და გლობალიზაცია. „მეცნიერება“, თბილისი, 2003; Natalie Sabanadze. Globalization and Nationalism: The Cases of Georgia and the Basque Country. D. Phil. Thesis. St. Hilda's College, Oxford University, 2005

* იხ.: L. L. Snyder. Encyclopedia of Nationalism. Paragon House, New York, 1990, pp.IX-XXII, 240-248.

იდეოლოგიის გაანალიზებას და მისი წარმოშობისა და გავლენის მიზეზებისა და მექანიზმების დადგენას. ერნესტ გელნერმა და ელი კედურიმ, რომლებმაც 60-იანი წლებიდან მოყოლებული, ხოლო შემდგომში მკვლევართა უფრო მრავალრიცხოვანმა რაზმმა (ენტონი სმიტი, ბენედიქტ ანდერსონი, ერიკ ჰობსბაუმი, ჰომი ბაბა, ჯონ ბრეილი და სხვები) ნაციონალიზმის საფუძვლიან შესწავლას მიჰყვეს ხელი.

ელი კედურის აზრით, ნაციონალიზმი ზოგიერთი მოაზროვნის ნახელავს წარმოადგენს და გარკვეული პოლიტიკური და კულტურული იდეის გავრცელების შედეგია.³⁶⁹

ერნესტ გელნერის აზრით კი ნაციონალიზმი მოდერნიზაციიდან გამომდინარე ლოგიკური, გარდაუვალი მოვლენაა.³⁷⁰ ბენედიქტ ანდერსონის შეხედულების თანახმად, ნაციონალიზმის აღზევებაში გადამწვეტი როლი კულტურულმა ფაქტორმა შეასრულა. მისი აზრით, ნაციონალიზმი, მართალია, თანამედროვე მოვლენაა, მაგრამ მას საკმაოდ ღრმა ფესვები აქვს XVIII საუკუნეში, მის კულტურულ მემკვიდრეობაში.³⁷¹ ერიკ ჰობსბაუმის თანახმად, ნაციონალიზმი არა იმდენად კულტურული ფაქტორების, არამედ უფრო სოციალური ცვლილებების, პოლიტიკური პროცესებისა და ტექნოლოგიური პროგრესის ურთიერთქმედების პირმშოა. მისივე აზრით, ნაციონალიზმში გასარკვევად აუცილებელია რიგითი ადამიანების იმედები, ინტერესები და მოთხოვნილებები გვესმოდეს.³⁷²

ნაციონალიზმის შესწავლის შედეგად არაერთი ჰიპოთეზა და კონცეფცია გვაქვს ამ მოვლენის ფესვების, განვითარებისა და შედეგების, საერთაშორისო ურთიერთობებზე მისი გავლენის შესახებ.* მკვლევართა მნიშვნელოვანმა ნაწილმა, ალბათ, ნაციონალიზმის ეთნიკური კომპონენტის, “ეროვნული გრძნობე-

369 იხ.: Elie Kedourie. *Nationalism*. Oxford, Blackwell, 1993

370 იხ.: Ernest Cellner. *Thought and Change. The Nature of Human Society*. Weidenfeld and Nicolson, London, 1964; Ernst Cellner. *Nations and Nationalism*. Cornell University Press, New York, 1983

371 იხ.: Benedict Anderson. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition. Verso, London, 1991

372 Eric Hobsbaum. *Nations and Nationalism since 1870. Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990

* იხ.: Smith, Anthony D. *Nationalism and Modernism. A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. Routledge, London, 1998; Smith, Anthony D. *Nationalism*. Polity Press, London, 2001; Özkirimli, Umut. *Theories of Nationalism: A critical Introduction*, Palgrave, 2000; Laurence, Paul. *Nationalism. History and Theory*. Pearson, Longman, Harlow, 2005

ბის" წინ წამოწევის ტრადიციის გამო, უფრო მეტი ყურადღება მიაქცია ნაციონალიზმის კავშირს სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარებასთან და ნაციონალიზმის სათავეების ამ ეპოქაში პოვნას შეეცადა (მაგ. ერნესტ გელნერი, ბენედიქტ ანდერსონი და ერიკ შობსბაუმი). მართლაც, ვერავინ უარყოფს, რომ ნაციონალიზმმა თავისი კლასიკური სახე მიიღო უკანასკნელი ორი საუკუნის მანძილზე, მაგრამ ამ მოვლენის შესწავლისას ვერც იმის უარყოფა შეიძლება, რომ ეროვნული გრძნობები, ეთნიკური იდენტურობის შეგრძნება ძლიერი, ფესვგამჯდარი და არც ისე ახალი ფენომენია. ეროვნული გრძნობები ძლიერია და „ეროვნული“ იდენტურობა არ შეიძლება მხოლოდ როგორც შედარებით ახალი და „მოგონილი“ წარმოვიდგინოთ.³⁷³ დღეისათვის მიღებულია შეხედულება, რომ თუმცა ნაციონალიზმი როგორც პოლიტიკური დოქტრინა შედარებით ახალი მოვლენაა და მოდერნიზმის ეპოქას უკავშირდება, ეროვნულობა და ეროვნული გრძნობები უფრო ფესვგამჯდარი, მყარი და უაღრესად ძლიერი ფენომენებია.

საერთაშორისო საზოგადოების ჩამოყალიბების პროცესში კიდევ ერთი დამამუხრუჭებელი, ნეგატიური ფაქტორია სხვადასხვა სახის რესურსებისათვის (ბუნებრივი, ადამიანის, ტექნოლოგია, ინფორმაცია და სხვ.) ბრძოლა. წავიდა ის დრო, როცა შესაძლებელი იყო ადამიანების დაჯერება იმაში, რომ დედამიწის რესურსები ყველას ეყოფა და პრობლემა მხოლოდ მათი სამართლიანი გადანაწილებაა. რესურსების უკმარისობა, განსხვავებები განვითარებისა და მოხმარების დონეებში, ტექნოლოგიური კონკურენცია, ბრძოლა საარსებო რესურსებისათვის ის მწარე სინამდვილეა, რომელზეც არის დაფუძნებული თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობები.** საკმარისია წარმოვიდგინოთ, რა გლობალური ეკოლოგიური კატასტროფა მოხდებოდა, ინდოეთის თითქმის 900 მილიონიან ან ჩინეთის 1200 მილიონიან მოსახლეობას აშშ-ის ან დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა მოხმარების სტრუქტურა რომ ჰქონოდა. მოწინავე სახელმწიფოთა მოსახლეობის ცხოვრების დონე და მოხმარების სტანდარტები კაცობრიობის უდიდესი ნაწილი-

³⁷³ Smith, Anthony D. Nationalism and Modernism..... P.137

** იხ.: D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers, W. Behrens III. The Limits to Growth. Pan Books, London, 1975; J. Weiner. The Next One Hundred Years. Bantam Books, New York, 1990; Э.А. Араб-оглы. Обозримое будущее. Социальные последствия НТР: год 2000. М., „Мысль“, 1986; Б.Скиннер. Хватит ли человечеству земных ресурсов? М., „Мир“, 1989; К.-Х. Прайс. Пути к умеренности. Стратегия на будущее. М., „Прогресс“, 1984.

სათვის უახლოეს მომავალში პრაქტიკულად მიუღწეველია. ეს მწარე სინამდვილე აისახა ე.წ. „ჩრდილოეთისა“ და „სამხრეთის“ არსებობასა და დაპირისპირებაში.

მიუხედავად იმისა, რომ საარსებო რესურსებისათვის ბრძოლა თიშავს კაცობრიობას და სუვერენულ სახელმწიფოებს აიძულებს, საკუთარი ეროვნული ინტერესებიდან გამომდინარე იმოქმედონ, გლობალური პრობლემები (ეკოლოგიური, ეკონომიკური, სოციალური და სხვ.) ამავე დროს აიძულებს კაცობრიობას, ეძებოს გამოსავალი, შეარბილოს და გადაჭრას ხსენებული პრობლემები. ვერც ერთი სახელმწიფო სხვებთან თანამშრომლობის გარეშე ვერ შეძლებს გლობალურ პრობლემებთან შეჭიდებას. მთელმა კაცობრიობამ, სუვერენული სახელმწიფოების მთავრობებმა ეს უკვე კარგა ხანია გაიცნობიერეს და თანამშრომლობის აუცილებლობის საყოველთაო შეგრძნებამ გამოხატულება პპოვა მრავალ სპეციალიზებულ საერთაშორისო ორგანიზაციასა და სააგენტოში, რომლებიც მოწოდებულნი არიან შეამსუბუქონ გლობალური პრობლემების ტვირთი, კოორდინაცია გაუწიონ საერთაშორისო თანამშრომლობას და უშუალოდ იმოქმედონ ყველაზე მნიშვნელოვან და რთულ სფეროებში. ამგვარად, მწვავე გლობალური პრობლემების არსებობა და მათთან გამკლავების აუცილებლობის გაცნობიერება ხელს უწყობს სახელმწიფოთა თანამშრომლობას, საერთაშორისო საზოგადოების ჩამოყალიბების პროცესს.

საერთაშორისო საზოგადოების არსებობის ყველაზე არსებითი, უტყუარი დამამტკიცებელი საბუთი საერთაშორისო სამართლის არსებობაა.³⁷⁴ ყოველ საზოგადოებას აქვს სამართალი, რომელშიც საზოგადოების წევრების უფლებები და მოვალეობები გარკვეული წესების სისტემის სახით არის წარმოდგენილი. მაგრამ საერთაშორისო სამართალი მეტად თავისებური სახისაა, რადგან განკუთვნილია საზოგადოებისათვის, რომელიც პოლიტიკურად სუვერენულ სახელმწიფოებად არის დაყოფილი. ბევრი იტყოდა, რომ საერთაშორისო სამართალს უკან საერთაშორისო მთავრობა უნდა ედგასო, მაგრამ საერთაშორისო, მსოფლიო მთავრობა არ არსებობს და კიდევ დიდხანს არ იარსებებს, ხოლო საერთაშორისო სამართალი არსებობს და იგი სუვერენულ სახელმწიფოთა საზოგადოების სამართალია. „საერთაშორისო სამართალი საერთაშორისო პოლიტიკური, ეკონომიკური, სამხედრო, სავაჭრო, კულტურული და სხვა

³⁷⁴ M. Wight. Power Politics..., p.107.

ურთიერთობების იურიდიული ჩარჩოა, რაც აძლევს ამ ურთიერთობებს სპეციფიკურ, სხვა სოციალური მოვლენებისაგან განსხვავებულ ხასიათს³⁷⁵ საერთაშორისო სამართალი საუკუნეების განმავლობაში ვითარდებოდა და დღეისათვის იგი წარმოდგენილია საერთაშორისო სამართლებრივი ნორმების სისტემით და ინსტიტუტებით.*

გავრცელებული შეხედულების თანახმად, საერთაშორისო სამართალი, მართალია, არსებობს, მაგრამ მის ნორმებს ცოტა ვინმე თუ ემორჩილება. საერთაშორისო სამართლის რეპუტაცია მართლაც რომ არ არის ძალიან მაღალი. ამას აქვს თავისი გამართლება, რადგან ძალის პრიმატზე დაფუძნებული საერთაშორისო ურთიერთობები ხშირად წინააღმდეგობაში მოდის საერთაშორისო სამართლებრივ ნორმებთან. სანქციების ეფექტური სისტემისა და მექანიზმის უქონლობა საერთაშორისო სამართლის ბევრ შესანიშნავ და კაცობრიობისათვის მეტად საჭირო პრინციპსა და წესს საკმაოდ ხშირად მხოლოდ ფორმალურ, განუხორციელებელ ინსტიტუტად წარმოაჩენს. ამიტომ საზოგადოების გარკვეულ ნაწილს მიაჩნია, რომ უნდა შეიქმნას საერთაშორისო პოლიციური ძალები, რომლებიც დასჯიან საერთაშორისო სამართლებრივი ნორმების დამრღვევებს და კიდევ უფრო უნდა განვითარდეს საერთაშორისო სასამართლოების ინსტიტუტი. მართალია, სანქციების ეფექტური გატარება და გამკაცრება დადებით როლს შეასრულებდა, — მიაჩნია ექსპერტთა ნაწილს, — მაგრამ პრობლემის არსი ისაა, რომ თავად საერთაშორისო საზოგადოება უნდა განვითარდეს იმ დონემდე, როცა სამართლებრივი ნორმების დაცვა მხოლოდ სანქციების შიშით არ უნდა მოხდეს. საერთაშორისო სამართლის ყველაზე მნიშვნელოვანი პრინციპია — *Pacta Sunt Servanda* (ხელშეკრულებები უნდა შესრულდეს). ამ პრინციპის განხორციელება შესაძლებელს ხდის საერთაშორისო ურთიერთობებს.³⁷⁶ სახელმწიფოები უმეტესწილად პატივს სცემენ და იცავენ მათ მიერ ხელმოწერილ ხელშეკრულებებს. ასეა მიღე-

³⁷⁵ ლ. ალექსიძე. თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი. თბილისის დამოუკიდებელი უნივერსიტეტი, თბ., 1994, გვ.3.

* საერთაშორისო სამართლის შესახებ იხ.:

Encyclopedia of Public and International Law. Vol.10, North-Holland, Amsterdam, 1984; Encyclopedia of Public and International Law. Vol.10, North-Holland, Amsterdam, 1987; Traditions of International Ethics. T. Nardin and E. R. Mapel (Eds.). Cambridge University Press, 1993, pp.23-61.

³⁷⁶ L. Henkin. How Nations Behave. Columbia University Press, New York, 1979, p.16.

ბული საერთაშორისო საზოგადოებაში და ეს ყველა მისი წევრის ინტერესებში შედის. ზოგიერთ საერთაშორისო ხელშეკრულებებს განსაკუთრებული პოლიტიკური მნიშვნელობა აქვს, რადგანაც ისინი საერთაშორისო საზოგადოების ხასიათს განსაზღვრავენ. გავიხსენოთ თუნდაც უტრეხტის, ვესტფალიის, ვენის, ვერსალის, იალტის, ჰელსინკის ხელშეკრულებები.

საყურადღებოა, რომ საერთაშორისო საზოგადოებაში არ არსებობს კანონშემოქმედი ორგანო ან პროცესი. ზოგადი პრინციპები დაფუძნებულია სახელმწიფოთა კონსენსუსზე. ახალი პრინციპები და ნორმები და, მითუმეტეს ახალი უნივერსალური სამართალი ძალზე ხანგრძლივი პროცესის შედეგად შეიძლება დამკვიდრდეს. ასევე საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ საერთაშორისო სამართლებრივი ინსტიტუტები, კერძოდ კი, საერთაშორისო სასამართლოები, ვერ იქცა იმ ორგანოდ, რომელიც მიუყვრებოდად გაარჩევდა სადავო საკითხებს და აიძულებდა სახელმწიფოებს, დამორჩილებოდნენ საერთაშორისო დონეზე მიღებულ გადაწყვეტილებებს. ამიტომაც სუვერენული სახელმწიფოები სადავო საკითხების შემთხვევებში უპირატესობას დიპლომატიას ანიჭებენ და ხშირად ამგვარი საკითხების მოწესრიგების პროცესში თავს არიდებენ საერთაშორისო სასამართლოს ართვას. სამწუხაროდ, სუვერენული სახელმწიფოების საზოგადოებაში ყველაზე მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ინტერესები, როგორიც არის სუვერენიტეტი, ეროვნული უსაფრთხოება და სხვა სასიცოცხლო ინტერესები, საერთაშორისო სამართლის ნორმებთან ხშირად წინააღმდეგობაში მოდის და მათი დაცვა დიპლომატიის ან ომის საშუალებით ხორციელდება. სწორედ ამის გამოა, რომ საერთაშორისო სამართალს და მის ინსტიტუტებს ამდენი კრიტიკოსი რომ ჰყავს. ამავე დროს ისიც უნდა ვაღიაროთ, რომ საერთაშორისო სამართლისა და მისი ინსტიტუტების ეფექტურობა მიმდინარე საუკუნის განმავლობაში გაიზარდა.³⁷⁷ ტექნოლოგიური სიახლეები, გლობალური პრობლემები და საერთაშორისო დონეზე მათი რეგულირების აუცილებლობა მოითხოვს საერთაშორისო სამართლის კიდევ უფრო დახვეწას და მისი როლისა და ეფექტურობის გაზრდას.* ამ მხრივ კარგ მაგალითს წარმოადგენს 1959 წლის საერთაშორისო კონვენცია ანტარქტიკის შეს-

³⁷⁷ C.G. Fenwick. *International Law: The Old and the New*. "American Journal of International Law". LX, July 1966, p.483.

* A. L. Springer. *International Environmental Law After Rio: The Continuing Search for Equity*. "Ethics and International Affairs". Vol.7, 1993, pp.115-129.

ახებ, რომელმაც სამხრეთ განედის 60X-ის სამხრეთით სა-
განგებო საერთაშორისო რეჟიმი დაანესა. ბევრი რამ გაკეთდა
კოსმოსისა და ოკეანის ფსკერის საერთაშორისო სამართლებ-
რივი რეგულირების თვალსაზრისითაც. ახალ-ახალი მწვავე
პრობლემები საერთაშორისო სამართლისა და მის ნორმებზე
დაფუძნებულ საერთაშორისო თანამშროლობას მოითხოვს.
საერთაშორისო სამართლის დიდ დამსახურებად უნდა მივიჩ-
ნიოთ უკანასკნელი 60 წლის განმავლობაში დანერგილი ან დახ-
ვენილი ერთიანი სტანდარტები არა მხოლოდ სამოქალაქო ავია-
ციაში, ტელეკომუნიკაციებში, შრომის პირობებსა და ჯანმრთე-
ლობის დაცვაში, არამედ ისეთ სფეროებშიც, როგორიც არის
სახელმწიფო მართვა, სოციალური პოლიტიკა და სამოქალაქო
უფლებები. ამგვარად, საერთაშორისო სამართლის განვითარე-
ბის ძირითადი მიმართულებები მიმდინარე საუკუნეში იყო
საერთაშორისო ინსტიტუტების სტრუქტურისა და ფუნქციონი-
რების გაუმჯობესება, მათი გავრცელება საერთაშორისო
თანამშრომლობის ახალ და მნიშვნელოვან სფეროებში.

ყველაზე მნიშვნელოვანი ის არის, რომ საერთაშორისო
სამართლებრივ ნორმებს კაცობრიობას თავს არავინ ახვევს. მათ
ქმნიან და იყენებენ თვით სუვერენული სახელმწიფოები და
ხელს საერთაშორისო საზოგადოების ჩამოყალიბებას სწორედ
ეს უწყობს.

საერთაშორისო საზოგადოების განვითარების პროცესის
ერთ-ერთ თავისებურებას საერთაშორისო ორგანიზაციების
მომრავლება, მათი საქმიანობის გაღრმავება და მასშტაბების
ზრდა წარმოადგენს. საერთაშორისო ორგანიზაციები როგორც
სამთავრობათაშორისო, ასევე არასამთავრობათაშორისოა და
მათი გავრცელება-განვითარება მრავალ სფეროში გაზრდილ
საერთაშორისო თანამშრომლობას, კოორდინაციასა და ჰარ-
მონიზაციას ასახავს. საერთაშორისო ორგანიზაციების რიცხ-
ვისა და მათი საქმიანობის მასშტაბების გაზრდა საზოგადოე-
ბრივი ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციის უტყუარი ნიშანია.

საერთაშორისო ორგანიზაციები უნდა განვიხილოთ რო-
გორც გლობალური პოლიტიკური და სოციალური ცვლილებე-
ბის გამომხატულება და არა როგორც მხოლოდ უსაფრთხოების
ძიებით გამოწვეული ფენომენი.*

** საერთაშორისო ორგანიზაციების შესახებ დანერგილი იხ.: H. K. Jakobsen. Net-
works of Interdependence: International Organizations and the Global Political System. Al-
fred Knopf /Random House, New York/ Westminster MD, 1979; C. Archer. International
Organizations. Second Edition. Routledge, London, 1992.

საერთაშორისო საზოგადოების წევრები — სუვერენული სახელმწიფოები განსხვავდებიან სიდიდით, სამხედრო ძლიერებით, როლით (ჰეგემონი, სატელიტი, კოლონიზატორი, კოლონია, ნეიტრალური სახელმწიფო, მეტოქე და სხვ.), სტატუსით და ა.შ. ამიტომ სახელმწიფოთა ურთიერთქმედებას რაიმე მარეგულირებელი მექანიზმი უნდა ჰქონდეს. ერთ-ერთი ასეთი მექანიზმი საერთაშორისო სამართალია. კიდევ ერთი მექანიზმი არის „ქცევის“ ნორმები. საერთაშორისო საზოგადოების არსებობისა და ფუნქციონირების, მისი წევრების თანაცხოვრებისა და თანამშრომლობის აუცილებელი პირობა არის გარკვეული ქცევის ნორმების ანუ ურთიერთქმედებათა საყოველთაოდ აღიარებული და მიღებული პრინციპების არსებობა. რ. კოენი ამგვარ ნორმებს „თამაშის წესებად“ ნათლავს და შენიშნავს, რომ საერთაშორისო საზოგადოებაში, ისინი ასრულებენ იმავე ფუნქციას, რასაც ჩვეულებრივ საზოგადოებაში — ნორმები.³⁷⁸ ხსენებული წესები განსაზღვრავენ შესაძლებელი ქცევის ჩარჩოებს, ყველაზე უფრო მისაღები ქცევის ხასიათს და ქმნიან აქტიური თანამშრომლობის შესაძლებლობას. ქცევის წესებში ასახული ნორმები, არეგულირებენ საერთაშორისო წესრიგს. ისინი არ ეწინააღმდეგებიან საერთაშორისო სამართლებრივ ნორმებს. ეს უკანასკნელი სწორედ ის ნორმებია, რომელზემაც სამართლებრივი, ოფიციალური სახე მიიღეს. ნორმების გარეშე საერთაშორისო საზოგადოებაში წესრიგი ვერ იარსებებდა. ამდენად, მათ გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვთ საერთაშორისო ურთიერთობებისათვის.³⁷⁹ ნორმებიდან გამომდინარეობს ქმედებების, ქცევის დამარეგულირებელი წესები. ნებისმიერ საზოგადოებაში წესები წესრიგის ძირითადი ინსტიტუტია.

საზოგადოებაში და, მითუმეტეს, ანარქიულ საერთაშორისო საზოგადოებაში არსებობს გაურკვევლობის, არასტაბილურობის მინიმუმამდე დაყვანის, პროგნოზირების აუცილებლობა. საერთაშორისო საზოგადოება, ისევე როგორც სამოქალაქო საზოგადოებათა უმრავლესობა, წარმოადგენს ომის სისტემიდან მშვიდობის სისტემაში გარდამავალ, საშუალებდო სისტემას.³⁸⁰ საერთაშორისო საზოგადოებაში დიდი კონფლიქტურობა შეი-

³⁷⁸ R. Cohen. *International Politics: The Rules of the Game*. Longman, London, 1981, p.6.

³⁷⁹ S.A. Kocs. *Explaining the Strategic Behavior of States: International Law as System Structure*. "International Studies Quarterly". Vol.38, N4, December 1994, p.539.

³⁸⁰ R.A. Falk. *This Endangered Planet: Prospects and Proposals for Human Survival*. Vintage Books, New York, 1972, p.105.

ნიშნება. სასიცოცხლო ინტერესები, რესურსებსა და ძლიერებაში უთანასწორობა დღენიდაგ ფეთქებად ვითარებას ქმნიან. აქედან გამომდინარე, საჭიროა არა მხოლოდ საერთაშორისო სამართალი, არამედ კიდევ სხვა მექანიზმები, ნორმები, გარკვეული კრიტერიუმები და სტანდარტები, რომელთა მეშვეობითაც შესაძლებელი ხდება საკუთარი ან სხვა სახელმწიფოების ქმედებათა განსჯა, შეფასება. ამგვარი საჭიროება მთელი საერთაშორისო საზოგადოების და არა ერთი რომელიმე სახელმწიფოს მოთხოვნილებებს ასახავს. საერთაშორისო საზოგადოების ერთ-ერთი ისეთი ინსტიტუტი, როგორც არის ომები, ასევე გარკვეული ნორმებისა და წესების მიხედვით წარმოება და ახლაც წარმოებს. საყურადღებოა, რომ ომთან დაკავშირებული ნორმები და წესები აისახება საერთაშორისო სამართალში, მაგრამ, ისინი, პირველ ყოვლისა, ყალიბდებიან საზოგადოებრივი აზრის მეშვეობით. სახელმწიფოთა ქმედებებზე, საერთაშორისო ნორმებსა და ინსტიტუტებზე მეტ ზეგავლენას ხშირად საზოგადოებრივი აზრი ახდენს. ორმა მსოფლიო ომმა, რომლებმაც ათობით მილიონი ადამიანი იმსხვერპლა, განსაკუთრებით დიდი გავლენა მოახდინა საზოგადოებაზე; ომები საბოლოოდ დაგმოვილ იქნა კაცობრიობის მიერ. 1928 წლის კელოგ-ბრიანის პაქტის თანახმად, ომი, როგორც პოლიტიკის ინსტრუმენტი, აიკრძალა. ასეთივე შეფასება მიეცა ომს გაეროს ქარტიაში.³⁸¹

როდესაც ვსაუბრობთ საერთაშორისო ურთიერთობების შესახებ, ხშირად ვიყენებთ ტერმინს “ინსტიტუტები”. ამ სფეროში მიმდინარე პროცესებში და მოვლენებში გარკვევისას იგი ანალიზის საყრდენ ცნებას წარმოადგენს. ინსტიტუტების ერთი ნაწილი (ძირითადი ინსტიტუტები) ფუნდამენტურ ნორმას, საფუძველს წარმოადგენს და უფრო მეტად განვითარების შედეგია. ამგვარ ინსტიტუტთა მეორე ნაწილი (მეორადი ინსტიტუტები) უფრო სპეციფიკური და კონკრეტულია. ისინი შექმნილია არა განვითარების, სრულყოფის პროცესის შედეგად, არამედ ხელოვნურად. მეორად ინსტიტუტებს მიეკუთვნება საერთაშორისო ორგანიზაციები და რეჟიმები. იმისათვის, რომ დავინახოთ ის მკაფიო განსხვავება, რომელიც ინსტიტუტთა ხსენებულ ორ ტიპს შორის არსებობს, საჭიროა გვახსოვდეს, რომ რეჟიმთა თეორია უფრო თანამედროვე მოვლენებსა და პროცესებზეა ფოკუსირებული, და ადამიანის მიერ შექმნილ,

381 Encyclopedia of Public International Law. Vol. 4. North-Holland Publishing Company, Amsterdam, 1982, p.283.

ფორმალურად თუ არაფორმალურად ორგანიზებულ სტრუქტურებს განიხილავს, ხოლო საერთაშორისო ურთიერთობათა ე.წ. ბრიტანული სკოლა - ამ სფეროში „ისტორიულად ჩამოყალიბებულ ნორმატიულ სტრუქტურებს“ ეყრდნობა.“³⁸²

საერთაშორისო საზოგადოების, საერთაშორისო სისტემის მონაწილეები გარკვეულ „თამაშში“ არიან ჩართულნი და სწორედ ინსტიტუტების ცნების გამოყენებით ირკვევა, ვინ მონაწილეობს ამ თამაშში და როგორი წესებით.

ჰედლი ბულმა საერთაშორისო საზოგადოებაში 5 ძირითადი ინსტიტუტი გამოყო: დიპლომატია, საერთაშორისო სამართალი, ძალთა წონასწორობა, ომი და ძლიერ სახელმწიფოთა როლი.³⁸³ ბული შენიშნავს, რომ „არ არის აუცილებელი რომ ინსტიტუტში ვიგულისხმოთ ორგანიზაცია ან ადმინისტრაციული მექანიზმი, არამედ ჩვევებისა და პრაქტიკის ნაკრები, რომელიც საერთო ინტერესების რეალიზებისთვისაა შექმნილი, ეს ინსტიტუტები შინაარსით ავსებენ და მუდმივობას ანიჭებენ სახელმწიფოთა თანამშრომლობას საერთაშორისო საზოგადოების პოლიტიკური ფუნქციების შესრულების საქმეში...“³⁸⁴

ბრიტანელი მკვლევარი ჯეიმს მეიალი საერთაშორისო ურთიერთობათა სფეროში გამოყოფს ინსტიტუტებს (საერთაშორისო სამართალი, ტერიტორიული მთლიანობა, ძალთა წონასწორობა) და პრინციპებს (სუვერენულობა, ტერიტორიული მთლიანობა და ჩაურევლობა, თვითგამორკვევა, ძირითადი ადამიანის უფლებების მიმართ პატივისცემა და ა.შ.).³⁸⁵

ბრიტანელ ბარი ბიუზანს მიაჩნია, რომ არსებობს „საყრდენი“ ინსტიტუტები, რომლებიც განვითარების შედეგია და დაფუძნებულია საერთო ფასეულობებზე, რომლებსაც საერთაშორისო საზოგადოების მონაწილეები იზიარებენ და რომლებიც მოიცავენ ნორმებს, წესებსა და პრინციპებს. ეს ინსტიტუტები, მართალია, საკმაოდ მდგრადია დროში, მაგრამ უცვლელი არაა. ისინი ვითარდებიან, ევოლუციას განიცდიან და

³⁸² Robert O. Keohane. *International Institutions: Two Approaches*. „International Studies Quarterly“, Vol.32, N4, 1988, p. 383; Alderson, Kai and Hurrell, Andrew. *International Society and the Academic Study of International Relations*. In Kai Alderson and Andrew Hurrell (eds.). *Hedley Bull on International Society*. Basingstoke, Macmillan, 2000, p.27

³⁸³ ჰედლი ბული. *ანარქიული საზოგადოება: წესრიგის საკითხი მსოფლიო პოლიტიკაში*. „დიოგენე“, თბილისი, 2003

³⁸⁴ იქვე, გვ. 87

³⁸⁵ Mayall, James. *World Politics: Progress and Limits*. Polity, Cambridge, 2000, pp. 149-150

კნინდებიან ისტორიული ეპოქების მიხედვით. ბიუზანის აზრით, ამგვარი ინსტიტუტებია სუვერენულობა, ტერიტორიული მთლიანობა, დიპლომატია, ძალთა წონასწორობა.³⁸⁶

კანადელი კალევი ჰოლსტის აზრით, ინსტიტუტები მოიცავენ სამ არსებით ელემენტს (პრაქტიკა, იდეები და ნორმები/წესები) სხვადასხვა თანაფარდობით. ჰოლსტი ანსხვავებს „საყრდენ“ და „პროცედურულ“ ინსტიტუტებს და მისი აზრით, „საყრდენი“ ინსტიტუტები განსაზღვრავენ საერთაშორისო ურთიერთობების მონაწილეთა სტატუსს და იმ ფუნდამენტურ პრინციპებს, წესებს და ნორმებს, რომლებზეც არის დამყარებული მონაწილეთა ურთიერთობები.³⁸⁷

ავსტრალიელი კრისტიან რეუს – სმიტი საერთაშორისო საზოგადოებაში გამოყოფს სამ „ფენას“. ქვედა, სიღრმისეულ ფენას იგი უწოდებს „კონსტიტუციურ სტრუქტურებს“ (ჰოლსტის „საყრდენი“ ინსტიტუტების ანალოგია), შუა ფენას წარმოადგენს „ფუნდამენტური ინსტიტუტები“, ხოლო მესამე, ზედაპირული ფენა „პრობლემაზე ორიენტირებული სპეციფიკური რეჟიმებია“.³⁸⁸

როგორც დავინახეთ, თეორიულ ლიტერატურაში ჯერ კიდევ არ არსებობს ერთიანი შეხედულება საერთაშორისო ინსტიტუტების რიცხვზე, მათი ძირითადი მახასიათებლებისა და იერარქიის საკითხებზე.

საერთაშორისო საზოგადოებაში სახელმწიფოთა ურთიერთობებს მათი დამოუკიდებლობისა და პოლიტიკური ნების შეუბღალავად ნორმები არეგულირებენ და აწესრიგებენ.³⁸⁹ ცენტრალური, საერთაშორისო უზენაესი ხელისუფლების უქონლობის პირობებში ქცევის ნორმები და საერთაშორისო სამართალი საერთაშორისო საზოგადოებაში გარკვეული წესრიგის არსებობისა და შენარჩუნების უმნიშვნელოვანესი ფაქტორებია.

³⁸⁶ Barry Buzan. The Primary Institutions of International Society. Paper for BISA Conference, London., December, 2002, pp. 17-19

³⁸⁷ K. J. Holsti. The Institution of International Politics: Continuity, Change, and Transformation. Paper Presented at the Annual Meeting of the ISA, New Orleans, March 23-27, 2002, p.b, 9-10

³⁸⁸ Reus – Smit, Christian. The Constitutional Structure of International Society and the Nature of Fundamental Institutions. "International Organization". Vol.51, №4, 1997, pp.556-566

³⁸⁹ E. Luard. International Society..., p.225.

საერთაშორისო საზოგადოების განვითარების პერსპექტივები

საერთაშორისო საზოგადოება განვითარების პროცესში იმყოფება. ცვლილებები ძალის განაწილებაში, ტექნოლოგიაში, კაცობრიობის ინტერესებსა და პრიორიტეტებში ის ფაქტორებია, რომლებიც წარმართავენ საერთაშორისო საზოგადოების განვითარების პროცესს.

რა გზით განვითარდება თანამედროვე საერთაშორისო საზოგადოება? რა სახეს მიიღებს იგი მომავალში? ბრიტანელი ივენ ლუარდი ხუთ შესაძლებელ ვარიანტს გვთავაზობს: 1. ტრანსნაციონალური საზოგადოება; 2. საერთაშორისო საზოგადოება; 3. გავლენის სფეროთა საზოგადოება; 4. რეგიონებისაგან შემდგარი მსოფლიო; 5. მდიდართა და ღარიბთა საზოგადოება.³⁹⁰

1. **ტრანსნაციონალური საზოგადოება.** ამ ტიპის საერთაშორისო საზოგადოებაში თანამედროვე სამყაროს ერთი ტენდენცია — სახელმწიფო საზღვრების მნიშვნელობის დაკნინების პროცესი — კიდევ უფრო ინტენსიური გახდება. ერი-სახელმწიფო, ტერიტორიული სახელმწიფო თავის მნიშვნელობას თითქმის დაკარგავს. მსოფლიოში ტრანსნაციონალური პროცესები გაბატონდება. საზღვრების მნიშვნელობის დაკნინების გამო ტერიტორიული კონფლიქტების და, აქედან გამომდინარე, მათი ძირითადი წყაროს — ნაციონალიზმის როლი მეტად შემცირდება. კონფლიქტები უფრო სამოქალაქო ხასიათს მიიღებს. ამავე დროს შესაძლოა განვითარდეს სხვადასხვა სახის ტერორიზმი, რაც მწვავე პრობლემად შეიძლება იქცეს.
2. **საერთაშორისო საზოგადოება.** იგი თანამედროვე საერთაშორისო საზოგადოებისაგან განსხვავებული იქნება, პირველ ყოვლისა, იმით, რომ მასში მკვეთრად გაიზრდება ყველა საერთაშორისო ორგანიზაციის როლი და ძალაუფლება. აქაც, ისევე როგორც ტრანსნაციონალურ საზოგადოებაში, ხელისუფლება სახელმწიფოთა მთავრობებისაგან საერთაშორისო ორგანიზაციებს გადაეცემა. საერთაშორისო ინსტიტუტების ხელისუფლება უზენაესი იქნება როგორც სახელმწიფოების, ასევე ინდივიდებისათვის. უკვე არსებული ან რომელიმე სხვა საერთაშორისო ორგანი-

³⁹⁰ E. Luard. Types of International Society. The Free Press, New York, 1976, pp.345-358.

ზაცია და სხვ.) შესაძლებელია გადაიქცნენ მსოფლიო სამინისტროების მსგავს ორგანოებად, რაც მსოფლიო მთავრობის მაგვარი რამ შეიძლება გახდეს. ამგვარი ტიპის საერთაშორისო საზოგადოება ყველაზე მშვიდობიანი იქნება.

3. **გავლენის სფეროთა საზოგადოება.** შესაძლებელია, წამყვანმა, უძლიერესმა სახელმწიფოებმა მსოფლიო თავიანთი გავლენის სფეროებად დაყონ და თანამედროვე საერთაშორისო საზოგადოება ამ მიმართულებით განვითარდეს. ამ შემთხვევაში ჩამოყალიბდება მკაფიოდ გამოკვეთილი გავლენის სფეროები, რომლებშიც წამყვანი სახელმწიფოები თითქმის სრულ დომინირებას და კონტროლს მოახდენენ. ამგვარი სისტემა ოლიგარქიული იქნება. ვინაიდან გავლენის სფეროები მკაფიოდ იქნება განსაზღვრული, მსოფლიო ომის შესაძლებლობა მინიმუმამდე იქნება დაყვანილი. სამაგიეროდ, ადამიანის უფლებების დაცვა მსოფლიო მასშტაბით შეუძლებელი გახდება, რადგან გავლენის ყოველ სფეროში ჰეგემონი თავისთვის მისაღებ ნორმებსა და წესებს დაამყარებს.
4. **რეგიონებისაგან შემდგარი მსოფლიო.** რეგიონული ინტეგრაციის პროცესმა შესაძლოა მიგვიყვანოს ხელისუფლების კონცენტრაციამდე რეგიონის დონეზე (მაგ., კონტინენტზე), რაც ნიშნავს სახელმწიფო და მსოფლიო დონეზე ხელისუფლების ძლიერ შესუსტებას. ყოველი რეგიონი საკუთარ ეკონომიკას და პოლიტიკურ ინსტიტუტებს განავითარებს და რეგიონები ერთიმეორის საქმეებში არ ჩაერევიან. საყურადღებოა, რომ, გავლენის სფეროების მოდელისაგან განსხვავებით, რეგიონებს არ ეყოლება გაბატონებული სუპერძალა, ჰეგემონი.
5. **მდიდართა და ღარიბთა საზოგადოება.** არსებობს ამგვარი ტიპის საერთაშორისო საზოგადოების ჩამოყალიბების შესაძლებლობაც. თანამედროვე საერთაშორისო საზოგადოებაში ამის ტენდენციაც შეინიშნება. ამგვარ საზოგადოებაში გამიჯნვა მოხდება არა გეოგრაფიული ან იდეოლოგიური მახასიათებლების, არამედ ეკონომიკური განვითარების დონეების მიხედვით; მსოფლიო დაიყოფა ორ ან სამ საკმაოდ მკაფიოდ გამოკვეთილ ეკონომიკურ კლასად, რომლებსაც ანტაგონისტური ინტერესები ექნებათ. ეს იქნება ძალზე არასტაბილური საერთაშორისო საზოგადოება, რომელშიც წესრიგი მდიდარი სახელმწიფოების სამხედრო ძალის მეშვეობით დამყარდება. ამგვარი ტიპის საზოგადოებაში ინტერესების შეჯახება და კონ-

ფლიქტები ეკონომიკური ხასიათისა იქნება.

ლუარდის მიერ შემოთავაზებული მომავალი საერთაშორისო საზოგადოების ტიპები თუ მოდელები უამრავ შიდა წინააღმდეგობას შეიცავს. ეს ტიპები საყურადღებოა, პირველ ყოვლისა, იმით, რომ ყოველი მათგანი არსებული საერთაშორისო საზოგადოების წიაღში მიმდინარე პროცესების, განვითარების ძირითადი ტენდენციების გათვალისწინებისა და პროგნოზირების მცდელობას წარმოადგენს. თუ როგორი იქნება მომავალი საერთაშორისო საზოგადოება, ამას დიდად განსაზღვრავს ეკოლოგიური პრობლემები, მოსალოდნელი დიდი აღმოჩენები ბიოლოგიასა და ფიზიკაში და მრავალი სხვა მოვლენა, რომელთა შესაძლებელი შედეგების წარმოდგენა და საერთაშორისო საზოგადოების განვითარებაზე მათ მიერ მოხდენილი ზეგავლენის სისტემურ დინამიკაში გააზრება ამჟამად შეუძლებელია. ნებისმიერი რთული სისტემის პროგნოზირება ძნელი საქმეა. ეს მითუმეტეს საერთაშორისო საზოგადოებაზე ითქმის. დიდი, რთული სისტემების საშუალო და გრძელვადიანი მდგომარეობის პროგნოზირება არ ხერხდება, მაგრამ ამგვარი ცდები მაინც საჭიროა, რადგან მიმდინარე პროცესების შესაძლებელი შედეგების ზოგადად წარმოდგენის საშუალებას მაინც გვიქმნის.

ადამიანი სრულყოფს იმ საზოგადოებას, რომელშიც ცხოვრობს და მოღვაწეობს. ასევე სრულყოფს იგი საერთაშორისო საზოგადოებასაც. ეს პროცესი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია პატარა, სუსტი სახელმწიფოებისათვის, რადგან, რაც უფრო ანარქიულია საერთაშორისო სისტემა და რაც უფრო სუსტია საერთაშორისო საზოგადოება და მისი ინსტიტუტები (ომის გამოკლებით!), მით უფრო მცირეა ამგვარი სახელმწიფოს გადარჩენის შანსები. ადამიანი უსაფრთხოებას, კეთილდღეობას ესწრაფვის. მას სურს ისეთ საერთაშორისო საზოგადოებაში იცხოვროს, სადაც არ იქნება ომები და სამართლიანობა იბატონებს. თავის დროზე გერმანელმა ფილოსოფოსმა ი. კანტმა შემდეგნაირად გამოხატა კაცობრიობის საზოგადოებად გადაქცევის არსი: „კაცობრიობის უდიდესი პრობლემა, რომლის გადაწყვეტასაც აიძულებს მას ბუნება, არის საყოველთაო სამართლიანი სამოქალაქო საზოგადოება. მხოლოდ საზოგადოებაში და სახელდობრ ისეთში, რომელიც იძლევა თავისი წევრებისათვის უდიდეს თავისუფლებას, ე.ი. სრულ ანტაგონიზმს და მაინც ამ თავისუფლების საზღვრების ზუსტად განსაზღვრებას და გარანტირებას, რათა სხვების თავისუფლებასთან თანაარსებობა იყოს შესაძლებელი; მხოლოდ მასშია შესაძლებელი მიღწეულ იქნეს ბუნების უმაღლესი მიზანი,

კაცობრიობაში მოცემული მისი ყველა ჩანასახის განვითარება. ბუნებას აგრეთვე სურს, რომ კაცობრიობამ მისი განსაზღვრულობის ყოველი სხვა მიზნის მსგავსად, ეს მიზანიც თვითონ განახორციელოს.”³⁹¹

³⁹¹ ციტირებულია: გ. თევზაძე. იმანუელ კანტი. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ., 1974, გვ.137.

IX. პატარა ქვეყანა საერთაშორისო ურთიერთობაში

*არ უშლის ხმალსა სიმოკლე, ვაჟკაცსა დაბალობაო.
ქართული ანდაზა*

*ისტორია მარტო იმ ერს ეკითხება, რომელსაც
მინაზედ ფეხი უდგას და ხელი გუთანს უვლია.
ილია*

დედამიწაზე არსებული ქვეყნების უმრავლესობა პატარა და სუსტია. მათი რიცხვი განუხრელად იზრდება და, ექსპერტთა აზრით, უახლოეს მომავალში ეს ტენდენცია არ შეიცვლება. პატარა ქვეყნებს საერთაშორისო პოლიტიკაში შეზღუდული შესაძლებლობები აქვთ და მათ საგარეო პოლიტიკას გამოკვეთილი თავისებურებები ახასიათებს.*

რადგანაც ცნება „პატარა“ შეფარდებითია, არც პატარა ქვეყნის ყველასათვის მისაღები განმარტება არსებობს. ქვეყნების კლასიფიკაცია შეიძლება ტერიტორიის სიდიდის, მათი მოსახლეობის რიცხოვნობის, ერთობლივი ეროვნული პროდუქტის და ზოგიერთი სხვა მახასიათებლის მიხედვით, მაგრამ საერთაშორისო ურთიერთობათა სფეროში პატარა ქვეყნის დეფინიცია უფრო კომპლექსური, თვისებრივი უნდა იყოს. რა თქმა უნდა, ქვეყნის სიდიდე და მოსახლეობის რიცხოვნობა ნებისმიერი დეფინიციის საფუძველს წარმოადგენს, რადგან სწორედ ეს ორი მახასიათებელი განსაზღვრავს ცალკეული ქვეყნის ეკონომიკურ და სამხედრო ძლიერებას, მის პოლიტიკურ „წონას“ და გავლენას საერთაშორისო ურთიერთობებში.

ზოგიერთმა მკვლევარმა სცადა პატარა სახელმწიფოს დეფინიცია მოეცა. „პატარად“ ვგულისხმობთ ისეთ სახელმწიფოს, რომლის საგარეო ძლიერებაც მნიშვნელოვნად ჩამორჩება თუნდაც ერთ-ერთ მის მეზობელს“ (ო. კნუტსენი);³⁹² „პატარაა ისეთი სახელმწიფო, რომელსაც არც მსოფლიო და არც რეგიონის მასშტაბით არ ძალუძს საკუთარი პოლიტიკური ნების

* პატარა ქვეყნების შესახებ დაწვრილებით იხ. ალექსანდრე რონდელი. პატარა ქვეყანა საერთაშორისო სისტემაში. „მეცნიერება“, თბილისი, 2003

³⁹² ოლაფ კნუტსენი. პატარა სახელმწიფო: უსაფრთხოების პრობლემა. ჟურნალი „პოლიტიკა“, თბ., N7, 1991, გვ.27

ცხოვრებაში გატარება, ანუ საკუთარი ეროვნული ინტერესების ძალის პოლიტიკის მეშვეობით დაცვა“ (ლ. ჟაკე);³⁹³ „ტერმინი „პატარა ქვეყანა“, როგორც ჩანს, წაადგება დიდ ქვეყნებს მცირე მოსახლეობით, პატარა ქვეყნებს დიდი მოსახლეობით, პატარა ქვეყნებს მცირე მოსახლეობით და ზოგჯერ ნებისმიერი სიდიდის ქვეყანას, რომელიც ძირითადად არ ერევა მსოფლიო საქმეებში“ (პ. გოლდჰამერი);³⁹⁴ „პატარა ქვეყანა მაღალი წნევის არეში წარმოქმნილი ვაკუუმი. ის არსებობს არა იმიტომ, რომ სიცოცხლისუნარიანია, არამედ იმიტომ, რომ მისი ტერიტორია არავის სჭირდება, ან კიდევ იმიტომ, რომ მისი არსებობა ძალთა წონასწორობის სისტემაში, ბუფერული სახელმწიფოს ან გარკვეული ელემენტის სახით, ხელს აძლევს ძლიერ ქვეყანას. როცა წონასწორობა ქრება, პატარა სახელმწიფო, ჩვეულებრივ, მასთან ერთად ქრება“ (ნ. სპაიკმენი);³⁹⁵ „პატარა ქვეყანა არის ისეთი სახელმწიფო, რომელსაც შეგნებული აქვს, რომ მას არ ძალუძს საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველყოფა მის ხელთ არსებული შესაძლებლობების გამოყენებით და, მაშასადამე, იგი ძირითადად უნდა დაეყრდნოს სხვა სახელმწიფოს მხრიდან მიღებულ დახმარებას, სხვადასხვა ინსტიტუტებს, პროცესებს და მოვლენებს და ა.შ. პატარა ქვეყნის მიერ საკუთარი უძღურების შეგრძნება აგრეთვე გაზიარებული უნდა იყოს საერთაშორისო პოლიტიკაში ჩართული სხვა სახელმწიფოების მიერ“ (რ. როტსტაინი).³⁹⁶

როგორც ვხედავთ, შემოთავაზებულ განმარტებათა ავტორები ერთსულოვანი არიან მთავარ საკითხში — რომ პატარა ქვეყანა, სამხედრო-პოლიტიკური თვალსაზრისით, სუსტი ქვეყანაა, რომელსაც დამოუკიდებლად არ ძალუძს საკუთარი ეროვნული ინტერესების უზრუნველყოფა. ამ გარემოებაზე ყურადღებას ამახვილებს პრაქტიკულად ყველა მკვლევარი, რომელიც კი პატარა ქვეყნების პრობლემატიკით

³⁹³ L. G. M. Jaquet. The Role of Small States Within Alliance Systems. In: A. Schou and A. O. Brundtland (Eds.). *Small States in International Relations*. Stockholm, Almqvist and Wiksell, 1971, p. 58

³⁹⁴ H. Goldhammer. *The Foreign Powers in Latin America*. Princeton, Princeton University Press, 1972, p. 237

³⁹⁵ N. J. Spykman, ციტირებულია შრომაში: Amry Vandenbosch. *The Small States in International Politics and Organization*. "The Journal of Politics", 26, 1964, pp. 294-295

³⁹⁶ R. L. Rothstein *Alliances and Small Powers*. Columbia University Press. New York and London, 1968, p. 29

დაინტერესებულა. ცნება „პატარა ქვეყანა“ ხშირად იხმარება სამხედრო-პოლიტიკური თვალსაზრისით სუსტი, მაგრამ მოზრდილი ტერიტორიის მქონე ქვეყნების მიმართაც (მაგალითად, საუდის არაბეთი, მონგოლეთი, ლიბია, მავრიტანია და სხვ.). ამიტომ უფრო მიზანშეწონილია, ტერმინი „პატარა ქვეყანა“ იხმარებოდეს იმ ქვეყნების მიმართ, რომლებიც ტერიტორიის თვალსაზრისითაც პატარები არიან და სამხედრო-პოლიტიკურადაც სუსტნი. სწორედ ამიტომ, უფრო ხშირად იხმარება ტერმინი „სუსტი ქვეყანა“ და ეს გამართლებულიცაა, რადგან ამ კატეგორიაში იგულისხმება არა მხოლოდ პატარა, სუსტი ქვეყნები, არამედ ტერიტორიის თვალსაზრისით შედარებით უფრო დიდებიც, რომლებიც, ამის მიუხედავად, სამხედრო-პოლიტიკური თვალსაზრისით სუსტნი და უმწიფონი არიან.³⁹⁷

არჩევნ დღიერ და სუსტ ქვეყნებს, ძლიერ და სუსტ სახელმწიფოებს. ქვეყანა შეიძლება ძლიერი იყოს სამხედრო და ეკონომიკური თვალსაზრისით, მაგრამ როგორც სახელმწიფო იყოს საკმაოდ სუსტი (მაგ., ნიგერია, ბრაზილია). ქვეყანა სამხედრო-ეკონომიკური თვალსაზრისით შეიძლება პატარა, სუსტი იყოს, მაგრამ ამავე დროს ძლიერი სახელმწიფო ჰქონდეს (მაგ., ნიდერლანდები, ნორვეგია, სინგაპური, ავსტრია). ეროვნული უსაფრთხოების პოზიციებიდან გამომდინარე, სუსტი სახელმწიფოებრიობის მქონე თუნდაც გიგანტ ქვეყანას ძლიერი სახელმწიფოებრიობის მქონე სუსტ, პატარა ქვეყანასთან შედარებით, მეტი თუ არა, არანაკლები პრობლემები ექნება. შიდა სისუსტე, სოციალური და ეთნიკური გათიშულობა, სუსტი ეკონომიკა, ძლიერი და მდგრადი სახელმწიფო ინსტიტუტების უქონლობა, ეროვნულ უმცირესობათა მიმართ არატოლერანტული დამოკიდებულება ნებისმიერი ქვეყნის ეროვნულ უსაფრთხოებას დიდ პრობლემებს უქმნის.³⁹⁸

ადრე, გაეროსა და სხვა საერთაშორისო ინსტიტუტების შექმნამდე, როცა ლიბერალურ-დემოკრატიული რეჟიმების მქონე ქვეყნები არც ისე ბევრი იყო, სუსტი სახელმწიფოები, განსაკუთრებით, წაგებული ომის შემდეგ, იშლებოდა და ძლიერი მეზობლების ნადავლი ხდებოდა. თანამედროვე საერთაშორისო საზოგადოებაში კი მომრავლდა ისეთი ქვეყნები, რომლებსაც არ გაანიათ ერთიანი სამოქალაქო საზოგადოება. ხშირად არც მათ

³⁹⁷ M. Handel. *Weak States in the International System*. Frank Cass, London, 1990, p. 11.

³⁹⁸ B. Buzan. *People, States and Fear. The National Security Problem in International Relations*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1983, p. 66.

მთავრობებს ძალუძთ თავიანთი მოქალაქეების ფუნდამენტური უფლებების დაცვა და მათი მინიმალური მოთხოვნილებების უზრუნველყოფა (მაგ., ავღანეთი, ზოგიერთი ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკა). ამის შედეგად, დღეს არსებობენ ქვეყნები, რომლებსაც არც პოლიტიკური სიცოცხლისუნარიანობა ახასიათებთ, და არც ეკონომიკური. მაგრამ მათი სუვერენულობა გარანტირებულია საერთაშორისო თანამეგობრობის, გაეროს მიერ.* ვინაიდან ამ ქვეყნების მთავრობები ხშირად სამოქალაქო ხელისუფლების ელემენტარულ მოვალეობებსაც კი (მოსახლეობის განიარაღებას, გადასახადებისაგან საკმარისი შემოსავლის უზრუნველყოფას, ელემენტარული წესრიგის დამყარებას და სხვ.) ვერ ახორციელებენ, ამ მოვალეობათა აღსრულება კოლექტიურად შეიძლება დაეკისროს გარეშე ძალებს, საერთაშორისო შეთანხმების საფუძველზე, ან გავლენის საკუთარი სფეროების დამყარებაში მეტოქეობის შედეგად. ზოგიერთი ექსპერტის აზრით, ამგვარი ვითარება უდიდესი შელავათია სუსტი სახელმწიფოებისათვის, რადგან მათ „საერთაშორისო აღიარება აქვთ და უნდა განაგრძონ არსებობა მათი მთავრობების პოლიტიკური თუ ეკონომიკური უუნარობის მიუხედავად“.³⁹⁹

ფორმალური და რეალური სტატუსი.

ფართოდ გავრცელებული პოლიტიკური და ეკონომიკური შეფასებებიდან (სისუსტე, დაუცველობა, მცირე და არატყუადი შიდა ბაზარი, მასშტაბური წარმოების გაშლის შეუძლებლობა და ა.შ.) გამომდინარე, პატარა ქვეყნები არ უნდა არსებობდნენ. საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორეტიკოსებს და ბევრ დიდ პოლიტიკოსსაც კი პატარა ქვეყნები ანაქრონიზმად მიაჩნიათ. გერმანული გეოპოლიტიკის „მამა“ კარლ ჰაუსჰოფერი თვლიდა, რომ პატარა ქვეყნებს დამოუკიდებელი არსებობის სულ უფრო ნაკლები შანსი რჩებათ; მისი აზრით, ამგვარი ქვეყნები დიდი ქვეყნების შემადგენლობაში უნდა შევიდნენ. პირველი და მეორე მსოფლიო ომების წლებში ბევრი პატარა ქვეყანა ოკუპირებული იქნა, მაგრამ ომის დამთავრების შემდეგ ისინი, როგორც სუვერენული სახელმწიფოები, კვლავ აღორძინდნენ. უფრო მეტიც,

* ამგვარ სახელმწიფოებს კანადელმა მკვლევარმა რ. ჯექსონმა „კვაზი-სახელმწიფოები“ უწოდა იხ. R. H. Jackson. Quasi - States: Sovereignty, International Relations and the Third World. Cambridge University Press, 1993, pp. 21-31; ზოგიერთი მკვლევარი ამგვარ სახელმწიფოებს „არშემდგარ“ სახელმწიფოებსაც კი უწოდებს!

399 J. Mayall. Nationalism and International Society. Cambridge University Press, 1990, p. 123.

მიმდინარე საუკუნის 40-იანი წლების მიწურულიდან დღემდე ათობით ახალი სუვერენული სახელმწიფო წარმოიქმნა; მათი უმრავლესობა კი პატარა ქვეყნებია (მათ შორის — საქართველოც!).

თუ თვალს გადავავლებთ მიმდინარე საუკუნის მოვლენებს, დავრწმუნდებით, რაოდენ „გამძლე“ და სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდნენ პატარა ქვეყნები. ბევრი მათგანი, სამხედრო და ეკონომიკური თვალსაზრისით, იმდენად სუსტი იყო, რომ პირველივე სერიოზულ კრიზისს უნდა „აღეგავა პირისაგან მინისა“, მაგრამ ისინი არათუ გადარჩნენ და განმტკიცდნენ, არამედ ბევრი ახალი „კოლეგაც“ კი გაიჩინეს. რას უნდა უმაღლოდნენ პატარა, სუსტი ქვეყნები თავიანთ გადარჩენას და ამჟამინდელ მომრავლებას? მხოლოდ საკუთარ მონდომებას და სიცოცხლისუნარიანობას, თუ კიდევ სხვა, უფრო ობიექტურ გარეშე პირობებსა და ფაქტორებს? უნდა ვაღიაროთ, რომ უფრო მეტად — მეორეს.

პატარა ქვეყნების წარმოქმნა და არსებობა განპირობებულია გეოგრაფიული, პოლიტიკური, ეთნიკური თუ ეკონომიკური ობიექტური ფაქტორებით და მათი არსებობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიზეზი დიდი, ძლიერი ქვეყნების სურვილი და დაინტერესებაა. საერთაშორისო სისტემის სტაბილურობის შენარჩუნებაში ძალთა წონასწორობის მექანიზმიც მონაწილეობს და, მისი წყალობით, რეგიონულ და მსოფლიო დონეზე, პატარა ქვეყნების არსებობა ფუნქციურ აუცილებლობას წარმოადგენს. როცა ძალთა წონასწორობის მექანიზმი დიდ ცვლილებებს განიცდის, სწორედ მაშინ ხდება დრამატული მოვლენები, რომლებიც, პირველ ყოვლისა, პატარა ქვეყნებზე ახდენს გავლენას.

არის კიდევ ერთი ძალზე მნიშვნელოვანი გარემოება, რომელმაც უდიდესი გავლენა იქონია საერთაშორისო საზოგადოებაზე და, პირველ ყოვლისა, პატარა და სუსტ ქვეყნებზე. ეს არის საერთაშორისო სამართლისა და საერთაშორისო ორგანიზაციების ახლებური, გაზრდილი როლი საერთაშორისო ურთიერთობებში, მსოფლიო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში. საერთაშორისო სისტემაში ამ ქვეყნების მდგომარეობა საგრძნობლად გაუმჯობესდა სახელმწიფოთა „ქცევის“ ახალი წესებისა და ნორმების დამკვიდრების გამო. ეს პროცესი XIX საუკუნის შემდეგ დაიწყო და თანდათანობით დამკვიდრდა ერთა თვითგამორკვევის უფლება, საკუთარ ტერიტორიაზე სახელმწიფოთა სუვერენული უფლებები, საერთაშორისო ორგანიზაციებში სახელმწიფოთა თანასწორუფლებიანობა, საერთაშორისო სამართლიდან გამომდინარე, სახელმწიფოთა თანასწორობა და, რაც

მთავარია, ძალის გამოყენების მიმართ უარყოფითი დამოკიდებულება. ამ ახალი ნორმების გაბატონება მნიშვნელოვან ისტორიულ მოვლენას წარმოადგენს და იგი შედეგია დემოკრატიული, ლიბერალური და ეგალიტარული ტრადიციების დამკვიდრებისა XIX საუკუნიდან, ჯერ, დასავლურ საზოგადოებაში და შემდგომში — საერთაშორისო ურთიერთობებში. მართალია, პოლიტიკაში ჯერ კიდევ ძალა ბატონობს და საერთაშორისო ურთიერთობებში ეროვნული ინტერესები უპირველესი მნიშვნელობისაა, სახელმწიფოთა „ქცევის“ დემოკრატიული და ლიბერალური ნორმები მაინც სულ მეტად იკიდებს ფეხს.

ძლიერმა ქვეყნებმა აღიარეს სუსტი ქვეყნების კანონიერი უფლებები ჰააგის პირველ (1889წ.) და მეორე (1907წ.) კონფერენციებზე, მაგრამ სინამდვილეში მაინც ორმაგი სტანდარტის პოლიტიკა ბატონობდა და საერთაშორისო პოლიტიკასა და ეკონომიკაში ძლიერი ქვეყნები პარპაშებდნენ. ახალი საერთაშორისო ნორმების დამკვიდრებაში მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო აშშ-ის პრეზიდენტის ვუდრო ვილსონის საქმიანობა, მიმართული ყველა ერის თვითგამორკვევის უფლების ლეგალიზაციისაკენ, რის შედეგადაც ლიბერალური დემოკრატიის თეორია განხორციელდა საერთაშორისო ურთიერთობებში. ერთა ლიგის შექმნაც საერთაშორისო წესრიგის მექანიზმში ჯ. ლოკისეული ლიბერალიზმის გამოყენების ცდა იყო.⁴⁰⁰ ერთა ლიგაშიც და შემდეგ — გაეროშიც სუსტი სახელმწიფოები თითქმის ისეთივე უფლებებით სარგებლობდნენ, როგორითაც ძლიერი სახელმწიფოები. ერთა ლიგაში ძლიერი ქვეყნების ტოლი უფლებები ჰქონდათ სუსტ ქვეყნებსაც, მაგრამ მათი რეალური ძალა და შესაძლებლობები მაინც მინიმალური იყო. ერთა ლიგის ყველა გადანყვეტილება ძლიერი სახელმწიფოების ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული, მაგრამ ეს იყო ფორუმი, რომელზეც სუსტ, პატარა ქვეყნებს შეეძლოთ საჯაროდ გამოეტანათ თავიანთი პრობლემები, ეთქვათ საკუთარი სათქმელი, ხმა მიეწვდინათ მსოფლიო საზოგადოებრიობისათვის და სოლიდარობისთვისაც კი მიეღწიათ.

მოგვიანებით, იგივე ვითარება განმეორდა გაეროში. თუ ერთა ლიგაში პატარა, სუსტ ქვეყნებს ლიგის საბჭოში არ ჰქონდათ მუდმივი ადგილის უფლება, გაეროშიც, უშიშროების საბჭოში, მუდმივი ადგილი და ვეტოს უფლება მხოლოდ ძლიერ სახელმწიფოებს მიაკუთვნეს. მიუხედავად ზემოთ აღნიშნულისა,

⁴⁰⁰ E.H. Carr. The Twenty Year's Crisis, 1919-1939. ..., p. 28.

ორივე საერთაშორისო ორგანიზაციაში ძირითადად თანასწორუფლებიანი მონაწილეობა პატარა ქვეყნებისათვის ახალ ისტორიულ საფეხურს, დიდ მონაპოვარს წარმოადგენდა.⁴⁰¹ 20-იანი წლებიდან მოყოლებული, პატარა სახელმწიფოთა მიმართ წარმოებული აგრესია ძლიერი სახელმწიფოებისათვის უკვე საჩოთირო საქმე ხდება. ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში ძლიერი ქვეყანა საკუთარი აგრესიის სამართლიანობის დასაბუთებლად იძულებულია, ომის მიზეზად პატარა ქვეყნის მიერ ჩადენილი მტრული აქტი და თავდასხმა გამოაცხადოს და ამით საკუთარ ქმედებას ზნეობრივი საფუძველი შეუქმნას მსოფლიო საზოგადოებრიობის თვალში. ასე იყო, როცა უცნობი პირების მიერ ალბანეთ-საბერძნეთის საზღვარზე იტალიელი გენერლის ტელინის მკვლელობა (1923 წლის 17 აგვისტო) იტალიის მთავრობამ საბაბად გამოიყენა საბერძნეთის კუნძულ კორფუზე თავდასხმისათვის. ასე იყო, როცა იაპონელებმა მუკდენის ინციდენტი (1931 წლის 27 აგვისტო) საბაბად გამოიყენეს მანჯურიის ოკუპაციისათვის. 1934 წლის 5 დეკემბერს ვალ-ვალის ინციდენტი უმწეო აბისინიაზე (ეთიოპიაზე) თავდასხმისათვის გამოიყენა ფაშისტურმა იტალიამ. 1939 წლის აგვისტოს მიწურულს პოლონურ სამხედრო ფორმაში გადაცმულმა გერმანელებმა გლაივიცში (გლივიცე) საკუთარ რადიოსადგურზე მიიტანეს იერიში და ფაშისტური გერმანიის მთავრობამ ეს საბაბად გამოიყენა პოლონეთზე თავდასხმისათვის. საბჭოთა მთავრობამ ფინეთს დააბრალა, რომ მისმა არტილერიამ ცეცხლი გაუხსნა საბჭოთა ჯარებს მაინილასთან (1939 წლის 25 ნოემბერი), რაც გახდა საბაბი საბჭოთა აგრესიისათვის. ძნელი დასაჯერებელია, რომ სუსტმა ქვეყანამ პირველმა გამოიყენოს ძალა მასზე ბევრად ძლიერი ქვეყნის წინააღმდეგ; ცნობილია, რომ ამ ინციდენტთაგან ბევრი სწორედ ძლიერი აგრესორის მიერ იყო მოწყობილი ან პროვოცირებული, რათა თავისი მომავალი აგრესია მას ზნეობრივად რამდენადმე მაინც გაემართლებინა. სუსტის დაჩაგვრა სულ უფრო და უფრო მეტ უზნეობად გამოიყურება საერთაშორისო საზოგადოებრიობის თვალში და, მიუხედავად იმისა, რომ სუსტი, პატარა ქვეყნების ფორმალურ სტატუსსა და მის რეალურ ძალას შორის დღეს ჯერ კიდევ საკმაო სხვაობაა, გარკვეული პროგრესი მაინც უდავოა — სუსტი ქვეყნების საერთაშორისო სტატუსი და მათი სოლიდარობა საგრძნობლად განმტკიცდა.

⁴⁰¹ M. Handel. *Weak States in the International System...*, p. 269.

სუსტი ქვეყანა საერთაშორისო სისტემაში.

უკვე აღინიშნა, რომ საერთაშორისო ურთიერთობათა თანამედროვე თეორიებში დიდი გავლენა აქვს მოპოვებული პოლიტიკური რეალიზმის უახლეს სახესხვაობას — სტრუქტურულ რეალიზმს ანუ ნეორეალიზმს. მას საერთაშორისო პოლიტიკის მთავარ, განმსაზღვრელ ფაქტორად საერთაშორისო სისტემის სტრუქტურა და ხასიათი მიაჩნია. კლასიკური, ტრადიციული პოლიტიკური რეალიზმიც, როგორც გვახსოვს, ძალის, ძლიერების პრიმატზეა დაფუძნებული და პატარა, სუსტ სახელმწიფოს საერთაშორისო ურთიერთობებში მეორეხარისხოვან, უმნიშვნელო როლს ანიჭებს. ნეორეალიზმის კონცეფციის მიხედვითაც, საერთაშორისო სისტემაში ჩართული სახელმწიფოები იერარქიას თავიანთი ძლიერების შესაბამისად ქმნიან. ბუნებრივია, რომ პატარა, სუსტი ქვეყნების სიცოცხლისუნარიანობა ამგვარ გარემოში, პირველ ყოვლისა, ძლიერი სახელმწიფოების ინტერესებით განისაზღვრება. ამგვარ გარემოცვაში ყველაფერი ძალთა წონასწორობაზეა დამოკიდებული და უსაფრთხოება მხოლოდ მის საფუძველზე მყარდება, ხოლო კავშირები (ალიანსები) და კოალიციები ამ წონასწორობის ყველაზე მნიშვნელოვანი მექანიზმია. ყველაფერი თუ არა, ბევრი რამ მაინც სუსტი ქვეყნის გეოპოლიტიკურ მახასიათებლებზე, საერთაშორისო სისტემის ყველაზე ძლიერი ქვეყნების მიმართ მის მდებარეობაზე არის დამოკიდებული. სუსტი ქვეყნისათვის განსაკუთრებით სახიფათოა ძლიერ ქვეყანასთან უშუალო მეზობლობა, რაც მას ძალიან ხშირად საგარეო პოლიტიკური მანევრებისა და არჩევანის შესაძლებლობას არ უტოვებს.⁴⁰²

ნეორეალიზმის კონცეფციის მიხედვით, საერთაშორისო პოლიტიკა განისაზღვრება საერთაშორისო სისტემის თავისებურებებით. მაშასადამე, საერთაშორისო სისტემის სტრუქტურა, მისი შემადგენელი ელემენტების ურთიერთმიმართება, სტრუქტურული ცვლილებები განაპირობებენ საერთაშორისო პოლიტიკურ მოვლენებს — ომებს, მშვიდობას, კავშირებს, ძალთა წონასწორობას, ჰეგემონიზმს და ა.შ. ნეორეალიზმის სკოლის წარმომადგენელთა აზრით, სუვერენული სახელმწიფოები არიან და კიდევ ძალიან დიდხანს დარჩებიან საერთაშორისო ურთიერთობათა მთავარ მოქმედ პირებად. ნაციონალიზმი და ეროვნული თვითგამორკვევა ახალ-ახალი სახელმწიფოების

⁴⁰² ო. ცნუტსენი, პატარა სახელმწიფო; უსაფრთხოების პრობლემა. „პოლიტიკა“, თბ., 8, 1991, გვ. 27.

წარმოქმნის მძლავრი და სულ უფრო მზარდი ფაქტორებია.⁴⁰³

სუსტი, პატარა ქვეყნების პოლიტიკა და შესაძლებლობები საერთაშორისო პოლიტიკის ნეორეალისტურ მოდელში ისეთივე შეზღუდული და უღიმამოა, როგორც პოლიტიკური რეალიზმის კონცეფციაში. ამ მოდელში წონასწორობის მექანიზმს ასევე დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. მის გარეშე სისტემა რღვევას განიცდის. სუვერენული სახელმწიფოები საერთაშორისო სისტემის უნიტარულ მონაწილეებს წარმოადგენს და ყოველი მათგანის მიზანია, სულ მცირე ფიზიკური გადარჩენა და სტატუსკვოს (დამოუკიდებლობა, მთლიანობა, პოლიტიკური ინსტიტუტები და ა.შ.) შენარჩუნება, ხოლო ყველაზე მეტი — საყოველთაო ბატონობა. ამიტომ საკუთარი მიზნების მიღწევისათვის სახელმწიფოები იყენებენ ნებისმიერ გზას. ერთი მხრივ, ისინი ზრდიან საკუთარ შესაძლებლობებს (ეკონომიკური და სამხედრო ძალა, შიდა პოლიტიკური ძალების ერთიანობა და ა.შ.), მეორე მხრივ, „საგარეო ფრონტზე“, ისინი აქტიურად მოქმედებენ ხელსაყრელი მოკავშირეების მოსაძიებლად და მომგებიანი კავშირების და კოალიციების შესაქმნელად (ამავე დროს, საპირისპირო, მეტოქე კავშირების შესასუსტებლად). ყოველი სახელმწიფო, პირველ ყოვლისა, ცდილობს საერთაშორისო სისტემაში საკუთარი ადგილის შენარჩუნებას და ძალის მაქსიმიზაციას. უსაფრთხოება და დამოუკიდებლობის შენარჩუნება ნებისმიერი ქვეყნის უპირველესი მიზნებია საერთაშორისო პოლიტიკაში, მაგრამ ეს ყველაზე მეტად სუსტ ქვეყნებზე ითქმის. მათ კარგად ესმით, რომ ამ ორი მიზნის მიღწევა საკუთარი მოკრძალებული შესაძლებლობების იმედით ძალზე რთული ამოცანაა ანარქიულ და დაუნდობელ საერთაშორისო პოლიტიკაში.

ჰ. ბული მოსწრებულად შენიშნავს: „ძალთა წონასწორობის შენარჩუნების პრინციპი, ეჭვგარეშეა, ძლიერი ქვეყნისათვის არის ხელსაყრელი, ხოლო სუსტი ქვეყნებისათვის იგი არახელსაყრელია, რადგანაც ხშირად მათ დაქუცმაცებას და გაქრობას ნიშნავს“.⁴⁰⁴

გაზრდილი ეკონომიკური ინტეგრაციის, საერთაშორისო ვაჭრობის, ტრანსეროვნული კორპორაციების, კაპიტალის ექ-

⁴⁰³ R. Stavenhagen. Self-Determination: Right or Demon? "Stanford Journal of International Affairs". Vol. II, Issue 2, Summer 1993, pp. 1-12; H. Hannum. Autonomy, Sovereignty and Self-Determination. The Accommodation of Conflicting Rights. University of Pennsylvania Press. Philadelphia, 1990.

⁴⁰⁴ H. Bull. The Anarchical Society. Columbia University Press, New York, 1977, p. 107.

სპორტის, საერთაშორისო ფორმალური და არაფორმალური ორგანიზაციების და სხვადასხვა გლობალური პროცესების გაღრმავების შედეგად დიდად გაიზარდა სახელმწიფოთა ურთიერთდამოკიდებულება.⁴⁰⁵ სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციის პირობებში სახელმწიფოთა საშინაო და საგარეო პოლიტიკა სულ უფრო გადახლართული და ურთიერთგანმსაზღვრელი გახდა. პატარა ქვეყნები, რომელთა ეკონომიკა, დიდ ქვეყნებთან შედარებით, უფრო „გახსნილი“ და ნაკლებად დივერსიფიცირებულია, ურთიერთდამოკიდებულებისა და ინტეგრაციული პროცესების დიდ ზეგავლენას განიცდიან. აქედან გამომდინარე, მათი საგარეო პოლიტიკაც სულ უფრო „ეკონომიზებული“ ხდება და საგარეო ვაჭრობის საკითხები პატარა, სუსტი ქვეყნებისათვის გადამწყვეტ მნიშვნელობას იძენს. პატარა ქვეყნების ეროვნული ინტერესებისა და უსაფრთხოების პრიორიტეტებში ეკონომიკური კავშირების სტაბილურობისა და ექსპორტის უზრუნველყოფის საკითხებმა თვალსაჩინო ადგილი დაიკავეს.

კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების კონცეფციიდან გამომდინარე, გეოპოლიტიკური სივრცე თანდათან გეოეკონომიკურ ხასიათს იძენს და მომავალი კონფლიქტები, პოლიტიკურთან შედარებით, უფრო ეკონომიკური ხასიათისა იქნება.* რ. არტის აზრით, ძლიერ ქვეყნებს შორის ურთიერთობებში ძალის გამოყენება კლებულობს, მაგრამ ეს არ ითქმის დანარჩენი კატეგორიის (საშუალო და პატარა) ქვეყნების შესახებ.⁴⁰⁶ პატარა ქვეყნების უსაფრთხოების ეკონომიკური კომპონენტის მნიშვნელობის განუხრელი ზრდის მიუხედავად, სხვა „ტრადიციული“ კომპონენტების (სამხედრო, შიდა სიმტკიცე, ხელსაყრელი კავშირები და სხვ.) როლი კვლავინდებურად დიდია.**

⁴⁰⁵ R.O. Keohane, J. S. Nye. Power and Interdependence. 2nd Edition, Scott, Foresman and Company, 1989, pp. 23-24.

* E.N. Luttwak. From Geopolitics to Geo-Economics. Logic of Conflict, Grammar of Commerce. "The National Interest", N20, Summer 1990.

⁴⁰⁶ R.J. Art. To What Ends Military Power? "International Security", Vol. 4, N4, 1980, pp. 29-30.

** პატარა ქვეყნების ეროვნული უსაფრთხოების თავისებურებათა შესახებ დანერგული იხილეთ: The National Security of Small States in a Changing World. Edited by Efraim Inbar and Gabriel Sheffer. Frank Cass, London, 1997; ალექსანდრე რონდელი. პატარა ქვეყანა საერთაშორისო სისტემაში. „მეცნიერება“, თბილისი, 2003, გვ.გვ. 58-103

საერთაშორისო ურთიერთობათა რადიკალურ მოდელებში არც პატარა, სუსტი სახელმწიფოების უმრავლესობის ბედი უნდა იყოს შესაშური. დაქვემდებარების კონცეფციიდან გამომდინარე, პატარა ქვეყნების აბსოლუტური უმრავლესობა ეკონომიკურად და პოლიტიკურად იმდენად სუსტი და უმწეოა, რომ, ეკონომიკასა და პოლიტიკაში მსოფლიო მასშტაბის რადიკალური ცვლილებების გარეშე, ისინი დაქვემდებარებულ და ექსპლუატირებულ მდგომარეობაში დასარჩენად არიან განწირულნი.

სუსტი ქვეყნების საგარეო პოლიტიკის თავისებურებანი.

პატარა, სუსტ ქვეყნებს, ძლიერი ქვეყნებისგან განსხვავებით, საერთაშორისო სინამდვილე ყოველთვის მეტ ხიფათს უქმნიდა; სუსტებს, ძლიერებთან შედარებით, არჩევანის შესაძლებლობები თითქმის ყოველთვის ნაკლები ჰქონდათ. სამხედრო-პოლიტიკური თვალსაზრისით, სუსტი ქვეყნები, ჩვეულებრივ, საკუთარი გეოპოლიტიკური მდებარეობის „მონა-მორჩილნი“ არიან — ზოგს შეიძლება ბედმა გაუღიმოს, ზოგი კი ძლიერ ქვეყანას მეზობლობს და მის მდებარეობას გეოპოლიტიკური თუ სტრატეგიული მნიშვნელობა ენიჭება.

უნდა აღინიშნოს, რომ პატარა, სუსტი ქვეყნის ეროვნული ინტერესები და, მაშასადამე, საგარეო პოლიტიკის ძირითადი ინტერესები და ძალისხმევა არა მსოფლიო, არამედ რეგიონული მასშტაბისაა. არის შემთხვევები, როცა პატარა ქვეყანა ორი „სუპერძალის“ ინტერესების „გადაკვეთაზე“ ან სხვა გლობალური პოლიტიკური მოვლენების „მაგნიტურ ველსა“ და უმნიშვნელოვანეს კვანძებზეა განლაგებული, მაგრამ პატარა ქვეყნების უშუალო ინტერესები უმეტესწილად რეგიონის ფარგლებს არ სცილდება. თუ პატარა ქვეყანა ძლიერ სახელმწიფოს ან სუპერძალას უშუალოდ მეზობლობს, ან უმნიშვნელოვანესი კომუნიკაციების გამტარია, ასეთ შემთხვევაში მას სტრატეგიული მნიშვნელობა ენიჭება და მისდა უნებურად ძლიერი ქვეყნების ინტერესთა წრესა და გლობალური პოლიტიკის არეში ხვდება. თუ საერთაშორისო სისტემა ბიპოლარულია, მაშინ ერთ-ერთი ძალის პოლუსის მეზობელი პატარა ქვეყანა ერთი ან მეორე სუპერძალის უდიდესი დანოლის ქვეშ აღმოჩნდება ხოლმე, რაც, ჩვეულებრივ, ერთ-ერთ დაპირისპირებულ ბანაკში მისი ჩათრევით თავდება.⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ M. Handel. Weak States..., p. 138.

მულტიპოლარულ ანუ ძალთა წონასწორობის სისტემაში, ექსპერტთა აზრით, სუსტი ქვეყნისათვის არჩევანის მეტი შესაძლებლობები არსებობს. საზოგადოდ, ნებისმიერი ტიპის საერთაშორისო სისტემაში სუსტ ქვეყანას, საკუთარი ეროვნული ინტერესების, პირველ ყოვლისა კი, დამოუკიდებლობისა და ტერიტორიული მთლიანობის დასაცავად მოქნილი პოლიტიკის გატარება, მანევრირება მართებს. ძალთა წონასწორობის სისტემაში სუსტ ქვეყნებს გადარენის მეტი საშუალება აქვთ, მაგრამ, ძლიერმა ქვეყნებმა ძალიან თუ მოინდომეს, შეუძლიათ სუსტი ქვეყნები დაანაწილონ და მიიერთონ კიდეც. ძალთა წონასწორობა ზოგჯერ, დროებით, „სისუსტის წონასწორობაში“ გადადის. ასე იყო, მაგალითად, პირველი მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ, როცა დამარცხებული და შიგნიდან დასუსტებული გერმანია და რუსეთი წინ ვერ აღუდგნენ ბალტიის ქვეყნების (ესტონეთი, ლატვია, ლიტვა) დამოუკიდებლობას. 30-იანი წლების მიწურულს კი კვლავ აღზევებულმა გერმანიამ და საბჭოთა კავშირმა იქ ისევ თავიანთი „ნესრიგი“ დაამყარეს და სამივე ბალტიის ქვეყანამ დამოუკიდებლობა დაკარგა.

ძალთა წონასწორობის სისტემაში ერთი ძლიერი ქვეყნის ან კოალიციის წინააღმდეგ გამაწონასწორებელი კავშირი ან კოალიცია იქმნება ხოლმე. საინტერესოა, რომ სუსტი ქვეყნები იმ შემთხვევაში, როცა წონასწორობა ირღევეა და რომელიმე მხარე გადაწონის, ძლიერის მხარეზე გადადიან და მასთან კრავენ კავშირს. ამ მოვლენას ა. ფოქსი „ძალთა ანტინონასწორობას“ უწოდებს.⁴⁰⁸ კონფლიქტების პერიოდში სუსტ ქვეყნებს განსაკუთრებით მძიმე დრო უდგებათ. ამ დროს მათ განზე დარჩენის არავითარი საშუალება აღარა აქვთ და, კონფლიქტში მონაწილე ძლიერი ქვეყნების საშინელი დაწოლის შედეგად, ერთ-ერთი მხარე უნდა აირჩიონ. ისიც კარგია, თუ მათ არჩევანის საშუალება მაინც დარჩათ.

ქვეყნის სისუსტე მის საგარეო პოლიტიკაზე ძალზე ნეგატიურ, შემზღუდველ გავლენას ახდენს. მართალია, ზოგიერთი პატარა ქვეყანა (შვეიცარია, ავსტრია, ბელგია და სხვ.) ეკონომიკურად ძალზე განვითარებულია, მაგრამ მათი საგარეო პოლიტიკური შესაძლებლობები და არჩევანის დიაპაზონი დიდი მაინც არ არის. პატარა, სუსტი ქვეყნების უმრავლესობა ეკონომიკურად არ არის დანიზაურებული, მათი ეკონომიკა რთული პრობლემების წინაშე დგას. სწორედ ამიტომ დომინირებს

⁴⁰⁸ A.B. Fox. The Power of Small States: Diplomacy in World War Two. Chicago University Press, 1959, p. 187.

ამგვარი ქვეყნების საგარეო პოლიტიკაში ეკონომიკური განვითარების საკითხები (მეურნეობის რესტრუქტურისა, ექსპორტის გაზრდა და მისი დივერსიფიცირება და სხვ.). ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ქვეყნების საგარეო პოლიტიკაში ეკონომიკური ინტერესების უპირატესობას განაპირობებს მათი მეცადინეობა, გადარჩენენ როგორც სუვერენული სახელმწიფოები, განიმტკიცონ პოლიტიკური დამოუკიდებლობა.⁴⁰⁹

აღიარებულია, რომ სუსტი ქვეყნებისათვის რომელიმე კავშირში გაერთიანება გადარჩენის ყველაზე გავრცელებულ გზას წარმოადგენს. სწორედ ამ გზით ხერხდება „ძალის შესება“.⁴¹⁰ მაგრამ კავშირში შესვლა ერთსა და იმავე დროს იმედსაც ნიშნავს და შესაძლებელ ხიფათსაც.⁴¹¹ აგრეთვე აღიარებულია, რომ უკეთესია, ქვეყანა არც ერთ კავშირში არ შევიდეს და მანევრის შესაძლებლობა დაიტოვოს. სამწუხაროდ, საერთაშორისო სინამდვილე პატარა, სუსტ ქვეყანას მიუძღრობდად გადარჩენის პირობებს იშვიათად უქმნის და მას იძულებულს ხდის, რომელიმე სამხედრო-პოლიტიკურ კავშირს შეაფაროს თავი.

კავშირში შესვლას სამხედრო, პოლიტიკური და ეკონომიკური მიზეზებიც აქვს. პატარა, სუსტი ქვეყნისათვის რომელიმე კავშირში გაერთიანება ეკონომიკურ შეღავათებსაც ნიშნავს, რადგან ძლიერ მოკავშირეს ეკონომიკური დახმარებისა და ხელშეწყობის უნარიც შესწევს და, როგორც წესი, კავშირის სამხედრო ხარჯების „ლომის წილიც“ მასზე მოდის.

სუსტი ქვეყანა კავშირში ზოგჯერ საკუთარი შიდა პრობლემების (პოლიტიკური და ეკონომიკური) შესამსუბუქებლად შედის. ამგვარი მოქმედება დამახასიათებელია ძლიერი სახელმწიფოს მეზობელი სუსტი ქვეყნისათვის, რომელშიც შიდა გათიშულობა ან სეპარატიზმის საშიშროება არსებობს, რისი „მიზეზიც“ შეიძლება თვით ძლიერი მეზობელი იყოს.

კავშირში შესვლა ძალდატანებითაც ხორციელდება. ზოგიერთი ძლიერი სახელმწიფო ისეთი იძულების მეთოდებს მიმართავს, რომ სუსტ ქვეყანას, განსაკუთრებით, თუ იგი მისი მე-

409 The Other Powers. Studies in the Foreign Policies of Small States. Edited by R. P. Barston. Allen and Unwin Ltd., London, 1973, p. 35.

410 ო. კნუტსენი. პატარა სახელმწიფო: უსაფრთხოების პრობლემა. ჟურნ. „პოლიტიკა“, 1991, 7, გვ. 31.

411 J. Barrea. Theories des Relations Internationales. Ciaco Editeur, 1978, p. 180.

ზობელია, სხვა გზა აღარ დარჩება.* არსებობს კავშირში შესვლის კიდევ ერთი გზა, რომელსაც, ჩვეულებრივ, მიმართავს ძლიერი და პოტენციურად აგრესიული სახელმწიფოს უშუალო სიახლოვეს განლაგებული ან ძლიერი ქვეყნის გავლენის სფეროში მოხვედრილი სუსტი ქვეყანა, რადგანაც, ამგვარი ნაბიჯის დროზე გადადგმის გარეშე, მას „ჩაყლაპვა“ ან დანაწევრება ემუქრება. ამგვარი გზით შექმნილ კავშირებს მეტსახელად „კატისა და თაგვების“ კავშირებს უწოდებენ. ვარშავის პაქტის დახასიათებისას რ. ქიოჭინმა მას „ალ კაპონეს“ ტიპის კავშირი უწოდა და ისიც შენიშნა, რომ ვარშავის პაქტის სუსტი მონაწილეები მითიური გარეშე საშიშროების (დასავლეთის, ნატოს) წინააღმდეგ კი არ არიან შეკავშირებულნი, არამედ, ჩიკაგოს 20-იანი წლების განგსტერთა ბანდების იერარქიის მსგავსად, საბჭოთა კავშირისაგან მომდინარე რეალური საშიშროების გამო, მასთან იძულების, „დახარკვის“ გზით. ამგვარ კავშირში „შესვლა“ სუსტი ქვეყნისათვის ზოგჯერ გადარჩენის ტოლფასია, ზოგჯერ კი პოტენციური აგრესორის „მოთვინიერების“ ან დაშოშმინების ცდაა.⁴¹²

საგარეო პოლიტიკაში, სუსტი ქვეყნის არჩევანი, როგორც ეს უკვე არაერთგზის აღინიშნა, უმეტესწილად შეზღუდულია. ამგვარ ვითარებას „ხელს უწყობს“ საერთაშორისო პოლიტიკის ისეთი მნიშვნელოვანი მოვლენა, როგორიცაა ძლიერი ქვეყნების ე.წ. გავლენის სფეროს არსებობა. ძლიერი ქვეყნები, ტრადიციულად, ერთმანეთში იყოფენ გავლენის სფეროებს. ეს გაყოფა ზოგჯერ საკმაოდ „მშვიდობიანად“ ხდება, ზოგჯერ კი მხარეები ძალზე აქტიურად, ძალადობის, მუქარისა და შანტაჟის გამოყენებით ამკვიდრებენ სხვა ქვეყნებზე (უფრო ხშირად — უშუალო მეზობლებზე და სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობის მქონე სახელმწიფოებზე) თავიანთ გავლენას. რა თქმა უნდა, ჩვენს ეპოქაში მსოფლიოსა თუ რეგიონების გავლენის სფეროებად დაყოფა ხელშეკრულებებში (ყოველ შემთხვევაში, მათ გამოქვეყნებულ ნაწილში) პირდაპირ არ აისახება, მაგრამ, საიდუმლო დიპლომატიის მეშვეობით, ორმხრივი ან კოლექტი-

* პატარა ქვეყნის დიდ, ძლიერ ქვეყანასთან მეზობლობიდან გამომდინარე საფრთხის შესახებ იხ: O. F. Knudsen. Sharing Borders with a Great Power: An Examination of Small State Predicaments. NUPI Report 159, Oslo, May 1995; A. Rondeli. Russia and Georgia: Asymmetrical Neighbors. In Central Asia and South Caucasus Affairs: 2003. Edited by Boris Rumer and Lau Sim Yee. The Sasakawa Peace Foundation, Tokyo, 2003, pp. 77-90

⁴¹² ო. კნუტსენი. პატარა სახელმწიფოები: უსაფრთხოების პრობლემა. ჟურნ. „პოლიტიკა“, 7, 1991, გვ. 31.

ური კავშირების შექმნით და საერთაშორისო ურთიერთობათა პრაქტიკაში დამკვიდრებულ „თამაშის წესებზე“ დაყრდნობით უძლიერესი სახელმწიფოები ამკვიდრებენ თავიანთი გავლენის სფეროებს, რომლებშიც მათზე უფრო სუსტი ქვეყნები აღმოჩნდებიან.

გავლენის, ინტერესებისა თუ პასუხისმგებლობის სფეროს დამკვიდრების პოლიტიკური პრაქტიკა ახალი არ არის, მაგრამ საკუთრივ ტერმინი — „გავლენის სფერო“ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დამკვიდრდა. ლორდი კერზონი შენიშნავს, რომ ეს ტერმინი ერთ-ერთმა პირველმა რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა გორჩაკოვმა გამოიყენა 1869 წელს, როცა ბრიტანელი კოლეგისადმი გაგზავნილ წერილში განაცხადა — ავლანეთი რუსეთის გავლენის სფეროს გარეთ არისო.⁴¹³ აფრიკის გავლენის სფეროებად დაყოფა ამ მხრივ კლასიკურ მაგალითად რჩება.

ის ფაქტი, რომ ორმა თუ მეტმა ძლიერმა სახელმწიფომ გარკვეული ტერიტორიები ურთიერთის გავლენის სფეროებად აღიარა, იმას როდი ნიშნავს, რომ ამ ტერიტორიებზე (ქვეყნებზე) მათ იმთავითვე ერთმანეთის უფლებებიც განსაზღვრეს.⁴¹⁴ მაგრამ გავლენის სფეროების დამამყარებელმა ძლიერმა ქვეყნებმა, როგორც წესი, იცინან, რომ მათ მიერვე დადგენილ გარკვეულ „თამაშის წესებს“ უნდა დაემორჩილონ. ზოგჯერ ერთ-ერთი ძლიერი ქვეყანა თავისი გავლენის სფეროში მისთვის უფრო ხელსაყრელ „ქცევის“ წესებს ამკვიდრებს. ზოგჯერ თავიდან ძლიერი ქვეყანა ოდნავ გადაამეტებს უკვე არსებულ „სტატუსკვოს“ და, მეტოქეთა საპასუხო რეაქცია თუ ნაკლებად სახიფათო მოეჩვენა, კიდევ უფრო მეტს ბედავს. ამგვარად, ნაბიჯ-ნაბიჯ, მეტოქის თუ მეტოქეთა საპასუხო რეაქციის მოსინჯვით, სტატუსკვოს დამრღვევი ძლიერი ქვეყანა თავისი ქცევით (ე.ი. პოლიტიკური, სამხედრო თუ ეკონომიკური ძალადობით) მიუახლოვდება იმ ზღვარს, რომლის გადალახვაც მისთვის სერიოზული გართულებებით შეიძლება დასრულდეს. ამ მხრივ რუსეთის 1992-94 წლების სამხედრო-პოლიტიკური აქციები ე.წ. „ახლო საზღვარგარეთში“ (მოლდავეთი, ტაჯიკეთი, აზერბაიჯანი, საქართველო) ზემოხსენებული „რეაქციის მოსინჯვის“ თვალნათლივი მაგალითია. რუსეთის მიერ თამაშის საკუთარი წესების დამკვიდრების და გავლენის სფეროს გაფართოების სურვილზე მიუთითებდა 90-იან წლებში ამ სახელმწიფოს მიერ

⁴¹³ Lord Curzon. *Frontiers*. Oxford, Clarendon Press, 1907, p. 42

⁴¹⁴ H. Bull. *The Anarchical Society...*, p. 221.

წარმოებული აქტიური პოლიტიკა ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე (სერბია, ბოსნია-ჰერცეგოვინა).

უძლიერესი ქვეყნების მიერ საკუთარი გავლენის სფეროების განსაზღვრისა და დამკვიდრების პროცესში, ამ სფეროებში ნებისთი თუ უნებლიეთ მოხვედრილი სუსტი ქვეყნების საგარეო პოლიტიკა ბევრად არის დამოკიდებული იმ „თამაშის წესებზე“, რომლებსაც გავლენის სფეროთა „პატრონები“ და მათ შორის არსებული ანტაგონიზმის დონე განსაზღვრავენ. ეჭვგარეშეა, რომ ამგვარ პირობებში სუსტ ქვეყნებს მანევრირების მეტად შეზღუდული შესაძლებლობები აქვთ.

თავის საგარეო პოლიტიკაში პატარა ქვეყანა საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად ზოგჯერ ნეიტრალიტეტს ან მიუმხრობლობის მოძრაობას იყენებდა და დღესაც იყენებს. ამავე დროს ბევრი პატარა ქვეყანა სპეციფიკური გეოპოლიტიკური მდებარეობის გამო ბუფერის საკმაოდ არასახარბიელო როლსაც ასრულებს.*

ნეიტრალიტეტი ძალის პოლიტიკის ეპოქის პირმოა და გადარჩენის, საფრთხის თავიდან აცილების და პატარა, სუსტი ქვეყნის სავსებით გასაგები „ეგოისტური“ სურვილით არის განპირობებული. ადრე ნეიტრალიტეტი ძალიან იზიდავდა ევროპის პატარა ქვეყნებს და იგი საგარეო პოლიტიკის საკმაოდ ეფექტურ ინსტრუმენტს წარმოადგენდა. ნეიტრალური სახელმწიფოს კლასიკური მაგალითია შვეიცარია. ევროპიდან ნეიტრალიტეტი მსოფლიოს სხვა რეგიონებშიც მოხვდა და ამა თუ იმ ფორმით ნეიტრალური იყვნენ ან არიან: შვეიცარია, ავსტრია, ნიდერლანდები, ბელგია, კოსტა-რიკა, ლაოსი, კამბოჯა, ნორვეგია, შვეცია, დანია, ფინეთი, ირლანდია და თურქმენეთი.

ურთიერთდამოკიდებულებისა და ინტეგრაციის გაღრმავების, გლობალიზაციის პროცესების გამძაფრების პირობებში ნეიტრალიტეტი უწინდელ მნიშვნელობას და ფუნქციას კარგავს. ზოგიერთი ექსპერტის აზრით, მომავალში ნეიტრალიტეტი უაზრობად იქცევა.

მიუმხრობლობის მოძრაობაში მონაწილეობა ასევე უფრო პატარა ქვეყნებისათვის იყო დამახასიათებელი და უძლიერესი სახელმწიფოების კონფრონტაციაში მონაწილეობისაგან თავის დაძრომის გზას წარმოადგენდა, თუმცა ნეიტრალიტეტზე ნაკ-

* პატარა ქვეყნის საგარეო პოლიტიკის ამ სამი (ნეიტრალიტეტი, მიუმხრობლობა და ბუფერი) როლისა და ფუნქციის შესახებ დანერჩილებით იხ: ალექსანდრე რონდელი. პატარა ქვეყანა საერთაშორისო სისტემაში. „მეცნიერება“, თბილისი, 2003, გვ. 157-186

ლებად ეფექტურს. მიუმხრომლობის მოძრაობა შეიქმნა და გან-
ვითარდა ცივი ომის (1946-1991 წწ.) პირობებში და ამჟამად
მხოლოდ ფორმალურად არსებობს.

ორ ან მეტ ძლიერ ქვეყანას შორის მოქცეულ პატარა, სუსტ
სახელმწიფოს, რომელსაც აქტიური საგარეო პოლიტიკა არ
გააჩნია, ბუფერულ ქვეყანად მიიჩნევენ.

ბუფერის როლი პატარა ქვეყნებისათვის საკმაოდ დამახ-
ასიათებელი და მეტად სახიფათოა, რადგან უფრო ძლიერ მეტო-
ქეთა შორის მოხვედრას და ორივეს მხრიდან „ჩაყლაპვისა“ თუ
უაღრესად ძლიერი დანოლის საფრთხეს გულისხმობს. სახელმ-
წიფოს ბუფერულობას მისი გეოსტრატეგიული მდებარეობა
განსაზღვრავს, მაგრამ ძალზე მნიშვნელოვანია წმინდა
გეოგრაფიული ფაქტორებიც. სანამ პოლიტიკური განსხვავე-
ბები და ომები იარსებებს, ბუფერული ზონებისა თუ ქვეყნების
საჭიროებაც არ გაქრება.

თანამედროვე საერთაშორისო ეკონომიკური პროცესებისა
და პირობების გათვალისწინებით, ბუფერული ფუნქციის შესას-
რულებლად „გამზადებულ“ ქვეყნებს უფრო ძლიერმა ქვეყნებმა
შესაძლოა სავაჭრო სატრანზიტო გზის, „დერეფნის“ ფუნქცია
დააკისრონ, ე.ი. ბუფერები შესაძლოა „ხიდებად“ იქცნენ.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს დიპლომატიის როლი პატარა,
სუსტი ქვეყნის საგარეო პოლიტიკაში. მართალია, დიპლომატია
მაშინ არის შედეგიანი, როცა მას ზურგს ძალა უმაგრებს, მაგრამ
მაინც სუსტი ქვეყნისათვის ოსტატურ დიპლომატიას მეტად
დიდი მნიშვნელობა აქვს. ყველაზე ნაყოფიერი დიპლომატია
ნიშნავს სხვა, უფრო ძლიერი სახელმწიფოების ძალის გამოყენე-
ბის უნარს საკუთარი ინტერესებისათვის.⁴¹⁵ ზოგიერთი ექ-
სპერტის აზრით, არიან სუსტი ქვეყნები, რომლებიც თავიანთი
ძლიერი მოკავშირეების საგარეო პოლიტიკაზე იმდენად დიდ
გავლენას ახდენენ, რომ ეს უკანასკნელნი, არცთუ იშვიათად,
საკუთარი ინტერესების გაუთვალისწინებლად მოქმედებენ.
უფრო მეტიც, როგორც რ. ქიოჰენი აღნიშნავს, აშშ-ის ყველაზე
სუსტი მოკავშირეები არა მხოლოდ ახერხებდნენ ამ ქვეყნის სა-
გარეო პოლიტიკაში მათთვის სასურველი ცვლილებების „შე-
ტანას“, არამედ საკმაოდ დამოუკიდებელ საგარეო პოლიტიკა-
საც ატარებდნენ.⁴¹⁶ როგორც ჩანს, სუსტ სახელმწიფოებს

⁴¹⁵ M. Handel. *Weak States...*, p. 257.

⁴¹⁶ R.O. Keohane. *The Big Influence of Small Allies*. "Foreign Policy", Spring 1971, N2, p. 162.

გარკვეულ პერიოდებში უფრო მოქნილი პოლიტიკის გატარება ძალუძოთ, მაგრამ ეს, პირველ ყოვლისა, დამოკიდებულია წამყვან ქვეყნებს შორის არსებული დაძაბულობის დონესა და მათ მიერ თავიანთი გავლენის სფეროებში დამყარებული „რეჟიმის“ ხასიათზე.

ეგრეთწოდებული სოციალური ბანაკისა და საბჭოთა კავშირის დაშლის შედეგად პატარა ქვეყნების ისედაც მრავალრიცხოვან რაზმს კიდევ ოცამდე პატარა ქვეყანა შეემატა. ეს პოსტკომუნისტური ქვეყნები ისტორიულად მეტად თავისებური წარმონაქმნებია.⁴¹⁷ მათ სოციალური და ეკონომიკური „მუტაცია“ განიცადეს და მათი კომუნისტური წარსული ტრაგიკულ ექსპერიმენტად უნდა ვაღიაროთ. ამ ქვეყნების განვითარება XX საუკუნის მანძილზე ხელოვნური პოლიტიკური და ეკონომიკური სქემების საფუძველზე მოხდა. ხელოვნურმა მარქსისტულმა სქემებმა არ გაამართლა, შეინირა ათობით მილიონი ადამიანი, დიდძალი რესურსები ქარს გაატანა და ხსებულ „ექსპერიმენტში“ მოყოლილი ქვეყნები და ერები ისტორიული განვითარების გზას დიდი ხნით ჩამოაშორა. 80-იანი წლების მინურულიდან და 90-იანი წლების დასაწყისიდან, ყოფილი კომუნისტური ქვეყნები კვლავ ბუნებრივი განვითარების გზას უბრუნდებიან და თავიანთი მძიმე ზვედრის გამოსწორებას ცდილობენ.

ხსენებული ქვეყნების დიდ ნაწილში სახელმწიფოებრიობა საკმაოდ მყიფეა, სახელმწიფო ინსტიტუტები ძირეულ ცვლას განიცდის, ზოგიერთი ინსტიტუტი კი თავიდან იქმნება. ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკების უმრავლესობაში კვლავაც ძლიერია სპეციფიკური „საბჭოთა“ მენტალიტეტი და მართვის „საბჭოური“ კულტურა. მოსახლეობაში კორუფციასთან ერთად ფესვები აქვს გადგმული ეთნიკურ და რელიგიურ ქიშპს, სეპარატიზმსა და ირედენტიზმს, კუთხურობას, უზნეო ინდივიდუალიზმს, ინიციატივის უქონლობას და ავტორიტარული, ძლიერი ლიდერის იმედად ყოფნას.*

პოსტკომუნისტურ პატარა ქვეყნებში შემორჩენილი პოლიტიკური და ეკონომიკური სტრუქტურების მსხვრევისა და ახალზე (დემოკრატიული სახელმწიფო, საბაზრო ეკონომიკა)

417 Rondeli, Alexander. The Nature of the Security Problematique in the CIS. In *Balancing Hegemony: The OSCE in the CIS*. S. Neil MacFarlane, Oliver Thrane (Eds). Queen's University, Kingston, 1997, pp. 17-25

* პატარა პოსტსაბჭოური ქვეყნების თავისებურებათა შესახებ უფრო დანვრილებით იხ: ალექსანდრე რონდელი. პატარა ქვეყანა საერთაშორისო სისტემაში. „მეცნიერება“, თბილისი, 2003, გვ.გვ. 206 – 286

გადასვლის მეტად მტკივნეული პროცესი მიმდინარეობს. მდგომარეობას ართულებს ისიც, რომ ყოფილი საბჭოთა კავშირის სივრცეში არსებული სახელმწიფო საზღვრები ხშირად იყო გავლებული ვოლუნტარისტულად და პოლიტიკურ თუ კულტურულ ნანამძღვრებს არ ეფუძნებოდა, რაც ეთნიკური და რელიგიური ქიშპის სერიოზული წყარო გახდა.**

საერთაშორისო საზოგადოების იდეა, რომელიც კარგა ხანია განიხილება, როგორც საერთაშორისო წესრიგის ყველაზე რეალური გარანტი, დღეს უკვე ნაწილობრივ ხორცს ისხამს.

პატარა ქვეყნების საერთაშორისო სისტემაში როლისა და ადგილის განხილვისას ექსპერტები ხსენებულ ქვეყნებთან მიმართებაში რამდენიმე მოსაზრებას გვთავაზობენ: პატარა ქვეყანა დიდ გავლენას ვერ ახდენს საერთაშორისო სისტემის სტრუქტურასა და იერარქიულობაზე, პირიქით, ხსენებული სისტემის თავისებურებანი დიდად განაპირობებს პატარა ქვეყნის უსაფრთხოებისა და საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტებს; პატარა ქვეყნის ინტერესები ჩვეულებრივ ლოკალურია და ზოგჯერ რეგიონულ განზომილებას იღებს; პატარა ქვეყნის ეროვნული უსაფრთხოების ხშირად ერთადერთი მიზანი გადარჩენაა; პატარა ქვეყნის სამხედრო-პოლიტიკური სისუსტის გამო, მისი ყველაზე მძლავრი იარაღია დიპლომატია; მას არ გააჩნია სტრატეგიული შეცდომის დაშვების უფლება, რადგანაც ამგვარი შეცდომა მისთვის უმეტესწილად საბედისწერო იქნება; დიდ, ძლიერ ქვეყანასთან უშუალო მეზობლობა პატარა ქვეყნისათვის უაღრესად არახელსაყრელი და სახიფათოა, სოციალურ-პოლიტიკური ერთიანობის მქონე, შიგნიდან შეკრული პატარა ქვეყანა ნებისმიერი მეტოქისათვის რთული დასამორჩილებელი ხდება და პოტენციური აგრესორი თუ მჩაგვრელი მას თავს არიდებს; პატარა ქვეყანა საკუთარი მეურნეობისა და ექსპორტის დივერსიფიცირებას უნდა ცდილობდეს; იგი უნდა მოერიდოს მხოლოდ ერთ პარტნიორთან ვაჭრობას ან მასზე მთლიანად დამოკიდებულებას და დაქვემდებარებას.

გაეროს, სხვადასხვა სამთავრობო და არასამთავრობო საერთაშორისო ორგანიზაციების, საერთაშორისო სამართლისა და სასამართლოს არსებობა საერთაშორისო საზოგადოების

** სამხრეთ კავკასიის პოსტკომუნისტური პატარა ქვეყნების თავისებურებათა შესახებ იხ: Cornell, Svante E. Small Nations and Great Powers. Curzon Press, Richmond, 2001; Rondeli, Alexander. Nation – Building in the Post-Soviet South Caucasus. In the OSCE and the Multiple Challenges of Transition. The Caucasus and Central Asia. Edited by Farian Sabahi and Daniel Warner. Ashgate, Aldershot, 2004, pp.107-117; Herzog, Edmund. The New Caucasus: Armenia, Azerbaijan, and Georgia. RIIA, London, 1999.

ჩამოყალიბების პროცესის უტყუარი ნიშნებია. მაგრამ ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი საერთაშორისო საზოგადოება ჯერაც ანარქიულია. ამგვარ საზოგადოებაში კვლავაც ძალის პოლიტიკა და უსაფრთხოების ინტერესები ბატონობს და, დიპლომატიური პოლიტიკისა და მთელი რიგი საერთაშორისო შეთანხმებების მიუხედავად, ძლიერი ქვეყნები პატარა, სუსტ სახელმწიფოებს საზოგადოების მეორეხარისხოვან წევრებად განიხილავენ და მათ ასეთივე მიდგომით ექცევიან.

საერთაშორისო საზოგადოების განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე სუსტი ქვეყნების უსაფრთხოება და სხვა პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესებიც უფრო მეტად იქნება დაცული. სწორედ სახელმწიფოთა ჭეშმარიტ საერთაშორისო საზოგადოებაში არ უნდა იყოს „ძალის პოლიტიკის“ ბატონობა და სუსტი ქვეყნების უსაფრთხოებაც მაქსიმალურად იქნება დაცული.

სარჩევი

წინასიტყვაობა	3
წინასიტყვაობა მესამე, განახლებული გამოცემისათვის.....	6
I. საერთაშორისო ურთიერთობები როგორც სამეცნიერო დისციპლინა	8
II. საერთაშორისო ურთიერთობები: უკეთესი თეორიის ძიება	21
III. საერთაშორისო პოლიტიკური სისტემა	41
საერთაშორისო ურთიერთობები როგორც სისტემა.....	41
საერთაშორისო სისტემის ანარქიულობა	51
წესრიგი საერთაშორისო სისტემაში	57
IV. რეალიზმი	64
კლასიკური ტრადიციის ჩამოყალიბება	64
პოლიტიკური რეალიზმი: ძალის პრიმატი.....	74
სახელმწიფოს ძლიერება და მისი კომპონენტები.....	79
საერთაშორისო ასპარეზი პოლიტიკური რეალიზმის თვალთ 85	
ნეორეალიზმი	94
ეროვნული ინტერესები	110
ეროვნული უსაფრთხოება	123
ძალთა წონასწორობის კონცეფცია	142
კავშირები.....	154
V. საერთაშორისო პოლიტიკა და ზნეობა.....	166
VI. უფრო მშვიდობიანი მსოფლიო?	177
კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების თეორია	177
„დემოკრატიული მშვიდობის“ თეორია	186
VII. საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემა	194
საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბება	194
საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის სამი მოდელი	210
საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის განვითარების პერსპექტივები	230
VIII. საერთაშორისო საზოგადოება	241
IX. პატარა ქვეყანა საერთაშორისო ურთიერთობებში	272